

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Антонија С. Ропкић Ђорђевић

КАСНОАНТИЧКЕ ВИЛЕ РУСТИКЕ У СРБИЈИ

докторска дисертација

Београд, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Antonija S. Ropkić Đorđević

LATE ROMAN VILLA RUSTICA IN SERBIA

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016.

Ментор:

др Мирослав Вујовић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, одељење за ахеологију

Чланови комисије:

др Ивана Поповић, научни саветник, Археолошки институт, Београд

др Јелена Цвијетић, доцент, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, одељење за ахеологију

Датум одбране:

КАСНОАНТИЧКЕ ВИЛЕ РУСТИКЕ У СРБИЈИ

Резиме

Истраживање на тему вила рустика у Србији почива на претпоставци да су виле рустика у периоду касне антике биле носиоци нових видова организације и експлоатације земљишта и као такве потпуно интегрисане у друштвену и економску организацију друштва, чијој су модернизацији знатно допринеле. Као део комплексног апарата активно су учествовале у економском, културном, политичком поретку и представљале снажан економски чинилац у држави угроженој унутрашњим проблемима и нападима варвара. Не умањујући значај економске улоге коју су виле рустика имале, рад се бави и темама које превазилазе ову улогу. Прихватајући нов облик организације простора, становништво је трансформисало не само свој хабитат, већ и себе. Кроз развој вила рустика можемо пратити те трансформације и сагледати у којој мери је прихватање нове реалности утицало на прекид са традиционалним облицима живота. Интересантно је сазнати да ли су виле рустика доживљаване од подунавско-балканског човека или досељеника на једнак начин као и од човека који је свој век провео на Апенинима, на пример; да ли су виле и на овим просторима представљале симбол доминације и тежње у истицању статусних разлика, моћи, богатства и способности да се контролише окружење и становништво; да ли су биле места креирања те моћи; да ли су припадници староседелачког становништва, тражећи своје место и права у римском свету усвајали ове елементе и прилагођавали их својим потребама и могућностима и у којој мери су се у својим тежњама, изједначени у правима, разликовали од потомака досељених римских грађана.

Не треба занемарити значај вила рустика као представника римске културе живљења. Као огледало римског начина живота представљале су једну од

последњих карика у процесу усвајања новог начина организације простора и привређивања.

Осим економске улоге и улоге у социјалној реконструкцији освојених територија, у периоду касне антике који су карактерисале нестабилне политичке и економске прилике, виле рустике су имале значајну улогу и у збрињавању становништва коме је била потребна заштита и уточиште, што се огледа у адаптацији простора и измени првобитних намена грађевина.

Кључне речи: вила рустика, пољопривредна производња, организација простора, социјални и културолошки феномен, типологија, касна антика, Србија

Научна област: *археологија*

Ужа научна област: *класична археологија*

УДК број: _____

LATE ROMAN VILLA RUSTICA IN SERBIA

Resume

The studies of the late Roman *villa rustica* in Serbia are based on the hypothesis that the late Roman *villae rusticae* were bearers of new forms of organization and land exploitation and as such fully integrated into the social and economic organization of society, which contributed considerably to modernization. As part of a complex apparatus, villas were active participants in the economic, cultural and political order. They were a powerful economic factor in a country impacted by an unstable political situation and attacks by barbarians. Without diminishing the importance of the economic role of the *villa rustica*, the study deals with topics that expand beyond this role. Accepting a new form of spatial organization, the population transformed not only their habitat, but also themselves. Through the development of *villae rusticae* we can trace the transformations and perceive to what extent this acceptance of the new reality influenced the break with traditional forms of life. It would be interesting to know if *villa rustica* was perceived in the same way by a Danubian-Balkan man or a colonist, and a man who spent his lifetime on the Apennines; whether villas in this region represented a symbol of domination and tendencies in highlighting differences in status, power, wealth and ability to control the environment and the population; whether they were places where power was created; whether the indigenous population, during their search for their place and rights in the Roman world, adopted these elements, and modified them to their needs and possibilities, and to what extent they differed from the descendants of colonized Roman citizens in their aspirations and equality of rights. We should not ignore the importance of *villa rustica* as being representative of the Roman way of life and their importance as one of the last links in the process of adopting a new way of organizing space and economy.

Besides the economic and social roles of *villae rusticae* in the reconstruction of the occupied territories during the politically and economically unstable period of late antiquity, they had an important role in taking care of people who needed protection and shelter, which is reflected in the adaptation of space and changes of the original building plans.

Keywords: *Villa rustica*, agricultural production, spatial organization, socio-cultural phenomenon, typological analysis, Late Antiquity, Serbia

Scientific field: *archaeology*

Narrow scientific field: *classical archaeology*

UDC number: _____

САДРЖАЈ

I УВОД.....	1
I.1 Предмет и циљ истраживања.....	1
I.2 Методолошки приступ.....	2
I.3 Историјат истраживања.....	6
II ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ СРБИЈЕ.....	12
II.1 Геоморфолошке карактеристике.....	12
II.2 Педолошке карактеристике.....	14
II.3 Хидролошке карактеристике.....	15
II.4 Климатске карактеристике.....	17
III ГЕОГРАФСКО-ИСТОРИЈСКИ ОКВИР.....	20
III.1 Географски оквир и историјске прилике на територији Србије у периоду касне антике.....	20
III.2 Комуникације на територији Србије у периоду касне антике.....	25
IV ЕКОНОМСКО-СОЦИЈАЛНИ РАЗВОЈ ПРОВИНЦИЈА НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ У КАСНОАНТИЧКОМ ПЕРИОДУ.....	29
V КАСНОАНТИЧКЕ ВИЛЕ РУСТИКЕ У СРБИЈИ.....	41
V.1 Дефинисање термина <i>villa rustica</i> , порекло и развој.....	41
V.2 Власнички односи над земљиштем и друштвена структура власника.....	48
V.3 Вила рустика као социјални и културолошки феномен.....	61
V.4 Економика вила рустика.....	67
V.5 Однос вила рустика према комуникацијама, урбаним насељима и некрополама.....	87
V.6 Однос вила рустика и војске.....	96
V.7 Виле рустика и религија.....	99
V.8 Покретни археолошки налази.....	101
Пољопривредно оруђе.....	102
Алат за обраду дрвета и камена.....	107
Алат за обраду хране, коже, вуне и текстила.....	110
Предмети за прераду пољопривредних производа.....	111
Предмети за свакодневну употребу.....	112
V.9 Унутрашња декорација и систем загревања.....	118
V.10 Епиграфски споменици.....	123
V.11 Типолошка подела вила рустика.....	125
V.12 Технике градње.....	135
V.13 Нестанак вила рустика.....	142

VI КАТАЛОГ.....	147
VI.1 Каталог касноантичких вила рустика у Србији.....	147
Локалитет Ливаде, вила са маузолејом, Сремска Митровица.....	150
Локалитет 24, Сремска Митровица.....	154
Локалитет Митровачке ливаде, Сремска Митровица.....	158
Локалитет Кудош, Шашинци.....	159
Локалитет Врањ, Хртковци.....	165
Локалитет Марин До, Беочин.....	174
Локалитет Авлије, Клење.....	183
Локалитет Јасеновица, Штитар.....	185
Локалитет Црквине, Бабина Лука.....	188
Локалитет Анине, Ћелије.....	192
Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ.....	199
Локалитет Јевтића луке, Вишесава.....	206
Локалитет Нумере, Поскурице.....	211
Локалитет Дубље, Горња Гореовица.....	215
Локалитет Питомине, Пријевор.....	217
Локалитет Јанковина, Бељина.....	219
Локалитет Добринац-Лугм, Рвати.....	220
Локалитет Калеми, Железник.....	223
Локалитет Врела, Лисовић.....	225
Локалитет Бурдељ, Стари Костолац.....	231
Локалитет Ливаде код ћуприје, Дрмно.....	233
Локалитет На камењу, Дрмно.....	237
Локалитет Рудине, Стари Костолац.....	241
Локалитет Стиг, Дрмно.....	245
Село Кривељ, Бор.....	249
Објекат Е, Медијана, Ниш.....	255
Објекат Г, Медијана, Ниш.....	257
Локалитет Каменигица-Моравиште, Мала Копашница.....	259
Локалитет Света Тројица, Кржинце.....	265
Локалитет Гладно поље, Моклиште.....	270
VI.2 Претпостављене касноантичке виле рустика и евидентирани локалитети.....	272
VII ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	331
Скраћенице.....	343
Историјски извори.....	345
Литература.....	347
Списак илустративних прилога.....	363
Илустративни прилози.....	374

Биографија аутора

Изјава о ауторству

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије доктората

Изјава о коришћењу

*Talia despectant longo per caerula tractu
pendantes saxis instanti culmine villae, quas
medius dirimit sinuosis flexibus errans amnis et
alternas comunt praetoria ripas.*

(Ausonius, Mosella)

УВОД

I.1 Предмет и циљ истраживања

Виле рустика на територији Србије у досадашњим истраживањима нису третиране на мултидисциплинаран начин. Малобројна археолошка истраживања, интензивирани у последњих пар деценија, допринела су бољем познавању типова вила рустика заступљених у централнобалканским провинцијама, које су се развијале на територији данашње Србије, међутим, нису се бавила проблематиком организације вила рустика, њиховим социокултурним значајем и улогама које су, несумњиво имале у економском и војно-политичком развоју ових провинција.

Резултати овог истраживања требало би да допринесу формирању синтезе досадашњих знања о вилама рустикама на територији Србије и резултата нових истраживања и интерпретација, са акцентом на организацију, развој и значај вила рустика у периоду од друге половине III века до краја V века.

Неопходно је посветити пажњу и значењу термина *villa rustica*, који је тумачен на различите начине у зависности од периода, културе, простора, субјективног доживљаја и сагледати какво тумачење термина је примењено на објекте на територији Србије. Неоспорна је чињеница, које год тумачење термина да понудимо или прихватимо, да су виле рустика на освојеним територијама представљале део новог начина организације и експлоатације земљишта, које староседелачко становништво није познавало.

Новија истраживања показала су да је становништво панонско-балканског простора било претежно оријентисано ка пољопривредној производњи у римском периоду. Ови резултати говоре у прилог општеприхваћеном мишљењу да су виле рустика у Србији биле чиниоци пољопривредне производње. Ипак,

дефинисање концепта виле рустике представља сложен задатак и самим тим циљ истраживања је вишеструк. Проучавање разноврсних елемената у овом раду дало је резултате чија је интерпретација сагласна са историјским и археолошким чињеницама.

Имајући у виду да се досадашња знања о касноантичким вилама рустикама ослањају на малобројне истражене и у још мањем броју публиковане објекте, један од циљева је обједињавање доступних података о истраженим вилама, али и о локалитетима на којима су евидентирани остаци ових објеката.

Основи циљ је да се проучавањем дистрибуције локалитета, односа са другим локалитетима и међусобне удаљености, а затим и проучавањем сваког објекта појединачно, кроз организацију простора, технике градње, декорацију, покретни археолошки материјал, епиграфске споменике, утврде прецизни подаци о значају виле рустике не само као економског чиниоца, већ и о њеној друштвеној и културној функцији.

Дефинисање организације рада у оквиру једне виле рустике и друштвено-економски статус власника, представљају интересантну проблематику, чијем је решавању посвећено мало простора у досадашњим истраживањима, у највећој мери због недостатка расположивих података.

I.2 Методолошки приступ

Истраживањем су обухваћени истражени археолошки локалитети и налазишта и евидентирани локалитети опредељени као виле рустике, који су публиковани и/или су део документације установа заштите. У обзир су узети локалитети који се датују у период касне антике, а у појединим случајевима и локалитети са грађевинама које су подигнуте већ у периоду II века, али је у њима био могућ живот и током III и IV века. Подаци коришћени у раду различитог су квалитета и тако су и третирани у раду. Најкомплетније информације добијене су комбиновањем публикованих резултата са теренском и техничком

документацијом, али су ове информације и најмање заступљене. У раду је посвећена пажња дефиницији вила рустика, с обзиром да и данас постоје различита тумачења и термина и налаза. Неразумевање значења вила рустика доводи до неразумевања истражених објеката, где се као виле рустика дефинишу једино грађевине код којих је потврђен резиденцијални карактер, док се грађевине са економском функцијом не третирају на исти начин. Ауторка се у току истраживања често сретала са проблемом доступности информација, уз образложење да предметни објекат није вила рустика, већ „неки“ економски објекат. Истражене виле рустика различитих типова: вила на локалитету Врањ, у Кржинцима, на Анинама или у Скобаљу управо јасно показују како су различита архитектонска решења имала исту или сличну функцију. Проблем представља и степен истражености локалитета у Србији, јер је, у највећем проценту истражена једна грађевина, док се постојање осталих претпоставља на основу распрострањености покретног материјала, грађевинског шута или конфигурације терена или се не може ни претпоставити. Примена савремених метода снимања земљишта, услед недостатка финансијских средстава често се не примењује, иако би таква мерења дала значајне резултате у сагледавању локалитета и њиховом прецизнијем дефинисању.

Обрађени истражени и евидентирани локалитети убицирани су на топографској карти, што је омогућило сагледавање густине насељености одређеног простора кроз распоред и положај вила рустика и претпостављених вила рустика, њихов однос и повезаност са осталим локалитетима (град, утврђење, насеље, рудник, некропола), међусобну удаљеност. Анализа положаја вила рустика, њихов однос са природним окружењем, геоморфолошке, педолошке, хидролошке и климатске карактеристике, понудили су одређене одговоре на питања о њиховим функцијама и економици. Ови подаци допуњени су, у случајевима у којима су ауторки били доступни на увид покретни материјал са археолошких ископавања и подаци о условима налаза, са функционалном анализом покретног археолошког материјала. Направљен је покушај да се на

основу ових резултата дефинише и намена одређених просторија и грађевина. Приметно је често одсуство покретног материјала карактеристичног за пољопривредна имања (пољопривредне алатке, посуде карактеристичне за чување хране и пића, за транспорт), али је мишљење ауторке да недостатак тих налаза не захтева дугачију дефиницију вила, већ представља, пре свега проблем степена истражености локалитета, а затим и стања очуваности објеката у току и након напуштања.

Метод проучавања подразумевао је, поред наведених анализа и следеће анализе: типолошку (према типу плана и према типу власништва), анализу урбанистичког концепта (технике градње, квалитет и доступност коришћеног материјала, показатељи луксуза – фреско осликани зидови, мозаик, подно/зидно грејање (недостаци истих). Резултати су показали да су виле рустике на територији Србије припадале типу панонских вила рустика, а да су њихова архитектонска решења прилагођена клими и рељефу централнобалканских области, затим и потребама и економским могућностима њихових власника.

Резултати набројаних анализа интегрисани са историјским и епиграфском изворима, упоређени са аналогијама из других провинција, омогућили су доношење одређених закључака о друштвено-економској слици у централнобалканским провинцијама у периоду касне антике, о основној делатности вила рустика, њиховој интеракцији, власништву, о могућности поделе пољопривредног земљишта по систему центуријације. Такође, анализа узорка истражених вила рустика и епиграфских споменика откривених у њиховој непосредној близини, иако малих, дала је одређене податке о процесу романизације руралних делова провинција које су се налазиле на територији Србије.

Каталожки део представља сабране податке истражених вила рустика и евидентираних локалитета, који су, према мишљењу ауторке, одговорили на одређене критеријуме и могу се навести као претпостављене виле рустике. Направљен је посебан осврт на рекогносциране локалитете који су, на основу

присуства грађевинских остатака, шута и покретног материјала евидентирани као „античка насеља“ и/или „ античке виле рустике“. Проблем код дефинисања врсте ових локалитета настаје, пре свега због личне интерпретације затечене ситуације од стране археолога који је локалитет евидентирао, често без навођења потребних аргумената за потврду дефиниције, али и због временске дистанце и токова у археологији, што се огледа у коришћењу различитих термина за један исти локалитет. У случајевима где су подаци добијени рекогносцирањем или археолошким истраживањима током којих су локалитети делимично и недовољно истражени, било је потребно применити одређене критеријуме који би помогли што прецизнијем дефинисању карактера локалитета: природно окружење и положај локалитета; присуство речних токова; извора; топографија античких локалитета предметног краја; близина комуникација и могућност комуницирања са градским центрима, војним утврђењима, станицама, насељима; близина и карактер некропола; површина локалитета и покривеност покретним и непокретним материјалом; присуство покретног материјала који је типичан за насеља типа вила рустика; присуство непокретног материјала, начин градње и план, близина/присуство остава новца и/или алата. Збир података добијених на основу предложених критеријума могао би допринети лакшем дефинисању одређених локалитета, али би и такве резултате требало узимати са резервом, до археолошке потврде.

Захваљујући подацима добијеним током рекогносцира која су интензивирани последњих деценија, нарочито у последњој деценији, захваљујући инвестиционим инфраструктурним радовима везаним за изградњу ауто-путева и ширења површинских копова, ствара се комплетнија слика о руралном пејзажу касноантичке Србије. Оно што треба истаћи као проблем је доступност информација, јер се углавном ради о непубликованој документацији установа заштите која није обједињена. Непостојање централног регистра евидентираних локалитета знатно отежава било коју врсту истраживања.

На територији Републике Србије мали је број истражених и публикованих вила рустика, а далеко већи број евидентираних локалитета са остацима претпостављених вила рустика. Досадашња истраживања нису се бавила проблематиком организације вила рустика и њиховим значајем у социокултурним односима у провинцијама које су основане на територији Србије. Потенцијални допринос овог рада лежи управо у тим чињеницама, јер омогућава сагледавање вила рустика као носиоца нових начина организације и експлоатације земљишта и комплексних социјалних односа.

1.3 Историјат истраживања

Виле рустика у Србији нису до сада биле тема посебних студија. Број истражених вила рустика веома је мали у односу на њихов претпостављени број. Насупрот слабо истраженој Србији, земље западне Европе, али и поједине државе источне Европе, имају богату традицију истраживања вила рустика. Одличан увод у проучавање вила рустика свакако је дело John-а Percival-а публиковано 1976: *The Roman villa. An historical introduction*. Током друге половине XX века, бројне студије биле су посвећене римској вили. Основне податке о римском начину живота, кроз бројне планове, фотографије и богате описе античких писаца можемо наћи у књизи Alexander Gordon Mc. Kay-а: *Houses, villas and palaces in the Roman World*, публикованој 1975. године. J.T. Smith у својој студији: *Roman Villas. A Study in Social Structure*, публикованој 1997. године, социјални, економски, културни развој посматра кроз развој и комплексност самих грађевина, анализирајући њихова архитектонска решења и димензије. Године 2002. објављена је књига *Late Roman Villas in the Danube-Balkan Region* у којој је Linda Mulvin дала преглед репрезентативних објеката и комплекса у подунавском делу Балкана. Допринос познавању вила рустика свакако је и дело Венцислава Динчева: *Римските вили в днешната българска територия* публиковано 1997. године. Обавезно штиво у проучавању вила рустика је монографија Edith Thomas:

Römische Villen in Pannonien, Beiträge zur Pannonischen Siedlungsgeschichte, објављено у Будимпешти 1964. године. Типологија и хронолошка класификација вила рустика која је пре 50 година постављена у овом делу, у коме су, на систематски начин, обрађене бројне виле рустика на простору централне Европе, и данас представља базу од које се полази приликом истраживања. Све веће интересовање за проучавање античке пољопривреде и руралног пејзажа међу западноевропским научницима резултирало је бројним појединачним студијама, које су знатно допринеле разумевању проблематике вила рустика. На простору бивше Југославије, откривен је крајем XIX и почетком XX века већи број вила рустика, када су и публиковани први резултати истраживања. Извештаје са истраживања у Словенији објављивали су Рајко Ложар, Франц Лоргер у: *Jahrbuch für Altertumskunde* и у *Časopis-у за zgodovino in narodopisje*. У новијем периоду, резултати малобројних истраживања публикована су у *Arheološkom Vestniku*, као и у *Obavjestima hrvatskog arheološkog društva*. На простору Истре и Далмације евидентиран је велики број вила, од којих је мањи број истражен. Вилама рустикама са територије Истре бавио се аустријски археолог Антон Гнирс (Anton Gnirs), који је резултате истраживања публиковао у: *Jahrbuch für Altertumskunde; Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes, Beiblatt-у*. Власта Беговић (Vlasta Begović) и Иванчица Шрунк (Ivančica Schrunck) дале су преглед локалитета и разматрале типологију и развој раноцарских вила на простору Истре и Далмације. Бројни су појединачни научни и стручни радови о вилама на простору Хрватске публиковани у *Vjestniku Arheološkog muzeja u Zagrebu* и у *Opvscola archaeological*. Истраживање вила рустика у Босни и Херцеговини има богату традицију и дало је завидне резултате. У првој половини XX века, Ђиро Трухелка, Карл Пач (Karl Patch), Вацлав Радимски (Vaclav Radimsky), Фрањо Фиала, своје резултате су објављивали у: *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina* и *Гласнику Земаљског музеја у Сарајеву*. После Другог светског рата истраживањима вила рустика бавила се Ирма Чремошник која је своја истраживања објављивала такође у *Гласнику Земаљског музеја у Сарајеву*. У новијем

периоду значајна су истраживања Аднана Бусулаџића који је у својој публикованој докторској дисертацији „*Rimske vile u Bosni i Hercegovini*“ систематизовао досадашња сазнања о вилама на територији Босне и Херцеговине. У Србији, научни радови који су се конкретније бавили систематизацијом и анализом ових објеката, јавили су се седамдесетих година прошлог века (Милоје Васић, *Римска вила рустика на територији Југославије* – непубликован магистарски рад, Београд 1967; Исти, *Römisch Villen von Typus der Villa Rustica auf Jugoslavischen Boden* Archaeologia Jugoslavica XI, 1970). Након тога, ова значајна тема јавља се само спорадично, у радовима у којима је акценат стављан на архитектонске остатке објеката и покретни археолошки материјал и дат преглед типова и основне карактеристике истражених објеката. Највећи број вила рустика у Србији је истражен захваљујући инвестиционим радовима, који су започети у другој половини XX века и спорадично трају и данас. Већи број вила рустика откривен је и истражен током заштитних археолошких истраживања која су претходила изградњи деонице ауто-пута Београд-Шид, која су вршена у периоду од 1973. до 1987. године, а која су значајно променила археолошку карту Срема. Резултате ових истраживања објавила је Олга Брукнер у чланку: Римска насеља и виле рустике, *Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем*, Нови Сад 1995, 137-174. Истраживања и радови Олге Брукнер и Велике Даутове-Рушевљан публиковани у бројним зборницима и научним часописима представљају велики допринос овој теми. Године 1976. спроведена су истраживања на локалитету Думбово, на северној падини Фрушке Горе, чије је резултате публиковала Олга Брукнер у: *Vicus и villa rustica у пограничној зони лимеса између Cusum-а и Bononia-е, Грађа за проучавање споменика културе Војводине VII*, Нови Сад 1976, 19-43. Резултате вишегодишњих археолошких истраживања виле рустике на локалитету Врањ, на периферији села Хртковци, Велика Даутова-Рушевљан публиковала је у различитим часописима: *Vila rustica на локалитету Врањ у Хртковцима*, РМВ 41-42, Нови Сад 1999-2000, 15-28; Систематско-заштитна ископавања виле рустике у Хртковцима 2004. године, *Гласник САД 21*, Београд 2005, 239-249; Систематско-

заштитна ископавања на локалитету Врањ у Хртковцима 2005-2006. године. *Гласник САД* 24: 287-312, Београд 2008.

На простору јужно од Саве и Дунава резултати истраживања су скромнији. Овде је очигледнија разлика у односу између истражених и евидентираних локалитета са остацима вила рустика. У области Мачве и Подриња евидентирано је око 160 локалитета на којима се претпостављају остаци вила рустика, а само је неколико истражено. Резултате рекогносцирања публиковао је М. Vasić: Мачва и Подриње у римско доба, *Гласник САД* 2, Београд 1985, 124-141). Истражени су остаци виле рустика у Штитару, али резултати нису публиковани. Последњих година истраживана је вила рустика у Клењу, а резултате истраживања представила је Гордана Ковић у: Резултати археолошког истраживања виле рустика у Клењу, *Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, Београд/Ваљево 2013, 193-199. У области Колубаре рекогносциран је велики број локалитета за које се претпоставља да су у питању виле рустика. И у овом случају, мали је број истражених објеката. Истражене су само четири виле рустика: на локалитету Црквина у Бабиној Луци: Жељко Јеж, Резултати ископавања касноантичке грађевине у Бабиној Луци, *Гласник Историјског архива Ваљево* 26-27, Ваљево 1992; на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу: Антонија Ропкић Ђорђевић, Касноантичка *villa rustica* на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу, *Колубара* 6, Београд 2014: 83-95; на локалитету Црквине у селу Ровни (резултати нису публиковани); на локалитету Дренска вода, Обреновац (резултати нису публиковани). Можда и најзначајнија вила рустика у колубарској регији је вила откривена на локалитету Анине у селу Ћелије, чије истраживање траје и данас: Радивоје Арсић и Елизабета Чебашек, Сондажна истраживања локалитета Анине у селу Ћелије, општина Лајковац, *Археолошки преглед* 2/3, Београд 2008, 68-72. Давне 1947. године делимично су истражени остаци виле рустика на локалитету Калеми у Жаркову. Резултат су публиковани у: Гарашанин, Милутин. 1974. Римска вила у Железнику, *Зборник ФФ XII-1*, Београд: 87-92. Педесетих година XX века истраживана је грађевина на локалитету

Врела у Лисовићу, поред Барајева. Резултате је Миљивоје Величковић штуро публикувао у: Врела у Лисовићу, римско насеље, *Старинар* IX-X/1958-1959, Београд 1959: 377-378. Драгослав Бојовић писао је о ветеранској вили откривеној на локалитету Ошљане у: Ветеранска вила – Винча, Ошљане, *АР* 17, Београд 1975: 84-86. Последњих десетак година интензивирани су и археолошка истраживања археолошког налазишта Виминацијум. Истражено је неколико грађевина које је колега Младен Јовичић обрадио у свом мастер раду одбрањеном 2011. године, под називом: *Виле рустике на територији Виминацијума*. У области Подриња и западне Србије, истраживане су виле у Вишесави код Бајине Баште: Јаворка Бучић, Петар Петровић, Римска вила у Вишесави код Бајине Баште, *Ужички зборник* 15, Титово Ужице 1986, 23-42; у Бакионици код Пожеге: Јаворка Бучић, Петар Петровић, Римске цигларске пећи и вила у Бакионици код Пожеге, *Ужички зборник* 13, Титово Ужице 1984, 5-22. Истражено је неколико вила у околини Чачка: Милоје Васић, Касноантичка налазишта у Чачку и околини, *Богородица Градачка у историји српског народа*, научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка 1992, Чачак 1993, 9-17. У централној и источној Србији, евидентирани су виле у: Поскурицама код Крагујевца: Драгољуб Петровић, Остаци римске грађевине у Поскурицама, *Старинар* XV-XVI, Београд 1966, 253-256; у Гамзиграду код Зајечара: Софија Петковић, *The Roman Settlement on Gamzigrad prior to the Imperial Palace Felix Romuliana*, *Starinar* LXI, Београд 2011, 171-190; у Кривељу код Бора: Милош Јевтић, Керамика старијег и млађег гвозденог доба са налазишта Старо Гробље у Кривељу код Бора, *Зборник НМ XVI/1*, Београд 1996, 129-142. Што се југа Србије тиче, подаци о вилама рустикама које су подигнуте на територији античког Наиса налазе се у књизи Петра Петровића, *Ниш у античко доба*, Ниш 1976.

Нова истраживања др Оливере Илић: *Пољопривредна производња у римским провинцијама на тлу Србије од I до прве половине V века* (докторска дисертација одбрањена 2012. године); др Јелене Живановић: *Производња, увоз и дистрибуција житарица у римском периоду на тлу провинције Горње Мезије* (докторска дисертација

одбрањена 2013. године) и др Марије Марић: *Веза касноантичких вила рустика са организацијом рударства и металургије на Централном Балкану* (докторска дисертација одбрањена 2015. године), отварају нова поглавља у проучавању вила рустика у Србији и знатно доприносе сагледавању ове комплексне материје.

II

ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ СРБИЈЕ

Да би створили слику о пејзажу античке Србије, битно је да сагледамо савремено окружење и схватимо све врсте промена током векова. Природни услови су се константно мењали, а утицај људских активности на ове промене већ је резултирао бројним одговорима природе. Познајући савремену топографију и климу можемо се бавити античком и на тај начин можемо покушати да реконструишемо односе локалитета и природног окружења. У овом процесу јако је битно препознати момент еколошког прилагођавања, препознати природне ресурсе, све погодности које је одређена област пружала.

Територија коју Србија обухвата у далекој прошлости препозната је као простор погодан за насељавање. Различите области пружале су низ могућности за бављење различитим привредним делатностима. И у прошлости, Србија је могла да се похвали изузетно плодном и обрадивом земљом, рекама богатим водом, непрегледним шумама, богатим налазиштима руда, разноврсним биљним и животињским светом. Њен изузетан стратешки положај утицао је на развој разгранате мреже путева и на добру повезаност и са Западом и са Истоком.

II.1 Геоморфолошке карактеристике¹

Територију Србије карактерише разноврстан рељеф (Карта 1). Током архаика и палеозоика територију Србије прекривало је море. Током карбон-перма створено је старо родопско копно, које се долином Јужне и Велике Мораве

---

¹ Основни подаци у овом поглављу преузети су из следећих публикација које неће бити посебно цитиране у даљем тексту: М. Павловић, Ј.Ђ. Марковић, Географске регије Југославије (Србија и Црна Гора), Савремена администрација, 1995. О геоморфолошким карактеристима сваке регије појединачно биће више речи у поглављу VI – Каталог вила рустика.

пружало од данашње Мале Азије до Мађарске. Током алпске орогенезе, која је почела пре 150-160 милиона година и траје и данас, извршено је највеће убирање и раседање земљине коре. Формиран је панонски басен, у исто време се спушта и јадрански, између којих се издижу Динариди. Истовремено, издижу се и Карпато-балканиди. Приликом спуштања панонског басена, неки делови копна су заостали и претворили се у острва. Почетком миоцена вода из Тетиса је продрла у басен и створила Панонско море, које је трајало 30 милиона година, а ишчезло пре 600 хиљада година, отицањем Ђердапском клисуром у море Влашког басена који се налазио источно од Карпата. Дуготрајна водена епоха заслужна је за постанак природних богатстава на овим просторима.

Срем, Банат и Бачка у Војводини, као и уски појас јужно од Саве и Дунава обухваћени су Панонском низијом. За рељеф Војводине карактеристични су речни и еолски акумулативни облици. Кроз панонску равницу, која се највећим делом налази на надморској висина нижој од 200 m, протичу реке Дунав, Тиса и Сава. Над равницом доминирају две острвске планине: Фрушка гора и Вршачке планине. Током плеистоцена ветрови су развејавали и таложили осушени речни и језерски песак и муљ и створили пешчаре и лесне заравни. У Војводини се налазе и две пешчаре: Делиблатска и Суботичка и пет лесних заравни: Банатска, Тамишка, Тителска, Сремска и Бачка (Телечка). Плодна војвођанска равница је и у прошлости била изузетно погодна за развој земљорадње, а падине Фрушке горе за гајење винове лозе.²

Јужни обод Панонског басена чини тзв. перипанонска Србије, којој припадају брежуљкаста Посавина, Подрињска Србија и Подгорина (западна Србија), Шумадија са Београдом, Велико Поморавље, Западно Поморавље, Стиг и Браничево (средња Србија). Најраспрострањенија равница уже Србије и уједно највећа макроплавина је простор омеђен Дрином, Савом и Поцерским одсеком-Мачва. Иако река Сава физички одваја Мачву, која се налази јужно од Саве и

---

² О пољопривредној производњи на територији Србије више у: поглавље V.4 - Економика вила рустика.

Срем, који се налази северно од Саве, они чине јединствену целину. Осим плавне и мочварне равнице, за већи део перипанонске Србије карактеристичне су бројне острвске планине: Подрињске планине (Цер и Влашић), Ваљевске планине (Гучево, Јабланик, Јагодња, Соколске планине, Медведник, Повлен, Маљен, Сувобор), Шумадијске планине (Рудник, Островица, Букуља, Венчац, Космај, Авала, Гледићке планине, Котленик, Јухор, Црни врх). Ове области некада су биле богате шумама, које су раскрчене у периоду средњовековне српске државе. Северни и централни делови били су погодни за гајење житарица, као и плодно тло Шумадије. Бројна античка рударска окна сведоче о експлоатацији руда ове рудама богате области.³

Између Панонског и Јадранског басена налази се највећа макрорегија у Србији, коју карактеришу бројне планине. Ове планине припадају млађим Диндарицима, Карпатско-балканским, старим Панонидима и Родопима. Макрорегија је богата долинама свих типова и котлинама које, нарочито источном делу Србије дају изглед шаховског рељефа. Природна богатства овог дела Србије повољно су утицала на развој рударства и сточарства, а у котлинама и долинама река и земљорадње.

II.2 Педолошке карактеристике⁴

Разлике у геолошком саставу, клими, вегетацији, утицали су на разноврсног земљишта у Србији, где се издвајају три макрopedолошке регије: Панонска, Планинска и Јадранско-медитеранска (Карта 2). Квалитет земљишта омогућио је развој пољопривреде и утицао је на врсту и количину пољопривредне

---

³ О античком рударству погледати у: S. Dušanić, *Aspects of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior* у: Temporini H., Haase W. (ed.) *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II/6*, Berlin 1977, 52-94; С. Душанић, Организација римског рударства у Норичу, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији, *Историјски гласник* 1-2, Београд 1980, 7-55.

⁴ Основни подаци у овом поглављу преузети су из следећих публикација које неће бити посебно цитиране у даљем тексту: A. Bensa, et al., *Pedologija*, Zagreb 2011; M. Ćirić, *Pedologija*, Sarajevo 1991.

производње. Типови тла, у комбинацији са климом и хигрологијом у прошлости су јасно издвојиле области погодне за развој земљорадње или сточарства.

Најплодније земљиште – чернозем или црница, карактеристична је за територију Војводине и област Мачве, Стига и Поморавља. Дуж већих река формирало се плодно алувијално тле, на коме су се налазили пашњаци и ливаде. У пределима које карактерише честа кошава формирало се и еолско земљиште. Р Равничарски предели често су били изложени плављењу, што је утицало на положај насеља и коришћење обрадивих површина, који се углавном налазе на речним терасама и платоима. Густе шуме покривале су долину Велике Мораве. Падине острвских планина биле су покривене виновом лозом. Плодни седименти одредили су аграрни карактер регија. Такође су стечени предуслови и за развој сточарства.

У сушним крајевима Војводине, у Бачкој и Банату, у нижим деловима Шумадије, долинама Тимока, Јужне Мораве, Топлице, Нишаве, Западне Мораве заступљена је смоница, земљиште црне боје које је због свог састава обрадиво у кратком временском интервалу. Висок садржај глине утиче на појачану ерозију у влажним периодима и недостатка воде у сушним периодима.

У котлинама у сливу Велике и Јужне Мораве, у побрђу и у нижим планинским пределима заступљена је гајњача, глиновито земљиште чија боја зависи процента гвожђа и хумуса. Уколико је проценат гвожђа већи, земљиште је црвенкасте боје, код му хумус даје мрку боју. Мање је плодно од смонице, али је погодно за гајење житарица.

Земљиште карактеристично за планинске пределе и пределе са већом количином падавима је подзол. Изложеност већем спирању тла утиче на мању плодност овог земљишта пепељасте боје. Природна вегетација на подзолима су обично шуме.

На висоравнима са благим нагибом којих у Србији има на Старовлашкој-рашкој висији, Шумадији и у источној Србији, налази се црвеница (*terra rossa*), земљиште којој велики проценат оксида гвожђа даје боју по којој је добила боју.

Ово глиновито-песковито земљиште погодно је за гајење винове лозе, воћа, дувана... На већој надморској висини црвеница прелази у подзоле и гајњаче. Разноврсност типова земљишта у Србији омогућила је развој пољопривредне производње, пре свега земљорадње, односно ратарства. Мање површине су коришћене за гајење винове лозе и то благе падине острвских планина. Обрадиве површине су се налазиле највећим делом у низијским пределима Србије, уз токове равничарских река, где је било и највећих приноса. У већим долинама планинских река и у котлинама било је могуће бавити се земљорадњом, али су приноси, услед другачијих природних услова, били слабији. У брдско-планинским подручјима није било довољно обрадивих површина, али су услови били идеални за развој сточарства.

II.3 Хидролошке карактеристике

Једно од највећих природних богатстава Србије је вода (Карта 3). У периоду неогена, на овој територији доминирала су мора и језера, чији су се токови продужавали, док ова фаза није замењена речном. Реке Србије настале су углавном током плиоцена и квартара услед тектонских покрета, прво на највишим теренима, док су равничарске реке најмлађе.

Многе праисторијске културе биле су повезане са долинама, пре свега великих равничарских река, које су несумњиво биле жила куцавица. Реке су биле извор хране, али још значајније, представљале су комуникацију која је спајала ове области са осталим деловима Балкана, а у одређеним случајевима и природну границу. Велики значај имале су пловне реке Дунав, Тиса, Сава и Морава, којима је вршен превоз људи и транспорт робе. Међу рекама Србије посебно је значајан Дунав, на шта указује и континуитет насељавања дуж његових обала. У античком периоду Дунав је представљао границу и најбитнији пловни пут којим је пловила речна флота, која је за задатак имала надгледање и заштиту лимеса. Како би се транспорт олакшао, изградњом канала повезивана су речна пристаништа на

Дунаву са онима дуж Саве. Посведочено је да су и неке мање притоке ових река у својим доњим токовима биле пловне.

Малобројна језера на територији Србије вероватно нису коришћена, због свог положаја. Осим неколико речних језера која су настала поред већих панонских река, већина језера се налази у планинској области, на већој надморској висини, односно на неприступачним местима која су била удаљена од главних комуникација.

Велико богатство Србије лежи у термо-минералним водама и изворима. Римљани су били упознати са благодетима термалних извора у данашњој Врњачкој Бањи (*Aquae Orcinae*), где су, у периоду II до IV века имали своје лечилиште, као и у Нишкој Бањи, Соко Бањи, Звоначкој Бањи, Сијаринској Бањи. Црпели су и изворе пијаће воде, коју су изградњом водовода доводили до насеља. Остаци водовода откривени су приликом истраживања античких градова у Србији.

II.4 Климатске карактеристике⁵

Континентална клима Централне Европе и степска клима Истока, захваљујући морфолошким особинама, преливају се и на централни део Балкана. Србија припада континенталној климатској области, али клима на територији Србије није једнолика. Она трпи утицаје великих географских области у којима се формирају антициклони као што су Сибир, Арктик, Атлантук, Африка и Медитеран.

Северни део Србије, Војводина је под утицајем степско-континенталне климе, коју карактеришу топла лета, мало влаге, дуге и оштре зиме, умерени и

---

⁵ Основни подаци у овом поглављу преузети су из следећих публикација које неће бити посебно цитиране у даљем тексту: Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље I*, Београд, 1922.; М. Павловић, Ј.Б. Марковић, *Географске регије Југославије (Србија и Црна Гора, Савремена администрација*, 1995.

кратки пролеће и јесен. Мачва је, захваљујући свом положају, изложена утицајима из панонског дела, као и мањи део Стига окренут ка Банату. Такође мањи делови Стига трпе утицаје карпатске Србије, док је већи део изложен умерено-континенталној клими. Највећи део Поморавља налази се у делу Србије са умерено-континенталном климом. Северни део Поморавља је под утицајем степско-континенталне климе, а део Поморавља је под утицајем субпланинске климе источне Србије. У овом делу нема довољно падавина, што Поморавље разликује од Шумадије, која је такође под утицајем умерено-континенталне климе, али је микроклиматски неуједначена. Висока Шумадија је јужнија, али хладнија и влажнија. Планине су нешто влажније, а ветрови дувају из свих праваца, најчешће са запада и североистока. Источни део Србије је планинско-котлинска регија која је под утицајем умерено-континенталне, степско-континенталне и праве континенталне климе, са великим микроклиматским разликама. Карактеришу је велике разлике у количини падавина, изражени температурни екстреми, јаки и оштри ветрови.

Климатске промене у прошлости утицале су на промене у вегетацији, кретања воде у природи, што је довело до промена у друштвеним и просторним обрасцима. У периоду I века средња годишња температура у Европи била је виша од данашње за 1-1,5°C. Алпи су у том периоду били зелени, граница глечера налазила се најмање 300 m више него данас.⁶ Климатски услови погодвали су развоју земљорадње, с обзиром да су се баре и мочваре формиране током хладнијих и влажнијих периода повукли, остављајући за собом плодно и лако обрадиво земљиште. Равничарски региони били су погодни за ратарску и повртарску производњу, док су на брежуљцима састав земљишта и осунчаност погодвали гајењу винове лозе. Брдско-планински предели били су покривени густим шумама и пашњацима, што је погодвало гајењу стоке.

Од IV века клима се у средњој и јужној Европи мења, постаје хладнија и сувља. У Алпима се обнављају глечери, а граница шума на простору Европе се

---

⁶ Schlüchter, Jörin 2004, 46

спушта. Промена климатских услова није се дешавала равномерно. Сувља клима и захлађење могли су се приметити још 270. године у Италији, Арабији и средњој Азији. Климатске промене које су довеле до сушних периода утицале су и на промене у свакодневном животу; сушни периоди између 300. и 400. године условили су прекид трговине на тзв. Путу свиле, сасушени пашњаци у централној Азији и недостатак хране утицали су на упаде Хуна у Европу. Ова померање биљног и животињског света, али и сеобе људи, једни су од показатеља промене климе. Клима почиње да се мења тек након VI века и у порасту је све до средњовековног оптимума, у периоду од 1000. до 1300. године.⁷

Археоботаничке анализе, анализе животињског остеолошког материјала и топографија локалитета са којих су прикупљени узорци могу нам дати одређене одговоре о античком пејзажу у Србији. Код Приска можемо наћи податак да су се густе шуме налазиле северно од Ниша.⁸ Остаци храста, бреста, јасена, јавора, леске, подаци о сађењу винове лозе, подаци о одређеним житарицама и узгајаним врстама животиња наводе на закључак да се климатске варијације и геоморфолошке карактеристике терена у античком периоду нису много разликовали од данашњих.

---

⁷ Blümel 2006, 27

⁸ Priskos, Frg. 8, 291, 23-26 у: *Византијски извори за историју народа Југославије*

III

ИСТОРИЈСКО - ГЕОГРАФСКИ ОКВИР

Укључивање територије коју данас заузима Република Србија у римску државу био је дуготрајан процес, започет почетком I века нове ере. Продирање на Балкан представљало је интересну сферу Римљана у тежњи да повежу Македонију са северном Италијом и тиме се наметну и учврсте своје позиције на Балкану. Освајање централнобалканског простора значило је присвајање и експлоатацију природних ресурса, организацију и контролисање протока робе и људи – врло значајни елементи у ширењу римског утицаја ка истоку. Изградњом квалитетне мреже комуникација, која је у својој војној и политичкој, али и свакодневной намени, имала пресудну улогу у ширењу и одржавању римске власти, овај простор укључен је у привредни живот Царства.

III.1 Географски оквир и историјске прилике на територији Србије у периоду касне антике⁹

Војводина, северна покрајина Србије, чији је положај изузетно битан у стратешком погледу, прва је укључена у римску државу као део провинције Илирик (*Iliricum*), која се простирала од Јадранског мора до Дунава (Карта 4). Након устанка првих година новог века, Илирик је подељен и на простору данашње Војводине основана је провинција Панонија (*Pannonia*). Панонија се на западу граничила са провинцијом Норик (*Noric*), са којом граница није била стално успостављена, јер су градови *Poetovio* (Птуј) и *Celeia* (Цеље) у једном

---

⁹ Основу овог поглавља чине историјска дела општег карактера која неће бити посебно цитирана у даљем тексту: М. Мирковић, Римско освајање и организација римске власти, у: *Историја Српског народа I*, Београд 1994, 66-76; *Idem.*, 1994. Економско-социјални развој у II-III веку, у: *Историја српског народа I*, Београд 1994, 77-88; *Idem.*, Централне балканске области у доба позног Царства, у: *Историја Српског народа I*, Београд 1994, 89-105; Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959

периоду припадали Панонији, а у другом Норику. Северну и источну границу правио је Дунав, природни бедем који је штитио Царство од варварских народа са севера. На југу се граничила са провинцијом Далмацијом (*Dalmatia*), која је такође настала поделом Илирика. Граница између Паноније и Далмације још увек је предмет разматрања, мада се сматра да се налазила 20-25 km јужно од Саве и да се пружала северним границама Цера и Влашића и реком Тамнавом. На југоистоку, вероватно пратећи ток реке Колубаре, граничила се са Мезијом (*Moesia*).¹⁰ Након завршетка дачких ратова, цар Трајан (98-117) је, из стратешких разлога, поделио провинцију Панонију на два дела: Горњу Панонију (*Pannonia Superior*) на западу и Доњу Панонију (*Pannonia Inferior*) на истоку.

Централни и јужни део Србије налазио се у оквиру граница провинције Мезије (*Moesia*), основане почетком I века н.е. Провинција је, угрубо, обухватала територију од реке Дрине на западу до обала Црног Мора на истоку. На северу је граница била обала Дунава, а на југу планина Балкан и Шар планина. Тешкоће при одбрани северне границе резултирале су реорганизацијом провинцијске и војне управе у време Домицијана (81-96). Године 86. провинција Мезија је подељена на две провинције: Горњу Мезију (*Moesia Superior*) и Доњу Мезију (*Moesia Inferior*). Горња Мезија обухватала је највећи део данашње Србије, западну Бугарску до реке Цибрице и северну Македонију до линије која је ишла јужно од Скопља. Западна граница није јасно дефинисана. Претпоставља се да је ишла долином реке Колубаре, преко Космаја, са којим је била повезана преко својих притока Бељанице и Турије¹¹, ка Чачку, где је прелазила преко Западне Мораве. Јужније од Чачка граница је текла западно од Ивањице, следила разводницу између Лима, који се налазио у Далмацији и Ибра у Горњој Мезији, улазећи на територију Косова. На Шар планини (*Scardus/Skordus*) граница се кретала на југозапад и следила Дрим до Лиса и Јадрана.¹² Мир на мезијској граници и

---

¹⁰ Dušanić 1967, 70, са нап. 83

¹¹ Трбуховић 1998, 22

¹² Alföldy 1965, 27; Wilkes 1969, 79

стабилност ових провинција учврстиле су Трајанове победе, посебно освајање дачке територије 107. године и оснивања провинције Дакије (*Dacia*).

Период II и прве половине III века период је економске стабилности и развоја у подунавским провинцијама, који престаје падом последњег цара из династије Севера. У том периоду почињу да се осећају последице кризе која је већ нагризала Италију и западе провинције и која се прелила и на балканске провинције и источни део Царства. Упади племена у унутрашњост дунавских провинција условили су консолидацију римских редова и напуштање Дакије, око 272. године. Након одлуке цара Аурелијана да се римска војска повуче из Дакије, долази до реорганизације управног система и нове поделе територија провинција. На десној обали Дунава настале су две провинције: Приобална Дакија (*Dacia Ripensis*) и Средоземна Дакија (*Dacia Mediterranea*). Процес поделе завршен је за време владавине Диоклецијана, чије су мере и реформе ојачале Царство, које је захватила криза након година просперитета током владавине династије Антонина и Севера. Међу најзначајније реформе спада и нова административна подела на дванаест дијецеза, које су се делиле на мањи или већи број провинција. Реформа је подразумевала и повећање броја провинција, као и раздвајање војне и цивилне власти. Новом административном поделом биле су обухваћене и провинције на тлу данашње Србије. Доња Панонија подељена је на Валерију (*Valeria*) и Другу Панонију (*Pannonia Secunda*), са границом северно од Драве (територија Мурсе припадала је јужнијој провинцији). Данашњи Срем припадао је Другој Панонији, док је Сирмијум постао средиште њеног намесника. Панонске провинције и Далмација, заједно са провинцијама на територији Норика чиниле су Панонску дијецезу. Територија Горње Мезије такође је подељена. Северни део (*Moesia Prima* или *Moesia Margensis*) обухватала је *Sigidunum*, *Viminacium*, *Horreum Margi*, космајске руднике и руднике у долини Пека. Граница је на Дунаву излазила код данашњег Горњег Милановца (*Taljata*). Од централних и јужних делова провинције основана је провинција Дарданија (*Dardania*), која је обухватала Скупе (*Scupi*), Улпијану (*Ulpiana*), *Municipium Dardanorum*, као и најзначајније рудничке

дистрикте на југу. Североисточни део обухватао је територију Рацијарије (*Ratiaria*) и област око Прахова (*Aquae*) и улазио је у састав Приобалне Дакије (*Dacia Ripensis*). Југоисточни део Горње Мезије, односно територија Ниша (*Naissus*) и данашње Беле Паланке (*Remesiana*), био је део Средоземне Дакије (*Dacia Mediterranea*), чији је главни град била Сердика (*Serdica*). Западни део данашње Србије и даље је био у оквирима граница провинције Далмације, на чијем је југу формирана провинција Превалитана (*Prevalitana*). Ове провинције формирале су Мезијску дијецезу, која је двадесетих година IV века подељена на две: Дакију (*Dacia*) и Македонију (*Macedonia*).

Након напуштања Дакије, притисак на лимес померен је на запад, а међу најугроженијим провинцијама била је Панонија, изложена нападима Сармата, притиснутим Вандалима, Гепидима и Готима. Многа напуштена утврђења на лимесу обновљена су тек доласком Диоклецијана на власт. Диоклецијан је, поред ових обнова, у циљу консолидовања власти и сигурности на границама, подигао и нова утврђења. Његовим доласком на власт завршен је период константних упада варварских племена, стални сукоби око власти и војна анархије, тзв. епоха „војничких“ царева. Диоклецијан је унео низ промена у унутрашњој организацији државе. Међу бројним реформама, једна од најзначајнијих била је подела провинција на већи број мањих. Долази до формирања већих административних јединица – дијецеза, којима су управљали викари (*vicarii*), које је постављао префект преторија (*praefectus praetorio*). На основу сачуваног пописа провинција и дијецеза, који се налази на тзв. Веронској листи (*Laterculus Veronensis*), сазнајемо да су на Балканском полуострву створене три дијецезе: *Pannonia* са седам провинција, *Moesia* са десет провинција и *Tracia* са шест провинција.¹³ У периоду између 321. и 327. године, дијецеза Мезија је подељена на две: Дакију (*Dacia*) и Македонију (*Macedonia*), из којих ће, у време Константина или непосредно након његове смрти, бити образована префектура Илирик (*Praefectura praetorio per Illyricum*). Све до 357/8. године Илирик је са Италијом и Африком био под једним префектом, када

---

¹³ *Notitia Dignitatum* (ed. Seeck 1962: 247-254)

бива издвојен и дат на управу посебном префекту. Значај који су подунавске провинције имале и за време Константинових наследника огледа се у чињеници да је Сирмијум у том периоду постао седиште војне управе Илирика.

Диоклецијанове и Константинове војне реформе донеле су ново устројство и нови распоред јединица, које су се, са већим или мањим изменама, одржале током читаве позне антике. Реформе су подразумевале и раздвајање цивилне и војне власти на свим нивоима. Врховни заповедника војске у једној провинцији више није био намесник, већ војсковођа са титулом дукса (*dux*), чија је основна улога била контрола и заштита пограничних делова Царства. Управници провинција (*praesides*) били су представници највише цивилне власти.

Константинове реформе имале су далекосежније последице на даљи ток збивања у балканским провинцијама. Након битке на Милвијском мосту 312. године укинута је преторијанска гарда, која је због својих тежњи да директно утиче на власт постала све већа претња. Најбоље војне јединице повучене су са лимеса и укључене у војску која је пратила Цара у ратовима (*comitatenses*). *Exercitus comitatensis* постају језгро римске војске. Гранична одбрана била је поверена лимитанима (*milites limitanei*), територијалним јединицама стајаће војске чија је улога била контрола и заштита пограничних делова Царства. Ове јединице биле су под командом *dux limitis*. Лимитани су у периодима мира обрађивали земљу у околини логора. Ове промене довеле су до рурализације војске, с једне стране и до разбијања јединства старих легија, с друге стране.

IV век је донео унутрашња превирања, борбу Константинових наследника, које су још једном истакле значај подунавских провинција и њихових центара. Упади варварских племен, нарочито Гота, пољуљано Царство довели су у још нестабилнији положај. Валенсов пораз код Једрена 378. године утицао је на будућност балканских провинција. Источни Готи су, након склопљеног савеза, који им је гарантовао потпуну аутономију, насељени у Панонији са статусом федерата, који их је обавезивао на војну помоћ Царству. Иако је на овај начин опасност од германских племена отклоњена, држава је трпела велике издатке, који

су водили у још јаче економско пропадање. У ово време дешава се још једна подела Илирика. Првобитно су издвојене дијецезе Дакија и Македонија, од којих ће, након Теодосијеве смрти 395. године бити образована посебна префектура Илирик и као таква прикључена источном делу Царства. Панонска дијецеза, коју су од тог периода називали дијецезом Илирик, остала је у оквиру западног дела Царства и постала део централне префектуре Италије. Ово је уједно и последња подела територија Царства, која је довела до стварања историјске границе између Запада и Истока.

Економско пропадање Царства у IV и V веку, слом дотадашње политике и војни неуспеси отворили су врата Хунима, који су, у налетима од 441. до 443. године уништили утврђења на лимесу, а затим и унутрашњост Царства, разарањем Сирмијума, Сингидунума, Маргума, Виминацијума и Наиса. Западни делови Царства били су изложени све жешћим нападима германских племена, која су постепено стварали нове германске краљевине.

Финансијски исцрпљено Царство, разорени градови, становништво у збеговима слика су краја једног периода. Запад и Исток постају све даљи, културолошки, политички и економски. Балканске провинције, којима је крај касне антике представљао крај једног начина живота, биле су изложене упадима и пљачкама нових народа и иако су дочекале обнову и изградњу низа утврђења на границама за време владавине Јустинијана (527-565), нису издржале под налетима Словена и Авара и коначно су, након слома византијске војске на Дунаву првих година VII века, биле препуштене Словенима.

III.2 Комуникације на територији Србије у периоду касне антике

Преко територије данашње Србије, која је и у прошлости имала изузетан стратешки положај, изграђене су битне саобраћајнице, које су западне провинције спајале са Истоком. Прилагођени конфигурацији терена, главни путеви грађени су у долинама највећих река, Дунава, Саве и Мораве и повезани помоћним

путевима.¹⁴ У Балканским провинцијама изграђена је густа мрежа путева, о чему сведоче остаци траса и бројни миљокази. Главни путни правци дуж Саве и Дунава на северу и долином Млаве и Мораве на југу, изграђени су највероватније непосредно након освајање ове територије, првенствено за транспорт војних трупа, да би постепено добијали на економском значају.¹⁵

Један од најзначајнијих и најстаријих римских путева повезивао је северну Италију са Подунављем. У Панонији значајна саобраћајна раскрсница био је Сирмијум на Сави, који је преко пристаништа Бононије био повезан и са реком Дунав. Сирмијум је важним путем био повезан и са легијским логором *Aquincum*, код данашње Будимпеште у Мађарској. Пут који је настављао ка Горњој Мезији у ову провинцију улазио је на ушћу Саве.¹⁶ Важна саобраћајница ишла је у близини Таурунума (*Taurinum*), данашњег Земуна и оближње царинске станице *Confluentes*¹⁷, преко Сингидунума (*Singidunum*). Код Виминацијума се магистрални пут делио у два правца: један је преко Наиса (*Naissus*) и Скупа (*Scupi*) водио ка Солуну (*Thessaloniki*), где је био повезан са једним од најзначајнијих магистралних царских путних праваца – *Via Egnatia*, који је спајао Јадранско и Егејско море.¹⁸ Други правац, или Ђердапски пут, продужавао је низ Дунав према Црном мору. Од Понтеса код данашњег Кладова прелазио је Дунав преко великог моста и водио за влашко-понијске и карпатске пределе. Ђердапски пут је спајао погранична утврђења на Дунаву и на тај начин представљао део огромног путног и одбрамбеног система који је пратио ток Дунава између касноантичких провинција Норик Рипезис (*Noricum Ripense*) на северу и Скитије (*Scythia*), између

---

¹⁴ Податке о путним правцима у периоду касне антике пружају нам: Антонинов Итинерариј (*Itinerarium Antonini Augusti*) из времена Каракале, Бурдигалски или Јерусалимски Итинерариј (*Itinerarium Burdigalense sive Hierosolymitanum*) из 333./334. године и Појтингерова карта (*Tabula Peutingeriana*) из IV/V века.

¹⁵ Мирковић 1994, 78

¹⁶ *Ibid.*, 77

¹⁷ Димитријевић 1996, 15

¹⁸ *Via Egnatia* је изграђен у II веку. Пут је полазио од јадранске луке Драч (*Dyrrachium*) у данашњој Албанији, ишао преко Македоније до Солунског залива, а затим северном обалом до Егејског мора, до Константинопоља.

доњег Дунава и Црног мора.¹⁹ Битна раскрсница у централној Горњој Мезији био је Наис, од кога су долинама Тимока и Мораве водили путеви ка Дунаву. Један од тих путева био је изузетно важан западни крак пута *Via Militaris*, који је спајао Сингидунум, преко Виминацијума, пратећи ток реке Маргус (Морава) до Сердикe, са Константинопољем. *Via Militaris* је преко путева дуж река Вардар и Струма био повезан са путем *Via Engnatia*. Преко Наиса пролазила је економски значајна комуникација, која је ишла од Дунава према Љешу на Јадранском мору.²⁰

Путеви Панонске низије и Подунавља били су повезани са Моравско-вардарским путем, који је ишао између огранака Балкана и Родопа са источне и Динарских и Шарско-пиндских планина са западне стране.²¹

На наведеним комуникацијама оснивани су градови²², а уз путеве су, на прописаној удаљености једна од других, била подигнута одморишта (*mansiones*) из којих су се могла развити права насеља, као и путне станице (*mutationes*).²³ Уз главне комуникације, велику важност имали су регионални путеви и разграната мрежа локалних путева који су спајали већа насеља, виле рустике, руднике, итд. Градови подигнути у провинцијама на теритоји данашње Србије, снабдевани су преко најстарије развојне осовине на простору Царства која се простирала од Сиска (*Siscia*), преко Славонског брода (*Marsonia*), Винковаца (*Cibalae*), Сремске Митровице (*Sirmium*), Београда (*Singidunum*), Костолца (*Viminacium*) и даље ка Бизантиону, одосно Константинопољу.²⁴ Овај правац имао је примарну улогу, првенствено због важности копнених веза са западним и источним делом Царства и играо је огромну економску улогу. Градови у Мезији били су слабије повезани са југозападом, са јадранским градовима, који су доминантно били оријентисани ка највећој средње-јадранској метрополи Салони (*Salona*). Трговачки саобраћајни утицаји осећали су се у мезијским градовима који су из Подунавља преко ових

---

¹⁹ Gračanin 2010, 28

²⁰ Мирковић, *loc.cit.*

²¹ Илић 2012, 27

²² Најстарији попис градова забележио је Проломеј у својој Географији, насталој у II веку.

²³ О *mansiones* и *mutationes* погледати у: Tilburg 2007, 46-47

²⁴ Gračanin *op.cit.*, 10

праваца, односно преко Саве, имали приступ Италији, а тиме и војно стратешки значај као најкраћи пут ка западу. Са Истоком су били повезани преко егејске осовине и Солуна (*Thessalonica*) као њеног средишта.

Поред копнених путева, велику су улогу имали и водени путеви дуж Савског, Дунавског, Моравског и Вардарског тока. Дунав је била главна пловна река, али и граница Царства, што додатно истиче значај ове комуникације. Дунавом и његовим притокама Савом, Тисом и Великом Моравом, пловили су римски бродови, обављајући транспорт људи и робе, као и бродови са војним посадама, које су имале задатак да штите дунавски лимес од евентуалних напада. У циљу превоза војске и транспорта робе повезивана су речна пристаништа на Дунаву са онима дуж Саве. Ови канали били су проходни за мање пловне објекте са плитким газом, а у прилог њиховог постојања говоре чињенице о постојању низа налазишта уз трасу, као и епиграфски споменици и писани извори у којима су забележени и конкретни подаци о ангажовању римске војске на прокопавању канала који су били проходни за мање пловне објекте. Слична појава уочена је и у унутрашњости Паноније.²⁵

Природни услови омогућили су изградњу густе мреже путева на скоро целој територији Србије. У појединим случајевима, ни неприступачан терен није могао обесхрабрити градитеље, тако да се за мањи проценат територије може рећи да је био изолован и ван путних токова. Добра повезаност копненим путевима и пловни токови омогућили су знатну насељеност, релативно брз развој трговине, економије, социјалне и културне интеракције.

---

²⁵ Димитријевић *op.cit.*, 36

ЕКОНОМСКО-СОЦИЈАЛНЕ ПРИЛИКЕ У ПРОВИНЦИЈАМА НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ У КАСНОАНТИЧКОМ ПЕРИОДУ

Економски развој римске државе у многоме је зависио од освајања и јачања њених позиција. Значај експлоатације обрадивих површина, производња која је доносила зараду, могућности контроле трошкова, били су препознати као неки од чинилаца економског раста и у најранијим периодима. Уз развој руралне средине држава је улагала и у оснивање и развој градова, који су се, са другачијом врстом производње и поделе рада, допуњавали са селом. Увођење нових пољопривредних техника у освојена подручја представљало је подстицај производње и продуктивности, у циљу подмиривања све већих потреба државе.

Крајем старе ере дешавају се битне промене у римској пољопривреди. Како је увоз жита са Сицилије и из Египта био јефтинији од производње, производња жита је у Италији знатно смањена и преоријентисана на гајење маслина и винове лозе, што се показало као профитабилније. Ове промене довеле су до пропадања ситних сељака и до стварања великих имања (*latifundiae*), која су дељена на ситније парцеле и давана у закуп (*locatio*) закупцима (*conductor*), који су обрађивали земљу (*colonus*). Положај колона био је регулисан законима и током времена се мењао. Првобитно је реч *colonus* означавала сваког земљорадника који је сам обрађивао земљу, а у значењу ситног закупца овај појам сусреће се пред крај Републике, када је и установљена пракса закупа. Уговор са колонима је склапан обично на пет година, при чему је сва њихова имовина служила као гаранција, уз обавезу да део прихода дају власнику имања. Након истека уговора били су слободни да напусте имање, или да остану на истом, уз склапање новог уговора. Закупац је имао право да даље даје у закуп делове парцеле, или целу парцелу, али власнику је само главни закупца давао новац и део приноса.

У II веку колонат се шири и у провинције, где је постао један од главних облика који су довели до коришћења до тада необрађених земљишта. Поставља се питање у којој је мери староседелачко становништво било укључено у овај систем. Староседеоци су имали право да добију делове *ager publicus*-а са обавезом да земљу обрађују и плаћају порез. Ипак, највећи део *ager publicus*-а добијали су досељеници – колонисти у агеру колонија, а ветерани обично на територији *prata legionis* која се налазила у околини логора, а која је имала велики значај у систему снабдевања војске.²⁶ Може се претпоставити да су колонисти и ветерани део своје земље давали у закуп локалном становништву.

Период сигурности који је трајао од почетка II до друге половине III века омогућио је несметано развијање пољопривреде. Ово је период када није било великих освајачких похода који би обезбедили прилив робова, тако да се на пољопривредним имањима јавила потреба за другачијом организацијом поседа и рада.²⁷ На пољима су највероватније били ангажовани сељаци-закупци. Како се политичка ситуација мењала, јавила се потреба за ангажовањем сељака у војним службама, што је довело до смањења њиховог броја.²⁸ У овом периоду поново се повећава број робова на имањима, што је посведочено и епиграфским подацима из III века, где се наводи да су војницима, поред земље, додељивани стока, жито и робови.²⁹ Недостатак радне снаге довео је до успостављања система *adiectio sterilium*, по коме је држава наметнула ситним сопственицима обавезу да обрађују поред своје земље и земљу коју су власници напустили и да за то земљиште плаћају порез.³⁰ Систем спроведен у Египту, где је још у периоду Птолемеја

---

²⁶ Више о *territorium legionis* погледати у: поглавље V.3 – Власнички односи над земљиштем и друштвена структура власника.

²⁷ Ова потреба се јављала и у случајевима где је преовладавала робовска радна снага, недостатак њиховог интереса у обављању послова, опструкција као један од видова исказивања незадовољства.

²⁸ У периоду владавине Хадријана започиње регрутација војника из околине војних логора и из суседних провинција (Мирковић 1994, 82).

²⁹ *Idem*. 1968, 138, са нап. 14. Више о ветеранском насељавању погледати у поглављу V.3 – Власнички односи над земљиштем и друштвена структура власника.

³⁰ Неколико царских аката цара Константина и његових наследника односила су се на регуацију система *adiectio sterilium*: *Imp. Constantius a. Si quis ab emphyteuticariis seu patrimoniali possessore privati*

напуштена државна земља додељивана пре свега имућнијим земљопоседницима, који су били у обавези да земљу обрађују и плаћају порез, од краја III века шири се и у остале делове Царства и примењује се, не само на царске домене, већ и на земљиште инсолвентних приватних поседника. Диоклецијан је низом реформи покушао да реши све веће проблеме Царства. Едиктом о ценама донетим 301. године покушао је да кроз установљену максималну цену за робу сузбије инфлацију, међутим ова мера није дала очекиване резултате.³¹ Као основ обрачуна пореза мера је предвиђала таксу на земљу, што је довео до промена и у организацији пољопривредних имања. Опорезивање необрађене земље и систем заштитништва довео је до давања имања у закуп. Власници великих имања препуштали су их посредницима, давали у закуп на краћи временски период уз уговор или су давали земљу у закуп.³² Реформа пореског система довела је до још већег пропадања колона, који све више падају у наследну зависност од својих господара. Новац је изгубио вредност, а плаћање у натури (*annona*) озакоњено је и претворено у сталан систем, који је постао и главни извор државних прихода. Успостављени систем *capitatio-iugatio* (главарина и земљарина), ослањао се на обрадиву површину одређене величине и квалитета (*iugum*). Носилац пореске јединице било је лице одговорно за земљиште (*caput*). Градски савети и декуриони, односно куријали, као и власници поседа, били су одговорни за убирање пореза. У периоду у коме је недостајало радне снаге, било је потребно успоставити равнотежу између *iuga* и *capita*. Ово је довело до тога да су шири слојеви сеоског становништва губили слободу кретања.³³ Услед опште кризе, колони нису били у могућности да плаћају закупнину и постепено су доспевали у ропство. Многи колони су бекством покушавали да се ослободе обавеза. Њихов правни положај је коначно решен низом царских указа, од којих велики уначај

---

iuris quippiam comparaverit, cuius substantia alias possessiones sustentare consueverat, et succisis quasi quarundam virium nervis reliqua lababuntur, earum possessionum onera subiturus est, quae penes distractores inutiles permanebunt. Dat. VIII id. decemb. Thessalonicae Feliciano et Titiano cons. (337 dec. 6). C. Th. 11.1.4

³¹ Kent 1920, 35-47

³² Popović 1988, 206

³³ Острогорски 1959, 60-61, са нап. 1

има указ цара Константина из 332. године, у коме се прописује да се одбегли колони хватају и враћају у места боравишта па чак и да се бацају у окове. Овим су колони дефинитивно везани за земљу и постају робови земље (*serous terrae*).³⁴ За земљу везани колони касније се претварају и сви закупци који би се на истој парцели налазили тридесет година без прекида. Забележен је још један узрок претварања становништва у колоне. Многи римски грађани, бежећи пред налетима варвара, доспевали су на велике поседе, а њихову ситуацију су користили великопоседници, који су им пружали уточиште, али не као помоћ, већ као позајмицу, коју они нису могли вратити. На тај начин су губили своју слободу и постајали колони. Било је покушаја почетком V века да се права избеглица заштите, међутим донети укази нису имали потребну снагу.³⁵

Надостатак радне снаге и напуштање земље покушани су да се реше на различите начине. Један од начина било је доживотно додељивање обрадивог земљишта у пограничној области војним лицима, под условом да потомак војника такође ступи у војну службу.³⁶ Напуштена и необрађивана земља давана је под закуп и другим закупцима под олакшаним условима, а обавеза закупа прелазила је са оца на сина, тзв. вечнонаследни закуп (*emfiteusis*). Као радна снага ангажовани су и поражени варвари, који су насељавани на земљу са правима колона (*iure colonatus*). У указу из 409. године видимо да је власницима земљишта дозвољено да припаднике освојеног племена Скира ангажују као колоне, са забраном насељавања у Тракији и Илирику, провинцијама које су биле у близини њихових домова.³⁷

Проблем одбране Царства условио је радикалну реформу војске, у смислу организације, наоружања и тактике, која је утицала на промене у власничким односима над земљом. Уводи се категорија стајаћих пограничних трупа (*milites limitanei*), чија је основна улога била контрола и заштита пограничних делова

---

³⁴ C. Just. 11.52.1

³⁵ Basler 1984, 312

³⁶ Ова мера се везује за Александра Севера. Више о овоме погледати у: поглавље V.3 – Власнички односи над земљиштем и друштвена структура власника

³⁷ C. Th. 5.6.3

Царства. Њихово прво помињање потиче из званичног документа из 363. године³⁸, а први извор који о њима говори као о власницима и корисницима земље је закон из 423. године, којим је забрањено да било ко, осим власника, обрађује земљу на територији кастела (*castellani milites*). Законом из 443. године пограничну земљу (*agri limitanei*) искључиво су могли да обрађују лимитани, који су били ослобођени пореза.³⁹ Резултати археолошких ископавања локалитета дуж ћердапског лимеса на којима су откривени остаци кућа од лаке дрвене грађе, пољопривредни алат, али и покретни налази откривени у касноантичком утврђењу у Рткову који се могу приписати женској популацији, указују на постојање цивилних насеља у којима су лимитани живели са својим породицама.⁴⁰ Живот лимитана у насељима делује вероватнији, с обзиром да на простору дуж клисуре није било довољно обрадивих површина на којима би могла бити основана пољопривредна имања. Како није било адекватног простора за земљорадњу, не треба очекивати и да је локално становништво подизало виле рустике у овом крају. У прилог претпоставци да су лимитани живели у насељима у близини утврђења иду и историјске прилике. Период IV и V века био је врло турбулентан, те је живот у близини утврђења био вероватнији ради сигурности имовине и породица и лакше и брже организације одбране. Наведени услови нису могли да омогуће пољопривредну производњу која би покрила потребе јединица у утврђењима, тако да је морало доћи до организованог допремања хране из сабирних центара који су се налазили у унутрашњости провинције. Снабдевање војске било је предмет и Диоклецијанових пореских реформи. Уведене су војничке таксе (*annona militaris*), а у исто време граде се објекти за складиштење хране. Прибављање и дистрибуцију хране организовали су официри (*primipilares*) у чијој је надлежности

---

³⁸ С. Th. 12.1.56

³⁹ Пић 2012, 57, са нап.154

⁴⁰ Вујовић 2012, 39, са нап. 60. За касноантичка утврђења дуж лимеса погледати у: Р. Petrović, М. Vasić, *The Roman frontier in Upper Moesia: Archaeological investigations in the Iron Gate area – main results*, у: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Р. Petrović (ed.), Belgrade 1996: 22. За пољопривредни алат погледати у: И. Поповић, *Античко оруђе од збожља у Србији*, Београд, 1988.

било снабдевање, што је и регулисано царским едиктима сачуваним у Теодосијевом кодексу.

Истраживања на тему привреде у римским провинцијама основаним на територији Србије последњих година интензивирани су, међутим, досадашња сазнања још увек не пружају све информације о економском животу у периоду владавине Рима.

Римско освајање Балкана донело је велике промене у свим сферама живота. Освајањем ових простора Рим је присвојио и започео експлоатацију огромних природних ресурса, организовао и контролисао велик проток људи и робе. У циљу заштите територија и интереса, подизана су војна утврђења, развијана мрежа путева, оснивана насеља. Еволуција Рима на територији централног Балкана допринела је развоју економије, пољопривреде и трговине. Успех процеса романизације уско је повезан са оснивањем и консолидовањем насеља. Било да су насеља већ постојала, било да су ново основана, константан прилив ветерана, трговаца и насељеника утицао је и на развој пољопривреде, самим тим и на развој руралних делова и оснивање пољопривредних добара.⁴¹ Погодан географски положај, рељеф, климатски услови, могућност изградње квалитетне мреже путева, утицали су на положаје насеља и степен насељености појединих области, као и на живу трговинску активност. Развој насеља, развој друштва, пре свега, зависио је, поред природних чинилаца и од историјских околности у којима се то друштво налазило.

Србију чине плодне равнице Војводине, ниске планине и брежуљци, који заузимају и највећи део територије Србије (Карта 5). У Панонској низији, која заузима 27,5% територије⁴², преовладавају низије са алувијалним наплавинама уз водене токове и лесне заравни и два брдовита узвишења: Фрушка гора и Вршачке планине. Јужно од Саве и Дунава преовладава брежуљкасто и ниже планинско

---

⁴¹ Малобројни писани извори потврђују да је велики део популације у римској држави живео од пољопривреде. Процењено је да се три-четвртине становника бавило пољопривредом, на основу чега се може закључити да је земљиште било највећи извор прихода.

⁴² Ћалић et al. 2012, 50

подручје и мањи проценат низина, у Посавини, Поморављу и деловима Тимочке крајине. Јужно од Западне Мораве и Нишаве налазе се висоравни и група виших планина.⁴³

Разноврсност географског положаја Србије условила је различитости у привреди одређених области. Природне карактеристике Србије погодовале су развоју пољопривреде, као можда основне гране привређивања и пре римског освајања, поготово у низијским деловима и уз водене токове (Карта 6). Аутохтоно становништво је наставило свој живот у руралним областима и након доласка Римљана и оснивања градова. О начину њиховог живота углавном сазнајемо из података које нам дају археолошка ископавања, с обзиром да у писаним изворима не можемо наћи довољно података. Староседеоци су се постепено укључивали у римски управни систем, у почетку кроз административне јединице – *civitates peregrinae*. Ове заједнице су, за сада, потврђене за племена Амантина и Сирмиенса у Сирмијуму – *civitas Sirmiensem et Amantinorum*, Трибала и Меза у области Тимока – *civitates Moesiae et Triballiae*, Скордиска код Сланкамена на Дунаву – *civitas Scordisorum* и две заједнице непозната имена, једна у околини Руме, друга у околини Пријепоља. Урбанизација освојене територије утицала је на постепено уклапање ових заједница, које су се одржале и до краја II века, у шире градске територије, али староседеоци нису чинили део градског становништва, већ су они настављали свој живот у руралним крајевима, на ширим градским територијама. Насеља су ницала поред главних комуникација, у близини рудника и легијских логора. Градови основани на главним комуникацијама доживели су процват у великој мери захваљујући свом положају. Трговина и све већа потреба за снабдевањем становништва чији се број повећава и потреба за снабдевањем војске, утицале су на развој градова. Близина рудника такође је утицала на бржи развој урбаних центара. Трговци и занатлије који су пратили војску били су први становници римских насеља и са ислуженим војницима који су насељавани у

---

⁴³ Основни подаци о географским карактеристикама Балканског полуострва преузети су из: cf. Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље I*, Београд, 1922

околини војних логора формирали су заједнице римских грађана. Временом је појединим насељима која су основали Римљани, али и насељима која су постојала и у предримском периоду додељиван статус муниципијума или колоније, што је имало значајну улогу у историјском развоју провинција.⁴⁴ Малобројне податке о становништву провинција на територији Србије можемо наћи у сачуваној епиграфској грађи, али се на основу ових података не може донети коначан закључак, поготово не о социјално-економском статусу становништва. Сеоско становништво и социјално нижи слојеви друштва ретко су за собом остављали споменике, на којима можемо наћи више слојеве градског становништва. Лична имена нам говоре о досељеницима из Италије и западних провинција, из грчких земаља, Мале Азије и Сирије, који су се населили као трговци или војници. По царевом наредби вршена су пресељења, не само досељеника, већ и припадника староседелачког становништва у рудничке дистрикте, ређе и у пољопривредне области које су биле опустошене. У периоду II и III века, градском становништву које су чинили досељени римски грађани, придружују се и романизовани староседеоци. На натписима из овог периода све је већи број грађана који су римска грађанска права стекли у време Хадријана, Марка Аурелија и других царева. На пораст градског становништва које потиче из балканских провинција, у периоду II и III века, утицало је и правило које датира из Хадријановог времена, да се војници регрутују у околини војних логора и у суседним провинцијама. Ситуација у руралним крајевима била је нешто другачија, јер је староседелачко становништво задржало свој језик и обичаје. Елементи илирског, трачког и келтског говора потврђени су у личним именима и називима места све до касне антике.⁴⁵ Романизација је међу нижим слојевима староседелачког становништва текла лагано, док су припадници племенске аристократије брзо прихватили нов режим. Конституцијом цара Каракале из 212. године, римско грађанско право је проширено на све становнике Царства, што је повећало и број римских грађана у

---

⁴⁴ Мирковић 1994, 78

⁴⁵ *Ibid.*, 81-83

балканским провинцијама, но то и даље није значило да су, уз нова гентилна имена, сви староседеоци прихватили и римске обичаје.

Утврдивши власт у балканским провинцијама, Римљани су морали да се окрену ка проблему издржавања војске и управног апарата. Освајање и сукоби са племенима довели су до опадања броја становника и замирања привреде па је било неопходно оживети, пре свега пољопривредну производњу. Земљорадња је била основно занимање већег дела староседелачког становништва, које је било спремно за прихватање нових техника обраде и нових алата које су донели Римљани. Подаци којима располажемо о периоду I и II века говоре о насељима староседелаца које су освајачи затекли и организацији досељеног становништва у оквиру насеља (*vicus*), која су се, у појединим случајевима, налазила на местима где су се касније, у периоду III и IV века, развиле виле рустике.⁴⁶ Подаци добијени током археолошких ископавања; литература посвећена овом проблему; епиграфски споменици, указују да је период III века период у коме је пољопривредна производња заузимала значајно место. Иако су крај III века и период IV века периоди економског опадања, несигурности и сталних сукоба, највећи број вила рустика на територији Србије подигнут је управо тада, пре свега јер је ово период када је романизација узела маха и када је потреба за локалним пољопривредним производима постала све већа. Нестабилно време онемогућавало је сигуран транспорт производа из удаљенијих провинција, тако да је било потребно организовати и обезбедити производњу у локалу, која би покрила све потребе становништва, администрације и војске. Ова пољопривредна имања организована су на ширим градским територијама и спадала су у категорију средњег поседа, који је био и најзаступљенији у провинцијама на територији Србије. Када говоримо о власницима ових имања, можемо претпоставити да су то били припадници муниципалне аристократије и војни

---

⁴⁶ Пример су локалитети истражени дуж трасе ауто-пута кроз Срем (Брукнер 1995). Организација вила рустика на остацима раноримских насеља није правило. Већина вила рустика, нарочито ван територије Војводине, подизане су на локацијама на којима нису констатовани остаци материјалне културе из раноримског периода.

ветерани. Улога и положај староседелаца у пољопривредној производњи још увек нису потпуно дефинисани. Као слободни сељаци могли су бити коришћени за рад на имањима ветерана и аристократије, али су такође могли имати и сопствена имања чија би производња покривала сопствене потребе. Крупни земљопосед није био распрострањен. На територији Србије посведочен је око Пријепоља, у Панонији и у Метохије, на територији Улпијане и Скупа.⁴⁷

Питање радне снаге на пољопривредним имањима основаним на територији Србије још увек је отворено. Као и за остале процесе, интересно је дефинисати у којој мери се слика Италије или западних провинција може преликати на територију Србије. Мора се узети у обзир да је већина ових имања припадала групи средњих поседа, који нису захтевали ангажовање великог броја радника. Ипак, сама породица вероватно није била у могућности да покрије послове у оквиру ових имања, тако да је ангажовање радне снаге било неопходно, поготово у сезони сетве и жетве. Константна политичка превирања и упади варварских племена утицали су на недостатак радне снаге, поготово на територији Доње Паноније и Горње Мезије, које су биле више изложене. Врло је могуће да су, у овом периоду, у недостатку људства, на имањима користили робовску радну снагу. Рад робова можемо очекивати и на ветеранским имањима, јер су ветерани након истека службе, поред земље, добијали робове и стоку, што је потврђено епиграфским подацима из III века.⁴⁸ Сељаци-закупци су највероватније чинили основну радну снагу. Да су и у балканским провинцијама закупци постепено губили своју слободу, бивали везани за земљу и имали иста права и обавезе као и у осталим деловима Царства, видимо из указа из 371. године, који је забележен у Јустинијановом кодексу.⁴⁹ Поред закупца, на пољопривредним имањима ангажовани су и надничари. У прилог овоме говори и податак да су родитељи будућег

---

⁴⁷ О великим земљишним поседима породица Pontii i Furiii у области Дарданије погледати у: М. Mirković, *Villas et domaines dans l'Illyricum central*, ЗРВИ XXXV, Београд, 1996: 57-75

⁴⁸ Мирковић 1968, 138, са нап. 14. Више о ветеранским имањима погледати у: поглавље V.3 – Власнички односи над земљиштем и друштвена структура власника.

⁴⁹ С. Just. 11.53.1

цара Максимијана радили као надничари (*mercenarii*), на пољима у околини Сирмијума.⁵⁰ Као најамници на поседима могли су радити и федерати, који су се добијањем земље обавезивали на војну службу. На територији Паноније, на локалитетима у Крњешевцима и Кузмину откривени су остаци мањих засеока од неколико колиба и огњишта, са покретним материјалом из IV и V века који је указивао на нови етнички елемент.⁵¹ Ово је период када територију Паноније насељавају Источни Готи након потисаног споразума и склопљеног савеза (*foedus*) са римском државом, по коме су Готи добили потпуну аутономију, уз обавезу да као федерати пружају војну помоћ Царству.⁵² Ови локалитети сведоче о настањивању федерата у околини вила рустика у време Валентинијана и у периоду након његове владавине.⁵³

Донете мере и спроведене реформе нису успеле да спрече пропадање Царства. Социјални бунт био је све већи, устанци робова и колона добијали су на ширини и интензитету. Пустошења варварски племена су настављена, тако да у неким областима римска војска, која је била ослонац власти, више није била присутна, самим тим није било ни римске власти. Урушавање Царства започето крајем III века настављено је све до слома у V веку. Балканске провинције, нарочито погранични делови, били су изложени сталним упадима варварских племена. Градови су редом уништавани, поља паљена, виле рустике рушене, рудници су престајали са радом, путеви и транспорт били су све несигурнији. Становништво које није поробљено спас је налазило у унутрашњости провинција, у слабије приступачним деловима који нису директно били изложени нападима и пустошењима. Иако су током година, у последњим трзајима некадашњег дива, урбани центри и утврђења обновљени, рурална средина је доживела велика разарања након којих се није опоравила. Виле рустике су срушене, напуштене и без икаквих трагова обнове. Напуштена земља и осипање становништва

---

⁵⁰ Mirković 1996, 58

⁵¹ Брукнер 1995, 144-145

⁵² Острогорски 1959, 72, са нап.1

⁵³ Брукнер, *loc.cit.*

оне могућили су прикупљање пореза, што је довело до смањења државних прихода. Пад економије, опадање културе, депопулација утицали су на слом дотадашњег начина живота, не само у областима на територији данашње Србије, већ на територији читавог Царства.

КАСНОАНТИЧКЕ ВИЛЕ РУСТИКЕ У СРБИЈИ

V.1 Дефинисање термина *villa rustica*,
порекло и развој *villa rustica*

Дефинисање термина *villa rustica* представља сложен задатак, етимолошки и семантички, јер је термин *villa* временом добио широко значење, у савременој науци још шире. Бројни објекти различитих димензија и архитектонског решења, подигнути у различитим временским периодима и на различитим локацијама, дефинисани су као виле рустике. Овај термин користи се и за бројне евидентирани локалитете, који нису потврђени археолошким ископавањима. Познавање и разумевање простора на коме су основане, сагледавање њиховог односа са пејзажом, међусобних утицаја и заједничког развијања, али и сагледавање промена које су незауостављиво мењале природу и човека, доприноси нашем сазнавању шта је вила рустика представљала човеку и заједници у периоду римске доминације на територији данашње Србије и да ли се, и у којој мери се то схватање разликовало од савремених схватања виле рустике.

Превод речи *villa* са латинског језика даје нам широк распон значења: пољско добро, сеоска кућа, фарма⁵⁴, тако да се у стварању слике о вилама ослањамо на описе које су давали њихови савременици. Опис виле у античкој литератури у многоме је зависио од ставова писаца. Када се расправљало о пољопривреди, говорило се о методама обраде земље, култивацији, начину да се повећа принос, о складиштењу тих производа, о узгоју стоке, коња, оваца, што је било од виталног значаја.⁵⁵ Из познатих описа јасно је да је вила феномен који је везан за руралну, а не урбанизовану средину.

---

⁵⁴ Lewis and Chort

⁵⁵ Varr. *Re rust.* II

Вила из Катоновог периода била је мало имање у руралној средини, са пратећим објектима, на коме је робовска радна снага минимално коришћена.⁵⁶ Када је Катон писао о вили, писао је о различитим објектима у оквиру виле, у зависности од функција тих објеката те је у том циљу користио термине *villa rustica* и *villa urbana*, који нису дефинисали карактер, већ су разграничавали одређене грађевине. *Villam urbanam pro copia aedificato*⁵⁷ је стамбени објекат у централном делу имања, док је економске објекте са млиновима, пресама за уље, грожђе и сл. називао *villam rusticam aedificatam habeat*.⁵⁸

Према Варону вила је такође представљала сеоско имање које је дефинисала улога у производњи хране, односно жита, вина и сена, а не положај.⁵⁹

Витрувије је направио студију о архитектури и њеним принципима, а у шестој књизи своје *De Architectura*, бавио се приватним грађевинама.⁶⁰ Вилу је описао као центар домаћинства који је морао садржати неки елемент римске архитектуре који би је чинио римском вилом. Дао је јасне смернице за усклађивање градње и типова са климом, пропорције грађевина, упутства за распоред просторија, правио је разлику између резиденцијалног и економског дела.⁶¹ Сматрао је да је величина виле зависила од количине земљишта које јој је припадало и од производа. Димензије економског дела зависиле су од броја стоке и јармова за волове. Унутрашњи простор био је јасно подељен, нпр. препоручено

---

⁵⁶ Cato, *De agricult.* II

⁵⁷ *Ibid.*, IV

⁵⁸ *Ibid.*, III, 2

⁵⁹ "Nam quod extra urbem est aedificium, nihilo magis ideo est villa, quam eorum aedificia, qui habitant extra protam Flumentanam aut in Aemilianis" (Varr. *Re rust.* III 2, 3-6); "Cum significasset nutu nihilo minus esse villam eam quae esset simplex rustica, quam eam quae esset utrumque, et ea et urbana, et rogasset, quid ex iis rebus colligeret, Quid? inquit, si propter pastiones tuus fundus in Rosia probandus sit, et p434quod ibi pascitur pecus ac stabulatur, recte villa appellatur, haec quoque simili de causa debet vocari villa, in qua propter pastiones fructus capiuntur magni" (*ibid.*, III 2, 10).

⁶⁰ "Itaque nemo artem ullam aliam conatur domi facere, uti sutrinam fullonicam aut ex ceteris quae sunt faciliores, nisi architecturam, ideo quod qui profitentur non arte vera sed falso nominantur architecti. quas obus res corpus architecturae rationesque eius putavi diligentissime conscribendas, opinans id munus omnibus gentibus non ingratum futurum. igitur quoniam in quinto de opportunitate communium operum perscripsi, in hoc volumine privatorum aedificiorum ratiocinationes et commensus symmetriarum explicabo" (Vitruv. *De architect.* VI, praefatio 1-7).

⁶¹ *Ibid.*, VI

је да се кухиња налази на најтоплијем месту, а у њеној близини би требало да се налазе стаје за стоку, са јаслама окренутим ка ватри и истоку.⁶²

Тацит је реч *villa* користио за све облике становања у неурбаним срединама.⁶³

Палладиус у *De Re Rustica* грађевину на имању назива *aedificium*.⁶⁴ У делу прве књиге, када говори о одабиру места за пољопривредно имање, имање назива *ager: De agri electione uel situ*⁶⁵, док у сегменту VIII посебну пажу посвећује избору места за грађевину – *aedificium: aedificium pro agri merito et pro fortuna domini oportet institui*.⁶⁶

У Дигестама (*Digesta*), правном спису који је чинио део Јустинијановог зборника (*Corpus Iuris Civilis*), између грађевина подигнутих у граду и селу, као и у категоријама земљишта направљена је јасна разлика. Грађевине подизане у градовима означене су као *aedes*. У руралним пределима подизане су виле (*villae*), а поље на коме је подигнута грађевина (*fundus*), разликује се од површине на којој нема грађевина (*ager*).⁶⁷

Евидентно је да се, упркос временској дистанци између појединих описа вила, ти описи нису разликовали. Упоредјујући горенаведене описе са детаљима које је забележио Цезар у својим *Commentarii de bello Gallico*, можемо приметити да је, уместо речи *villa*, за описе кућа освојеног становништва употребљена реч *aedificium*, зграда/грађевина.⁶⁸

---

⁶² *Ibid.*, VI, 1, 1

⁶³ Tacit. *Hist.* IV, 67; *Ann.* III, 46.

⁶⁴ *Palladius I*, VIII

⁶⁵ *Ibid.*, VII

⁶⁶ *Ibid.*, VIII

⁶⁷ *"Fundi appellatione omne aedificium et omnis ager continetur: sed in usu urbana aedificia 'aedes', 'rustica' villae dicuntur. Locus vero sine aedificio in urbe 'area', rure autem 'ager' appellatur; idemque ager cum aedificio 'fundus' dicitur"; "Ager est locus qui sine villa est"; "Fundus autem integrum aliquid est; et plerumque sine villa 'locus' accipimus"* (*Digest.* L, 16, 211; L, 16, 27; L, 16, 60)

⁶⁸ *"Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis, Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus quae proxime bellum fecerant, in hibernis conlocavit"* (Caesar, *De Bello Gallico*, III, 29. 3); *"Hominum est infinita multitudo creberrimaque aedificia fere Gallicis consimilia, pecorum magnus numerus"* (*Ibid.*, V, 12.3).

Варон, нпр. у *De Re Rustica*, за опис кућа земљорадника у Теби, користи реч *tuguria*, колиба.⁶⁹

Наведени примери нас упућују на претпоставку да су Римљани вилу доживљавали као своју институцију, своју тековину, што наводи на размишљање о њиховом пореклу.

Археолошка истраживања остатака вила рустика на локалитетима *Auditorium* и *Grottarossa* на *Via Flaminia*, показала су да је сеоска кућа у руралним пределима Италије постојала још у VI веку с.е., али се као препознатљив архитектонски тип који је био не само симбол пољопривредне производње, већ и луксузног живота, јавља у III/II веку с.е. На примеру грађевине истражене на локалитету Аудиторијум у Риму можемо видети све фазе настанка и развоја, од VI века с.е. до II века н.е.⁷⁰ Може се рећи да су се виле, као архитектонски тип, развијале под различитим утицајима. Осим етрурске архитектуре, осетни су утицаји медитеранских култура: хеленистички утицај донео је многе новине у начину декорисања, али и у развоју саме грађевине.⁷¹ Некада једноставна грађевина са централним двориштем око кога су се рећале просторије добила је двориште са перистилом и дугачким портицима, који су подсећали на античку стоу. До стамбене архитектуре нашла је свој пут и египатска раскош и монументалност.⁷² Под утицајем потреба Римљана и културе коју су развили, виле су доживеле своју трансформацију и постале виле какве познајемо из сачуваних извора. Римска вила подразумевала је пољопривредну производњу, власнику је доносила материјалну добит и омогућавала луксузан живот ван

---

⁶⁹ „*Thebae, quae ante cataclysmum Ogygi conditae dicuntur, eae tamen circiter duo milia annorum et centum sunt. Quod tempus si referas ad illud principium, quo agri coli sunt coepti atque in casis et tuguriis habitabant nec murus et porta quid esset sciebant, immani numero annorum urbanos agricolae praestant*“ (Varr. *Re rust.* III, 1. 3).

⁷⁰ Terrenato 2001. Грађевина је подигнута у оквиру *ager Romanus antiquus*, првобитне територије коју је Рим контролисао, пре своје експанзије (*Ibid.*, 11). Пратећи четири грађевинске фазе, аутор је кроз развој архитектонске форме, кроз економске процесе који су допринели развоју вила, дао своје виђење порекла вила у Италији (*Ibid.*, 17).

⁷¹ *Ibid.*, 21

⁷² Begović, Schrunk 2003, 95

градских зидина. Развијајући се, виле рустике шириле су се и ван територије Италије.

Истраживања вила рустика, не само на тлу Италије, већ и у освојеним деловима Царства, указала су на различита схватања виле рустике од стране самих истраживача. Проучавајући виле рустике у северним провинцијама Царства, једну од дефиниција предложила је *Elaine M. Wightman*, према којој су виле „све фарме или сеоске куће бар делимично саграђене од камена“⁷³, где је нагласак ставила на употребу материјала.⁷⁴ Оштрија клима, природне карактеристике области и могућност одређене производње утицали су на начин градње објеката и њихов развој. *Andras Mócsy* је сматрао да термин *villa rustica* треба да се односи како на једну грађевину, тако и на комплекс грађевина чија је примарна функција у пољопривреди, што чини јасну разлику од осталих типова грађевина које су зидане истом техником, од истог чврстог материјала: камени зидови, употреба кречног малтера, опека.⁷⁵ *John Percival* је описао виле као економски и социјални феномен, без јасне дефиниције виле као пољопривредног имања. Персивал је вешто избегао искључиво повезивање виле са једном делатношћу, јер су, по његовом мишљењу, виле могле имати функцију у производњи, али су могле бити и луксузни објекти који су служили за одмор римском или романизованом земљопоседнику.⁷⁶

Уколико прихватимо термин *villa rustica* који подразумева не само грађевину или комплекс грађевина које су имале стамбену и економску функцију, већ и земљу на којој су објекти подигнути са нагласком на пољопривредној производњи као основној функцији, морамо поставити питање да ли ову дефиницију можемо применити и на грађевине које су откривене и истражене на територији Србије. Не смемо занемарити разлике настале услед климатских

---

⁷³ Wightman 1970, 139

⁷⁴ Начин градње, употреба камена и малтера, праве разлику између усвојеног римског начина живота и објеката од дрвета или камена, какве су подизали староседеоци.

⁷⁵ Mócsy 1974, 169

⁷⁶ Percival 1976, 13

услова, рељефа, природних богатстава територије и њеног значаја за Царство у различитим временским периодима. Изглед и величина виле рустике прилагођавани су економској моћи власника, из које је и произилазила намена и карактер објекта, а економику су одређивале природни услови области у којима су подизане, као и одређене потребе у датом временском периоду.

Иако ретка, истраживања вила рустика у Србији показала су разноврсност у величини, архитектонским решењима, богатству објеката, али се, још увек, у појединачним случајевима, не може са сигурношћу говорити о квантитету производње и њеној разноврсности. Милоје Васић је у својој значајној студији о вилама на територији бивше Југославије донео закључак да је вила рустика „типичан производ римског начина земљорадње и прераде пољоривредних производа“.⁷⁷ Не треба занемарити истраживање у развоју, које вилу рустику на територији провинције Горња Мезија смешта у контекст рударско-металуршких истраживања, узимајући у обзир рељеф и педолошки састав земљишта ове провинције. Дакле, сем функције коју је вила имала у пољопривредној производњи, на провери је и претпоставка да су виле рустике подизане у рудоносним подручјима биле у вези са експлоатацијом, прерадом и пласманом руде.⁷⁸

Као што је напоменуто, у Србији је истражен мали број објеката на који се може применити дефиниција вила рустика као пољопривредног имања. Проблем представља степен истражености локалитета, где је, у већини случајева истражена једна грађевина, а често је непознаница да ли су се у близини налазили пратећи објекти. Упркос овим недостацима, резултати истраживања указују на чињеницу да су ове виле представљале део новог начина организације и експлоатације земљишта које домородачко становништво није познавало. Оснивање пољопривредних имања решавало је безброј практичних проблема након освајања ових простора, од поделе и експлоатисања плодне земље, преко

---

⁷⁷ Vasić 1967, 57

⁷⁸ Марић 2015

решавања егзистенцијалних проблема ислужених војника, упошљавања радне снаге, до повећања прихода власника који су плаћањем пореза повећавали приходе држави.

На основу досадашњих сазнања, можемо рећи да су прве виле рустика у Србији подизане у периоду II века н.е., након стабилизације римске управе и консолидације власти. Интересантан податак је да на простору Паноније, где је римска власт најраније формирана, нису откривени остаци римских вила рустика из овог периода, али на њих може указати велики број остава новца и алата у области Мачве, које су похрањене у другој половини III века. Апијан, историчар који је живео у II веку н.е., у својој Римској историји (*Historia Romana*) забележио је да је, у то време, већи део панонског становништва живео у мањим засеоцима, бавећи се примитивном земљорадњом и полуномадским сточарством.⁷⁹ Остаци раноримских насеља, викуса, потврђују рану романизацију ове области. Најранији објекти који су могли имати функцију пољопривредних имања, откривени су на територији античког Виминацијума (*Viminacium*), данашњи Костолац, на територији провицније Горње Мезије. Настарија вила рустика на територији Виминацијума, подигнута у првој половини II века н.е. и коришћена до средине II века н.е., откривена је на локалитету Над Клепечком.⁸⁰ На локалитету Рит истражен је мањи део комплекса виле, која је подигнута у II веку н.е., а трајала до почетка III века н.е.⁸¹ На локалитету Рудине делимично су истражени остаци три грађевине које су чиниле комплекс подигнут у II веку,

---

⁷⁹ Parazoglu 1969, 364

⁸⁰ Вила Над Клепечком налазила се на 2,3 km источно од каструма. Објекат је био димензија 23,4 x 17 m. Вила рустика Над Клепечком била је комбинованог типа: перистилна вила са централним коридором (Јовић 2011, 44).

⁸¹ Делимично су истражена три објекта унутар оградног зида димензија 32 x 22 m, дефинисани као део комплекса виле рустика (*Ibid.*, 51). С обзиром да се вила налазила на свега 300 m од каструма, да су делимично истражени само резиденцијални делови загревани системом хипокауста, са подовима поплочаним опекама, фреско осликаним зидовима и да је искључиво на основу налаза косира, жрвња и бруса дефинисана као вила рустика, сматрам да треба узети у обзир и дугачије тумачење виле, могуће као *villa suburbana*, која би имала функцију виле за одмор и разоноду власника, а која је, у сваком случају, морала бити одржавана и у којој су обављани свакодневни послови (отуда и налази косира, жрвња и бруса). Представљени резултати и степен истражености не дозвољавају формирање закључака.

обновљен крајем III и почетком IV века.⁸² На падинама котлине у којој је подигнут Наис, на Винуку и Горици, евидентирани су остаци грађевина које су коришћене до средине III века.⁸³ Са територије Србије, на простору који је припадао периферним деловима провинције Далмације, познат је један пример виле рустике која је подигнута у II веку н.е. У северозападном делу Србије, у ваљевској Подгорини, у селу Ровни, откривен је објекат који је кратко био у употреби, од краја II века до средине III века н.е.⁸⁴ Тек се од друге половине III века примећује повећање броја вила рустика у свим деловима Србије, док праву експанзију доживљавају у IV веку.⁸⁵

V.2 Власнички односи над земљиштем и друштвена структура власника

У XX веку постављена је студија о вилама као пољопривредним добрима⁸⁶, где су власници вила представљали важан фактор друштвено политичког живота провинције или неког њеног дела. Власници или корисници виле могли су бити само римски грађани и романизовано становништво, а самим тим било је битно да вила поседује све елементе који су омогућавали римски начин живота. Величина поседа, количина производа, али и величина грађевина и њихово украшавање биле су и показатељ моћи и богатства власника. У основаним провинцијама у каснијем периоду власници земље нису били само локални земљопоседници и богати Римљани, већ и добар део ветерана и њихове породице.

---

⁸² На локалитету Рудине констатована су два културна слоја: антички и средњовековни. Антички слој датован је у период II до V века н.е., док је средњовековни слој припадао периферним деловима подграђа Браничевског града (XII-XIII век) (*Ibid.*, 61). Слојеви су девастирани земљаним радовима, а интактни део локалитета делимично је истражен. Локалитет се налазио 500 m западно од града.

⁸³ Петровић 1976, 60, 61

⁸⁴ Заштитна археолошка ископавања на локалитету Црквине у селу Ровни, спровео је Завод за заштиту споменика културе Ваљево 2002. године. Резултати истраживања нису публиковани.

⁸⁵ На све већи број вила рустика у Србији утицали су процес романизације, који узима маха након конституције (*Constitutio Antoniniana*) којом је 212. године Каракала (211-217) проширио римско грађанско право на скоро све становнике Царства, али и друштвено-економске прилике у средњобалканским провинцијама у III и IV веку.

⁸⁶ Smith 1997, 7-8

У неким случајевима било је могуће на основу историјских извора и епиграфских споменика идентификовати власнике, мада се у већини случајева епиграфски споменици нађени у близини вила не могу са сигурношћу довести у везу са самом вилом.⁸⁷ Изузеци су поуздани налази попут римских војничких диплома које су добијали римски ветерани приликом одласка из војне службе. Дипломе су биле, како сведочанство да су били у војсци, тако и нека врста тапије на земљу коју су том приликом добијали. Идентификација имена власника представља комплексан и дуготрајан истраживачки рад и тему којој се треба посветити пажљивије, у оквиру посебне студије.

Земљиште је, с обзиром на власничке односе било подељено у три врсте: земљиште у државном власништву (*ager publicus*), земљиште у приватном власништву (*ager privatus*) и пашњаци и шуме (*ager compascuus et silvae*).⁸⁸

Након освајања централнобалканског простора, освојена територија (*ager occupatorius*) правно је сматрана државним власништвом Рима. Право над коришћењем земље и њених продуката била су једна од најважнијих одредница богатства Римљанина. Јулијус Фронтинус, који је писао у време Флавијеваца описао је три категорије земљишта.⁸⁹

Римска држава је конфисковала најплодније земљиште које је пре освајања припадало аутохтоним заједницама и претварала га у државно земљиште (*ager publicus populi romani*). Државно земљиште, још увек неподељено, са својим прородним и произвољним границама, било је *ager arcifinius*. Након освајања вршена је подела *ager publicus*-а колонистима. Било је потребно означити положај и величину додељеног земљишта, испарцелисати земљиште у правилне и једнаке површине (центурије), према унапред одређеној схеми (*ager centuriatus limitatus*),

---

⁸⁷ Mulvin 2002, 3

⁸⁸ Поповић 1988, 194

⁸⁹ „Agrorum qualitates sunt tres: una agri divisi et adsignati, altera mensura per extremitatem comprehensi, tertia arcifinii qui nulla mensura continetur. Ager ergo divisus adsignatus est coloniarum. [...] Ager est mensura comprehensus cuius modus universus civitati est adsignatus. [...] Ager est arcifinius qui nulla mensura continetur“ (Front. Th.1.1-3).

што је био посао громатика (*gromaticus, tensor, agrimensor*)⁹⁰, а у катастар је требало унети имена нових власника. Власник земљишта је морао да познаје величину и границу земљишта које је било предвиђено за ограђивање.⁹¹ Пример лимитације освојеног земљишта је лимитација агера римске колоније Пула, где су откривени остаци центуријације. Гомиле камена наслагане су у сухозиду, пратећи границе имања, што је знатно олакшало препознавање лимитације терена.⁹² На територији Србије за сада нису откривени јасни трагови центуријације, иако је очекивано да овако богата област са претпостављеним великим бројем вила рустика, буде подељена и уведена у катастар, пре свега у циљу убирања пореза. На питање да ли је центуријација била спроведена на овим просторима, одговор даје сам *Hyginus Gromaticus*, који каже да је сва земља у Панонији већ почетком II века била центурисана и да се према квалитету може поделити на пет категорија.⁹³ Резултати археолошких рекогносцирања области Мачве и Тамнаве такође говоре у прилог центуријацији земљишта.⁹⁴ М. Васић је указао на могућност центуријације у атару села Штитар. Прегледом положаја четири евидентирана локалитета, уочено је да су постављени скоро на угловима квадрата чије су стране износиле око 700 m, што би одговарало једној центурији.⁹⁵ На територији општине Коцељева евидентиран је такође већи број локалитета са претпостављеним остацима вила рустика. У Свилеуви, на локалитету Кусања,

---

⁹⁰ Земљиште је дељено мерним справама, а јединица је била квадрат (*centuria quadrata*), чија је једна страна била дуга 20 актуса (710 m), а површина 200 југера (5041 ha). Почетна тачка, по мишљењу *Hyginus-a gromaticus-a*, римског писца који је живео у време цара Трајана (98-117), морала је да се налази у граду или што ближе њему, а главне осовине центурије, *decumanus maximus* и *cardo maximus* треба да се поклапају са путањом Сунца, са истока на запад, односно са правцем север-југ. Границе центурија чинили су секундарни путеви, трасирани на правилном растојању (најчешће 2400 стопа) (Слика 1). Пресеци су означени међашима (*termini*) са или без натписа (Поповић, *op.cit.*, 195).

⁹¹ Pačkovac 2002, 169

⁹² Bulić 2012., Gamulin 2011., Pačkovac 1997-1998. Због кршевитог терена сељаци су морали да уситне камен како би заравнали камену подлогу и на њу насули земљу коју би обрађивали. Камен је годинама гомилан, како би се повећала површина за обраду. Отуда и камен у сухозиду, који је на тај начин чинио границу обрадиве површине и остао видљив вековима (Gamulin 2011, 397).

⁹³ Oliva, 1962, 170

⁹⁴ Трбуховић, Васиљевић 1977

⁹⁵ Квадрат величине 710 x 710 m одговарао би једној центурији (Васић 1985, 126).

мере су нешто другачије. Агломерација износи 700 x 320 m, што би одговарало половини центурије.⁹⁶ Слична ситуација се може претпоставити и у западном делу Мачве, где је, у атару села Баново Поље код Богатића, у пречнику од око 4 km евидентирано неколико локалитета са претпостављеним остацима вила рустика.⁹⁷ Ове виле су површинским налазима, осим у случају виле на локалитету Дуге њиве, на ушћу Батра у Засавицу где је откривена остава са 44 бронзане монете из битинијске ковнице Никеје и виле која се налазила на граници атара Бановог Поља и Црне Баре, где је такође откривена расута остава новца, датована у период II века.⁹⁸ Истовремене са овим вилама никле су и виле на локалитетима Црквине I и II⁹⁹ и Кључеви¹⁰⁰. Густ распоред вила на малом простору говори о потреби парцелисања земљишта и сведочи о центуријацији у области Мачве и Тамнаве.¹⁰¹

На територији античког Виминацијума, у плодном Стигу, такође је, на мањем простору, регистрован већи број пољопривредних имања.¹⁰² Виле рустика су подизане на растојању од 500 до 1000 m. Када би се повукла линија која би спојила ове локалитете, уочава се да је на њихов положај утицао правац пружања путева који су водили од Виминацијума.

На жалост, на аеро-снимцима се не могу уочити трагови центуријације, али велики број густо распоређених локалитета на којима су констатовани

---

⁹⁶ *Ibid.*, 127, са нап. 25

⁹⁷ Војвода, Петровић 2011, 285

⁹⁸ *Ibid.*, *loc.cit.*, са нап. 10

⁹⁹ Ова два локалитета су најпре опредељена као мања римска насеља, да би касније била дефинисана као виле рустика (Васиљевић 1967, 155; *Idem* 1972, 181, п. 19; Васић 1985, 138) М. Васиљевић је био мишљења да су локалитети на Дугим њивама и Црквине II можда у уској вези.

¹⁰⁰ Vasiljević 1980, 208; Васић 1985, 128, 139

¹⁰¹ Наведене виле рустика подигнуте су у II веку, а на основу покретног материјала прикупљеног са површине, као и откривених остава новца, може се претпоставити да су трајале и у првој половини III века. Како на наведеним локалитетима нису вршена археолошка ископавања, не можемо дефинисати да ли су ова имања или неко од њих, била у функцији и у периоду касне антике.

¹⁰² Redžić, Raičković 2006.; Jovičić 2011.; Jovičić, Redžić 2012.; Redžić, Jovičić, Danković 2014. На локалитету Код Хумке, истражен је зид од црвеног камена у дужини од око 600 m, који се пружао ка локалитету На Камењу, правцем И-З. На основу резултата истраживања, може се претпоставити да је у питању део оградног зида пољопривредног имања. Резултати заштитних археолошких ископавања локалитета Код Хумке истраживаног од 2002. до 2004. године нису публиковани. Више о локалитету видети у: Поглавље VI.2, Претпостављене виле рустика и евидентирани локалитети.

архитектонски остаци и покретни материјал карактеристичан за пољопривредна домаћинства, указује на потребу за поделом и лимитацијом земљишта. Центуријација је, претпостављамо, једноставније извршена у равничарским деловима античке Србије, док је у брдовитим деловима била отежана, можда и напуштена, јер би конфигурација терена и природне препреке онемогућиле прецизну поделу земљишта по устаљеним мерама. Пример могуће центуријације у планинско-брдским пределима су локалитети на широј територији Ремезијане, који се налазе правилно распоређени на растојању од око 800 m, што говори у прилог центуријацији. Мора се узети у обзир и претпоставка да је услед економских и политичких промена долазило и до каснијих преградњи и/или померања међа. И катастарска подела земљишта вршена је по неколико основа. Иако је држава над државним земљиштем имала суверено право, није њиме управљала директно, већ је земљиште давала на управу одговарајућој муниципалној заједници (*ager atributus*), која је самостално располагала тим земљиштем, под условом да се оно морало обрађивати и да се са њега морало давати одређени део приноса или порез у новцу (*vectigal*). Ово земљиште је заједница могла и сама накнадно додељивати на уживање и обраду (*adsignatio*) или проширивати, тако да је државно земљиште увек било *ager divisus et adsignatus*.¹⁰³

Земљиште *ager publicus*-а везује се и за организовано насељавање ветерана у освојеним областима, када постаје *ager adsignatus*.¹⁰⁴ Ово земљиште било је утврђено међашима (*termini*), подељено као катастарска целина, издвојено од земљишта додељеног муниципалној заједници и додељено на обраду ветеранима. Један од доказа о дедукцији на територији данашње Србије је међаш откривен на територији Сирмијума, у Беочину, на коме је забележен назив викуса *Iosista*¹⁰⁵: ILJ 3, 3013 = AE 1911, 237: *Age(r) / vici Iosi/sta adsig(natus) Ti(berio) Cl(audio) Pr/isco*

---

¹⁰³ Поповић 1985, 194

¹⁰⁴ Према Мочију, термин *ager adsignatus* указује да посед није припадао пегрину. Поседи пегриног становништва означаваани су изразима *fines, termini positi*...

¹⁰⁵ Мócsy је сматрао да реч *adsignatus* указује на дедукцију, када се адсигнацијом посед ветерана издваја из пегриних *civitates*-а и постаје *ager exceptus* на муниципалној територији (Mócsy 1959, 77, 91; Илић 2012, 50).

*pr(a)efecto) / alae I civium Romanorum // c(aupt) a(gri) e(xcepti).*¹⁰⁶ Ветерани су приликом отпуста, осим плате, добијали и *praemia militiae*, новац или земљишни посед. Поред земље, додељена су им одређена средства за опремање имања, одређена количина жита, стока и робови. У декрету Константина Великог из 320. године спомињу се ветерани који добијају напуштене парцеле или земљиште без власника, као и новац, стоку и жито.¹⁰⁷ У декрету Валентинијана и Валенса из 364. године, осим горенаведеног, помињу се и робови.¹⁰⁸

Епиграфски су посведочене две врсте отпуста *missio nummaria* и *missio agraria*.¹⁰⁹ *Missio agraria* је практикована у периодима када средства из благајне нису била довољна да се подмире трошкови отпуштања.¹¹⁰ Различита су мишљења о периодима трајања ове врсте отпуста.¹¹¹ Натпис 21 из Птуја, датован око 100. године, у коме се за Гаја Корнелија Вера, ветерана легије II *Adiutrix*, каже да је *deduct(us) c(oloniam) U(lpiam) T(raianam) P(oetovionem) mission(e) agr(aria) II*, представља доказ да је *missio agraria* била у вези са организованим насељавањем ветерана, којима је након службе додељивана земља у области Птуја.¹¹² Код *Nuginus*-а можемо наћи податак да је ветеранима додељена земља у области Птуја за време Тајана „вољом и дарезљивошћу цара Трајана“.¹¹³ Ветерани нису искључиво организовано насељавани¹¹⁴, већ су забележени и бројни примери појединачног насељавања, углавном у близини места у којима су служили, на територији којом

---

¹⁰⁶ Ćirjan 2010, 65. На натпису је земља окарактерисана као *ager adsignatus*, узета од села *Iosista* и додељена префекту але (*ala I civium Romanorum*) Титу Клаудију Приску, у другој половини I века н.е.

¹⁰⁷ *Veterani iuxta nostrum praeceptum vacantes terras accipiant easque perpetuo habeant immunes, et ad emenda ruri necessaria pecuniae in nummo viginti quinque milia follium consequantur, boum quoque par et frugum promiscuarum modios centum* (C. Th. VII 20.3).

¹⁰⁸ *Si quos etiam veterani servulos familiasve ad agrum duxerint, immunes perpetuo possideant* (C. Th. VII 20.8).

¹⁰⁹ Ферјанчић 2002, 11

¹¹⁰ Август је 13. године пре н. е. наредио да се војницима уместо земље даје искључиво новац, али је већ Тиберије обновио додељивање земљишних поседа (Ферјанчић 2002, 12).

¹¹¹ Бец и Боек сматрају да је *missio agraria* била уобичајена у I веку, а напуштена за време Хадријанове владе. Нојман је сматрао да је је *missio agraria* практикована током читавог принципата, будући да је посведочена и у IV веку (*Ibid., loc.cit.*, са нап. 19).

¹¹² *Ibid., op.cit.*, 12

¹¹³ Oliva 1962, 175

¹¹⁴ На територији Србије само је једна колонија настала дедукцијом ветерана – Сирмијум у провинцији Доња Панонија (Ферјанчић 2002, 52).

су управљали војни логори. Војна управа је располагала одређеном територијом, независно од муниципалне, а величина ове *territorium legionis* зависила је, пре свега од броја војника. Одређени део ове територије даван је закупцима и ветеранима и имао је велики значај за снабдевање војске. Натпис из доба Александра Севера¹¹⁵ сведочи да је у Виминацијуму 228. године дошло до померања легијске територије легије *VII Claudiae*.¹¹⁶ За Александра Севера се везује и мера којом је земља у пограничној области додељивана војним лицима доживотно, под условом да потомак војника такође ступи у војну службу. Водило се рачуна о томе да земља која се налазила на лимесу не сме да остане пушта, услед сиромаштва или старости власника.¹¹⁷

О улози ветерана и контакту који су ветерани као носиоци градских функција остваривали са становништвом, податке можемо добити са вотивне аре нађене на широј градској територији Сингидунума.¹¹⁸ Ару је Јупитеру, Мајци Земљи, Либеру и Либери посветио Тит Аурелије Атик, сигнифер легије *IV Flavia*. Тит Аурелије Атик је након напуштања војне службе узео учешћа у управи Сингидунума, где је био *quinquennalis*, и Сирмијума, где је био члан градског већа. Дужност овог градског званичника била је давање под закуп земљишта које је припадало насељу, а по претпоставци С. Душанића, вероватно се бринуо и о прикупљању *vectigalia* у околини логора. Поред пољопривредног земљишта, С. Душанић сматра да је Атик имао надлежност и над оближњим рудницима на Авали.¹¹⁹

Највећи део *ager publicus*-а додељиван је колонистима, ветеранима и романизованој аутохтоној аристократији. Нису забележени подаци о величини ветеранских имања, али одређена сазнања имамо на основу података из

---

¹¹⁵ CIL III 8112, cf.12656. Натпис је поставио извесни *Myrism(us) Felix*, заједно са једанаест легијских *mensores*.

¹¹⁶ *Ibid.*, 204

¹¹⁷ У спису *Historia Augusta* забележено је да ће на овај начин власници земље боље ратовати, јер ће бранити своја поља (*SHA Vita Alex. Sev.* 58).

¹¹⁸ Вотивна ара нађена је 1909. године на Чубури.

¹¹⁹ Dušanić 1990, 588-589

египатских папируса. У Фајуму 216. године, 18 ветерана је у просеку поседовало земљиште површине 13,23 *aurorae* (1 *aurora*=1,1 *iugera*; 13,23 *aurorae*=14,55 *iugera*, односно 3,5 ha), али листа показује 11 војника који су у просеку поседовали земљиште од 13,12 *aurorae* (14,4 *iugera*). Египатска имања у периоду касног Царства су већа, али треба узети у обзир да се ради о пустињским деловима Египта. У време владавине Константина ветерани су добијали јарам волова, 100 *modii* семена пшенице, са којима се могло посејати 40 југера (10.1 ha) површине земље и 25 цакова за трошење.¹²⁰ Аутохтоно становништво је имало могућност да добије део земље у посед, уз обавезу да земљу обрађује и плаћа порез.¹²¹ Ситан посед је, могуће, функционисао у удаљеним областима и као такав био оријентисан на производњу за сопствене потребе, што се може видети из примера имања подигнутог крајем II, почетком III века н.е. у селу Ровни, у северозападном, брдско-планинском делу Србије, где су резултати истраживања указали на власника који је припадао сиромашнијем слоју нероманизованог дела становништва. Међутим, у Мачви имамо ситуацију, где је на малом простору организован већи број мањих пољопривредних имања која су гравитирала ка Сирмијуму и која су учествовала у намиривању потреба градског становништва. Досадашња истраживања нису дала одговоре да ли се ради о деловима великог имања (*latifundia*) који су давани у закуп или о ситним поседима сељака. Латифундије нису потврђене у Подунављу, али је крупни посед забележен у Панонији и у околини Пријеполја, који се налазио у провинцији Далмацији. Велика имања потврђена су и на југу провинције Горње Мезије, у области Дарданије. Ова имања налазила су се у поседу две сенаторске породице *Furii* и *Pontii* из Улпијане и заузимала су огромна пространства Метохије, на територији Улпијане и Скупа. У име власника, имањима су управљали ослобођеници.¹²² У области Колубаре, на локалитету Анине који се налази на десној обали речице Љиг, притоке Колубаре, у селу Ћелије, археолошки је потврђено пољопривредно

---

¹²⁰ Duncan 1990, 125

¹²¹ *Ibid.*, *loc.cit.*

¹²² Мирковић 1994, 85

имање које заузима површину од око 70 ha са комплексом грађевина укупне површине око 7000 m².¹²³ У оквиру комплекса налазе се и две грађевине идентичних димензија које су највероватније представљале хореуме, као и некропола у непосредној близини. Досадашња ископавања нису дала одговор о власнику, али се на основу откривених архитектонских остатака и покретног материјала може закључити да се ради о изузетно богатом и важном члану римског друштва, који је, као и сенаторске породице у Дарданији, у свом поседу имао велики део плодне земље Колубаре.

Податак који нас усмерава у одређеном правцу, када су величине имања и власници у питању, је да је, услед оснивања легијских имања¹²⁴, имања колониста и муниципалне аристократије, број ситних поседа смањен, а сељаци-закупци су обрађивали земљу коју су узимали у закуп. Након освајања и формирања римске власти на територији Србије, није дошло одмах до додељивања земљишта ветеранима, нити је број колониста који би одмах добили земљу био довољан. Највероватнија је претпоставка да су, у у овом периоду, али и у периоду II и III века, још увек постојала имања ситних сељака.¹²⁵

Имовинско-правни положај земљишта у државном власништву битно се разликовао од приватног власништва (*ager privatus*), које је остало на слободном располагању домаћем становништву, у облику као и пре доласка Римљана, у власништву мањих заједница (пагуса и викуса).¹²⁶ Власници су ово земљиште могли отуђити, продати, поклонити и сл. Као и државно земљиште, и приватно земљиште је уношено у мапу (*forma*), али није детаљно мерено и омеђено.

---

¹²³ Површина локалитета утврђена је геофизичким мерењима. Заштитна археолошка ископавања врши Завод за заштиту споменика културе Ваљево. Ископавања су вршена 2005., 2008. 2014.-2015. године, а њихов наставак је планиран у будућности.

¹²⁴ Ветерани су, ненавикнути на пољопривредне радове и начин живота који је пољопривреда носила, били у ситуацији да узимају најамнике или робове који су обрађивали земљу. Епиграфски споменици показују да су ветерани вршили високе магистратуре и заједно са муниципалном аристократијом чинили горњи слој провинцијског друштва (Плић 2012, 52).

¹²⁵ Број ситних сељака се временом сигурно смањивао, услед све већег ангажовања у војним службама и економских промена које су утицале на њихов положај.

¹²⁶ Поповић, *op.cit.*, *loc.cit.*

Земљиште за испашу, као и необрадиво земљиште, шуме, чинила су *ager compascus et silvae*, такође у надлежности аутохтоне заједнице, муниципија или колоније и није се могло отуђити или приватизовати па је, као и путеви, површине око храмова и сл., имало карактер јавног добра или колективног поседа (*loca publica*).¹²⁷

Поред наведених облика власништва, издваја се изузетно значајан, али недовољно истражен – царски земљопосед. Царски домени били су изузети из власти провинцијских управника и дати на управу царским прокураторима. М. Мирковић је, проучавајући писане изворе, епиграфску и археолошку грађу, закључила да је у IV веку дошло до пораста великог земљишног поседа. Област у провинцији *Pannonia Secunda*, у долини реке Саве, област данашње западне Србије, централна област провинције *Dardania* са долином Лима и долина Тимока где су се налазиле и рудничке области, били су значајни царски земљопоседи.¹²⁸ Име царског прокуратора на натпису из Виминацијума посвећеном Септимију Северу, као и појава царских диспензатора на натписима из Виминацијума и Рациарије, указују на могућност постојања царског имања и на територији Виминацијума, које би, у том случају имало улогу седишта управе царских домена.¹²⁹ Цареви тетрархије оснивали су велике палате и утврђене виле на градској територији Сирмијума и Наиса. Максимијан је подигао вилу у близини Сирмијума¹³⁰, Галерије је у свом завичају, у Тимочкој области, подигао утврђену вилу¹³¹.

У околини Сирмијума налазио се посед виле *Publica Pistrensis*, за коју се претпоставља да је подигнута негде у околини Шида. На овом поседу чували су се складиштени пољопривредни производи за потребе цара, његове свите и трупа који би пролазили кроз Панонију. Овај посед спомиње и Амијан Марцелин пишући о немирима у Панонији 374. године и проласку Констанцијеве ћерке кроз

---

¹²⁷ *Ibid.*, *loc.cit.*

¹²⁸ Mirković 1996

¹²⁹ *Idem.*, 1968, 138, са нап.12

¹³⁰ *Idem.*, 1996, 58

¹³¹ Срејовић 1983, 24-95

Панонију, која се зауставила 26 миља (38 km) западно од Сирмијума и у *Villae Publicae Pistrensi* снабдела храном и довела себе у опасност заробљавања од стране Квада, који су прешли Дунав и опустошили велики део Срема. Управник провинције Паноније, намесник Месала успео је да Констанцију спроведе до Сирмијума.¹³²

У Мезији би аналогија овој вили била Медијана, предграђе Наиса, која је у III и IV веку била обавезно боравиште римских царева. Амијан Марцелин је писао да су се на Медијани задржали Валентинијан и Валенс приликом повратка из Тракије (могуће 364. године).¹³³

Прави је изазов виле рустика у Србији повезати са конкретним власницима. Само у пар случајева имамо могућност да размишљамо у том правцу, захваљујући војничким дипломама и епиграфским натписима на споменицима који су нађени у оквиру вила рустика. У селу Скела код Обреновца, на локалитету Врови, где су констатовани остаци архитектуре, нађена је војничка диплома римског ветерана Присцина Приска из места Јатументијана у Доњој Панонији (Слика 2).¹³⁴

Текст дипломе на првој страни (*intus*) гласи:

A(nte) d(ies) VII idus sept(embres)

Euphrata et Romano co(n)s(ulibus)

ex gregale

Priscino Prisci f. Prisco ex Pan(nonia)

infer(iore) Iatumentianis

et Prisco f. eius et Aprili f. eius

descriptum et recognitum ex tabula aerea

que(!) fixa est Rome(!)3 in muro post templum divi Aug(usti) ad Minervam¹³⁵

¹³² Amm. Marc. XXIX, 6.6; Mirković 1996: 58-59

¹³³ Amm. Marc. XXVI, 5.1

¹³⁴ Диплома је нађена приликом копања канала 1999. године на приватном имању. Нађена је на релативној дубини од 50 cm, је у слоју мрке земље помешане са малтером и фрагментима античких опека, у остацима уништене грађевине, која је, судећи по великој количини гари и запечене земље страдала у пожару (Лазих 2006, 324).

¹³⁵ Анализом и значајем налаза бавили су се Eck у: *Bronzeinschriften Ehrendenkmalern aus Rom. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 133: 275-282 објављено 2000. и Мирковић у: *Euphrata et*

Сведоци и редослед њихових имена на римским војничким дипломама издати од 178. до 218. године потврђују да је диплома из Скеле *CIL XVI:127* настала у периоду од 192. до 206. године, а издата је између 202. и 218. године.¹³⁶ Војничке дипломе су, поред сведочанства о војничкој служби представљале и неку врсту тапије на земљу коју је том приликом ветеран добио. Археолошки контекст у коме је диплома нађена, али и број, врста и положај локалитета у атару Скеле, упућују на закључак да се управо у овом селу, крајем II и почетком III века, налазило насеље *Iatumentiana* са некрополама и већим бројем мањих пољопривредних имања.¹³⁷ Присцинус Приск био је, могуће, власник једног од тих имања.

На натпису који је откривен на фрагменту саркофага који је нађен у оквиру виле рустике на локалитету Калеми у Железнику¹³⁸, спомиње се Клаудије Валентинијан, витез и дуовир (*equus romanus duovir*) или декурион (*decurio*). Натпис се датује у III век. Како је надгробни натпис нађен у оквиру виле рустике импозантних димензија, може се претпоставити да је овај припадник градске управе био власник исте.

Са шире територије Сингидунума потиче жртвеник чији је дедикант ветеран легије *IV Flavia*.¹³⁹ Споменик је нађен у плодној долини која се налазила између Винче и Великог села, на простору који је, по свим карактеристикама био идеалан за подизање пољопривредног имања, чији би власник могао бити ветеран, дедикант откривеног споменика.¹⁴⁰

Жртвеник који је подигао Тит Аурелије Атик, ветеран легије *IV Flavia*¹⁴¹, који је нађен на широј територији Сингидунума, на данашњој Чубури, може

Romano consilibus auf einem neuen Militärdiplom von der unteren Sava. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 133: 286-290.

¹³⁶ Mirković 2000, 286

¹³⁷ Виле рустике су претпостављене на локалитетима Врови, Селиште, Лазића њиве, Проиште (Црнобрња 2005, 74).

¹³⁸ Локалитет Калеми истраживан је 1947. године, приликом градње фабрике машина и алатљика (Гарашанин 1974, 87).

¹³⁹ Бојовић 1975, 84-86

¹⁴⁰ Споменик је откривен на месту на ком је планирана градња депоније у Винчи. Датовањ је у другу половину II или III век, на основу гентилног имена *Aurelius*.

¹⁴¹ О налазу је било речи у делу о додељивању земље ветеранима.

указати на могућност постојања виле, чији би власник управо био овај ветеран. Жртвеник је нађен на простору чије су одлике одговарале подизању пољопривредних имања. Сем места налаза, на ову могућност указује и посвета аграрним божанствима Јупитеру, Тери Матер, Либеру и Либери.¹⁴²

На локалитету Рит, на територији Виминацијума, у једној од просторија виле рустика датоване у прву половину III века, нађен је и фрагмент војничке дипломе, што говори у прилог чињеници да су на територији Виминацијума ветерани формирали своја имања.¹⁴³ Порекло виминацијумских ветерана може се претпоставити, са резервом, на основу сачуваних натписа из периода II и III века са споменика нађених дуж дунавског лимеса и у унутрашњости Горње Мезије, који сведоче о регрутацији локалног, романизованог становништва.

У унутрашњости виле рустика на Горици, која се налазила на падини брега јужно од Наиса, нађен је жртвеник посвећен Јупитеру који је подигао Аурелије Лупо, декурион вероватно муниципијума Наиса. Могуће је да је овај споменик из краја II и почетка III века припадао власнику виле, чије је име сачувано на њему.¹⁴⁴

Поред малобројних откривених натписа, архитектонска решења вила рустика, димензије, покретни материјал и елементи луксуза представљају основне параметре при утврђивању економског и социјалног статуса власника. На основу досадашњих истраживања, можемо претпоставити да су власници вила рустика на територији Србије припадали досељеницима, пре свега ветеранима, а затим и носиоцима различитих функција – административних, управних. Тек се за појединачне примере објеката може претпоставити да су били у власништву припадника домородачког становништва, као што је случај са грађевином на локалитету Црквине у селу Ровни. Начин градње грађевина, коришћени материјали, једноставност у изради, покретни материјал, указују и на слабији економски статус власника домаћег порекла. Етничку структуру власника вила теже је претпоставити. Један од ретких позитивних примера је претпостављена

---

¹⁴² Mirković, Dušanić 1976, *IMS* I, 31

¹⁴³ Redžić et al. 2014, 69. Вила рустика на локалитету Рит истраживана је током 2004. и 2012. године.

¹⁴⁴ Петровић 1976, 62

вила рустика у Белој Реци код Шапца, налазима датована у период II и III века, у оквиру које је откривена богата остава сребрног накита, посуда и новца од Нерона до Комода.¹⁴⁵ Ланац, ланчићи и игла имају директне аналогije са накитом нађеним у Будви, Башкој и Требеништу, чије су даље везе разни предмети из северне Грчке.¹⁴⁶ Ова остава са накитом илирског карактера указује на чињеницу да је аутохтоно становништво чувајући традицију, прилагодило свој начин живота римским правилима и новој организацији живота.

V.3 Вила рустика као социјални и културолошки феномен

Сагледавање вила рустика у Србији и реконструкција античког пејзажа говори у прилог претпоставци о вилама као производним језгрима, али се њихова функција не завршава на пољопривредној производњи, било за сопствене потребе, било у циљу дистрибуције вишкова. Истраживање вила рустика, у светлу нових сазнања о вилама у осталим деловима Царства, захтева нов приступ проблему дефинисања њихове улоге, осим економске, и на територији Србије. Посматрајући и препознајући разлике између предримског и римског периода, намеће се и виђење вила рустика као социјалног и културолошког феномена и схватање њихове улоге у ширењу и прихватању нових вредности које је Римско Царство доносило освојеним територијама.

Снага римског утицаја несумњиво се огледала кроз урбанизацију освојених територија. Посматрајући остатке материјалне културе римских освајача на територији Србије, можемо приметити њихову тежњу да пренесу своје схватање естетике, културе, друштвених односа и у новоосниване градове и насеља. Временом су и рурални предели доживљавали трансформацију – пејзаж са колибама полуземуничног типа¹⁴⁷, кућама од плетера облепљених блатом¹⁴⁸, од

---

¹⁴⁵ Васић 1985, 128. О остави погледати у: И. Поповић, Б. Борић-Брешковић, *Остава из Беле Реке*, Народни музеј Београд, 1994.

¹⁴⁶ *Шабац у прошлости* I, 75, са нап. 41

¹⁴⁷ Брукнер 1995, 91-136

камена и печене цигле¹⁴⁹, замењен је пејзажом са стаменим грађевинама од камена и опеке које су доминирале на заравњеним платоима речних тераса. Искуства колониста и ветерана стечена у домовини примењена су у преобликовању простора и стварању „римског“ пејзажа на освојеној територији. Вила рустика се, у овом контексту, може сматрати типичном римском новином.

Узимајући у обзир промене које су настајале у аутохтоним заједницама у боље истраженим западним и северним провинцијама Царства, можемо претпоставити да су припадници аутохтоне аристократије балканских провинција допринели променама у својој средини, прихватајући нове идеје и надограђујући их на начине на који су их они разумели. Можемо дозволити себи претпоставку да су грађењем објеката, чија су архитектонска решења и декорације сами бирали, подизањем надгробних споменика, светилишта, организацијом простора по својој мери и могућностима, простор прилагођавали себи и пројектовали себе у њему. Могућности које су пружале дунавске провинције богате природним ресурсима, омогућиле су и утицале на друштвени и економски успон колониста и ветерана, којима се, као провинцијалној елити придружује и домаћа аристократија, која је са својим племенима интегрисана у римски друштвени систем.

Мали број откривених споменика у Србији даје нам део слике о власницима вила рустика. Клаудије Валентинијанус витез и дуовир (*equus romanus duovir*) или декурион (*decurio*) највероватније је био власник виле рустика на широј територији Сингидунума. Мочи је сматрао да је Клаудије Валентинијан био припадник домаће аристократије у Сингидунуму и да није у витешки ред дошао из војне службе.¹⁵⁰ Власник виле рустика на Горици код Наисуса могао је бити Аурелије Лупо, декурион вероватно муниципијума Наиса.¹⁵¹ На основу гентилног имена не може се са сигурношћу утврдити порекло овог декуриона, који је могао

---

¹⁴⁸ Papazoglu 1969, 366

¹⁴⁹ *Ibid.*, 367

¹⁵⁰ Гарашанин 1974

¹⁵¹ Петровић 1976, 62

да буде припадник домородачког становништва, иако за ту тврдњу нема јаких аргумената.¹⁵² Ови примери, као и натписи нађени у неким градовима Горње Мезије, као што су Улпијана и Скупи, указују на могућност да су градски званичници свој живот организовали ван града, на пољопривредним имањима, где су живели и током учествовања у градском и административно-управном апарату, или где су се враћали након истека мандата и где су и сахрањени.¹⁵³ Оваква организација живота виших друштвених слојева и на територији Србије врло је вероватна, јер су поседовање земље и бављење пољопривредом као најчасније занимање били дубоко укореењени у римској традицији.

Однос нижих друштвени слојева према начину живота какав су им наметнули освајачи већа је непознаница, с обзиром да је мало трагова остало иза њих. Вилу рустику не би, у овом случају, могли да посматрамо у контексту карактеристичном за више друштвене слојеве, јер је вила рустика слојевима притиснутим тешким животом вероватно представљала егзистенцијалну сигурност, кров над главом и комад хлеба, која је трајала колико и њихова радна способност. Чак и представе радника на пољима и у двориштима вила уметнички приказане као декори зидова вила рустика, биле су у служби комодитета и истицања богатства власника.

Виле рустике у Србији подизане су на пажљиво одабираним локацијама, које и данас, у време индустријализације, посматрачу плене пажњу. На жалост, није сачуван ни један литерарни опис, нити ликовна представа касноантичког пејзажа са ових простора, којим доминира вила рустика. Представе руралних пејзажа у северним, западним и афричким провинцијама красиле су зидове не само резиденцијалних грађевина унутар пољопривредних имања, већ и зидове градских кућа и јавних здања, касније и зидове цркава и гробница. Ове слике нам откривају свакодневни живот на пољопривредном имању: рад радника на пољу, у винограду или воћњаку; бављење животињама; календар пољских радова. У

---

¹⁵² *Ibid.*, 122

¹⁵³ Гарашанин 1974, 91, са нап.23

Италији у Риму, у вилама дуж Апијановог пута, у Помпејима, Стабији, сачувани су остаци фреско сликарства из периода I века, са приказима вила. У Помпејима, у кући *Fortuna Piccola* откривен је приказ имања са групом објеката и приказом плуга. У вили која се налазила у области града Бовиле (*Bovillae*) у Италији откривен је приказ пољских радова. Осликани приказ откривен је у делу виле који је датован у период III и IV века.¹⁵⁴ Касноантички рурални пејзаж нам можда највише може дочарати чувена група мозаика из Табарке у Тунису датована у период раног IV века. На мозаицима су представљени резиденцијални део виле са портиком и кулама који се налази у врту по коме се шетају различите врсте птица, као и засебни помоћни и економски објекти и пољопривредне делатности (Слика 3). Слична представа откривена је у Тријеру, у Немачкој, датована у период II, могуће и III века (Слика 4). На зиду је осликана грађевина са две угаоне куле и коридором, скромнија од виле на мозаицима Табарке, испред које су насликани радници у својим свакодневним активностима.¹⁵⁵ Иако су ове области, по свему различите, удаљене око 1500 km, можемо уочити сличности у архитектури објеката и организацији живота. Сликвит опис пејзажа са вилама у долини реке Мозел пружио нам је римски песник Аусоније (*Decimus Magnus Ausonius*).¹⁵⁶ Ове виле су подизане на врховима речних тераса са којих су имале феноменалан преглед реке, неке у нижим деловима, неке на падинама тераса. Ако замислимо кровове вила које су се налазила на речној тераси обраслој виновом лозом, која је доминирала над мирним током Мозеле, можемо замислити и кровове виле у Думбову које би око прво приметило, како се са зелених падина Фрушке горе спушта у долину. Ову слику можемо пренети на било који локалитет у Србији и она је увек уверљива, али да ли је реална? Кома је била намењена оваква слика и ко је могао себи да је приушти?

---

¹⁵⁴ Marzano 2007, 91

¹⁵⁵ Percival 1976, 21-23

¹⁵⁶ *Culmina villarum pendentibus edita ripis et virides Baccho colles et amoena fluenta Subter labentis tacito rumore Mosellae* (Ausonius, Mosella 20-22).

Уметнички прикази вила рустика говоре нам да их савременици нису сматрали само централним деловима фундуса и производње, већ и симболима моћи и богатства, које су истицали и кроз уметност. У периоду касне антике, на територији балканских земаља, виле рустика су, пре свега, обезбеђивале економску стабилност. У турбулентним временима, бављење пољопривредом више није могло бити средство за увећавање богатства власника, већ је представљало средство које је за циљ имало обезбеђивање и снабдевање храном становништво и војску. Виле рустика у Србији не могу се похвалити монументалним изгледом. Њихова архитектура указује на тежње власника ка практичном, свест о ситуацији у којој су објекти настали и прилагођена је поднебљу у коме су подигнуте. Елементи луксуза какве можемо видети на и у вилама рустикама у осталим деловима Царства па и у нама блиским бившим југословенским републикама, иако ретки у вилама у Србији, показују да власници ових имања нису били имуни на тежње ка уживању у естетици и удобном животу. Димензије, архитектонска решења и декорација појединих грађевина указују на имућније власнике. Виле рустика откривене на локалитетима Ливаде код Сремске Митровице, у Беочину, Хртковцима, Скобаљу, Анинама, у Степојевцу, Колубарском Лесковцу, у Поскурицама код Крагујевца, Добринац-Луг у Рватима, могу се похвалити остацима фреско осликаних зидова. Вила А на Медијани, вила на локалитету 24, Ливаде код Сремске Митровице, у селу Шуљам, вила у Крављем Долу који се налази недалеко од Виминацијума и вила у Степојевцу, вила на локалитету Вишевчић у Доњој Рачи, имале су мозаичку декорацију. Зидови вила на локалитетима На Камењу и Ливаде код Ћуприје у виминацијумском атару имали су мермерну оплату. Делови камене пластике нађени су у виминацијумским вилама и Анинама. Системи подног и зидног грејања које су поједине виле у Србији поседовале: виле рустика у Беочину, у селу Шуљам, Хртковцима, Скобаљу, Анинама, у Степојевцу, Соколови, виле у виминацијумском атару, у Поскурицама, у Пријевору код Чачка, Добринац-Луг у Рватима, такође указују на бољи економски положај власника. Култура коју су

Римљани донели са собом подразумевала је и културу купања. Поред јавних купатила (*publica*), подизана су и приватна купатила (*meritoria*), која су се налазила и у оквиру вила рустика.¹⁵⁷ Купатила као део вила рустике редак су налаз на територији Србије, али су јасан показатељ степена романизације и статуса власника. Приватна купатила могли су да граде само довољно богати становници, јер је одржавање једног купатила, обезбеђивање воде и огрева, било јако скупо. За сада је познато само неколико купатила типа балнеум¹⁵⁸ за која се претпоставља да су била део пољопривредних имања: истражено купатило на локалитету Јанковина у Бељини код Чачка, које је према мишљењу М. Васића, представљало део пољопривредног имања¹⁵⁹, делимично откривено купатило на локалитету Врела у Лисовићима које се налазило у оквиру једног већег поседа,¹⁶⁰ истражено купатило у Жујинцима код Прешева¹⁶¹ и делимично истражено купатило у селу Плеш недалеко од Александровца, за које истраживачи сматрају да је део пољопривредног имања¹⁶².

Истицање богатства и статуса није промењено вековима, и као и данас није намењено само постављању друштвених граница према нижим, односно сиромашнијим слојевима, већ међусобно доказивање у вишим друштвеним слојевима. Покорено становништво, пре свега припадници племенске аристократије, присвојили су римске културне обрасце и начин живота, што вероватно није схваћено као ствар слободног избора, већ као потреба ради јачања положаја и достизања одређених друштвених статуса. И на средњим имањима чији су власници располагали са мање средстава, можемо видети елементе „луксуза“, сразмерне економским могућностима власника.

---

¹⁵⁷ Јеремић, Гојгић 2012, 29

¹⁵⁸ Г. Јеремић је предложила употребу термина *balneum* уместо термина *thermae* за грађевине чија површина не прелази 1500 m² и које не поседују велико вежбалиште, базен на отвореном, које би иначе требало да поседују грађевине познате као *thermae* из античких извора (Јеремић, Гојгић, *op.cit.*, 22).

¹⁵⁹ Васић 1993, 9-10

¹⁶⁰ Величковић 1959, 377-378

¹⁶¹ Томовић, Булатовић, Капуран 2005, 317-353

¹⁶² Заштитна археолошка ископавања локалитета у селу Плеш започета су средином 2014. године. Истраживања спроводи Завод за заштиту споменика културе Краљево.

V.4 Економика вила рустика

Оснивање градова на новоосвојеној територији, подизање каструма, прилив великог броја људи који су за војском населили ове просторе, захтевали су нове начине организовања свакодневног живота. Примарна делатност аутохтоног становништва и пре римског освајања ових крајева била је пољопривреда. Римљани, којима је бављење пољопривредом било часно занимање, са собом су донели нове видове експлоатације земљишта и организације производње, чији су резултати могли да одговоре на све веће потребе како домаћег, тако и новопритоног становништва. Оснивање вила рустика, као новог типа руралног насеља, јесте било део тог одговора. Виле рустике су подизане у непосредној близини градова, добро повезане са њима и поседовале су све што је било потребно за самостално функционисање.

По Колумели, величина виле и број просторија требало би да буду у пропорцији са окућницом, а имање би требало да буде подељено на три дела: *pars urbana* – резиденцијални део у коме је власник са породицом проводио време, примао пријатеље и пословне партнере, било да је ту живео или повремено боравио; *pars rustica* – економски део комплекса, у коме су се налазиле и просторије за надзорника имања (*villicus*)¹⁶³, робове и стоку; *pars fructuria* – складишни простор.¹⁶⁴ Испуњавање одређених услова: адекватно одабрана локација, близина путева, воде, величина имања, радна снага – робови или закупци, подела дужности и задатака, водили су до крајњег циља – обраде земље.¹⁶⁵

Катонова вила садржи само две јединице: *villa urbana*, резиденцијални део и *villa rustica*, која је служила у све остале сврхе.

---

¹⁶³ Облик *villicus* можемо наћи код Колумеле, док остали антички аутори који се помињу у раду пишу *vilicus*.

¹⁶⁴ Columella, *De Re Rustica* 1. 6, 1-23. „*Modus autem membrorumque numerus aptetur universo consaepto et dividatur in tres partes, urbanam, rusticam, fructuariam*“ (*ibid.*, 1. 6, 1)

¹⁶⁵ *Ibid.*, 1. 9, 9

Витрувије и Варон дају нам преглед просторија и њихов распоред. Централни део виле је двориште (*cohors*) око кога су биле груписане просторије. Варон је сматрао да веће виле треба да имају два дворишта: једно окружено стубовима, са базеном за прикупљање воде (*impluvium*), друго у спољашњем делу, око кога би требало да буду груписане економске просторије.¹⁶⁶ Просторија предвиђена за надзорника имања (*vilicus*) требало би да се налази у близини улаза, како би надзорник имао што бољи преглед како на простор, тако и на робове, чије би собе требало да буду груписане ради лакшег контролисања. Срце домаћинства била је кухиња (*triclinia*), на чији је положај требало обратити посебну пажњу. Кухињи је у зимским периодима било потребно доста светла и топлоте, док је у летњим периодима био пожељан хлад.¹⁶⁷ Ради загревања, са кухињом би требало да буде повезано купатило (*balneum*). Из истог разлога би и штале за говеда (*buvile, stabulum*) требало да буду повезане са кухињом. Пресе за уље (*torcular*) треба да буду окренуте ка југу, а пресе за вино и подрум (*cella vinaria*), ка северу.¹⁶⁸ Витрувије напомиње да за оне који се баве пољским радовима у предворјима треба градити шупе, а у самој кући подруме, житнице, смочнице и остале просторије које су служиле за одлагање.¹⁶⁹ Сено, пасуљ и остале житарице требало би држати у помоћним просторијама на спрату, како би били одигнути од земље и на тај начин се сушили, довољно пространим, како би сав принос стао. Алат и кола за обраду земље требало је чувати у великим оставама унутар помоћних објеката, никако на отвореном, како не би били изложени атмосферилијама. Варон је саветовао да житнице (*horrea*) треба посебно градити од чврстог материјала, издвојене ради пожара, са једним улазом постављеним тако да је лако доступан пролаз на спрат, одакле се житарице могу лако спустити на омлаћивање и брзо вратити натраг у случају да се спрема киша. Прозор би

---

¹⁶⁶ Varr. *Re rust.* I 13, 3

¹⁶⁷ Vitruv. *De architect.* VI 4, 1-2

¹⁶⁸ Varr. *Re rust.* I 13, 1

¹⁶⁹ Vitruv. *De architect.* VI 5, 2

требало поставити на страни која је најбоља за проветравање просторије.¹⁷⁰ На двориште би требало да излазе торови за овце и козе (*ovile, caprile*) и штале за коње (*equile, stabulum*). Код Варона можемо видети које су животиње препоручљиве за гајење на пољопривредним имањима.¹⁷¹ Често су у оквиру имања сахрањивани чланови породице и њихова послуга (*coemeterium, memoria*), а понекад су на имању грађена и светилишта. Имања су некада ограђивана природном оградом или оградама зиданим од камена или рађеним од дрвета, а некада би граница имања била означена прокопаним јарком. Постављањем ограда спречавала се и комуникација међу радницима суседних имања.¹⁷² Паладиус у I књизи посебно говори о одабиру места за пољопривредно имање: „*De agri electione uel situ*“.¹⁷³ За разлику од Варона који је сматрао да је боље више улагати у саму фарму, оставе и штале, него у кућу за живот, Паладиус је посебну пажу посветио стамбеном делу и избору места за грађевину: *Aedificium pro agri merito et pro fortuna domini oportet institui* (димензије грађевине морају да буду у сразмери са вредности имања).¹⁷⁴ Разлог је потпуно практичне природе, јер уколико дође до штете на објекту, власник мора имати средства која би уложио у санирање штете. Из овог разлога грађевина мора да буде одговарајућих димензија, у сразмери са економском моћи власника.

Објекти за становање и економски део виле чинили су целину са земљиштем. У зависности од тога на који ће се начин у пољопривреди користити, земљиште се могло поделити на поља са житарицама и индустријским биљем (*ager sationalis*), земљиште под дрвећем, виновом лозом, маслинама или воћкама (*ager constitus*), површине за испашу животиња (*ager pascuus*) и баште и повртњаке (*ager floreus*).¹⁷⁵ Катон, присталица интензивне пољопривреде, није сматрао да је узгој свих култура подједнако уносан. На првом месту ставио је узгој винове лозе (*vineae*), на другом повртарство (*hortus*), на трећем месту сађење врба (*salictum*), на

---

¹⁷⁰ Varr. *Re rust.* I 13, 2, 5

¹⁷¹ *Ibid.*, III

¹⁷² *Ibid.*, I 13, 6

¹⁷³ *Palladius*, I.VII

¹⁷⁴ *Ibid.*, I.VIII

¹⁷⁵ Поповић 1988, 194

четвртом гајење маслина (*olivetum*), на петом пашњаци (*pratium*), док се гајење жита налазило се тек на шестом месту (*campus frumentarius*).¹⁷⁶

Римски агрономи: *Marcus Porcius Cato (De agricultura)*, *Marcus Terentius Varro (Rerum rusticarum)*, *Gaius Plinius Secundus Maior (Naturalis historia)*, *Columella (De re rustica)*, *Palladius (Opus agriculturae)*, пружили су податке и дали своја мишљења о обрадивим површинама и културама које су гајене на њима, о броју радне снаге, о количини и врсти алата, о броју и врстама животиња које су узгајане или коришћене у радовима на пољу. Варон је, у својим књигама, на основу свог познавања земљишта саветовао шта треба гајити на различитим типовима тла.¹⁷⁷ Из овога се може видети значај познавања земљишта и закона земљорадње, из којих је произилазила и успешна производња. Да би се обезбедили константни приноси, било је битно дохрањивати земљиште па Варон говори и о јамама на имањима које су служиле за сакупљање ђубрива, које је након труљења допремано до њива.¹⁷⁸ Одмарање земљишта, прескакање сејања исте културе, спадало је такође у препоручено третирање земље како би се она учинила плоднијом.

Антички агрономи водили су рачуна и о подели земље и мерном систему, који се разликовао од области до област, а коришћен је у свим деловима Царства. Варон је дао вредности које су коришћене у појединим областима. Мерна јединица која је коришћена у Шпанији - *iugum* представљала је површину земље коју је јарам волова могао изорати на дан. У Кампанији користили су *versus* (1 *versus* = 100 стопа², односно 30.48 m²), у Риму и Лацијуму *iugerum* (1 *iugerum* = 2 *actus*²-а или 120 стопа², односно 36.58 m²) и најмањи део југера *scripulum* (1 *scripulum* = 10 стопа², односно 3.05 m²).¹⁷⁹ Плиније је сматрао да јарам волова може да изоре за дан површину у дужини од 200 стопа, односно 58 m, што би одговарало површини од 1 југерума, док је *actus* одговарао површини коју су волови могли

---

¹⁷⁶ Cato. *De agricultura*

¹⁷⁷ Varr. *Re rust.* I 6, 3; I 6, 5, 6

¹⁷⁸ *Ibid.*, I 13, 4

¹⁷⁹ *Ibid.*, I 10, 1, 2

изорати без стајања, а имао је исту вредност као код Варона.¹⁸⁰ У Италији су имања величине 10 до 80 југера (1 југер око 0.25 ha) сматрана мањим имањима, које су обрађивали власници са својим породицама. На овим имањима, у време жетве или вршидбе, помоћ су пружале комшије или најамни радници. Имања величине 80 до 500 југера сматрана су имањима средње величине, о којима су бринули управници. Имања преко 500 југера сматрана су великим имањима¹⁸¹, на којима су радили робови или ослобођеници. Када Катон описује пољопривредно имање, он говори о имању средње величине од 200 југера (око 50 ha), на којем се стално налази 11 робова, а којим управља роб надзорник (*vilicus*), коме помаже његова супруга. Варон је забележио да је надзорник могао имати и своју земљу, за коју је био везан, а коју је обрађивао са својом породицом. Слуге, стока и алат сматрани су помоћним средствима у обради земље. На основу података које имамо из упутстава агронома са краја I века н.е., на поседима у Италији је, за обрађивање површине од 8 југера (2 ha), био довољан један човек. За сваки југер било би му потребно 4 дана, али се на те дане додаје 13 дана, у случају лошег времена или болести. Ово се ипак мора узети са резервом, јер је као пример дато идеално земљиште које се лако обрађује.¹⁸² Један човек је за један дан могао да покоси површину од једног југера и да класје пренесе до места за вршидбу. За обраду земљишта коришћена је и животињска снага. Различита су тумачења колико је волова потребно за обраду одређене површине, што је, по Варону, зависило од врсте земљишта, снаге и стања, старости волова, непредвиђених дешавања, као што је ломљење греде плуга. Предвиђања се крећу од 80 југера за дан за два вола у јарму, до 200 југера на дан. За лакше послове, ношење ђубрива и окретање млинова, коришћене су животиње јефттиније за одржавање, магарци, али и краве које су биле јаче и профитабилније од магараца.¹⁸³

---

¹⁸⁰ Plin., *NH.* 18, 3

¹⁸¹ Wightman 1975, 645, са нап.173

¹⁸² Varr. *Re rust.* I 18, 6

¹⁸³ *Ibid.*, I 19, 1, 2

Величина поседа се, у случајевима где није јасно дефинисана лимитација, могла претпоставити на основу података о величини грађевина на имању, на основу величине складишног простора, покретног материјала. Квалитет градње, архитектонско решење, димензије, локација, указивали би на карактер виле и њену потенцијалну економију. Један од могућих показатеља величине имања и евентуалног броја радника могу бити оставе новца похрањене у близини вила рустика. Остава у Свилеуви¹⁸⁴ у Мачви нађена у непосредној близини виле рустике, остава у Меховини¹⁸⁵ у Мачви нађена у контексту виле рустике, омогућавају нам одређене претпоставке. Анализа обе оставе показује да највећи део новца сакупљен у периоду од око 45 година. Могуће је да су оставе биле уштеђевине власника вила, али је могуће и да је новац био предвиђен за исплату радне снаге на овим имањима. Количина новца могла би да укаже на број радника на имањима. Из *Papyr. Flor.* 135 сазнајемо да је за рад на фарми 262. године раднику дневно следовало 5 оболла, односно 0,2 денара. Уколико је исплата вршена свака четири месеца (као и војничка плата), један радник би добијао 25 денара. Према *Pap. Oxyr.* 1631 из 280. године један виноградар је дневно добијао 75 оболла, односно 3,12 денара, што за четири месеца износи 375 денара.¹⁸⁶ Такође, дистрибуција вила рустика на територијина Сирмијума, Виминацијума и Ремезијане могла би да укаже на величине поседа. Ове виле су се налазиле на удаљености од 800 m до 1000 m. Величина фундуса вила рустика сагледана на овај начин, према правилима римских агронома, сврстала би их у мање поседе. Ипак, другачији услови живота и привређивања и друштвено-историјске прилике у балканским провинцијама, начин и квалитет градње резиденцијалних грађевина, пратећих објеката и организација простора, дозвољавају претпоставку да виле рустике у Србији посматрамо као средње поседе, са изузетком вила рустика у

---

¹⁸⁴ Остава новца из Свилеуве завршава се новцем из 282. године и може се везати за нападе Квада (Васић 1985, 127, Јовановић 1985, 64).

¹⁸⁵ Остава новца из Меховине завршава се новцем из 238. године. Овај период био је изузетно тежак, услед терора који су спроводили Максиминови агенти прикупљајући порез, насиља војске и локалне администрације (Borić-Brešković, Vojvoda 2012).

¹⁸⁶ Васић 1985, 128

Шашинцима, Хртковцима, Ћелијама и Лисовићу, могуће и Жујинцима, за које се може претпоставити да су припадале типу великих поседа. Величина и квалитет земљишта највероватније су омогућавали производњу вишкова. Претпоставка о могућности производње вишкова на имањима у околини ових градова делимично је заснована на резултатима истраживања о производњи и потрошњи хране/жита на примеру гвозденодобног локалитета *Vassen* у Холандији, на коме је потврђена интензивна земљорадња, која није промењена ни наком доласка Римљана. Истраживања су указивала да су се на површини од 16 ha вероватно налазила два имања на којима је било ангажовано укупно петнаест људи. Истраживања су полазила од претпоставке да уколико су пољопривредници трошили своје производе, није било производње вишкова. Петнаесторо људи могло је да произведе око 1000 kg житарица по хектару, од којих је издвајано око 200 kg за наредну сетву. Годишња производња је износила око 6400 kg. Претпостављено је да је сваки члан трошио око 0,6 kg пшенице, што је на годишњем нивоу износило око 3200 kg за петнаесторо људи, под претпоставком да је у једном тренутку експлоатисано само 8 ha, док је осталих 8 ha остављено на угару. Из ове рачунице се види да су на имању ове величине производили вишкове. Мора се узети у обзир да се истраживање односи на идеалне услове и да би само једна промена довела до другачијих резултата.¹⁸⁷ Клима, рељеф и педолошки састав земљишта више је погодовао узгоју житарица на територији Војводине и Стига него у северним деловима Европе, стога се може очекивати да су приноси у овим областима били стабилнији. Иако је производња вишкова на имањима очигледна, произведена количина у оквиру једног имања не би могла да задовољи потребе града. Отуда и већи број вила рустика које су подизане на доступним плодним површинама око ових градова. Скупа, чиниле су нераскидиви ланац у снабдевању и представљале су додатну сигурност, нарочито у пограничним деловима. Житнице откривене у оквиру вила рустика на локалитетима: Кудош, Анине, Бурдељ, Питомине могу дати одређене одговоре везане за количину

---

¹⁸⁷ Bakels 1996, 330-331

складиштених житарица. Врло је могуће да су се у оквиру виле рустике на локалитету Анине у Ђелијама налазиле две житнице истих димензија (50 x 18 m, чији су зидови дебљине 1,3 m могли да носе спратну конструкцију). Једна грађевина ових димензија могла је да прими око 774 тона житарица, уколико су џакови са житарицама складиштени до висине од 1 m. Фундус виле рустике на локалитету Анине чинила је велика површина плодних ораница, али се поставља питање да ли су житнице могле да се напуне искључиво житарицама произведеним на овим парцелама или се овде налазио сабирни центар из кога су се производи дистрибуирали даље ка рудничким областима и каструмима. Житница на локалитету Кудош у Шашинцима је мањих димензија (24 x 19 m), али је количина складиштених житарица могла да подмири потребе хиљаду до хиљаду и петстотина особа у временском периоду од годину дана, или две помоћне јединице од по пет стотина војника. Виле рустике које су припадале типу мањих поседа, у оквиру којих нису откривене житнице, производе су вероватно складиштиле у просторијама у оквиру резиденцијалних или економских грађевина. Као пример може се навести део резиденцијалне грађевине виле рустике у Скобаљу који је дефинисан као економски. Једна од просторија већих димензија у економском делу имала је систем подног грејања. Њене димензије, начин градње и заштита од влаге могли су да омогуће адекватне услове за чување производа. Нешто је другачија ситуација у брдско-планинским областима Србије. У овим областим евидентиран је већи број касноантичких утврђења, претпостављена су и насеља рудара који су експлоатисали руднике у овој рудама богатој области, док су виле рустике евидентирани у мањем броју, а археолошки су потврђене у још мањем. На основу резултата рекогносцирања и ретких истраживања може се у уочити да су виле рустике у овим областима подизане на простору између обала река и шума и пашњака који су се налазили на падинама, на мањим површинама које су заузимале плодне оранице. Недостатак обрадивих површина, а бројни пашњаци, погодовали су пре развоју сточарства него земљорадњи. Мале површине доступне за обраду нису омогућавале производњу

вишкова у оквиру једне виле рустике, којима би се снабдевале посаде и рудари те је за очекивати да су се на локалитетима који су евидентирани и на основу површинских налаза опредељени као виле рустике, заиста и налазиле виле рустике, што би омогућило одређен степен производње који би задовољио потребе становништва и војске.

Писани извори пружају мало података о пољопривредној производњи на овим просторима. Подаци античких агронома односили су се на Италију, где је привреда била оријентисана на гајење винове лозе и маслина, а житарице коришћене углавном за исхрану робова и стоке. Стога је изузетно значајан податак, иако из касније периода, који је оставио Теофилакт Симоката. Описујући опсаду Сингидунума 584. године, забележио је да је у време напада Авара становништво Сингидунума било у пољу, јер је било време жетве.¹⁸⁸

Другачија клима, рељеф и квалитет земљишта условљавали су узгој одређених култура, пре свега житарица, које су на овим просторима гајене још од праисторијских времена. Археоботаничке анализе угљенисаних остатака из јама-силоса, културног слоја и групног гроба истражених у оквиру скордиског насеља на вишеслојном локалитету Гомолава, пружају нам податке о житарицама и махунаркама гајеним у II веку пре н.е. Анализом, коју је обавио Ван Зеист (*Van Zeist*), издвојене су четири врсте пшенице: једнозрна пшеница (*Triticum monococcum*), двозрна пшеница (*Triticum dicoccum*), мека или хлебна пшеница (*Triticum aestivum compactum*), крупник (*Triticum spelta*); две врсте јечма – обичан четвореди без плеве (*Hordeum vulgare var.nudum*), јечам са плевом (*hordeum vulgare*); просо (*Panicum miliaceum*); раж (*Secale cereale*); зоб (*Avena sativa/fatua*). Од махунарки гајени су: сочиво (*Lens culinaris*), боб (*Vicia faba var. minor*), грахорица (*Vicia ervilia*), грашак (*Pisum sativum*), мухор или просо у клипу (*Setaria italica*) и састрица (*Lathyrus sativus*).¹⁸⁹

---

¹⁸⁸ Theoph. Sym. *Hist.* I 3-4, 46-47

¹⁸⁹ Jovanović 2004, 112

Резултати истраживања археолошких локалитета и налазишта у Србији показала су да је земљорадња била основна делатност и у античком периоду. Археоботаничке анализе са локалитета Врањ у Хртковцима¹⁹⁰, истраживања Гамзиграда код Зајечара¹⁹¹, показују да је ратарство, пре свега, било примарно занимање. Археоботаничке анализе узорака из слоја I и II века н.е. викуса са локалитета Врањ у Хртковцима¹⁹², дале су одређене податке. У овом периоду и даље се сејала једнозрна пшеница, која је остала у употреби до VI века, што потврђују археоботаничке анализе из слојева са Гамзиграда код Зајечара, које су показале да се на пољима узгајала мека пшеница, која је временом преузела примат.¹⁹³ Материјал из Гамзиграда показује да су житарице биле најзаступљеније и то: мека, хлебна пшеница, раж, јечам (плевни), једнозрна и двозрна пшеница и просо, а на ораницама су, поред житарица, сејали и махунарке. Велики број врста махунарки (сочиво, боб, састрица, леблебија, грашак, уров, њивска грахорица), као и остаци сочива, боба и грашка нађени на локалитету Светиња на Виминацијуму, сведоче о изузетном значају који су ови оплемењивачи земљишта имали, посебно у рановизантијском периоду. Присуство биљке уљарице – ланика, забележено је у Гамзиграду у узорцима из III века и рановизантијског периода, што указује на могућност увоза маслиновог уља у периоду ова два наведена раздобља.¹⁹⁴ На лесним терасама недалеко од локалитета Врањ, поред пшенице налазила су се и поља са јечмом. А. Медовић је, на основу остатака пратећих корова, закључио да је у периоду I и II века дошло до заокрета у ратарству. Сматрао је да се до тада сеоско-интензивна производња на мањим парцелама мења ка екстензивној, аграрној индустрији великих поседа, где се на великим парцелама земља минимално обрађивала.¹⁹⁵ Такође, овас и раж¹⁹⁶ добијају на

---

¹⁹⁰ Medović 2010

¹⁹¹ *Idem.* 2008

¹⁹² *Idem.* 2010

¹⁹³ *Idem.* 2008

¹⁹⁴ *Ibid.*, 160

¹⁹⁵ *Idem.* 2010, 107

значају, што се најбоље могло видети из гамзиградских слојева¹⁹⁷, поготово из слоја узетог са локалитета на коме су истраживани остаци пољопривредног имања из III века.¹⁹⁸ Интересантни су резултати конзерваторске анализе малтерних подлога зидова на којима је извођено осликавање са територије Сингидунума, по којима су се у подлогама налазили трагови плевне, највероватније ражи или овса.¹⁹⁹ Овај податак је битан јер нам открива да су ове културе вероватно гајене и у околини овог града.

У прилог претпоставци о гајењу житарица говоре и налази оруђа које је коришћено за обраду земље. Места налаза и врста оруђа могу нам дати одређене одговоре о интензитету и начину обраде земље. Бројни су налази мотика, које су широко коришћене у култивацији житарица у пољима и чести су налази на пољопривредним имањима.²⁰⁰ На бројним локалитетима нађени су делови рала којим је углавном радио сам човек, често заједно са црталима и гределницама. Овај тип рала углавном је био у употреби у брдовитим областима, што се може видети и на основу места налаза, иако их, у мањем броју, има и на локалитетима у војвођанској и стишкој равници.²⁰¹ Ретки налази делова плугова које су вукли волови или магарци, потврђују да су приликом обраде земље коришћене и животиње.²⁰² На основу њихове распрострањености можемо закључити да су житарице гајене на пољима у данашњој Војводини, Мачви, Посавотамнави, Стигу, дуж дунавског лимеса и брдовитим областима око Гамзиграда и Ниша. Размеру производње и количину произведених житарица можемо претпоставити на основу димензија житница откривених на појединим имањима. Житнице су

---

¹⁹⁶ Римљани су раж, превасходно због лошег укуса, на почетку користили као крмно биље. Добри приноси, чак и приликом неповољних услова за узгој житарица, променили су однос према ражи. У једном диоклецијанском указу из 301. године раж се помиње на трећем месту по значају житарица, одмах после пшенице и јечма (Medović 2008, 155).

¹⁹⁷ Анализама је обухваћено укупно шест насеобинских слојева из периода од друге половине III до друге половине VI века. Најбројнији налази потичу из рановизантијског насеља, док је касноримски хоризонт слабије документиван (Ilić 2012, 171).

¹⁹⁸ Medović, *op.cit.*, 154

¹⁹⁹ Vujić 1997, 175, са нап. 15

²⁰⁰ Поповић, *op.cit.*, 39

²⁰¹ *Ibid.*, 99

²⁰² *Ibid.*, 102

археолошки потврђене, у неким случајевима претпостављене, у оквиру комплекса виле рустике на локалитету Кудош у Шашинцима²⁰³, у оквиру комплекса виле рустике на локалитету Анине у Ћелијама²⁰⁴, у комплексу виле у Пријевору код Чачка²⁰⁵, у оквиру вила на Медијани.²⁰⁶ Алатке које су коришћене за радове у баштама и виноградима (баштенске мотике, двозубе мотике и ашови), сведоче да су се, поред ратарства, на пољопривредним имањима бавили и повртарством, а у појединим деловима Србије и гајењем винове лозе. Анализе узорака из рановизантијског слоја у Гамзиграду показују да су у баштама, у овом периоду, између стабала крушке, ораха и брескве, узгајани коријандер и блитва.²⁰⁷

Винова лоза је једини представник узгајаног воћа на територији Србије које се помиње од III века. Гајење винове лозе потврђено је у писаним изворима о Пробу. Римски историчар Аурелије Виктор забележио је да је Проб покрио Галију, Панонију и брда Мезије са виновом лозом.²⁰⁸ Овај Пробов подстицај пољопривредног развоја подунавске области, поготово околине Сирмијума и на Фрушкој Гори (*Alma Mons*)²⁰⁹, где је, користећи своје трупе садио винову лозу, прекинуо је Домицијаново ограничење узгоја винове лозе на простор Апенинског полуострва. Пробова војска је градила канале за наводњавање земље и исушивала мочваре.²¹⁰ Антички извори потврђују да се вино лошег квалитета производило у Панонији до III века.²¹¹ Пробу се приписује и сађење винове лозе у Горњој Мезији, око данашњег Смедерева (*Aureus Mons*). На Медијани је бављење виноградарством

---

²⁰³ Брукнер 1995, 138. У питању је била грађевина која је у IV веку адаптирана у житницу (*horreum*).

²⁰⁴ Арсић, Чебашек 2008, 70; документација 333СК Ваљево. Геофизичким мерењем евидентиран је објекат чије димензије и изглед упућују одговарају карактеристикама грађевина које су имале функцију житница.

²⁰⁵ Васић 1993, пл. 3. У Пријевору су делимично истражени остаци хореума.

²⁰⁶ Једна грађевина већих димензија (88 x 27 m) откривена поред луксузне виле са мозаицима, служила је за смештај житарица и осталих производа, можда и за прераду истих. Такође је у оквиру још једне виле откривен *horreum* нешто мањих димензија (Ћершков 1986, Петровић 1974, Петровић 1976, 124).

²⁰⁷ Medović, *op.cit.*, 161

²⁰⁸ Aurel. Victor, *Epit.*, 37, 3

²⁰⁹ Bird 1994, 156

²¹⁰ Мирковић 1994, 91

²¹¹ Dio Cassius, *Historia Romana* 49, 36, 2

потврђено и налазом пресе за муљање грожђа.²¹² На Гамзиграду је, из предгалеријевске фазе, издвојена једна семенка винове лозе²¹³, а из слоја Е (насеље царског домена, занатски центар) мали број узорака²¹⁴, али они нису довољни на доказивање постојања винограда у околини Гамзиграда у периоду од III до средине V века. Бројни налази амфора нађени на римским локалитетима у Србији, могу указати и на импорт вина. Типолошка анализа амфора нађених на локалитетима у Доњој Панонији указује на трговачке и економске везе са Медитераном и Понтом.²¹⁵ Типолошка анализа амфора са дунавског лимеса показала је да је највећи број обрађених фрагмената припадао понтским радионицама па се, на основу тога, може претпоставити да је и транспортована роба такође из црноморске области.²¹⁶ Анализе садржаја амфора нису рађене, тако да се не може са сигурношћу одредити који су производи транспортовани у овим амфорама, а области из којих је роба транспортована познате су како по гајењу винове лозе, тако и по великим пољопривредним добрима на којима су узгајане житарице. На основу Катонових описа имања у Италији на којима се гајила винова лоза, сазнајемо да је за рад у винограду величине 100 југера (25 ha) било је потребно шеснаест робова: десет *operarii*, по један чобанин – *bubulcus*, свињар – *subulcus*, гонич магарца – *asinarius*, *salictarius* – радник који се бринуо за такљање лозе – *salictum*.²¹⁷ Њихов рад надзирали су управник и његова супруга. Од стоке била су потребна два вола и два магарца за кола и једну пресу. Што се пољопривредног алата и опреме тиче, били су потребни: двоја кола са јармовима и коњском опремом, самар, седло, корпа, пет српова, шест косира, пет секира, четири дрвена клина, два раоника, десет гвоздених ашова, два обична ашова, четири лопате, две грабуље, једна корпа за ђубриво, четрнаест ножева за сечење

---

²¹² Преса је откривена шеудесетих година godina XX века на простору поред терми (Петровић 1976, 125).

²¹³ Medović, *op.cit.*, 156

²¹⁴ *Ibid.*, 157

²¹⁵ Brukner 1981, 45-46

²¹⁶ Bjelajac 1996, 53-81

²¹⁷ Sanader 1995, 99

гроздова, шест за сечење лишћа. Потребни су били: бурад, крчази, преса, корпе и зделе за брање грожђа.²¹⁸

Приликом анализирања економике вила рустика у Србији, узимајући у обзир природне карактеристике локалитета и њихове околине, можемо користити и Катонове препоруке у вези алата и осталих предмета потребних за рад у виноградима. У изворима је потврђено гајење виноне лозе у околини Сирмијума, на Фрушкој Гори и околини Смедерева, а налази камених преса за муљање грожђа са Медијане²¹⁹ и из села Врбовац испод Царичиног Града, као и бројне алатке које су имале своју примену у виноградарству (двозубе мотике, баштенске мотике, косири, српови, секире, маказе) нађене на Царичином Граду, Медијани и Гамзиграду, сведоче да је и у овим деловима Србије гајење виноне лозе било заступљено.²²⁰ Ако покушамо да одговоримо на питање која је примарна делатност поменутих имања била, покретни материјал, а пре свега објекти намењени чувању производа откривени на њима, указују нам на гајење житарица као на основну делатност, а затим и узгој виноне лозе. Ови производи били су намењени снабдевању локалног тржишта.

Гајење стоке представљало је грану пољопривреде која је била заступљена и у предримско доба. Аутохтоно становништво је дуго задржало традиционалне начине гајења стоке, нарочито у неприступачнијим крајевима. Римљани су несумњиво унели промене и у начину гајења животиња. Потребне за већом количином хране, бољи транспорт, интензивирани пољопривредни производња, захтевали су увођење развијених облика гајења стоке, који су за циљ имали повећање продуктивности. Мале аутохтоне врсте упоредо су гајене са већим увезеним римским животињама. У освојене крајеве Римљани су донели крупније расе говеда, оваца, коња, паса, као и крупније врсте живине. Археозоолошка

---

²¹⁸ Поповић, *op.cit.*, 199

²¹⁹ Преса са Медијане била је кружне основе, пречника 1,2 m, са урезаним широким жљебом по обиму на горњој површини, за одливање течности. Недостаје горња конструкција, највероватније од дрвета (Петровић 1976, 125).

²²⁰ Филиповић 1968, 5-8; Петровић, *op.cit.*, *loc. cit.*; Поповић, *op.cit.*

истраживања спроведена на мањем броју локалитета у данашњој Војводини, Гамзиграду и са виминацијумске некрополе Пиривој²²¹ дала су нам податке о заступљености животиња које су гајене на овим локалитетима у периоду касне антике, а која нам показују да су аутохтоне и римске врсте скоро подједнако биле заступљене у исхрани. На локалитетима који су истражени на простору трасе ауто-пута кроз Срем, а на којима су откривени остаци пагуса, викуса, вила рустика²²², анализе фаунистичких остатака показале су да су аутохтони начин гајења стоке и нови, римски процес паралелно егзистирали. Римљани су унапредили начин узгоја, укрштали аутохтоне и увезене врсте, унапредили исхрану животиња, што је довело и до бољег квалитета меса, вуне. И антички писци давали су бројне савете о исхрани животиња у циљу повећања продуктивности.²²³ Најзаступљенија врста била су говеда (*Bos Taurus*), затим овца и коза (*Ovis aries*, *Capra hircus*) и свиња (*Sus domesticus*). На пољопривредним имањима забележене су кости кокоши, које су, иначе, ретко евидентирани.²²⁴ На локалитетима Марин До у Думбову и Врањ у Хртковцима потврђено је гајење говеда, оваца, коза, свиња и кокошака предвиђених за исхрану или прераду сточарских производа²²⁵ али и коња, који су служили за вучу и јахање и пса – љубимца или чувара домаћинства.²²⁶ Анализе узорака костију говеда које су прикупљене током истраживања у оквиру Сирмијума и виле рустике на локалитету Врањ, показују да су становници овог античког града, као и виле, говеда користили за рад.²²⁷ Једини налаз костију муле (*Equus caballus/Equus asinus*),

---

²²¹ Анализу фаунистичког материјала из Думбова код Беочина, са локалитета на траси аутопута кроз Срем, са локалитета Врањ у Хртковцима и са Гамзиграда урадили су: Š. Bökönyü, С. Блажић и В. Димитријевић (Bökönyü 1976, 49-51; Блажић 1993, 71-77; Блажић 1995, 331-346; Dimitrijević, Medović 2009, 315-323). Анализу узорка фаунистичког материјала са некропола Пиривој урадила је С. Вуковић (Vuković 2010, 57-82).

²²² Брукнер 1995, 137-174

²²³ Plin., *NH.* 8, 205

²²⁴ Блажић 1995, 331-346

²²⁵ На основу старости узорака може се видети да ли су одређене животиње узгајане за исхрану (месо, млеко, прерађевне од меса) – животиње до 2-3 године старости или због продукта (кожа, вуна) и радова у пољу – адултне животиње.

²²⁶ Bökönyü, *op.cit.*, 51; Блажић 1991, 71-77

²²⁷ Markovic et al. 2014, 77-88

животиње која је коришћена за вучу, ношење терета и јахање, издвојен је приликом истраживања гробнице у близини јужног бедема царске палате у Гамзиграду. Интересантан је податак да је римски цар Галерије, рођен у породици сељака недалеко од данашњег Зајечара, на месту на коме је подигао монументални Гамзиград (*Felix Romuliana*),²²⁸ у раној младости чувао стоку, због чега је добио надимак *Armentarius* – говедар.²²⁹ У описаним случајевима евидентно је да не можемо говорити о сточарству као примарној делатности. Гајење стоке у количини која може подмирити потражњу тржишта можемо очекивати у деловима провинција које су обухватале брдско-планинске делове Србије богате пашњацима, где је мањи проценат доступних обрадивих површина онемогућио интензивно бављење земљорадњом и самим тим наметнуо другачији вид производње. Власници или корисници грађевина подигнутих у овим крајевима морали су да се окрену ка другачијем виду привређивања. Грађевина подигнута у северозападном делу Србије, у селу Ровни, пример је начина живота аутохтоног становништва које је, и у периоду III века, у овим периферним деловима провинције Далмације, удаљеним од комуникација и река, задржало своје обичаје. Пејзаж који се вековима није мењао, указује на услове који нису погодовали бављењу земљорадњом. Објекат је у употреби био у кратком временском периоду и уколико је било производње пољопривредних производа, она је вршена у мањем обиму, довољном за личне потребе. Основно занимање становника овог имања највероватније је било сточарство. Приликом истраживања виле у Кржинцима код Владичиног Хана, међу покретним материјалом нађене су и алатке које су служиле и за обраду вуне и прераду коже. Овај крај богат је пашњацима, што је погодовало гајењу оваца, што је и данас традиционална делатност. Секундарни производи животиња коришћени за производњу

---

²²⁸ Аурелије Виктор пише да је Галерије место свог рођења назвао по мајци Ромули – Ромулијанум и да је у њему сахрањен (*Aurel. Victor Epit.*, 40, 16).

²²⁹ Првобитно је сматрано да је Галерије рођен на пољопривредном имању. Нова истраживања и геофизичка снимања Гамзиграда и околине показала да је реч о насељу основаном крајем I века, које је трајало до краја III века, то јест до почетка изградње Галеријеве меморијалне палате (Петковић 2010, 33-42; *Idem.*, 2011, 171-190).

предмета за свакодневну употребу, били су и предмет трговине, заједно са производима за исхрану. У изворима се, као сточарски производ, спомиње дардански сир, *caseus dardanicus*. У спису *Expositio totius mundi et gentium*, који је настао средином IV века, поред Паноније као извозника пољопривредних производа, помиње се и Дарданија, која је снабдевала сиром и сланином Македонију. Помињу се и Мезија и Дакија као провицније чија је пољопривредна производња могла бити довољна за покривање сопствених потреба.²³⁰ Римљанима је било познато и товљење свиња, од чијег су меса правили шунку, кобасице, сланину.²³¹

Папирус с почетка Трајанове владавине на коме се налази дневна заповест кохорте *I Hispanorum*, открива нам да је један одред упућен у Маргум ради набавке коња (*Equus caballus*).²³² Анализе животињских костију са локалитета у Срему показале су да је највећи проценат скелетних остатака коња нађен приликом истраживања Хиподрома у Сирмијуму. Стање очуваних костију указује да је највероватнија претпоставка да су ови коњи коришћени у циљу забављања становништва овог великог града.²³³ Што се узорака са осталих локалитета тиче, проценат коња био је нешто већи на пољопривредним имањима у односу на друге локалитете, а међу узорцима има примерака крупнијих врста, вероватно римског порекла. Остаци коња нађени су на локалитету Пиривој на Виминацијуму, на површини чија намена није дефинисана.²³⁴ Анализе су показале да су у питању остаци коња који су гајени у римској средини, у војним логорима и вилама рустикама.²³⁵

Анализе животињских костију са локалитета у Војводини указују и на мањи проценат костију дивљих животиња, што нам говори да лов није био превише

---

²³⁰ Пић 2012, 47

²³¹ Bökönyi 1974, 218–220

²³² Пић, *op.cit.*, *loc.cit.*

²³³ Markovic et al. 2014, 85

²³⁴ Током истраживања површина је посматрана као жртвена површина или као депонија, међутим, њена намена није дефинисана (Vuković 2010, 58).

²³⁵ *Ibid.*, 64

заступљен. Евидентиране су кости јелена (*Cervus elaphus*), дивље свиње (*Sus scrofa*), вука (*Canis lupus*) и срне (*Capreolus capreolus*). На Виминацијуму су евидентиране кости зеца (*Lepus* sp.), најчешће ловљене животиње, док је међу костима са Гамзиграда издвојена и лисица (*Vulpes vulpes*). Иако се већина ових локалитета налазила у рекама богатом подручју, с обзиром на мали проценат костију риба у узорцима, може се закључити да исхрана становника није била базирана на риби.

Несметано свакодневно функционисање једне виле рустике захтевало је и могућност поправке и прављења неопходних алата. Радионице за ковање гвожђа и израду и поправку алата потврђене су у вили у Поскурицама код Крагујевца²³⁶, у селу Бровић код Обреновца²³⁷. У вили на локалитету На Камењу, у атару Виминацијума, откривена је просторија која је могла имати функцију ливнице.²³⁸ У оквиру виле рустике на локалитету Кудош у Шашинцима, у непосредној близини јаме у чијем су се културном слоју налазили фрагменти рељефно украшених здела које имитирају *terra sigillata*-у, откривена је урушена керамичка пећ.²³⁹ Остаци ове пећи, као и писани извори и археолошки подаци са ископавања вила рустика у окружењу, сведоче о локалној производњи у оквиру вила рустика која би задовољила локално тржиште и потребе самог домаћинства. Такође, може се претпоставити да су на имањима, поред посуда за припремање/сервирање или складиштење хране, израђиване и гвоздене алатке, оруђа од дрвета, корпе и кошаре, односно све што је било могуће од доступних сировина израдити за свакодневни живот и рад на имању.

Посебну тему представља организација и подела послова на једном пољопривредном имању. Антички аграрни писци дају нам препоруке и о организацији посла у оквиру пољопривредних имања у Италији, чије је функционисање зависило од добре организације посла. Производња у вилама

---

²³⁶ Петровић 1966, 253-256

²³⁷ Бојовић 1978, 192

²³⁸ У просторији I нађена је посуда од печене глине са грумењем бронзе на унутрашњој страни, док су у просторији III нађени комади гвоздене згуре, што је истраживаче навело на претпоставку о ливници у овом делу виле (Јовић 2011, 41).

²³⁹ Брукнер 1992, 373-378

ослањала се на рад робова или најамника, од којих је *famillia rustica*, на чијем се челу налазио управник (*vilicus*), постављен из редова робова, са задатком да координира пословима на имању. Посао виликуса захтевао је способност у организацији и вођењу послова на имању. Виликус је морао да води рачуна о робовима, њиховим потребама, о евентуалним санкцијама и казнама. Морао је да води рачуна о стоци, о опреми, морао је бити стално присутан на имању, спороводећи наређења власника. Није смео да дозволи да посао буде прекинут због временских услова или незадовољства робова.²⁴⁰ Ако рад робова није био довољан, што је био случај у време жетве или већих градњи, било је потребно унајмити надничаре (*factores* или *operarii*, али и *politores*). Бројни су епиграфски споменици са територије бивше Југославије које су оставили виликуси, што указује на њихов бољи економски положај. Мора се нагласити да бити виликус није значило само бити управник пољопривредног имања, многи виликуси били су ангажовани у државној служби и ту ваља направити разлику.²⁴¹ Натпис који је откривен у Коловрату, у долини Лима, који говори о извесном Вурусу, који је највероватније био службеник у житници, доказ је ангажовања виликуса у пољопривредној производњи. Овај натпис пружа нам и податак о статусу Вуруса, који је највероватније ослобођеник, на шта указује реч *vilicus*, јер су робови увек морали да нагласе свој статус роба (*servus vilicus*).²⁴² Са територије провинције Далмације потиче већи број натписа о виликусима које спомиње и Г. Алфолди када говори о становништву Далмације. Он за њих изричито каже да су били запослени као кућни или пољопривредни робови. Управо му надгробни споменик Вуруса из Коловрата, као и три натписа из Салоне, дају аргументе за ову

---

²⁴⁰ Cato, *De Agricul.* II 1-7

²⁴¹ Основна улога виликуса била је управљање пољопривредним имањем. У каснијим периодима виликус је могао водити библиотеку, водовод (*vilicus aquarum*), могао је водити провинцијалне или градске благајничке књиге (*vilicus kalendarii Septimiani*), могао је радити као бележник у рудницима (*vilicus officii ferrarium*). Виликуси су ипак највише ангажовани на царинским (*vilici publici portorii*), порезним (*vilicus stationis vectigalis*), поштанским или путним станицама (*vilici vehiculorum*) у провинцијама (Sanader 1995, 107)

²⁴² *D(is) M(anibus) S(acrum) Vurus vil(i)cus HA²⁴²/Secundoni parin(ti) (parenti)/q(uae) vixit an(nis) LXXX/e(t) Sicundoni c(oniugi)/q(uae) v(ixit) a(nnis) XX (et?) siri (sibi) viv(us)/M(erentibus) или (memoriam) P(osuit)* (Вулић 1941-48, н° 335)

тврдњу.²⁴³ Поједини аутори који проучавају период касне антике, нпр. *A. Demandt*, или *W.L. Westermann*, не спомињу виликусе као управнике пољопривредних имања. Према *Demandt*-у, великим имањима управљано је на три начина: уз помоћ управника, које назива *procuratores* или *actores*; најмом за краће време, које извршава *conductores*, или најмом на дуже време, које извршавају *emphyteuticarii* или *perpetuarii*.²⁴⁴ У овом случају, управници су примали одређену плату за свој рад, тако да се више не може говорити о робовласничком односу, али се ипак, према мишљењу аутора, није радило о слободно рођеним особама, већ о ослобођеницима. Зависно од величине поседа, власници су запошљавали сталну радну снагу, која се углавном састојала од робова, колона и сезонских радника. Још увек се не може одредити однос ангажовних робова и осталих радника. Битан податак о ангажовању надничара можемо наћи у извору који говори о родитељима будућег цара Максимијана који су као надничари (*mercenarii*) радили у околини Сирмијума.²⁴⁵ Тешко је претпоставити и етничку припадност радника на пољопривредним имањима и одредити степен ангажованости робова или закупаца на имањима, јер имена радника нису сачувана, највероватније због њиховог ниског економског и социјалног положаја и немогућности израде споменика од трајнијих материјала. На територији Србије до сада није откривен ни један споменик који би виликуса везао за управљање пољопривредним имањем.

Подизање војних логора, оснивање градова, затим и романизација руралне средине утицали су на повећање броја становника у провинцијама на територији Србије. Наведени фактори утицали су на потрошњу и потражњу, што је условило и промене у производњи. Резултати археолошких истраживања до сада нису потврдила развијену трговину пољопривредним производима, међутим евидентно је да становништво у руралним областима није више производило само за своје потребе, већ је део производа пласиран у оближња насеља и градове. Иако

---

²⁴³ Alföldy 1965, 116, 153

²⁴⁴ Demandt 1989, 330

²⁴⁵ Mirković, 1996, 58

је у питању било локално тржиште, продаја ових производа морала је утицати позитивно на развој трговине. Све познате чињенице говоре у прилог претпоставци да су виле рустике и у овом делу Царства, у периоду касне антике биле носиоци пољопривредне производње.

V.5 Однос вила рустика према комуникацијама, урбаним насељима и некрополама

Након консолидовања римске власти и изградњи комуникација, војних објеката и урбаних насеља, стечени су услови за развој руралних области и градњу вила рустика. У изградњи инфраструктуре Римљани су се трудили да максимално искористе природне услове, што и легитимичан поглед на путне правце и локалитете распоређене дуж истих може открити. Значај положаја и узајамног односа вила рустика и инфраструктуре истакнут је и код римских писаца и агронома. Тако у Катоновом делу *De Agricultura* налазимо препоруку да се виле подижу у близини сеоских насеља како би се искористила радна снага; у близини градова и у близини копнених и водених комуникација.²⁴⁶

Путеви грађени у првим годинама освајања имали су пре свега војни карактер, а економски значај стекли су у периоду II и III века. Поједине области, рудничке или пољопривредне, биле су удаљене од главних комуникација, што је условило и изградњу мрежа вициналних и приватних путева који су повезивали урбане центре са вилама рустикама, рудницима и омогућавало транспорт робе и сировина које су из вила или рудника дистрибуирани ка крајњим одредиштима.

На територији Србије налазила се разграната мрежа античких путева. Главне комуникације пратиле су токове великих река, Саве, Дунава, Мораве. Речним токовима и котлинама користили су се и помоћни путеви који су повезивали магистрале.

---

²⁴⁶ Cato, *De agricult.* I-LII

Једно од главних сведочанстава о мрежи путева кроз Царство пружа нам очувана мапа римског *cursus publicus*-а, Појтингерова карта (Слика 5).²⁴⁷

Главне комуникације ишле су долинама река, спајајући урбане центре и војна утврђења. За централнобалканске провинције били су битни правци који су се налазили у долинама великих река. Дуж Саве ишла је битна комуникација која је спајала Сирмијум са Сингидунумом, пролазећи кроз Мачву и Посавину и даље ка Виминацијуму и Наису (Карта 8). Уз приобални пут који се пружао дуж дунавског лимеса, а који је спајао утврђена места са војном посадом у јужној Панонији, подигнута је вила рустика у Думбову код Беочина. Пажљиво одабран положај виле указује на њену непроценљиву одбрамбену улогу, али и улогу у снабдевању каструма *Vononia*-е (Баноштор) и *Cusum*-а (Петроварадин) између којих се налазила.

Подручја која су била интензивније насељена морала су имати и разгранату мрежу путева. Област Срема, посебно територија града Сирмијума, била је густо насељена. Приликом рекогносцирања шире територије Сирмијума, откривени су бројни локалитети са претпостављеним остацима насеља и вила рустика, на међусобној удаљености од 800 до 1000 m, у чијој су се близини налазиле и некрополе, који су морали бити добро повезани. Бројни миљокази такође указују на одређене правце. Пут који је од Мурсе водио ка Сирмијуму пролазио је код Кукојеваца, где се претпоставља да се налазио *mutatio Spaneta*, и Мартинаца, где је откивен и миљоказ и убициран *vicus et mutatio Budalia*. Између ових станица налазило се касноантичко пољопривредно имање у Кузмину са припадајућом некрополом. Виле надомак Сирмијума подизане су у непосредној близини магистралног пута *Sirmium-Singidunum*, док се вила у Шапинцима налазила на око 1,5 km удаљености од овог пута. На делу пута ка Басијани налазила се и станица

---

²⁴⁷ *Tabula Peutingeriana* састоји се од 11 пергамената ширине 0,34 m, дугих 6,75 m, настала у XIII веку на основу оригинала који је последњи пут исправљен у периоду IV-V века. Чува се у Бечу, у Царској дворској библиотеци, односно Аустријској народној библиотеци (*Hofbibliothek*). Од 2007. године уврштена је у UNESCO Memory of the World Register (<http://www.unesco.org>).

Fossae, у данашњем Јарку. Бројност и распоред локалитета између Сирмијума и Сингидумуна указује и на постојање мреже путева према Сави и Дунаву. На сремској обали Саве, у Хртковцима, истражени су викус и вила рустика, као и припадајућа некропола. Низводно од Хртковаца, у селу Кленак, рекогносцирањем су откривени остаци још једне виле рустике. На путу који је од Сирмијума ишао ка Басијани, чија је траса уочена на потесу од Шашинаца ка Добринцима, на локалитету Златара, истражена је вила рустика. Од Басијане се пружао крак пута ка Таурунуму, где се, у данашњој Војци налазио *mutatio Novicianana*, одлакле је контролисана ова траса. На ширем простору између Басијане и Војке налазило се неколико пољопривредних имања: у Голубинцима, Шимановцима, Дечу. Сва ова имања снабдевала су град Басијану, али и утврђење *Caput Bassianense* и насеље које се простирало око овог војног утврђења, а који су локализовани у данашњим Добринцима. Бројне су некрополе и локалитети у овом делу Срема за које се претпоставља да су остаци насеља у којима се живот може пратити до краја IV века.

Област Мачве и Посаво-Тамнаве, судећи по великом броју виле рустика, била је такође густо насељена. Иако Мачву од Срема дели река Сава, ове области чиниле су целину. Виле рустике у Мачви и Посаво-Тамнави административно су припадале Сирмијуму, чије су становништво, као и војску стационирану на овом делу лимеса снабдевале пољопривредним производима. Пољопривредни карактер области у којој је земља вековима обрађивана онемогућила је реконструисање комуникација које су, судећи по великом броју локалитета нарочито из периода касне антике, несумњиво биле разгранате. Антички итинерари дају податак о саобраћајници која је пролазила кроз Јадар, а која је повезивала Салону са Сирмијумом. На овом путу налазила се станица *Gensis*, која се, по мишљењу М. Васића налазила код Лешнице, где се могло налазити и веће насеље, као и могуће путне станице (*mansio*) у Руњанима, Лозници и Ковиљачи.²⁴⁸

---

²⁴⁸ Пут је прелазио реку Дрину код места *Ad Drinum*, највероватније код данашњег Зворника. Остаци овог пута били су видљиви код Бање Ковиљаче све до средине XIX века (Васић 1985, 130).

У близини ове комуникације врло је могуће да су подизане бројне виле рустике, о којима сведоче оставе новца и грађевински шут. Мали број ових вила је археолошки потврђен: виле у Клењу, Штитару, Кусању. Северним делом Мачве ишао је пут који је спајао Сирмијум са Сингидунумом. Делови овог пута констатовани су код Дебрца, Бељина и Ушћа код Обреновца. Феликс Каниц је крајем XIX века видео остатке моста преко Вукодража, који данас не постоји. Дуж овог пута налазила су се пољопривредна имања о којима сведоче оставе пољопривредног алата и грађевински шут и до данас потврђена три већа насеља и утврђења. На ушћу Вукодража у Саву, са бељинске стране, налазило се утврђење које је надзирано и копнени и водени саобраћај, док је прелаз преко реке Тамнаве надзирано једно мање утврђење. На делу трасе на десној обали Колубаре, код Мислобина и Барича, почетком XX века пронађена су два миљоказа која су временом изгубљена.²⁴⁹ Поред ова два главна пута, бројни су вицинални путеви који су повезивали област уз Саву, рудне области Подгорине, Цера и Космаја са осталим деловима провинција.²⁵⁰ Плодна долина Колубаре била је такође густо насељена. Бројни локалитети са претпостављеним вилама рустикама налазили су се на благим речним терасама. Иако остаји комуникација у овој области нису откривени, правци се могу претпоставити захваљујући овим локалитетима, рекогносцираним утврђењима и истраженим вилама рустикама. Истражене виле у Ћелијама и Скобаљу подигнуте су у непосредној близини река, док су виле у Ровнима и Бабиној Луци подигнуте на неприступачнијим и удаљеним локацијама. Заједничка карактеристика ових вила је њихова удаљеност од већих градских центара и насеља, али и добра позиција у односу на руднике и утврђења која су несумњиво надзирано и контролисано путеве ка рудницима. Западни и јужни делови колубарске области, где се истицала територија око планина Медведник и Повлен били су богати рудом. Виле у Скобаљу и Ћелијама налазиле су се на око 5 km, односно 12 km од локалитета Остењак у селу Јабучје, који се

---

²⁴⁹ Црнобрња 2004, 10-12

²⁵⁰ *Ibid.*, *loc.cit.*

налазио на десној обали Колубаре.²⁵¹ На локалитету је нађена остава сребрног посуђа (*argentum escarium*) коју су чинили: два пехара (*calathus*), кантарос (*cantharus*), четири тањира (*lanx*), два подметача (*mensula*), *simpulum*, кашике (*ligula*), све производи кампанијских тореутски радионица из прве половине I века.²⁵² Са овог локалитета потиче и вотивна ара посвећена Митри, која се може датовати у крај II или III век.²⁵³ У близини су откривени остаци највероватније два сепулкрална објекта чија се тектоника не може у потпуности реконструисати, као и површје ципуса са делимично очуваним натписом.²⁵⁴ Локалитет је деценијама девастиран и археолошки неистражен, а без археолошких ископавања тешко се може дефинисати његов карактер. Ови случајни налази говоре о континуитету насељавања још од прве половине I века, што локалитет чини раритетом у овој области, јер доњу хронолошку границу римског присуства у области Колубаре помера на I век.²⁵⁵ Ипак, значајан је помен овог локалитета који је могао трајати и у периоду касне антике, а с обзиром на његов положај, величину, значајне налазе, али и мање локалитете који су гравитирали око ове локације, могао би представљати мању субурбану агломерацију која је била повезана и са поменутиим вилама. У близини су се налазила касноантичка утврђења на локалитетима Кулине, Вито, Јеринин град у горњој Колубари, локалитети Бељин и Градац у доњој Колубари, затим и космајски рудници и каструм у Стојнику на Космају.

²⁵¹ Локалитет је случајно откривен 70-их година XX века приликом вађења песка из реке, када је нађена остава сребрног посуђа

²⁵² О остави сребрног посуђа видети у: Археолошко благо Србије из музејских збирки, Београд 1983, 61-66, к.бр. 35-44

²⁵³ *Sol[i] Invic[to] / Myt[h]rae/ Iul[ius] Lut[at]ius (или Latinus) D(ecurio) M(unicipii) / v(otum) p(osuit) l(ibens)* (Јовановић 1985, 60, са нап.15). Уколико је разрешење *D M* као *D(ecurio) M(unicipii)* тачно, улазимо у нови проблем око убикације муниципијума о коме је реч и око административне припадности области. Могуће је у обзир узети Сингидунум јер је у периоду настанка аре имао статус муниципијума (*Ibid.*, 60-61, са нап.17).

²⁵⁴ *D(is) M(anibus) / Aurel(ia) Certa vix(it) / an(nis) XXX Aurel(ius) Cris / pus v(ir) e(gregius) coniugi/ pientissim(a)e be / ne merit(a)e et sibi / vivus posuit/ et Aurelii Cr[is] pi/nus et Germa[nus]/ et Caro sapien[tis] / simi fili(i) eorum su/peroivent/ et Aur(elius) M[arcus? Cris] / pus et [Ae.....] / Aur(elia) Vitelia ili Ul(pii) filia?) [Valen?]/ tia vixit an(nis) V* (*Ibid.*, 63).

²⁵⁵ О локалитету у Јабучју видети у: А. Јовановић, 1985, Налази из римског периода у ваљевском крају, *Истраживања II*, 58-65

Река Колубара је преко својих притока била веза рудничких области ваљевске Подгорине и области уз Саву са Шумадијом. Већ се вила рустика у Ђелијама, на локалитету Анине, налазила на граници колубарске алувијалне равни са шумадијским побрђем. На Авали, Космају и Руднику формирана су насеља у служби експлоатације руда којима су ове планине обиловале, али је ова област поседовала и све предиспозиције за бављење пољопривредом. Ове рудничке области биле су повезане путевима којима је транспортована руда до Сингидунума, односно Дунава. У близини ових путева, на ширем подручју града чији су геоморфолошки услови погодвали развоју земљорадње, налазиле су се и виле рустике које су снабдевале град. На падинама Космаја ка Сингидунуму, у селу Лисовић, делимично су истражени остаци купатила које се највероватније налазило у склопу већег пољопривредног имања. На југозападним падинама, ка реци Турији, налазиле су се виле у Соколови и Степојевцу. Откривена је и вила у Железнику, која се налазила недалеко од пута који је долином Саве ишао од Сирмијума ка Сингидунуму.

Дуж пута који је уз Дунав од Сингидунума ишао ка Виминацијуму и даље ка Ђердапу, подизана су, поред бројних кула осматрачница, станица и каструма и пољопривредна имања. Ова имања су вероватно доприносила снабдевању насеља и утврђења на лимесу. У Вишњици, на локалитету Рамадан чесма, констатовани су остаци грађевине који су највероватније припадали већем пољопривредном имању. Део пута у чијој се близини налазила ова вила надгледан је са брда на коме се, на локалитету Стојичино Брдо у Малом Мокром Лугу, налазила станица *mutatio Ad Sextum*. На делу пута који је од станице ишао ка утврђењу и насељу *Castra Tricornia* у Ритопеку налазила се вила ветерана у Ошљанима. У близини ове виле налазила се и осматрачница која је надзирала долину Ошљанског потока и обалу Дунава, од Великог Села до Винче, а недалеко од виле, у Сланцима, налазио се и мањи каструм. 2 km низводно од Ритопека, на узвишењу које је доминирало изнад Дунава, а недалеко од пута који је ишао уз Дунав, подигнута је вила. На путу који је даље ишао ка *Mutatio ad sextum miliare* у Гроцкој, налазило се неколико

вила са припадајућим некрополама: на локалитетима Хајдучки бунар, Павинци и на падини Циганског брда.²⁵⁶ Простор између *civitas*-а *Aureus Mons* и Маргума, односно Виминацијума, није довољно истражен. На широј територији Ауреус Монса, на путу ка Маргуму, налазило се насеље *Vincea*, које није прецизно убицирано. Што се пољоприврених имања тиче, може се само претпоставити да су она подизана и у овом делу, с обзиром на све погодности које је ова област пружала за развој земљорадње.

Плодна стишка равница хранила је многољудни Виминацијум. Недалеко од града подизане су виле рустике чији су производи били намењени снабдевању и војног логора и града. Виле рустике подизане око града и легијског логора у Виминацијуму налазиле су се надомак главних комуникација које су Виминацијум спајале са утврђењима на дунавском лимесу и са градовима у унутрашњости провинције. Густо распоређена имања била су вероватно и међусобно повезана локалним путевима. Неке од ових вила налазиле су се на путу који је ишао долином Дунава и Виминацијум спајао са Ледератом. Виле на локалитету Над Клепечком и На Камењу налазиле су се директно на траси овог пута. Јужно од града налазила се комуникација која је ишла ка станици *Iovis-Pagus*, данашње Велико Лаоле, а која је Виминацијум спајала са Наисом. На овој траси налазила се вила на локалитету Бурдељ.²⁵⁷

Дуж главног пута *Viminacium - Naissus*, који је ишао долином Велике Мораве налазиле су се бројне станице и градска насеља, тако да овде можемо очекивати и остатке пољопривредних имања из којих су ова насеља и постаје снабдевани. У близини овог пута, на територији муниципијума *Horreum Margi*, на десној обали Велике Мораве, у данашњем селу Супска највероватније се налазило

---

²⁵⁶ Војовић 1980, 85-99

²⁵⁷ О путевима на територији Виминацијума погледати у: Д. Спасић – Ђурић, *Виминацијум главни град римске провинције Горње Мезије*, Пожаревац 2002.; Д. Спасић-Ђурић, Д. Јацановић, *Траса пута Виминацијум-Ледерата, резултати микрорекогносцирања у 2003-2004. години*, *Viminacium* 15, Пожаревац 2007, 123-165.

пољопривредно имање.²⁵⁸ На велику активност у овој области укузују и бројне *mansiones* и *mutationes* које су се налазиле дуж овог магистралног пута. Саобраћај у долини Мораве надзирано је утврђење које се налазило на западним падинама планине Кучај.²⁵⁹ Од магистралног пута одвајали су се бројни вицинални путеви. Један од путева о коме сведочи низ постаја²⁶⁰, одвајао се ка западу долинама Лепенице и Угљешнице. На овој комуникацији налазила се и вила рустика у селу Поскурице код Крагујевца. Плодна земља, шумско богатство и близина рудоносне планине Рудник омогућавали су становницима ових долина бављење пољопривредом, али и рударством. На путу који се пружао долином Западне Мораве, а који је путеве уз Велику и Јужну Мораву спајао са рудницима сребра у области Домавије²⁶¹, налазиле су се виле рустика у Горњој Горевници, Пријевору и Бељини. Овај пут се одвајао код Чачка. Један крак је ишао ка рудницима на Руднику и Космају, док је други водио на југ, преко Јелице, Гуче и Ивањице ка Новом Пазару. Утврђења на Јелици и у близини села Вучковице надзирано су и бранила ову трасу. На овим путевима могу се претпоставити бенефицијарне станице, на које указују и војнички натписи нађени у Чачку, а које су се често налазиле на раскршћима путева,²⁶² као и касније подигнути каструми у којима су биле смештене помоћне трупе. Виле рустика у долини Западне Мораве налазиле су се на самој граници провинција Далмације и Горње Мезије, територијално припадајући провинцији Далмацији и територији муниципијума *Mal(vesiatium)*, који је идентификован са Висибабом код Пожеге. Близина рударских центара могла је имати велики утицај на развој вила у овом делу Србије. Њиховим производима могла су се снабдевати и рудничка насеља и посаде пограничне станице и оближњих утврђења.

---

²⁵⁸ Претпоставка о пољопривредном имању у овој пољопривредној области донета је на основу оставе антонинијана која је хронолошки припадала периоду од Гордијана III до Галијена (Borić-Brešković, Stamenković 2008).

²⁵⁹ *Ibid.*, 158

²⁶⁰ Грбић 1956, 32

²⁶¹ Остаци овог пута откривени су код села Заблаће, источно од Чачка (Ферјанчић et al. 2008, 18, са нап. 39).

²⁶² *Ibid.*, *loc.cit.* са нап. 38 и 40

Пратећи *Via Militaris*, на удаљености од 3 миље од Наиса, како наводи и Амијан Марцелин²⁶³, на лесној заравни уз реку Нишаву налазило се резиденцијално предграђе овог града, Медијана. На простору Медијане откривено је око осамдесет различитих грађевина. Највећу површину, око 6000 m² заузимала је вила са перистилом. У непосредној близини ове виле која је заузимала централно место, налазиле су се и виле рустике, житница (*horrea*) и објекти посебне намене.²⁶⁴ Осим на Медијани, виле рустике откривене су у Викику, Горици, Рибнику. На територији Наиса, овај војни и трговачки пут који је Виминацијум спајао са Константинопољем укрштао се са путевима који су се од Наиса пружали ка Рациарији (*Ratiaria*), Лисусу (*Lissus*) и Скупима (*Scupi*). Деоница пута која је од Наиса ишла ка југу, ка Скупима и Лисусу, ишла је кроз Лесковачку котлину.²⁶⁵ Ф. Каниц спомиње планински пут који је од Пирота (*Turres*), преко Лесковца и Лебана ишао ка Приштини (*Vicianum*). У селу Свирце, које се налази на југозападном рубу котлине, налазе се остаци пута који је водио ка рудоносној области у Новом Брду. Остаци пута откривени су и у селу Мала Копашница. Поред овог пута налазиле су се, на локалитету Каменигица-Моравиште, некропола и вила рустика.²⁶⁶ У Мирошевцу, на обалама реке Ветернице; у Подримцима, на левој обали реке Шаранице; у Грајевцима, на десној обали Јужне Мораве, у Орашцу, Врбовцу и Бојнику могу се очекивати виле рустике. Локалитети у Подримцу, Орашцу и Врбовцу налазили су се у близини река Јабланице и Ветернице, притока Јужне Мораве, док се локалитет у Бојнику налазио на самој обали Пусте реке.²⁶⁷

Пут који је од Наиса ишао ка Сердици пружао се долином реке Нишаве. Плодна земља, близина пута *Via militaris* и битни центри Ремезијана и Турес,

---

²⁶³ Amm. Marc. XXVI, 5. 1.: *principes (sc. Valens et Valentinianus) Naessum advenerunt, ubi in suburbano, quod appellatum Mediana, a civitate tertio lapide disparatur ... partiti sunt comites.*

²⁶⁴ Петровић 2007, 62

²⁶⁵ М. Мирковић је сматрала да је постојао само један правац од Наиса ка југу и да се тек од Вучитрна (*Viciano*) рачвао према Скупима и Лисусу (Mirković 1960, 252, 253).

²⁶⁶ Stamenković 2013, 75, 76

²⁶⁷ Стаменковић 2009, 220

условили су подизање вила рустика на овој деоници. На широј градској територији Ремезијане откривени су остаци виле рустика у селу Моклиште и на периферији Беле Паланке.

Анализирајући однос између античког града и пољопривредних имања – вила рустика на територији Србије, може се приметити да су они били у међусобно зависном положају. Градови су били административни и управни центри у којима се одвијала трговина и развијало занатство, са активним друштвеним и културним дешавањима, док је рурална средина била носилац пољопривредне производње. Сагледавајући комплетну слику о вилама рустикама у Србији могуће је претпоставити да је, осим производне, примарне функције, идеја појединих имања била и другачији начин живота од живота какав је вођен у градским центрима. На примеру власника виле рустика у Железнику нпр., можемо видети да су припадници градског становништва, градске управе, били и власници вила рустика које су се налазиле на широј територији градова. Ове виле су својим власницима, осим увећања богатства пружала и одређени комодитет какав живот у граду можда није могао да пружи.

V.6 Однос вила рустика и војске

Римско освајање територија балканских провинција и њихова организација након освајања вршена су по моделу који је примењиван на исти начин на свим освојеним територијама. Након организације система одбране, грађени су путеви дуж којих су прво подизани привремени објекти за одбрану, а затим и трајна утврђења. Сигурност путева била је од изузетног значаја, с обзиром на размену робе и људства која се првобитно одвијала између новооснованих утврђења, а након успостављања потпуне контроле и шире, са осталим деловима Царства. Римски војници били су први носиоци процеса романизације. Њиховим доласком почело је ширење римског утицаја и начина живота. Промене се највише уочавају у организацији привреде и у производњи, у новим начинима становања, где је све

било подређено потребама новопридошлих становника. Оснивање вила рустика представљало је знак да је нова власт консолидована и учвршћена.

Посматрањем дистрибуције вила рустика у Србији, уочава се да је највећи број подизан на територијама већих градова: Сирмијума, Басијане, Сингидунума, Виминацијума, Хореум Маргија, Наиса и Ремезијане. Поред наведених градова, изузев Сирмијума и Ремезијане, потврђени су војни логори. Поставља се питање да ли су ове виле могле да обезбеде производњу намирница довољну за подмиривање потреба и града и војног логора. Ослањајући се на прорачун који је у свом раду изнео *C. Bakels*, може се претпоставити да појединачно мањи поседи нису могли обезбедити довољну количину производа. *Bakels* је пренео прорачун који је дао *A. Kreuz* везан за исхрану римске војске у II веку у региону *Wetterau* у Немачкој. Војска је у том периоду бројала 8312 војника, 2121 коња и 976 товарних животиња. Рачун се заснивао на претпоставци да је принос са површине од 1 ha износио 800 kg, а да је сваком војнику био потребан 1 kg немлевених житарица дневно. По овом прорачуну, за сваког војника било потребно је 0,5 ha, кумулативно 4171 продуктивног хектара. У случају остављања дела земљишта на угару, обрадиву површину за сваког војника би требало дуплирати.²⁶⁸ Како је део производа служио и за прехранивање становника виле, укупна површина потребна за издржавање радника и војске износила би 9100 ha, а за производњу хране за стоку 5200 ha. У случају Виминацијума, за који се претпоставља да је имао између 35,000 и 48,000 становника, плус стални војни логор легије *VII Claudia*, производња у плодној стишкој равници која је заузимала преко 30,000 ha, била је више него довољна, не само за исхрану града и логора, већ и за обезбеђивање вишкова који су могли да се дистрибуирају утврђењима на дунавском лимесу, нарочито у деловима где конфигурација терена погодовала подизању вила рустика. Виле рустике налазиле су се и непосредно уз комуникације које су повезивале и рударске области, у близини којих су се налазила и касноантичка утврђења. Неке од ових вила, иако су се налазиле у плодним долинама река или

---

²⁶⁸ *Bakels, op.cit.*, 330

на речним терасама, располагале су мањим површинама обрадивог земљишта или су биле оријентисане на сточарство, уз мању производњу житарица. Димензије истражених грађевина, њихова намена, могућност постојања и постојање пратећих објеката, расположивост обрадивим површинама и пашњацима, указују да већина ових вила рустика није имала капацитет да као јединка задовољи потребе тржишта, већ су представљале део ланца за снабдевање насеља и утврђења.

Виле рустики биле су на више начина повезане са институцијом војске. Део територије око кампова, *territorium legionis*, припадао је војци стационираној у њима и био независан од муниципалне. Војска је располагала и експлоатисала земљиште на овој територији, чија је величина зависила од броја војника и одређени део земљишта давала закушцима и ветеранима. На жалост, за сада нису дефинисане величине легијских територија, као ни њихова граница са муниципалном територијом. На основу доступних података може се претпоставити да су власници већег броја вила рустика на територији Србије, нарочито на територији градова и у близини војних логора, били војни ветерани који су након војничке службе добијали земљишни посед и на тај начин чинили веома битну карику у организацији пољопривредне производње. Додељивање земље ветеранима престало је крајем IV века. У овом периоду помињу се стајаће пограничне трупе (*milites limitanei*), чија је основна улога била контрола и заштита пограничних делова Царства. Ову пограничну војску увео је Константин Велики, коју је делимично регрутовао међу припадницима варварских племена са леве обале Дунава. Закон из 423. године дозвољавао је обрађивање земље на територији кастела (*castellani milites*) искључиво власницима. Закон из 443. године дозвољавао је обраду пограничне земље (*agri limitanei*) само лимитанима, који су били ослобођени пореза.²⁶⁹ Ове промене у организацији војске и одбране лимеса условљене историјским приликама у периоду IV и V века, утицале су и на промене у организацији пољопривредне производње и у власничким односима

---

²⁶⁹ Пић 2012, 57, са нап.154

над земљом. Стални упади и пустошења варварских племена утицали су на повлачење становништва у утврђена насеља или на територију у њиховој непосредној близини. Крај IV века био је период када је већина вила рустика у Србији напуштена или уништена.

V.7 Виле рустике и религија

Римска држава је од најранијих периода схватана као велико домаћинство и заједничко добро где су поштоване силе које су владале засејаним пољима (лари), сетвом (Сатурн), жетвом (Консус, Опа), растињем и плодовима (Помона), шумама (Фаун), рекама (Волтурно) и самом кућом (Јанус, Веста). Ова божанства била су поштована у свим сеоским кућама и укључена у званични култ. Развој државе значио је и развој религије, која се усложњавала и прихватала божанства из страних култура, првенствено етрурске и грчке. У периодима несташице жита, нпр. окретали су се божанствима Церери, Либеру и Либери.²⁷⁰ Староседелачко становништво балканских провинција било је оријентисано ка пољопривреди и њихова веровања била су окренута ка аграрним божанствима: Тери Матер, Силвану, Либеру и Либери, Пријапу, Церери. Доласком Римљана кроз процес романизације староседелачко становништво је прихватило римска божанства, уједно задржавајући и поштујући стара. На територији Србије забележени су култови поменутих аграрних божанстава захваљујући сачуваним епиграфским споменицима који се углавном везују за период II и III века, али се јако мали број споменика може везати за виле рустике. На основу услова налаза претпоставља се да се ара нађена на Чубури, на широј територији Сингидунума, коју је Тит Аурелије Атик, ветеран легије *IV Flavia*, посветио Јупитеру, Мајци Земљи, Либеру и Либери²⁷¹ може везати за вилу рустику чији је власник можда био Аурелије Атик. Осим жртвеника, на мањем броју локалитета нађене су фигурине од

---

²⁷⁰ Срејовић, Цермановић 1987, LIII, LIV

²⁷¹ Ферјанчић, *op.cit.*, 158

теракоте и бронзе, које су постављане у кућама. За култ плодности везују се и предмети у облику фалуса и фалични мотиви на разним предметима. Кипови Пријапа, бога плодности, израђивани од дрвета и бојени црвеном бојом, налазили су се по кућама и имањима. На жалост, ни у једној истраженој вили рустици нису откривени предмети овог типа. Један од ретких налаза који би указали на поштовање аграрних божанстава и у касноантичком периоду био је крчаг са Понтеса. На крчагу је представљен кроз симболе Сола и Луне и елементе воде, кише, ватре, змије и светла, календар земљорадничких светковина.²⁷² Такође, у истраженим грађевинама нису евидентирани остаци *lararium*-а, где су остављане понуде боговима и где су се укућани молили. Истраживачи виле рустике у Думбову претпоставили су да је једна од грађевина у оквиру имања могла имати функцију светилишта, међутим степен истражености није омогућавао ни потврду ни негацију ове претпоставке.

У периоду касне антике долази до експанзије младе монотеистичке религије, хришћанства. Након Мланског едикта о толеранцији из 313. године, хришћанство добија нову димензију и сели се из тајности приватних домова и скромних грађевина у хришћанске храмове. Паганска религија сада доживљава некадашњу судбину хришћанства и бива прогоњена, а храмови бивају уништавани, што је могло утицати на недостатак елемената који би одређеном простору у оквиру виле рустике могли приписали функцију кућног светилишта. Током IV века хришћански храмови преузели су тип базилике, пре свега због величине простора у који је могао да стане велики број верника, користећи апсидални простор који је преузео улогу олтарског простора.²⁷³ У овом периоду, апсида се, као архитектонски елемент, јавља и на резиденцијалним грађевинама вила рустика. У већини случајева налази се на крајеву централне просторије и чини целину са том просторијом, осим у случају виле рустике у Клењу, која је имала две полукружне апсиде на задњој фасади. Унутрашњи зидови апсида

---

²⁷² Петковић 1993, 97-106, сл.1-2; Јовановић 2007, 449, сл.1а-б

²⁷³ Шпехар 2012, 35

углавном су били украшени фреско осликавањем, као и централне просторије, имале су подно грејање као и централне просторије, подови су били истог квалитета и на истој нивелети као подови у централној просторији. Ове просторије могле су имати улогу *triclinium*-а, просторије у којој је вршен заједнички обед и која је могла да прими већи број људи. Апсиде су могле бити део који је доминирао просторијом, део на који је поглед први падао када би се улазило у централну просторију, простор у коме је седео власник имања када је примао госте или пословне партнере. Како се хришћанство није ширило свуда истим интензитетом, може се претпоставити да се у неким крајевима дуж задржало поштовање паганских богова. У овим случајевима апсидални простор могао је служити као простор за статуу божанства, такође и владара.

На територији Србије није констатован случај виле рустике која је променила намену и постала сакрални објекат. Иако су у питању виле рустике које су се развијале у периоду касне антике када је хришћанство широко прихваћено, присуство хришћанских елемената није забележено!

V.8 Покретни археолошки налази

О функцији и карактеру вила рустика најбоље податке нам може дати покретни археолошки материјал: алат коришћен у обради земље, крчењу шума или у свакодневним пословима на имању, посуде за припремање, сервирање, чување или транспорт намирница, новац... На основу алата можемо претпоставити врсту пољопривредне производње и ниво развијености исте.

Пре обраде земље било је потребно земљиште припремити, односно раскрчити и уклонити растиње.

ПОЉОПРИВРЕДНО ОРУЂЕ

СЕКИРА, СЕКИРА-КРАМП, СЕКИРА-ЧЕКИЋ

Припрема земљишта вршила се помоћу секира, секира-чекића (*securus*, is, f.) и секира-крампа (*dolabra*, ae, f). Основна функција секира била је обрада дрвета. Веће су коришћене за обарање дрвећа, мање за сечење балвана. Коришћене су и у крчењу шума и припреми земљишта за садњу.²⁷⁴ Секире су нађене у вилама рустикама на локалитетима: Марин До у Беочину, Златара код Руме (Т.І.3), у остави пољопривредног и коларског алата у селу Бровић код Обреновца, Рамадан чесма у Вишњици код Београда, Рудине код Виминацијума, Вишчевић у Доњој Рачи. Секиру-чекић су највише користиле дрвосече.²⁷⁵ Нађене су у вилама рустикама Ливаде код Њуприје (Т.І.1) и На Камењу (Т.І.2) код Виминацијума. Једна секира-чекић нађена је у Железнику приликом грађевинских радова,²⁷⁶ али услови налаза нису познати па се не може везати са сигурношћу за вилу рустику на локалитету Калеми. Секира-крамп је на једној страни имала оштрицу секире којом су, углавном сечено растиње изнад земље, а на другој крамп којим је сечено корење под земљом.²⁷⁷ Две секире-крамп нађене су у остави пољопривредног алата између села Бачине и Маренова.

Након крчења и рашчишћавања земљишта, вршена је његова припрема за сејање. Припрема је вршена помоћу будака и мотика. Њихова функција се делимично преплитала па је за обе врсте оруђа коришћен један назив – *sarculum* (i, m).

МОТИКА

Мотика (*sarculum*, *ligo*) је имала широку примену у култивисању житарица у пољима и баштенског биља у повртњацима. У брдовитим пределима, тежи облик

---

²⁷⁴ Поповић, *op. cit.*, 61-69

²⁷⁵ *Ibid.*, 69-72

²⁷⁶ *Ibid.*, 71

²⁷⁷ *Ibid.*, 58-61

ове алатке, будак, употребљаван је за превртање земље и разбијање грумења након орања. Лакши тип коришћен је за окопавање око биљака, развлачење ђубрива, за покривање семена земљом, за отварање и затварање дренажних канала.²⁷⁸ Мотике су нађене у остави у близини виле рустике селу Поскурице код Крагујевца (Т.П.2), на локалитету Врела у Лисовићу, на локалитету Рудине код Виминацијума, Ливаде код Сремске Митровице (Т.І.4) Нађене су и у остави у селу Бровић код Обреновца, у остави нађеној између села Бачине и Маренова, на локалитету Вранково у селу Горњи Катун. Мотика је нађена и у Железнику приликом грађевинских радова,²⁷⁹ могуће у контексту са секиром-чекићем, али, као и код секире, није познато да ли је везана за вилу на локалитету Калеми. На локалитету Дубочај у Гроцкој нађена је једна лака двозуба мотика (*bidens, entis, m.*). Ове алатке коришћене су у виноградима за распрострањавање земље око корења лозе (Т.V.1).²⁸⁰

БУДАК

Будак (*marra*) је оруђе чија се функција преплиће са функцијом мотике. Коришћен је приликом копања бразди и ровова. Њиме се разбијала и уситњавала земља у баштама и уклањало бусење и корење. У брдовитим пределима будак је коришћен уместо рала и плуга. Квалитет и састав земљишта утицали су на начин израде ове алатке.²⁸¹ Нађен је на локалитетима Лопатовац у Салашу Ноћајском, у вили рустици на локалитету Марин До у Беочину (Т.І.6).

КРАМП

Крамп (*sarculum, i, n.*) по функцији и облику припада типу будака и мотике. То је вишенаменско оруђе, коришћено у разним делатностима, од чега су зависили и облик и димензије. У земљорадњи су коришћени типови са два равно

---

²⁷⁸ *Ibid.*, 39-48

²⁷⁹ *Ibid.*, 40

²⁸⁰ *Ibid.*, 45

²⁸¹ *Ibid.*, 36-39

завршена језичаста крака, којима су окопаване биљке и разбијано грумење земље које је остало након орања. Крамп је коришћен и за копање темеља и ровова.²⁸² У остави пољопривредног алата у близини виле рустике у Поскурицама код Крагујевца нађен је један крамп (Т.П.3).

АШОВ

Ашов (*pala*, ае, f.) је алатка која је употребљавана у баштованству, повртарству и приликом дренажних радова са исецање и превртане грумења земље, уназад од полазне тачке. На начин израде и облик сечива утицали су квалитет и састав земљишта, самим тим су и различити типови ашова коришћени у различите сврхе.²⁸³ Ашови нађени у вилама рустикама: на локалитету Ливаде код Сремске Митровице, на локалитету Марин До у Беочину, у остави нађеној у селу Бровић код Обреновца, у остави нађеној у близини виле рустике у Поскурицама код Крагујевца (Т.П.1), припадају истом типу и коришћени су за окопавање.

РАЛО И ПЛУГ

Интензивнија обрада земље подразумевала је употребу рала и плуга, чија је употреба знатно унапредила пољопривредну производњу (Т. П. III.1,2). Коришћење рала и плуга било је могуће обрадити већу површину, чиме је повећан и принос. Орање се вршило у одређеним временским периодима, при чему се водило рачуна и о дубини бразда. За орање коришћена је, осим људске и животињска снага. Раоник (*vomer/vomis*, eris, m.; *vomeris*, is, m.) је део справа за орање, рала или плуга. Поред овог дела постоје још два елемента од гвожђа: цртало и гределница. Римски раоник може да буде симетричног облика и тада је део рала и асиметричног облика када је део плуга, мада постоје и прелазни облици.²⁸⁴ Симетрични раоник, који је део рала којим је углавном радио човек, нађен је у

---

²⁸² *Ibid.*, 53-58

²⁸³ *Ibid.*, 33

²⁸⁴ *Ibid.*, 98-104

остави алата са локалитета Милиштанска коса у Власеници код Владимираца, на Медијани, док су у остави алата из села Бровић код Обреновца нађена два симетрична раоника. Два раоника нађена су у остави алата између села Бачине и Маренова, али се не наводи ког су типа. Један симетрични раоник нађен је у Инђији, на простору са римским опекама, тегулама и остацима архитектуре, на основу чега је претпостављено да је у питању пољопривредно имање које се овде налазило у периоду касне антике (Т.П.6). Може се приметити да су са симетричним раоницима често налажени цртала и гределнице. На локалитету Брестове међе између Војке и Угриноваца, нађени су асиметрични раоници. Асиметрични раоници су били делови плугова које су вукли волови или магарци, што је још једна од потврда да су приликом обраде земље коришћене и животиње.

ЦРТАЛО

Цртало (*culter, eris, m.*) је тешко сечиво у облику ножа фиксирано на греди тако да сече вертикално испред раоника, правећи површински рез и олакшавајући тиме посао при првом орању. У периоду касне антике цртала су имала рупицу или петљу на тупој страни која је служила за причвршћивање ланца или узице којом је цртало било привезано за греду, да не би испало из своје рупе за време регулисања.²⁸⁵ Цртало са рупицом или петљом нађено је у остави алата у селу Бровић код Обреновца (Т.П.5). Још једно цртало, али без података о типу, нађено је у остави алата између села Бачине и Маренова.

ГРЕДЕЛНИЦА

Гределница је ланац којим се греда рала или плуга повезује са колицима. Састоји се од дугуљастог котура и од две или више карика у облику издужене осмице.²⁸⁶ Гределница је редак налаз. Нађене су само две и обе потичу из остава алата за које се претпоставља да потичу са пољопривредних имања: остава алата

---

²⁸⁵ *Ibid.*, 104-106

²⁸⁶ *Ibid.*, 106-107

из сека Бровић код Обреновца (Т.П.4) и остава алата са локалитета Милиштанска коса у Власеници код Владимираца.

ЛОПАТИЦА²⁸⁷

На локалитету Ливаде, локалитет 24 код Сремске Митровице нађена је „лопатица“. Како није дефинисано о ком типу оруђа се ради, на основу понуђеног термина може се претпоставити да се радило о отикачу (*rallum*, i, n), алатки мањих димензија која је служила за чишћење раоника од земље и траве. Отикач се састоји од сечива овалног или лепезастог облика, који прелази у усадник за дрвену дршку.²⁸⁸

КОСИР

Косир (*falx arboraria*, *falx putatoria*, is, ae, f.) је оруђе које је служило за поткресивање и сечење у оквиру разних послова. Могао се користити за сечење бодљи (*falx lumaria*), сирка (*falcula ruscaria*), трске (*falx sirpicula*), трња (*falcastrum*), за поткресивање винове лозе (*falx vinitoria*), за сечење лишћа (*falx selvatica*), за брање разних плодова (*falcula*) и гроздова (*falcula vineatica*). Главни делови косира били су нож (*culter*), којим се секло, тупи криви део (*sinus*), којим су се привлачиле и спуштале гране, стругач (*scalprum*), којим су се заравњивале и углачавале површине, кљун (*rostrum*), којим су се раздвајале гране, секирица (*securis*), којом су се секле или поткресивале тање гране и рог (*micro*), којим се рашчишћавао терен од сасушених грана. Секирицу и рог косири су имали када су се употребљавали за сечење винове лозе.²⁸⁹ Косири су нађени на Медијани, у остави алата у селу Бровић код Обреновца, у Петловачи у Мачви. У остави алата из Бровића нађен је и косир са секирицом (Т.П.7).

---

²⁸⁷ У теренској документацији употребљен је термин лопатица

²⁸⁸ *Ibid.*, 107-108

²⁸⁹ *Ibid.*, 76-82

СРП

Срп (*falx messoria*, is, ae, f.) је оруђе са лучним сечивом, са или без зубаца, са кратком дршком која се налази у осовини сечива. Срп се користи тако што се држи у једној руци, док се другом руком држи стабљика житарице. На споменицима срп је приказан и у контексту са клесарским и тесарским алатом – могао је да служи за сечење сламе при обради плафона, нпр.²⁹⁰ Срп је нађен у оквиру вила рустика на локалитетима Анине и Каменитица-Моравиште (Т.П.8), као и на локалитету Брови код Обреновца, у остави алата у селу Бровић код Обреновца, у остави алата на локалитету Милиштанска коса у Власеници код Владимираца, у остави алата нађеној између села Бачине и Маренова где су нађена два српа и сви припадају истом типу.²⁹¹

КОСА

Коса (*falx fenaria*, is, ae, f.) се састоји од благо повијеног сечива, најчешће под правим углом у односу на дршку, чија дужина варира, што је највероватније зависило од висине траве. Коса је оруђе којим се тешко радило. Захтевала је нивелисан терен, без камена и грумења, да се сечиво не би оштетило.²⁹² Издвојена су два типа, у зависности од начина израде усадника и сечива. Највећи број ових алатки нађен је у остави из Бровића, где су била заступљена оба типа (Т.П.9).

АЛАТ ЗА ОБРАДУ ДРВЕТА И КАМЕНА

БРАДВА

Брадва (*securis*, is, f.) је оруђе које је коришћено за обраду дрвета, односно скидање коре и дељање дрвета, чему је прилагођен и њен облик.²⁹³ Брадва је нађена у остави алата у селу Бровић код Обреновца (Т.П.5).

---

²⁹⁰ *Ibid.*, 82-86

²⁹¹ *Ibid.*, 83

²⁹² *Ibid.*, 86-89

²⁹³ *Ibid.*, 72-74

КЕСЕР

Кесер (*ascia*, ае, f.) је алатка која изгледом подсећа на брадву. Састоји се од будака и чекића на разним странама ушице. Сечиво кесера је широко, више или мање повијено и у горњем делу преломљено. Коришћен је у обради дрвета, за окресивање и глачање. На неким ликовним представама кесер је приказан као алат зидара и клесара.²⁹⁴ Познат је један налаз који се може везати за вилу рустику, а који потиче из оставе нађене између села Бачине и Маренова.

СВРДЛО

Сврдло (*terebra*, ае, f.) је оруђе за бушење дрвета које се користило у коларском и столарском занату. Римска сврдла била су шиљата, кашикаста и спирална, употребљавала су се упоредо, у зависности од вртсе материјала који се буши и од жељене величине рупе.²⁹⁵ Сврдло са сечивом кашикастог облика нађено је у остави алата у селу Бровић код Обреновца, а сврдло са спирално увијеним сечивом нађено је у вили рустици на локалитету Марин До у Беочину (Т.І.10). Сврдла су нађена и у вилама рустикама на локалитету Ливаде код Ђуприје код Виминацијума и у Бабиној луци.

ДЛЕТО

Длето (*scalprum*, i, n.; *tornus*, us, m.; *caelum*, i, n.) је алат који је имао различите функције, првенствено у обради дрвета, али и камена и метала. Длета за дрво и камен служила су за одваљивање (дубљење, прављење рупа, углова) и окресивање (прављење испупчења и шара) материјала, док су за метал коришћена за сечење. Длета су се разликовала по облику и величини, у зависности од материјала за који су била предвиђена. Масивнија длета коришћена су углавном за обраду дрвета и камена, а мања за сечење метала. Већина равних длета је без дршке, а примерци са дршком коришћени су за обраду дрвета. Длета са гвозденом дршком и равном

---

²⁹⁴ *Ibid.*, 51-53

²⁹⁵ *Ibid.*, 118-124

оштрицом нађена су у вили рустици на локалитету Марин До у Беочину.²⁹⁶ Длето је нађено и у вилама рустикама на локалитету 24, локалитет Ливаде код Сремске Митровице (Т.І.8) и у Поскурицама код Крагујевца (Т.І.9). На локалитету Ливаде нађена је и алатка која је изгледом подсећала на длето (Т.І.7).

КЛЕШТА

Клешта (*forceps, is, m*) су била једно од основних оруђа које се користило у обради метала за држање и фиксирање предмета, као и за савијање и одсецање. Клешта су ређе коришћена у обради дрвета за откивање ексера.²⁹⁷ Један примерак клешта нађен је у вили рустици у Поскурицама (Т.ІV.1)

ЧЕКИЋ

Чекић (*malleus, i, m.*) је оруђе за ударање са дужом или крачком дршком и различито завршеним крацима. На основу облика и тежине главе, као и дужине дршке, може се издвојити више типова, у зависности од његове намене. У вили рустици на локалитету Марин До у Беочину нађен је лаки чекић са тупим крацима који је коришћен за обраду равних металних површина (Т.ІV.2).²⁹⁸

НАКОВАЊ

Наковањ (*incus, udis, f*) је, уз клешта и чекић, основни инструмент ковача. Облик наковња и његове радне површине условљавао је његову функцију.²⁹⁹ У вили рустици на локалитету Марин До у Беочину нађен је један наковањ.^і

ТУРПИЈА

Турпија (*lima, ae, f.; scobina, ae, f.*) је оруђе за обраду метала и дрвета, за површински рад на камену, кости, кожи, за наоштравање коса и српова. У вили

---

²⁹⁶ *Ibid.*, 129-137

²⁹⁷ *Ibid.*, 142-146

²⁹⁸ *Ibid.*, 138-142

²⁹⁹ *Ibid.*, 146-149

рустици на локалитету Марин До у Беочину нађене су две турпије, једна правоугаоног пресека (Т.IV.3) какве су коришћене у различитим пословима, друга квадратног пресека, какве су се користиле за специјалне радове, као што је обрада предмета са правим угловима.³⁰⁰

БРУС

Камени брусеве који су коришћени за оштрење алата нађени су у вилама рустикама на локалитетима: Рудине, Ливаде код Ћуприје (Т.V.5) и Стиг код Виминацијума и Дубље у Горњој Горевници код Чачка.

АЛАТ ЗА ОБРАДУ ХРАНЕ, КОЖЕ, ВУНЕ И ТЕКСТИЛА

НОЖ

Ножеви (*cultellus*, i, m.) за свакодневну употребу³⁰¹ нађени су у оквиру вила рустика на локалитетима: Ливаде и Митровачке ливаде код Сремске Митровице, Кудош у Шашинцима, Врањ у Хртковцима, Авлије у Клењењу, Црквине у Бабиној луци (ножеви са сечивом са једне стране), Анине у Ћелијама, Црквине-Баре у Скобаљу, Дубље у Горњој Горевници, Рудине и Стиг код Виминацијума, Каменићица-Моравиште у Малој Копашници, као и на локалитетима са претпостављеним вилама рустикама: Златара и Кудошке ливаде код Руме, Жујинце код Прешева. Нож за сечење коже са кривим сечивом (*culter/cultellus crepidarius*) нађен је у оквиру виле рустике на локалитету Марин До у Беочину, Света Тројица у Кржинцима (Т.IV.5), у остави алата на локалитету Мишиштанске ливаде у Власеници код Владимираца.

МАКАЗЕ

Маказе (*forfex*, icis, f.) су оруђе које се састоји од пара сечива постављених тако да могу да секу, а спојених било на зглоб, било лучним механизмом на

---

³⁰⁰ *Ibid.*, 113-114

³⁰¹ *Ibid.*, 89-95

спајање. Величина и облик маказа зависила је од њихове намене. Имале су широку примену. Коришћене су за сечење текстила, за сечење коже и лима, биле су део тоалетног прибора.³⁰² Маказе су нађене у вили рустици на локалитету Авлије у Клењу (Т.IV.4).³⁰³

ЧЕШАГИЈА

Чешагија је оруђе које је своју примену имало у сточарству. То је врста стругалице и служила је за чишћење стоке. Једна чешагија нађена је у остави алата на локалитету Милиштанска коса у Власеници код Владимираца (Т.IV.6).³⁰⁴

ПОСУДЕ И КАЛУПИ ЗА ЛИВЕЊЕ

У вили рустици на локалитету Врањ нађен је калуп за ливење од камена, док је ливачка посуда од керамике нађена у оквиру виле рустике. На камењу на територији Виминацијума код Костолца.

ПРЕДМЕТИ ЗА ПРЕРАДУ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА

ПРЕСЕ ЗА МУЉАЊЕ ГРОЖЂА

Пресе за муљање грозђа редак су налаз на локалитетима у Србији, иако је гајење винове лозе у околини Сирмијума, на Фрушкој Гори и околини Смедерева потврђено у изворима. Интересантно је да са локалитета у наведеним деловима Србије не потиче ни једна од нађених преса. Пресе су нађене на Медијани (Т.V.2) и у селу Врбовац испод Царичиног Града (Т.V.3). Преса на Медијани била је кружне основе, пречника 1,2 m, са урезаним жљебом по обиму на горњој површини, за одливање течности. Горња конструкција је недостајала.

---

³⁰² *Ibid.*, 96-98

³⁰³ У вили је нађена и бронзана игла за шивење па се можда маказе и игла могу посматрати у истом контексту.

³⁰⁴ *Ibid.*, 75-76

ЖРВАЊ

Жрвањ је алатка која је своју примену имала још у периоду неолита. Изглед и материјал нису се битно мењали током векова. Жрвањ се састоји од два кружна камена који су полагани један преко другог, са обрађеним површинама окренутим једна према другој. Горњи камен је најчешће био перфориран или је имао жљоб по средини у који се могла поставити полуга. Зрневље житарица сипано је кроз отвор на горњем камену у простор између горњег (*catillus*) и доњег (*meta*) камена. Млевено је тако што је дрвеном полугом окретан горњи камен, који је био покретан, док је доњи био причвршћен за подлогу. Жтвњеви овог типа нађени су само у фрагментованом стању, углавном само делови горњег, перфорираног камена. Већи је број ручних жрвњева. Фрагменти камена са перфорацијама нађени су у вилама код Виминацијума, на локалитетима Стиг и На камењу (Т.V.4). У вили На Камењу жрвањ је имао четвртасту перфорацију, у средини обложену оловом. У вили на локалитету Рудине нађени су ручни камени жрвњеви. У вили рустици на локалитету Црквина у Бабиној Луци нађена су три ручна камена жрвња, док је један нађен у вили на локалитету Каменићица-Моравиште у Малој Копашници. У атару села Вогањ, на локалитету са претпостављеном вилом рустиком, нађен је део каменог жрвња, без детаљнијег описа.

ПРЕДМЕТИ ЗА СВАКОДНЕВНУ УПОТРЕБУ

КЕРАМИЧКИ МАТЕРИЈАЛ

Анализа покретног археолошког материјала показала је да је највећи проценат припадао керамичким посудама које су служиле за припремање хране: лонцима, поклопцима, зделама, цециљкама. Лонци представљају најбројнији тип у керамичком материјалу. Фактура ових посуда је разнолика, од пречишћене, преко пречишћене песковите, до песковите са примесама туцаних шкољки и пужева, углавном сиве боје печења, са траговима секундарног горења. Мањи је проценат припадао трпезним посудама: зделама, тарионицима, тањирима,

пехарима, крчазима који су рађени од финије пречишћене земље, тањих зидова. Крчазии су глеђосани маслинасто зеленом глеђи, карактеристичном за период касне антике. Посуде су рађене у техници провинцијског лончарства, од глине која се могла експлоатисати у локалу.³⁰⁵ Свега је неколико фрагмената *terra sigillata* посуда. Фрагменти ових посуда нађени су у вилама рустикама на локалитетима: Међаш у Кузмину, Врањ у Хртковцима, у селу Мачвански Причиновићи код Шапца, Авлије у Клењу, Рудине код Виминацијума, Анине у Ћелијама, у Поскурицама код Крагујевца. Забележен је и мањи број посуда имитација тера сигилате. На локалитету Просине у Прхову нађени су импортовани примерци рељефне тера сигилате који се датују у доба Антонина и почетак III века. У вили рустии на локалитету Света Тројица у селу Кржинце, прелиминарном анализом керамичког материјала утврђено је да су неки примерци здела и тањира припадали касноантичкој продукцији македонских или бугарских радионица сиве тера сигилате. Најмањи проценат посуда припадао је посудама за складиштење и то питосима. Фрагменти питоса нађени су у вилама рустикама на локалитетима: Ливаде код Сремске Митровице, Врањ у Хртковцима, Авлије у Клењу, Каменигица-Моравиште у Малој Копашници, Света Тројица у Кржинцима, као и на локалитетима са претпостављеним вилама рустикама: Просине у Прхову, Милиштанска коса у Власеници код Владимираца, Црквиште у Жујинцима код Прешева. Фрагменти амфора нађени су на локалитету Ливаде код Сремске Митровице, Црквиште у селу Жујинце код Прешева. У вили рустии на локалитету Врањ у Хртковцима нађени су бројни фрагменти амфора, а издвојени су примерци амфора за вино импортовани из црноморских области. Мање бројну групу посуда од керамике чиниле су керамичке лампе, које су нађене у вилама на локалитетима: Ливаде код Сремске Митровице, Рудине код Виминацијума, Кривељ код Бора, Каменигица-Моравиште у Малој Копашници, Света Тројица у Кржинцу и на локалитетима са претпостављеним вилама

---

³⁰⁵ Места налаза кухињске и трпезне керамике неће се посебно наводити, јер је овај материјал нађен у свим вилама рустикама, у већем или мањем броју.

рустикама Код Хумке на територији Виминацијума и Црквиште у Жујинцима код Прешева. Осим керамичких лампи, нађен је и део бронзане лампе на локалитету Вишевчић у Доњој Рачи, где је претпостављена вила рустика, као и бронзана лампа украшена маскама с представама лавље главе и палметом у оквиру виле рустике на локалитету Света Тројица у Кржинцима. Међу керамичким материјалом издвојени су још и пршљенци, тегови, калеми. Калеми су нађени у оквиру виле рустике на локалитету Анине у Ћелијама. Пршљенци су нађени на локалитету са претпостављеном вилом рустиком Црквиште у Жујинцима код Прешева и у оквиру виле рустика на локалитетима: Митровачке ливаде, Кудош у Шашинцима, Врањ у Хртковцима, где су нађени керамички пршљенци биконичног облика; На Камењу код Виминацијума, где је нађен пршљенак дискоидног облика; Рудине, где је нађен велики број цилиндричних, биконичних и плочастих керамичких пршљенака. На локалитету Каменитица-Моравиште, нађен је керамички тег за разбој у облику четворостране пирамиде као и пршљенак; на локалитету Света Тројица у селу Кржинце нађена су два керамичка тега пирамидалног облика који су коришћени приликом израде тканина. Осим керамичких тегова, у оквиру виле рустике у Поскурицама код Крагујевца нађени су тег и пређица, док су на локалитету Каменитица-Моравиште у Малој Копашници нађена два тега од олова. Стаклене посуде у оквиру виле рустика карактерише велика фрагментованост. Мањи број фрагмената стаклених посуда нађен је у вили рустици на локалитету Митровачке ливаде код Сремске Митровице, на локалитету Кудош у Шашинцима. У вили рустици на локалитету Врањ у Хртковцима нађени су бројни фрагменти обода, дна и реципијената боца и здела. У вили на локалитету Црквине у Бабиној Луци нађено је неколико фрагмената стаклених посуда, али услед велике фрагментованости није било могуће одредити тип посуда. Фрагменти стаклених посуда нађени су у вили рустици на локалитету Анине у Ћелијама и у вили на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу. У оквиру купатила на локалитету Врела у Лисовићу нађени су фрагменти стаклених посуда. Фрагменти стаклених посуда нађени су и у вили на

локалитету Рудине код Виминацијума. У Горњој Горевници, на локалитету Дубље, такође су нађени фрагменти стаклених посуда, од којих се издваја фрагментовани пехар. У оквиру виле на локалитету Питомине у Пријевору нађени су фрагменти стаклених посуда, од којих је издвојен фрагмент стакленог пехара орнаментисан плавим бобицама. У оквиру виле рустике на локалитету Каменићица-Моравиште нађени су фрагменти пехара и чаша различитих типова, као и мањи број фрагмената тањира и боца. Поједине фрагменти били су украшене брушењем. Нађени фрагменти типични су период III и IV века и производ су италско-галских, односно келнско-рајнских радионица. У вили рустици на локалитету Света Тројица у Кржинцима фрагменти стаклених посуда нађени су у већем броју, међутим већину није било могуће типолошки одредити услед уситњености. Карактеристични фрагменти су указивали да је највећи проценат фрагмената припадао пехарима хемисферичног и коничног облика. Фрагменти стаклених посуда нађени су и на локалитетима са претпостављеним вилама рустикама: у Малој Ремети, на локалитету Међаш у Кузмину, на локалитету Кованлук у Великим Радинцима, на локалитету Златара у Руми, на локалитету Просине у Прхову, на локалитету Мишар у Кленку, на локалитету Код Хумке код Виминацијума, Вишевчић у Доњој Рачи, Црквиште у Жујинцима код Прешева, на локалитету Зечка у селу Бања. Металани налази су бројни, а најбројнију групу чине клинови, који су нађени у оквиру свих истражених вила рустика, као и на већини рекогносцираних локалитета. Поред клинова налажене су клампфе: на локалитетима Марин До у Беочину, Рудине у код Виминацијума, Црквиште у Самољици код Бујановца, Црквиште у Жујинцима код Прешева; кључеви на локалитетима: Марин До у Беочину, Кудош у Шашинцима, Врањ у Хртковцима, Анине у Ћелијама, На Камењу, Стиг и Рудине на територији Виминацијума, Света Тројица у Кржинцима, Кудошке ливаде у Руми, Просине у Прхову; браве на локалитетима: Марин До у Беочину, Света Тројица у Кржинцима, Рамадан чесма у Вишњици; резе су нађене на

локалитетима: Ливаде, локалитет 24 код Сремске Митровице, Кудош у Шашинцима, Марин До у Беочину.

Бројни су налази бронзаних игала. У вили рустици на локалитету Ливаде код Сремске Митровице, нађена је бронзана игла од тордиране жице са правоугаоном главом. У вили на локалитету Кудош у Шашинцима нађене су украсна игла и игла за шивење, као и у вили на локалитету Врањ у Хртковцима. У овој вили нађена је једна бронзана игла које је могла бити коришћена у медицинске сврхе. Медицинска сонда нађена је у вили на локалитету На Камењу. Игле за шивење нађене су и у вилама на локалитетима: Авлије у Клењу, Ливаде код Ћуприје и Рудине на територији Виминацијума.

Фибуле су биле чест налаз и у вилама и на локалитетима са претпостављеним вилама рустикама. Најбројније су биле крстасте фибуле, карактеристичне за период IV века, које су нађене су у вилама на локалитетима Врањ у Хртковцима, Ливаде код Ћуприје и Стиг код Виминацијума, у Кривељу код Бора, Каменигица-Моравиште у Малој Копашници, као и на локалитетима Златара у Руми, Мрђеновац код Шапца, Церик у Мачванским Причиновићима, Ратковац II у Свилеуви. У вили на локалитету Ливаде нађен је део бронзане фибуле са навојима; у вилама на локалитетима Митровачке ливаде и Кудош нађене су бронзане фибуле, без навођења типа; у Врању коленасте и зооморфна фибула. У вили на локалитету Марин До у Беочину нађене су луковичасте и прстенасте фибуле. У вили на локалитету Анине нађен је део фибуле; У вили на локалитету Рудине нађена је фибула са посувраћеном стопом датована у крај III и почетак IV века. У Белој реци нађена је ленгераста фибула карактеристична за период III века. Фибуле су нађене и на следећим локалитетима: Кудошке ливаде у Руми, Виђиновац у Накучанима код Шапца: Дрен код Обреновца, Четениште у Колубарском Лесковцу, Поље у Адровцу код Раче, у Тићевцу, у Забрежју. Бронзане прећице нађене су у вилама на локалитетима Ливаде код Сремске Митровице, Кудош у Шашинцима, у Поскурицама и на локалитету Просине у Прхову. Бронзани привесци нађени су у вили рустици на локалитету Кудош у

Шашинцима. У вили на локалитету Ливаде код Ћуприје нађене су бронзана алка и апликације, као и минијатурно оловно огледало са дршком. Апликације од танког бронзаног лима; бронзана оплата кружног облика; фрагментовани плочасти оков за појас украшен утиснутим круговима који формирају слово X нађени су у вили рустици на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу. Међу налазима од метала заступљене су и бронзане наруквице. У вили на локалитету Стиг код Виминацијума нађен је део наруквице отвореног типа, која се завршава стилизованом главом змије; у вили на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу нађене су две фрагментоване бронзане наруквице кружног пресека. У вили на локалитету Анине у Ћелијама нађена је бронзана тракаста наруквица. У вили рустици у Кривељу код Бора нађена је бронзана наруквица са танко урезаним стилизованим представама змијских глава. Наруквице овог типа биле су у употреби у провинцијама Горњој Мезији и Панонији, у периоду од краја III до прве половине V века. На локалитетима Просине у Прхову, Виђиновац у Накучанима код Шапца, где су претпостављене виле рустике нађене су наруквице, без детаљнијег описа налаза. У вили рустици на локалитету Анине у Ћелијама нађени су и један стилус, део копче, фрагмент теразија, бронзани окови за појасну гарнитуру облика амфоре и срца, бронзана оплата са траговима позлате са сценом подунавских коњаника, вероватно за дрвену кутију. Од металних предмета може се издвојити и већа шушљо ливена бронзана фигура богиње Венере која је нађена у вили у Кривељу код Бора. У вили на локалитету Рудине код Виминацијума нађени су и стилуси и фрагмент кашике, а у вили На Камењу мастионица.

На мањем броју локалитета нађене су наруквице од стаклене пасте. У вили на локалитету Кудош у Шашинцима нађене су наруквице од стаклене пасте, као и у вили на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу нађен је фрагмент наруквице од црне стаклене пасте кружног пресека. На локалитету Црквиште у Жујинцима код Прешева, где је претпостављена вила рустика, нађен је део наруквице рађене од стакла тамноплаве боје. Наруквице овог типа дуго су биле у употреби, од II до IV

века. У вили на локалитету Рудине код Виминацијума нађена је гема од белог стакла са представом Меркура.

Предмети од кости нађени су у вили на локалитету Врањ у Хртковцима: укоснице од кости кружног пресека са овалном или купастом главом, незнатно оштећене; масивне игле за шивење од кости, које су на основу аналогија са ранијих ископавања датоване у период III и IV века; минијатурна кашичица од кости. Аналогни примерци са локалитета у Срему датовани су у период од II до IV века. Нађени су и жетони за игру, коштане оплате. Жетони за игру рађени су још и од креде и керамике; у вили на локалитету Кудош у Шашинцима нађене су коштане игле, као и у вили на локалитету Рудине код Виминацијума.

Новац је, поред керамичких посуда, најбројнији налаз у вилама рустикама. Анализа новца омогућила је прецизније датовање ових вила у период друге половине III до краја IV века. У појединим случајевима било је могуће одредити и периоде настанка вила, као и престанак њиховог коришћења.

Покретни налази нађени приликом истраживања вила рустика, као и површински покретни налази на локалитетима са претпостављеним вилама рустикама, припадају предметима који су коришћени у свакодневном животу у домаћинствима: посуде од керамике за припремање и сервирање хране, посуде од стакла, лампе којима је осветљен простор, пољопривредне алатке и ситан алат који је коришћен са ситне поправке и радове, предмети за игру, предмети за личну хигијену, накит. Може се приметити да већина ових предмета није изузетне, луксузне израде. Такође, очекиван је већи проценат посуда за складиштење и транспорт хране, које су са већине локалитета изостале.

V.9. Унутрашња декорација и систем загревања

Унутрашњем уређењу резиденцијалних грађевина придавало се доста пажње. Просторије у којима су боравили власник и чланови његове породице пажљиво су декорисане, у складу са економских могућностима и друштвеним

статусом. Слика вила рустика подизаних широм Царства које су, кроз квалитет и богатство својих декоративних елемената сведочиле о моћи и богатству власника, на жалост не може се преликати на територију Србије. Као што је и квалитет зидања био приметно слабији, тако је и унутрашње украшавање вила рустика било мање квалитетно и примењено у малом броју резиденцијалних грађевина (Графикон 1.). Наравно, недостатак декоративних елемената може се приписати и степену истражености и очуваности грађевина и самих локалитета, који су деценијама, ако не и вековима, систематски девастирани од стране локалног становништва.

Систем за загревање просторија имало је тринаест вила рустика. Уочено је да величина грађевине и опремљеност нису подразумевали присуство система за загревање. За загревање просторија коришћен је један извор, *prae-furnium* који се налазио ван основног габарита грађевина, постављен уз спољашње стране зидова. Из префурнијума топлота се ширила у одређене просторије кроз канале који су топлоту усмеравали у више праваца. Топлота се ширила кроз празан простор испод пода који су носили стубићи хипокауста. Овај систем је употребљаван и за ширење топлоте кроз зидове, тако што су на зидове постављане квадратне опеке са перфорираним испупчењима које су служиле за причвршћавање за зидове (*tegula mammata*) (Т.V.8) Испупчења су омогућавала простор између зида и опеке, кроз који је струјао топао ваздух. Овај систем евидентиран је у вилама на локалитету 24, локалитет Ливаде код Сремске Митровице, на локалитету Марин До код Беочина и у Скобаљу, на локалитету Црквине-Баре. Топао ваздух могао је да струји и кроз керамичке шупље *tubulus*-е (Т.V.10), који су такође постављани уз зидове. У вилама рустикама у којима системи за загревање нису постојали, с обзиром на климу и простор у коме су подизане, може се претпоставити да су загреване мангалама. Сезонски боравак у овим вилама мање је вероватан.

Касноантичке виле рустика на територији данашње Србије карактерише једноставност у начину градње. Мањи број вила рустика на територији данашње Србије био је украшен облагањем подова подним мозаицима и плочицама

различитих облика (правоугаоне, лептирасте и хексагоналне подне плочице рађене од печене земље), фреско осликавањем зидова и таваница, архитектонском и каменом пластиком.

Мозаици су нађени у свега пет вила рустика. На основу доступних података може се рећи да су мозаици слагани од коцкица исте величине у техници *opus tessellatum*. Заступљени су били и геометријски и фигурални мотиви рађени црним и белим коцицама, осим подова у вили рустици на локалитету Овсиште у сеу Шуљам, где је геометријски мотив изведен белим, плавим и црвеним коцкицама и вили рустици на локалитету 24, локалитет Ливаде, где је, такође геометријски мотив изведен белим, тамно плавим, црвеним и жутиим коцкицама. Мозаик је постављан на квалитетно рађену подлогу. У случају виле рустике на локалитету 24, локалитет Ливаде, подлога је рађена од хидростатичког малтера.

Осим подних мозаика, подови су били поплочани и подним опекама правоугаоног, лептирастог и хексагоналног облика. Овај начин украшавања пода евидентиран је у вили са мазулејом на локалитету Ливаде на територији Сирмијума и на локалитету Врањ у Хртковцима. Под у грађевини на локалитету Врела у Лисовићу рађен је техником *opus spicatum*.

Фреско осликавање је било заступљеније у односу на друге врсте украшавања. Евидентирано је у дванаест вила рустика. Коришћене су живе боје којима су формиране траке и поља која су делила површине зидова. У медаљонима и тракама налазили су се флорални и геометријски орнаменти, капљичасти, елипсоидни и кружни мотиви сликани у низу. Податке о квалитету малтера за фреске имамо са локалитета Црквине-Баре у Скобаљу. Малтер је био састављен из два слоја, грубљег слоја кречног малтера са примесом песка сиве боје дебљине 2,5 cm и финијег, пречишћеног слоја кречног малтера, дебљине од 4 до 8 mm. У вили рустици у Поскурицама малтер за фреске се састојао из два дела, између којих је постављана трска. На слоју малтера који се налазио преко трске наносена је боја. Конзерваторске анализе малтерних подлога са територије

Сингидунума показале су да су се у малтерним подлогама за осликавање налазили трагови плеве, највероватније ражи или овса.³⁰⁶

Мермерну оплату на зидовима имале су виле рустике На Камењу и Ливаде код Ћуприје код Виминацијума, као и вила рустика у Бољевцу.

Архитектонска и камена пластика, осим фрагмента капитела од белог мермера на локалитету 24, локалитет Ливаде и главе лава са локалитета Анине у Ћелијама, није забележена. Недостатак ових налаза није неуобичајен за локалитете у Србији, с обзиром да су такви налази међу интересантнијим локалном становништву, које често ове предмете користи као грађевински материја или украс у својим домаћинствима.

Вила рустика са маузолејом на локалитету Ливаде код Сирмијума имала је зидове украшене тракастим мотивима рађеним црном, жутом, окер, белом, тамно црвеном и плавом бојом. Подови ове виле били су обложени мозаиком и поплочани хексагоналним подним опекама. Грађевина је имала и систем подног грејања, на шта су указивали налази бројних керамичких тубулуса. Подови виле на локалитету 24, локалитет Ливаде, код Сирмијума били су обложени мозаиком. Сачуван је део мозаика са геометријским мотивом, изведеним од *tessera* беле, тамно плаве, црвене и жуте боје. Зидови виле били су фреско осликани. Током истраживања нађен је и фрагмент капитела од белог мермера што је указивало и на богату архитектонску пластику. Грађевина је имала и подно и зидно грејање. На широј територији Сирмијума налазила се вила рустика у селу Клење. Унутрашњи зидови ове грађевине бондручне конструкције били су осликани, а просторије су биле загреване системом хипокауста. У једној од неистражених грађевина у оквиру виле рустике на локалитету Марин До код Беочина откривени су остаци зидног малтера са траговима боје и тегуле мамате које су указивале на вертикално загревање просторије. У подножју Фрушке Горе, у атару села Шуљам, на локалитету Овсиште, налазила се претпостављена вила рустика

---

³⁰⁶ Vujović 1997, *loc.cit.*

чији је под обложен мозаиком са мотивом који је припадао „панонском“ стилу, са строго геометријском композицијом од белих, плавих и црвених коцкица. Просторије виле загреване су системом хипокауста, а очуван је и канализациони систем. Вила рустика у Хртковцима, на широј територији Басијана, једна је од репрезентативнијих вила рустика, са бројним елементима који су указивали на висок друштвени статус и економску моћ власника. Зидови резиденцијалног дела грађевине били су фреско осликани мотивима у виду медаљона и вертикалних трака са флоралним и геометријским орнаментима, изведеним црвеном, зеленом, наранџастом, сивом и плавом бојом. Подови су били поплочани подним опекама правоугаоног и хексагоналног облика. Грађевина је загревана системом хипокауста и имала је канализациони систем. Вила рустика у селу Бољевац, на локалитету Мали Грабовац, имала је фреско осликане зидове. Откривени су и фрагменти мермерне оплате зидова и остаци хипокауста. У вили рустици у Ћелијама, на локалитету Анине, до сада нису откривени трагови фреско осликавања зидова који су били малтерисани и са спољашње и са унутрашње стране. Грађевина је имала квалитетан систем загревања системом хипокауста. Вила рустика у селу Скобаљ, удаљена од градских центара Сирмијума и Сингидунума, у залеђу лимеса и рудничких области и битних саобраћајница, пример је средњег домаћинства које се налазило на скоро изолованој локацији, а које се може похвалити пажљивом декорацијом унутрашњег простора и комодитетом. Зидови резиденцијалног дела били су украшени фреско осликавањем. Смењивали су се капљичасти, елипсоидни и кружни мотиви сликани у низу. Поља бојена белом, жутом, тамно и светло црвеном, љубичастом, тиркизно плавом, ултрамарин плавом, тамно и светло зеленом, црном бојом, била су рашчлањена раздвојеним линијама, једноставним оквирима од трака неједнаке дебљине и боје и указивала су на вертикалну, могуће и хоризонталну поделу зидова. Грађевина је имала и зидно и подно загревање просторија. На широј територији Сингидунума налазила се претпостављена вила рустика у селу Степојевац, чији су зидови и таваница били осликани црвеном, плавом и белом

бојом. У Колубарском Лесковцу налазила се претпостављена вила рустика чији су зидови били бојени црвеном и жутом бојом. Грађевина је имала систем подног грејања. На територији Виминацијума налазио се већи број вила рустика, али је мањи број имао унутрашњу декорацију и системе загревања. Подови виле рустика у селу Крављи До били су обложени мозаиком од белих и црних тесера са представом коња у трку. Мозаик је био оивичен фризом са представом кентаура и људска глава. Виле рустика на локалитету На Камењу и Ливаде код Ђуприје, судећи по остацима мермера, највероватније су имале мермерну оплату зидова. Интересантно је да касноантичке виле рустика на територији Виминацијума нису имале системе загревања просторија, подног или зидног те да су највероватније за грејање просторија користили мангале, мада постоји могућност да су коришћене само у топлијим периодима током године. У Поскурицама се, на локалитету Нумере, налазила вила рустика чији су зидови са унутрашње стране били бојени љубичастом и сивом бојом. Грађевина је била грејана системом хипокауста. Зидови виле рустика у Вишесави на локалитету Јевтића луке били су бојени црвеном бојом. Вила рустика на локалитету Питомине у Пријевору имала је систем подног загревања. Вила рустика у Рватима, на локалитету Добринац-Луг била је украшена фреско осликавањем, о чему сведоче остаци фреско малтера са остацима црвене, зелене и љубичасте боје. Загревана је системом хипокауста. Претпостављена вила рустика на локалитету Вишевчић у Доњој Рачи имала је подове обложене мозаиком изведеним белим и црним каменчићима. Објекат G на Медијани имао је систем подног грејања.

V.10 Епиграфски споменици

Епиграфски споменици, на жалост, до сада нису пружили довољно информација о вилама рустикама у Србији. Мали је број откривених споменика који се, посредно или непосредно, могу везати за виле рустика. Подаци на тим споменицима бацају одређено светло на порекло и статус лица која су их подигла,

са напоменом да се ради о представницима највишег слоја друштва, док знања о сеоском становништву и сиромашним слојевима друштва изостају. Међутим, ови споменици не дају одговоре о повезаности дедиканата са вилама рустикама. Натписи на споменицима су посвете аграрним божанствима, што указује на значај који су становници тадашњих провинција придавали пољопривреди и њеним заштитницима.

Један од споменика који се посредно може везати за вилу рустику је вотивни споменик откривен на широј територији Сингидунума, на данашњој Чубури (Слика 6). Вотивну ару са натписом: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et | Terrae Matri | Libero Pat(ri) et Libi|re (!) sac(rum) | T. Aur(elius) Atticus | vet(eranus) leg(ionis) III Fl(aviae) ex | sig(nifero) P. K. q(uin)q(uennalis) Sing(iduni) | dec(urio) col(oniae) Sirmens(ium) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*³⁰⁷ подигао је ветеран легије IV Flaviae Тит Аурелије Атик. Споменик посвећен Јупитеру, Тери Матер, Либеру и Либери, нађен је на потесу чије су природне карактеристике и положај одговарали за подизање виле рустике.

Са шире територије Сингидунума потиче и саркофаг са очуваним натписом на коме се спомиње Клаудије Валентинијан, витез и дуовир (*equus romanus duovir*) или декурион (*decurio*): *D(is) M(anibus) | C(laudius) Valentinia | nus eq(es) r(omanus) d(uovir) III* или *d(ecurio) III mar(itus) | Aur(eliae) Probile c(oniugi) c(larisimae) | q(uae) vixit annos XXVIII | B(ene) M(erenti) P(osuit)*.³⁰⁸ Саркофаг је нађен у оквиру виле рустике на локалитету Калеми у Железнику.³⁰⁹ Остаци виле рустике и саркофаг нађени су у размаку од четрдесет година, тако да се само посредно

---

³⁰⁷ Mirković, Dušanić 1976: IMS I, 31. Н. Вулић је помишљао да би скраћеницу *P. K.* у седмом реду натписа требало разрешити као *p(raefectus) k(astrorum)* (Вулић 1909, н° 62). М. Мирковић, је сматрала да је такво разрешење неприхватљиво, јер је положај *praefectus kastrorum* био доступан само примипиларима (Mirković, IMS I 16). С. Душанић је скраћеницу разрешио као *p(raefectus?) k(anabarum?) q(uin) q(uennalis) Sing(iduni)* – квинквенал канаба (Dušanić 1990, 588).

³⁰⁸ Читање су понудили истраживачи Д. Гарашанин, П. Марић и С. Душанић, чије је читање најприхватљивије, узимајући у обзир контекст и локацију налаза (Гарашанин 1974).

³⁰⁹ Саркофаг је откривен током кратких археолошких ископавања вршених 1988. године, иницираних случајним налазом зидане гробнице у кругу фабрике. Истраживања је вршио Завод за заштиту споменика културе града Београда (Документација Музеја града Београда).

може претпоставити да је овај градски магистрат, који је живео у периоду III века, власник ове виле.

На жртвенику који је подигао декурион Аурелије Лупо који је нађен у оквиру виле рустике на Горици, на широј територији Наиса, сачуван је натпис посвећен Јупитеру: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Aurel(ius) Lupus | Dec | L X Voto Pos(uit)*. Може се претпоставити да је овај званичник Наиса био власник ове виле.³¹⁰ Уколико је ова претпоставка тачна, подизање виле би се могло сместити у крај II и почетак III века, са претпоставком да је вила трајала и у периоду касне антике.

Осим наведених споменика који су били дедукција магистрата, а који се могу везати за виле рустике, на територији Србије нађено је неколико фрагментованих војничких диплома чији би власници, ветерани, могли бити и власници вила рустика. Војничка диплома нађена у оквиру виле рустике на локалитету Рит код Виминацијума, датована у прву половину III века, потврђује ову претпоставку.³¹¹ Још једна диплома нађена је у селу Скела код Обреновца, на локалитету Врови. Ова боље очувана диплома римског ветерана Присцина Приска из места Јатументијана у Доњој Панонији, дала је и списак сведока, чија су имена, већ позната на појединим дипломама, као и редослед, диплому датовали у почетак III века.

Иако поједини наведени епиграфски споменици хронолошки не одговарају предмету истраживања, места налаза и контекст битни су подаци у проучавању и покучају идентификовања власника вила рустика.

V.11 Типолошка подела вила рустика

Када говоримо о типологији вила рустика, морамо узети у обзир чињеницу да је свако подручје имало своје карактеристике које су утицале на градњу одређених архитектонских типова: рељеф, типови земљишта, клима,

---

³¹⁰ Петровић 1976, 62

³¹¹ Вила је покретним налазима датована у период II и III века. Ахреолошки није доказан хоризонт становања у периоду касне антике.

хидрографија, доступност грађевинског материјала. Такође економска моћ власника, његове жеље и тежње, културолошки моменат, имали су значајан утицај на изградњу одређеног типа објекта.

У одређивању типологије вила рустика требало би кренути од утицаја климе и рељефа на архитектонска решења. Виле рустика подизане на територији југоисточне Европе, на тлу данашњих држава Мађарске, Румуније Бугарске и држава бивше Југославије, разликовале су се од вила рустика подизаних на Западу. У областима топлије, медитеранске климе подизане су отвореније виле које су задржале више елемената тзв. вила италског типа. Виле рустика подизане у северним крајевима, тзв. панонске виле, биле су затвореније и прилагођене оштријој клими и може се приметити да су садржале и задржале и аутохтоне елементе. Ову поделу не можемо узети као правило, јер су и на простору балканских провинција подизане виле рустика које су својим архитектонским решењима и садржајем биле сличније италским вилама него вилама рустикама подизаним, нпр. у Србији. Клима и рељеф јесу утицали на план вила рустика и начин градње, али су велику улогу имали и потребе, положај и укус власника. Виле рустика подизане у Србији прилагођене су умерено-континенталној клими, независно од тога да ли су подизане у низијским или брдско-планинским деловима. У питању су затворенији типови грађевина који су могли пружити удобност и заштиту током оштрих зима, ветровитих и кишних периода и топлих лета. Карактеристике различитих области и економски и друштвени статус власника утицали су на даљи развој вила рустика, њихова архитектонска решења, садржај и величину. Вилу рустику можемо посматрати као живи организам који се мењао, растао и развијао заједно са потребама власника, који нису само привремено боравили на овим имањима, већ су ту живели и активно учествовали у свим сегментима живота. Иако су виле биле релативно кратког века, може се испратити њихов развој кроз уочено језгро, додати зид, просторију, коришћење различитог материјала, поправке подова, итд. Уочава се употреба различитих елемената, који су, чини се, више зависили од економског и друштвеног статуса

власника него од положаја вила и карактеристика области у којој су подизане. Развијају се различити типови вила рустика, али и у оквиру једне виле рустике могу се уочити карактеристике различитих типова.

Током дугогодишњих истраживања вила рустика предложене су многе типологије које су у обзир узимале различите критеријуме: величину, основу, садржај³¹²; архитектонска решења, где су разликоване перистилне, портик, коридор, базиликалне виле, итд.³¹³; намену, процентуалну заступљеност резиденцијалног или економског дела³¹⁴. Заједничка карактеристика свих истражених вила рустика у Србији је њихова пољопривредна функција, комбинована функција централних грађевина, односно резиденцијална и економска функција и комбиновање различитих типова тих централних грађевина.

На основу ових чињеница, типолошка подела истражених вила рустика у Србији извршена је на основу неколико критеријума:

- Прва подела је извршена на основу претпостављене величине поседа (Табла 1.):
  - А) мањи посед
  - Б) средњи посед
  - В) велики посед

Величина поседа може се само претпоставити и то на основу претпоставке истраживача формиране на основу димензија истражених објеката и евентуално покретног материјала и/или аналогича. Ова подела је незахвална, не само због недостатка података, већ и због тога што се у једном делу Царства или чак једној средини нешто сматрало великим имањем, док би у другом можда било сматрано малим и обрнуто. Дистрибуција вила рустика у боље истраженим областима, величина локалитета и истражених грађевина, као и присуство одређеног

---

³¹² Smith 1997

³¹³ Thomas 1964

³¹⁴ Matijašić 2000, 463

покретног материјала и количина истог, већину поседа на територији Србије сврстали би у мање и средње поседе. Вилу рустику на локалитету Стиг код Виминацијума могли би сврстати у тип мањег поседа, као и вилу на локалитетима Црквине у Бабиној Луци и Дубље у Горњој Горевници код Чачка. Типу мањих поседа припадале би и виле рустике на Медијани. Виле рустике на територији Сирмијума, Сингидунума, Виминацијума и Ремезијане могу се сврстати у средње поседе, као и виле у Скобаљу, Поскурицама, Пријевору, Бељини, Рватима, Кривељу, Малој Копашници и Кржинцима. Великим поседима припадале би виле рустике у Думбову, Шашинцима, Хртковцима, Ћелијама, Лисовићу, Железнику и могуће у Жујинцима.

- На основу величине резиденцијалних грађевина (Табла 1) могу се издвојити:
  - А) виле мањих димензија са једном грађевином са малим бројем просторија
  - Б) виле средњих димензија са једном грађевином са већим бројем просторија
  - Ц) комплекс грађевина које су чиниле једну функционалну целину

У свим случајевима стамбени део се налазио у оквиру једне грађевине са просторијама које су имале одређене економске функције. У првом и другом случају истражена је само једна грађевина комбиноване функције, док је у трећем случају у питању комплекс са централном грађевином која је имала комбиновану функцију и пратећим економским објектима. Типу мањих грађевина, које су садржале до четири просторије, припадале би грађевине у Бабиној Луци и на локалитету Стиг код Виминацијума. Грађевине са већим бројем просторија откривене су на локалитетима Ливаде код Сремске Митровице, у Клењу, Скобаљу, на локалитетима Ливаде код Ћуприје и На Камењу код Виминацијума, у Вишесави, Поскурицама, Кривељу, на Медијани, у Кржинцима и Моклишту³¹⁵. Комплекси су откривени у Шашинцима, Беочину, Хртковцима, Ћелијама,

---

³¹⁵ Треба узети у обзир да археолошка истраживања на локалитету Гладно Поље у Моклишту нису завршена и да је сврставање грађевине у тип средњих грађевина извршено је на основу тренутног степена истражености те да није исључено постојање више објеката.

Лисовићу, на локалитетима Рудине и Бурдељ код Виминацијума, у Пријевору, Малој Копашници и Жујинцима. Све наведене виле делимично су истражене. Величине резиденцијалних грађевина и пратећих објеката су варирале, а истрађени делови указивали су да у питању нису била монументална здања већих димензија, осим у случајевима вила у Хртковцима, Ђелијама, Лисовићу и можда Жујинцу. У случају вила у Шашинцима, Лисовићу и Пријевору комплекс је претпостављен на основу истражених објеката који су имали функцију житница или купатила, у случају Лисовића. Поједине грађевине, као што су грађевине у Лисовићу на локалитету Врела, у Рватима на падинама Копаника, на локалитетима Ливаде и Митровачке Ливаде код Сремске Митровице нису истражене у потпуности и не може се прецизно одредити њихова величина и број просторија.

- На основу архитектонског решења (Табла 2) виле су подељене на:
  - А) виле са централним коридором
  - Б) виле са коридором са стране
  - В) виле са унутрашњим двориштем
  - Г) виле са портиком
  - Д) базиликалне виле
  - Ђ) виле са апсидама
  - Е) виле са избаченим кулама на угловима

Грађевине са централним коридором развиле су се из једноставних грађевина четвртасте основе са мањим бројем просторија. Коридор је углавном симетрично делио унутрашњи простор на резиденцијални и део који је имао економску функцију. Виле овог типа откривене су на локалитетима: Марин До у Беочину, Авлије у Клењу, Црквине-Баре у Скобаљу, Објекат Е на Медијани. Виле са централним коридором истражене на простору бивше Југославије, датоване су

покретним материјалом у период III века,³¹⁶ док су на територији Србије грађене крајем III века и биле у употреби током IV века.

Поред типа са централним коридором, забележен је и тип грађевине са коридором који је постављен са стране и то на локалитету Ливаде, локалитет 24 код Сремске Митровице. Грађевина у Хртковцима је такође имала коридор са стране. Ова грађевина није у потпуности истражена па се не може прецизније одредити тип. Могуће је да су просторије формиране око централног дворишта, слично тзв. У вилама које су познате широм Царства. Још једна вила рустика би се можда могла сврстати у овај тип, вила у Вишесави код Бајине Баште. Међутим, део грађевине где се налазио овај простор није потпуно истражен, тако да је остало недефинисано да ли је у питању коридор или портик. Код овог типа вила рустика могуће је коридор, који се налазио на једној од страна грађевине, идентификовати са портиком. Говорећи о вилама рустикама са портиком, М. Васић је нагласио да су стубови на којима је портик стајао у пределима у којима је владала оштрија клима замењени пуним зидовима.³¹⁷ Склонија сам мишљењу да је за простор решен на овај начин адекватнији термин коридор, јер је служио као простор који је омогућавао комуникацију од улазног дела ка просторији или просторијама. Како виле овог типа нису биле распрострањене на територији Србије, као аналогије се могу поменути виле рустика истражене на подручју Босне и Херцеговине: у Зличинама,³¹⁸ Заложју,³¹⁹ Малој Рујишки³²⁰. Виле рустика са различитим видовима коридора јављају се у Британији и Немачкој од периода раног Царства и трају до касне антике.³²¹

Виле са унутрашњим двориштем могу се само претпоставити, али услови и контекст налаза, као и аналогије са простора Истре и Далмације³²² упућују на

---

³¹⁶ Vasić 1967, 47

³¹⁷ *Ibid.*, 48

³¹⁸ Busuladžić, *op.cit.*, 135, Т. 33b

³¹⁹ *Ibid.*, 137, Т. 27a-27b

³²⁰ *Ibid.*, 138, Т. 29a-29b

³²¹ *Ibid.*, 137, са нап.1008

³²² Begović, Schrunck 2002, 101

могућност да је вила рустика на локалитету Ливаде код Ћуприје код Виминацијума припадала овом типу. Двориште ове виле налазило се у предњем делу грађевине. Такође, виле у Кривељу код Бора и на локалитету Св. Тројица у Кржинцима могле су припадати овом типу.

Грађевине са портиком констатоване су на мањем броју локалитета. Основа ових грађевина била је четвороугаона и просторије нису низане дуж линије портика. Вила рустика на локалитету На Камењу код Виминацијума имала је портик на западној фасади. Вила рустика на локалитету Врањ имала је портик који се највероватније налазио око централног дворишта, најмање на једној страни дворишта. Објекат Е на Медијани имао је портик на источној фасади, као и Објекат G у коме су се у западном делу, дуж целе дужине грађевине, налазиле три просторије конципиране у виду портика. Вила на локалитету Св. Тројица у Кржинцу имала је портик у источном делу. Све ове виле покретним налазима датоване су у период IV века. Виле рустика са портиком сматране су најраспрострањенијим типом на територији Царства, међутим, на територији Србије, али и осталих бивших југословенских република није био заступљен у великом броју.³²³

Виле рустика базиликалног типа биле су распрострањене на територији Доње Паноније у још од II и III века.³²⁴ У Србији је овај тип грађен нешто касније, у периоду III и IV века. Карактерише их издужена правоугаона основа са унутрашњим простором подељеним на бродове и полукружна или вишеугаона апсида која је излазила из основне линије грађевине. Простор је био подељен на подужне бродове и по ширини. Вила на локалитету Ливаде код Сремске Митровице³²⁵ једина је од истражених вила рустика, односно резиденцијалних грађевина, имала простор подељен по подужној оси, а на основу степена истражености може се претпоставити да је барем један брод био подељен на

---

³²³ Vasić, *op.cit.*, *loc.cit.*

³²⁴ Најпознатији пример вила овог типа је вила рустика откривена на локалитету *Budacalász* у Мађарској (Thomas 1964, 215, Abb.111).

³²⁵ Брукнер 1995, 141, Пл.3

просторије мањих димензија. Унутрашњи простор резиденцијалне грађевине у Ћелијама³²⁶ био је подељен на три брода, где је средишњи брод чинила централна просторија са апсидом, док су бочни бродови били подељени на мање просторије. Вила рустика на локалитету Стиг код Виминацијума³²⁷ имала је трочлани простор подељен по ширини. Објекат Е на Медијани³²⁸ такође се може одредити у овај тип на основу морфологије, али је унутрашњи простор био подељен централним коридором. Грађевина у Поскурицама³²⁹ такође се може сврстати у овај тип. Њена издужена основа била је подељена на мање просторије које су највероватније биле груписане око унутрашњег дворишта или неке врсте предворја испред централне просторије са апсидом. Житница виле рустике у Шашинцима³³⁰ била је пример базиликалне грађевине чији је једноделни простор стубовима био подељен на три дела. Међу вилама базиликалног типа издваја се вила рустика у Клењу³³¹, која је на зачељу имала две полукружне апсиде. Апсиде грађевина биле су централно постављене на ужим странама, са улазима на супротној страни, осим на Медијани и у Поскурицама, где се улаз налазио на бочним странама.³³²

Од базиликалних вила са апсидом издвојене су грађевине са апсидом чија се организација унутрашњег простора разликовала од базиликалних грађевина. Основе ових грађевина кретале су се од издужених до скоро квадратних. Апсиде су биле асиметрично постављене: вила рустика на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу,³³³ грађевине на локалитету Црквина у Бабиној Луци код Ваљева³³⁴, на локалитету Питомине у Пријевору,³³⁵ на локалитету Врањ у Хртковцима,³³⁶ у

---

³²⁶ Арсић 2008, 68-71

³²⁷ Redžić, S. et al. 2006, 47

³²⁸ Петровић 1996, 296, сл.1

³²⁹ Петровић 1959, 253

³³⁰ Brukner 1995, 138-140, Пл. 2

³³¹ Ковић 2013, 193-200

³³² Осим у случају објекта Е, где се улаз налазио на бочној страни.

³³³ Ропкић Ђорђевић 2013, 85-95

³³⁴ Јеж 1992, 51

³³⁵ Васић 1993, 10-11

³³⁶ Даутова Рушевљан 2005, 239-249

Вишесави код Бајине Баште,³³⁷ у Кривељу код Бора³³⁸ и на локалитету Ливаде код Ћуприје код Виминацијума.³³⁹ Ове виле рустике разликовале су се по положају апсиде, основи грађевине и подели унутрашњег простора.

Као посебан тип карактеристичан за период касне антике на територији балканских провинција издваја се тип вила рустика са екризалитима или кулама на угловима. На територији Србије откривене су само две виле рустике са угаоним кулама. Вила рустика на локалитету Јасеновица у Штитару³⁴⁰, налазила се у близини јужне границе провинције Друга Панонија. Откривена је само једна кула петоугаоне основе на североисточном углу грађевине. На територији Прве Мезије, у залеђу дунавског лимеса, налазила се вила рустика на локалитету Калеми у Железнику. На угловима грађевине четвороугаоне основе налазиле су се куле.

- На основу присуства елемената фортификације (Табла 1) могу се поделити на:
  - А) утврђене виле
  - Б) неутврђене виле

Крајем III века долази до увођења нових архитектонских елемената у виду угаоних кула или екризалита. Ова *мода* узрокована нестабилном ситуацијом у Царству почела је да се шири из западних и северних провинција и значајно је утицала на виле рустике подизане на Балканском тлу. Виле рустике са кулама на угловима зидане су уз рајнски лимес врло рано, док су у балканским провинцијама подизане у пограничним областима у периоду касне антике. Константин Велики је законском уредбом наредио утврђивање свих газдинстава у источним провинцијама Царства.³⁴¹ Нестабилна политична ситуација утицала је,

---

³³⁷ Бућић, Петровић 1986, 23-42

³³⁸ Јевтић 1996, 129-142

³³⁹ Јовић 2011, 32-39

³⁴⁰ Васић 1985, 128

³⁴¹ Thomas 1964, 389

очигледно, не само на изградњу утврђења на Централном Балкану, већ и на утврђивање вила, што указује и на њихов значај у економици Царства и потребу да се тај систем заштити. С обзиром на значај ових области и константне упаде варварских племена, био је очекиван већи број вила рустика са елементима фортификације, које су могле преузети улогу *refugium* вила које су грађене у циљу заштите становништва услед напада варварских племена. За сада је откривено шест вила рустика са овим елементима: већ поменуте виле рустика са угаоним кулама, три виле рустика са кулама стражарама-спекулама и вила рустика са апсидом адаптираном у кулу. Ова вила налазила се на локалитету Ливаде код Сремске Митровице. Измена првобитне намене грађевине адаптацијом апсиде била је уобичајена у периоду друге половине IV века, када је становништво било изложено сталним нападима Гота. Спекуле су откривене у оквиру виле рустика на локалитету Марин До, где је у близини дунавског лимеса, у долини думбовачког потока била подигнута вила рустика. Једна спекула се налазила на падини брега изнад потока. Њен положај је омогућавао контролу обале Дунава и улаза у долину. У панонској равници откривене су још две спекуле у оквиру виле рустика у Шашинцима и у оквиру виле рустика на локалитету Митровачке ливаде код Сремске Митровице. Наведене виле рустика имале су и спољне зидове, али је нејасно да ли су ови зидови имали одбрамбени карактер или су представљали ограду дела *pars urbanae*.

- На основу организације простора (Табла 1), могу се поделити на:
  - А) Аксијалне виле
  - Б) Тзв. „*Streuhof*“ виле

Организација простора односила би се на јасно дефинисан *pars urbana* и *pars rustica*. Степен истражености већине вила рустика није био довољан да се донесу коначни закључци, али се неке претпоставке могу донети захваљујући доступним подацима о локалитетима, познавању рељефа и археолошког пејзажа. Немачка

терминологија користи две термина за дефинисање простора у оквиру имања, која подразумевају два основна обрасца у организацији простора у оквиру виле рустика: аксијални тип и тзв. „*Streuhof*“ виле,³⁴² који би се могли, уз одређене специфичности, применити и на организацију простора у оквиру вила рустика на територији Србије. Код аксијалног типа подела на *pars urbanu* и *pars rusticu* била је јасна. *Pars urbana* била је центар око кога су гравитирале све грађевине. Овај план је подразумевао симетрију и резиденцијаног дела и економских објеката. Овако правилно постављене грађевине, са јасном дефиницијом простора, могу се претпоставити на локалитету Анине у Ћелијама, на шта указује начин зидања и дистрибуција истражених грађевина. Са одређеном резервом помињем и вилу рустику на локалитету Врањ, где се, око централне грађевине у којој су просторије линеарно постављене, назире пратећи објекти. Код „*Streuhof*“ вила резиденцијална и економске грађевине нису подизане по одређеном обрасцу и јасне подела на *pars urbana* и *pars rustica* није било. Вила рустика на локалитету Каменићица-Моравиште би се могла сврстати у овај тип вила, затим вила на локалитету Света Тројица у Кржинцу. Вила рустика на локалитету Марин До могла би припадати овом типу вила. На свим овим локалитетима грађевине су подизане у складу са конфигурацијом терена.

V.12 Технике градње

Доласком Римљана на балкански простор староседеоци су се упознали са материјалом који до тада нису имали прилике да виде или користе – кречним малтером. Овај везивни материјал је настао мешањем креча са песком, а као агрегат је углавном додаван речни шљунак различите гранулације. Додавањем мрвљене опеке у малтер добијен је хидростатички, водонепропусни малтер који је служио као изолација од влаге. Употреба кречног матера омогућила је зидање чвршћих, стабилнијих и трајнијих објеката. Материјал који је коришћен у

---

³⁴² Reutti 1994, 200

изградњи морао је бити доступан градитељима. Коришћени су локални камен, речни облаци и опека. За неке од вила рустика подаци о врсти камена нису постојали у грађи доступној ауторки, али се на основу познатих мајдана у ближој или даљој околини, у неким случајевима могло претпоставити. У источној и западној Србији бројни су каменоломи у којима се вадио кречњак. Нпр., у околини Бајине Баште и Чачка налазе се мајдани кречњака па је највероватније овај камен употребљаван и за грађење вила рустика у овим областима. Вила рустика на локалитету Гладно Поље у Моклишту налазила се на кречњачком терену те је највероватније овај камен коришћен и у зидању ове виле. Кречњак је коришћен у зидању грађевина, у неким случајевима само темеља, на локалитетима Анине у Ћелијама, Црквине-Баре у Скобаљу, Црквина у Бабиној Луци, На Камењу и Стиг код Виминацијума, Нумере у Поскурицама, Питомине у Пријевору. Виле рустика на територији Сингидунума вероватно су грађене, као и грађевине у самом граду, од ташмајданског камена. На Фрушкој гори налазили су се каменоломи из којих су вађени пешчар и крешњак, који су коришћени у зидању вила рустика у овој области. Пешчар је у мањој количини коришћен у зидању виле рустика на локалитету На Камењу код Виминацијума. Приликом зидања грађевина виле рустика на локалитету Анине у Ћелијама коришћена је и сига, за зидање углова, пиластара, апсиде и стубића хипокауста. Поред кречног камена, као грађевински материјал, за зидање грађевина на територији Виминацијума коришћени су и зелени шкриљац и црвенка. Зелени шкриљац допреман је у Виминацијум из Рама који се налази око 30 km низводно уз Дунав, док се мајдан црвеног камена налази на левој обали Млаве, пар километара од града и логора. Опека коришћена за покривање крова (Т.V.9, 11) и зидање прављена је од прочишћене глине којој је додаван песак, јер је спречавао пуцање приликом сушења. Након сушења на ваздуху, пекла се у пећима. Претпоставка је да је опека највероватније прављена у најближим занатским центрима, јер у досада истраженим вилама рустикама у Србији нису констатоване опекарске пећи. Новија истраживања узорка опеке која је коришћена за градњу виле рустика

на локалитету Врањ у Хртковцима и SEM i EDS анализа³⁴³ опеке и везивног материјала потврдила су развијену занатску производњу на широј територији Сирмијума.³⁴⁴ Врло је могуће да су се и остале виле рустике на територији Сирмијума снабдевале из истог занатског центра. Поједине површине као и кровови често су прављени од серијски произведених опекарских производа, опеке и кровне опеке, међутим ретке су опеке са жиговима, које се углавном могу наћи у близини легијских. Осим чврстих материјала, задржан је и начи зидања од дрвених облица, греда и блата.

Технике коришћене у изградњи вила рустика у Србији показују да се и након доласка Римљана и прихватања њиховог начина зидања зидова задржао начин градње какав су практиковали староседеоци – бондрук (Графикон 2.).

- Бондручна конструкција

Бондручне грађевине подизане су од природног материјала-дрвета. Зид на бондрук био је састављан из конструктивног дела који је примао сва оптерећења и испуне, коју је чинило блато углавном мешано са плевом (Т.VI.7). Захваљујући остацима зидног лепа, који сведоче не само о врсти конструкције, већ и о страдању грађевине, бондручне конструкције претпостављене су у вилама рустикама на локалитетима Авлије у Клењу, Дубље у Горњој Горевници, Питомине у Пријевору и Каменигица-Моравиште у Малој Копашници.

- Сухозид

Техника грађења каменом без употребе везивног материјала или са употребом блата као везивом, ретко је коришћена (Т.VI.6). У сухозиду су зидани зидови дозидани на језгро грађевине виле рустике на локалитету На Камењу код Виминацијума, као и темељи ове грађевине. Од материјала су коришћени зелени

---

³⁴³ SEM-EDS је метода скенирајуће електронске микроскопије са енерго-дисперзивном спектрометријом, помоћу које се врши анализа материјала.

³⁴⁴ Kalamković 2014, 147-160

шкриљац, црвенка и фрагменти опеке. Субструкција зидова и темељи виле рустике на локалитету Јевтића Луке у Вишесави зидани су овом техником. Темељи објекта Е на Медијани зидани су у техници сухозида од речних облутака. У сухозиду су зидана и два зида недалеко од објекта G у оквиру виле рустике на Медијани. Грађевина 1 на локалитету Св. Тројица у Кржинцима зидана је у овој техници, али је као везивни материјал коришћено блато. Блато је коришћено као везиво за облутке и у темељу грађевине на локалитету Питомине у Пријевору и за све грађевине и оградне зидове виле рустике на локалитету Каменигица-Моравиште у Малој Копашници, који су зидани од мањих и већих облутака и ломљених камених плоча.

Поред бондрука и сухозида коришћене су и типично римске технике градње.

- *Opus incertum*

Opus incertum је техника зидања каменом без реда и слојева (Т.VI.1). Лица зидова грађена су од ломљеног, притесаног и ређе тесаног камена везаног малтером, док је испуну чинио малтер са ситнијим комадима камена. На угловима су се налазили притесани или тесани крупнији комади камена. Витрувије је ову технику, насталу у III и II веку с.е., описао као зидање које није било лепо, али је било чвршће од зидања техником *opus reticulatum*.³⁴⁵ Камен коришћен у изградњи вила рустика у Србији експлоатисан је из локалних мајдана, различитог је квалитета, а углавном се радило о кречном камену и шкриљцу. Ређе су употребљавани сига, пешчар, као и црвенка, меко и порозно камење. Поред наведеног камена коришћени су и речни облаци различитих димензија. Као агрегат у везиву коришћени су песак и шљунак различите гранулације и опека. Овом техником је зидан највећи број грађевина на територији Србије, али је уочено да се квалитет зидања разликује од грађевина у

---

³⁴⁵ Vitruv. *De architect.* II, 8, 1

урбаним центрима, али и од квалитета градње вила рустика у осталим деловима Царства и да је лошијег квалитета, са изузецима вила рустика на локалитетима Анине у Телијама и Врањ у Хртковцима. Иако је једна од карактеристика ове технике зидање без редова и слојева, уочено је да је већина зидова зидана од притесаног или ломљеног камена који је ређан у неправилне и мање правилне редове. На угловима су коришћени пажљиво тесани већи комади камена. Испуну су чинили мањи комади ломљеног камена и малтер. Приликом градње виле рустика на локалитету Стиг коришћена је и опека, али се не може говорити о техници *opus mixtum*, јер је опека коришћена само спорадично, на појединим деловима зида и није формирала правилне редове као што техника зидања опеком (*opus lateritium*) подразумева. Осим грађевине на локалитету Стиг, овом техником зидани су темељи грађевине 3 на локалитету Рудине, где су коришћени ситни комади камена, опеке и црепа. У овој техници грађени су зидови III и IX зидови виле рустика на локалитету Ливаде у код Сирмијума. Темљеви грађевина чија је надземна конструкција била бондручна зидани су у овој техници од ломљеног камена и речних облутака везаних кречним малтером, осим грађевине на локалитету Питомине у Пријевору и Каменитица-Моравиште у Малој Копашници. Житница у оквиру виле рустика на локалитету Питомине зидана је од притесаног камена у овој техници, док су њени темељи зидани од облутака заливених кречним малтером. Грађевина 1 у оквиру комплекса на локалитету Марин До код Беочина зидана је у неправилном слогу од необрађеног ломљеног камена и облутака везаних негашеним кречним малтером са примесама ситног шљунка и истуцаном опеке. Грађевина 2 је зидана од необрађеног, али пробраног камена форме тесаника или облутака, са широким фугама изведеним од танког слоја малтера, у коме су биле двоструко урезане хоризонталне, вертикалне и косе линије које су пратиле форму камена. Темљеви су грађени од облутака заливених малтером и облутака сложених у редове, без везива, као и од ломљеног камена различите величине и крупнијег речног облутка везаних кречним малтером са примесама песка и ситног шљунка. Зидови грађевине на локалитету Црквина у

Бабиној луци зидани су од правилно тесаног камена везаног кречним малтером, који је у темељној зони комбинован са земљаном испуном.

- *Opus isidomum*

Зидање техником *opus isidomum* подразумевало је зидање обрађеним каменним блоковима једнаке висине, често и дужине (Т.VI.2).³⁴⁶ Технику је забележио и Витрувије, описујући је као зидање слојева у једнакој висини.³⁴⁷ Као веза чешће су коришћене гвоздене клампфе, које су у камен фиксиране изливеним оловом, док су блокови само ређани један преко другог. Зидање овом техником забележено је једино у зидању надземног дела једног зида виле рустике на локалитету На Камењу код Виминацијума, где је као везивно средство коришћен малтер.

- *Opus mixtum*

Техника *opus mixtum* подразумевала је зидање каменом и опекама, где су и камен и опека постављани у редове, везани кречним малтером (Т.VI.3). Између једног или више слојева камена уметао се ред опеке, који је варирао од 1 до 3, добијајући при том декоративну функцију.³⁴⁸ Зидање овом техником евидентирано је на базиликалној грађевини на локалитету Ливаде код Сирмијума, где је зид II зидан ломљеним каменом и опеком, чији су редови служили као нивелациони слој. Камен и опека били су везани кречним малтером са примесама шљунка. Надземни делови зидова виле рустике на локалитету Брањ у Хртковцима зидани су од полуобрађеног камена и опеке заливени кречним малтером. Темелји зидова виле рустике на локалитету Ливаде код Ћуприје код Виминацијума зидане су у овој техници од косо постављених фрагмената опеке

---

³⁴⁶ Kilić-Matić 2004, 94

³⁴⁷ *Ibid.*, *loc.cit.*

³⁴⁸ Busuladžić, *op.cit.*, 41

изнад којих је слаган ломљени зелни шкриљац. Камен и опека били су везани кречним малтером.

- *Opus spicatum*

Opus spicatum техника је подразумевала ређање материјала у облику класа или рибље кости (Т. VI.4). Техника је коришћена углавном за покривање подова, тремова, дворишта, подова базена, писцина, цистерна, ређе за градњу зидова.³⁴⁹ Темељи зидова V и VI базиликалне грађевине виле рустика на локалитету Ливаде и грађевине виле рустика на локалитету 24 код Сирмијума зидани су у техници *opus spicatum*, везани кречним малтером са примесом шљунка. Темељи зидова виле рустика на локалитету Врањ у Хртковцима зидани су овом техником. Зидови I, III-VI просторије 1 виле рустика на локалитету Ливаде код Ћуприје код Виминацијума зидани су од опеке сложене по систему рибље кости. Варијанта ове технике коришћена је приликом зидања темеља житнице у оквиру виле рустика на локалитету Кудош у Шашинцима, где су целе и фрагментоване опеке постављане у косе редове, везане блатом.

Техником *opus spicatum*, од танких плочица рађени су подови грађевине на локалитету Врела у Лисовићу.

- *Opus lateritium*

Opus lateritium је техника зидања опекама које су биле везане кречним малтером (Т. VI.5). Техника врло често примењивана широм Царства, нарочито у Италији. Ова техника није била распрострањена приликом зидања вила рустика на територији Србије. Осим стубића хипокауста који су зидани опеком, зидање овом техником је евидентирано на локалитету Ливаде код Сирмијума, где су зидови IV, VI и X базиликалне виле рустика зидани опеком. Темељ апсиде виле рустика на локалитету Врањ у Хртковцима зидан је овом техником, као и спекула у оквиру виле рустика на локалитету Марин До код Беочина, где су опека

---

³⁴⁹ *Ibid.*, 92

формирале оба лица, док је међупростор био испуњен масом од ломљеног камена, опеке и малтера.

Најбројнији материјал у свим истраженим вилама рустикама на територији Србије били су гвоздени клинови коришћени за спајање дрвених делова конструкција. Резултати археолошких истраживања вила рустика у Србији указала су да су кровне конструкције чиниле дрвене греде покривене кровном опеком: тегулама и имбрицесима.

V.13 Нестанак вила рустика

За период IV века може се рећи да је период у коме је рурална архитектура доживела препород. Највећи број вила рустика настао је и живео током овог периода. Крајем IV века промене настале пустошења варвара утичу и на живот у вилама рустикама. Виле рустика широм Царства доживљавају различите судбине. На простору нама блиске провинције Далмације, посебно у деловима ближим Јадранском мору, виле рустика често нису губиле своју основну функцију, док су поседи припадали великим земљопоседницима-латифундистима. Девастиране виле рустика биле су обновљене и њихова функција је била усмерена на нове потребе становништва.³⁵⁰ У Панонији је такође евидентирана обнова, проширивање или дограђивање вила рустика од стране нових становника који су вилама давали нову намену, прилагођену времену и новим историјским и економским условима.³⁵¹ Археолошка истраживања касноантичких вила рустика у западним провинцијама Царства, у Британији, Галији, Иберијском полуострву, Италији, дала су нешто другачије резултате, пре свега везане за тезе о депопулацији руралних области. Наиме, новија истраживања захтевају преиспитивање традиционалног мишљења по коме је становништво у периоду касне антике напуштало руралну средину. На вилама рустикама које су

---

³⁵⁰ Busuladžić, *op.cit.*, 142

³⁵¹ Thomas 1964, 398

порушене и напуштане, евидентирани су трансформације које оне доживљавају у периоду V и VI века, што је указало на наставак живота вила у нешто измењеном облику. Типично римска архитектура замењена је краткотрајнијим објектима, просторије резиденцијалних грађевина добијају дугачије намене, углавном повезане са економским делатностима. Просторије су дељене на више мањих просторија, а елементи луксуза су девастирани током пренамене простора. У оквиру грађевина или око њих често су забележена и сахрањивања, као и искоришћавање централних просторија или купатила за подизање цркви.³⁵² Начин трансформација вила рустика у западним провинцијама наводи и на претпоставку да их је насељавало више породица и да оне тиме губе своју основну функцију. Као потврда овоме је и податак да је крајем VI века галско-римски историчар Гргур Турски, термин вила користио како би описао насеље или земљу коју је поседовало неколико власника, односно оно што би ми данас називали село.³⁵³ У овим случајевима, некадашње касноантичке виле рустика постајале су језгра око којих су формирана средњовековна насеља, цркве и самостани.

У другу половину IV века Царство улази суочено са бројним варварским племенима. Балканске провинције, већ страдале у налетима Сармата и Квада, изложене су нападима Гота, који под притиском Хуна продиру у Подунавље, где се, уз пристанак Царства и насељавају. Надирање Хуна утицало је на етничка померања у балканским провинцијама и на депопулацију провинцијског становништва, а њихова доминација обележена је коначним сломом римског административног система.

Провинције на територији Србије биле су изложене константним нападима и пустошењима, што је довело и до страдања пољопривредна имања. Зидови око вила и спекуле у појединим вилама рустикама нису биле довољна јака брана током варварских напада. Новац и покретни налази нађени у оквиру вила рустика показују да живот у њима престаје у последњим деценијама IV века.

---

³⁵² Lewit 2003, 260-274

³⁵³ Bowes, Gutteridge 2005, 410, са нап.32

Намеће се питање шта се дешава са становницима вила, зашто се живот у вилама не обнавља након налета варвара и зашто престаје функција ових пољопривредних имања. За само осам потврђених и две претпостављене виле рустике може се закључити да су страдале у пожару, док су остале девастиране током дужег временског периода. Велика количина пољопривредних алатки нађених у Ђердапским утврђењима дуж дунавског лимеса³⁵⁴ или Сингидунуму и Царичином граду³⁵⁵ говори у прилог рурализацији утврђења и градова и наводи на претпоставку да се становништво повлачило у утврђења, у чијој близини се и одвијала пољопривредна производња. Треба узети у обзир да су становници вила са собом могли понети покућство и стоку, што је захтевало простора за смештај. Недостатак одређеног покретног материјала у оквиру истражених вила рустика, стање налаза и количина указују управо на претпоставку да су становници вила са собом понели све што је било у њиховој могућности. Недовољна истраженост касноантичких, односно рановизантијских утврђења и градова не даје одговоре на питања о насељавању становништва у подграђима или утврђењима. Истраживања на простору некадашњег Илирика показала су да се, у периоду између V и VII века, обрађивало земљиште у близини утврђења, што је било последица напада варвара који су крајем IV века уништили виле рустике.³⁵⁶ Напади, рушења и пљачке којима су ове области биле изложене од стране варварских племена, утицали су да становништво заштиту потражи иза зидина градова и војних утврђења. Да је становништво које се и даље бавило пољопривредом живело у периоду V и VI века унутар градских зидина сведочи и запис Теофила Симокате о опсади Сингидунума, који каже су Авари становнике овог града затекли у пољима, у време жетве. У овом периоду је дуж дунавског лимеса у балканским провинцијама, становништво везивано за војну службу

---

³⁵⁴ О пољопривредном алату нађеном у Ђердапским утврђењима видети у: Р. Špehar, *Materijalna kultura iz ranovizantijskih utvrđenja u Đerdapu*, Beograd 2010.

³⁵⁵ Поповић 2003, 239–258

³⁵⁶ Henning 1987, 35–40, Abb. 11

додељивањем земље. Стварана је погранична, стајаћа војска, *limitanei milites*, која је у мирним периодима обрађивала земљу. У утврђењима је живело и цивилно становништво, сељаци, занатлије, трговци, чиновници. О њиховим делатностима сведочи и покретни материјал нађен у оквирима утврђења, разне алатке и прибор.³⁵⁷ У Србији је, до сада, откривено преко двестотине рановизантијских утврђења која су подизана на надморским висинама од 500 до око 1500 m те је изнета претпоставка о померању становништва из низијских делова у области са вишом надморском висином.³⁵⁸

Трагови живота у оквиру вила рустика након њиховог напуштања су ретки. У случајевима где су констатовани, евидентно је да их нису користили власници. Један од примера секундарног коришћења вила рустика је вила са маузолејом на локалитету Ливаде код Сирмијума која је страдала у пожару. Скелетни остаци откривени унутар маузолеја и контекст налаза указују да је сахрањивање извршено у девастираној и напуштеној грађевини, у периоду од V до VI века, односно у периоду гепидске и готске превласти над подручјем Сирмијума (474-566. године).³⁵⁹ Такође, насељавање напуштене виле евидентирано је на локалитету Марин До код Беочина. Вила је страдала у једном од налета варварских племена преко Дунава. Након рушења, поново је коришћена, о чему су сведочили трагови коља, лепа, пећи у зиду и подови од набоја. Покретни материјал нађен у овом слоју показивао је хронолошку блискост са налазима из слојева виле рустике. Вила рустика на локалитету Анине у Ћелијама, након рушења кратко је служила као станиште Готима. Вила рустика у Поскурицама код Крагујевца је након напуштања кратко коришћена. У централној, највећој просторији подигнуто је огњиште направљено од тегула везаних кречним малтером у доњим деловима, а у горњим блатом. Вилу рустик у локалитету Гладно поље у Моклишту покретни налази су датовали у период од средине IV до средине V века. Претпостављена вила рустика у Жујинцима, на локалитету

---

³⁵⁷ Šrehar 2010, 148

³⁵⁸ Милинковић 2012, 300

³⁵⁹ Брукнер 1995, 176

Црквиште након напуштања током најезде Гота, на кратко је коришћена у периоду владавине цара Теодосија (379-395), након чега је потпуно напуштена. На локалитету Самољица у долини Моравице, између Бујановца и Прешева, евидентирани су трагови насељавања у периоду VI века.

Након досадашњих истраживања, може се рећи да су касноантичке виле рустикае на територији Србије након рушења напуштане и да нису обнављане у било којој форми. Краткотрајан боравак углавном припадника варварских племена не може се посматрати као обнављање живота у вилама рустикама и њихово враћање основној делатности. Живот је, у периоду који је претходио раном средњем веку, организован у близини градова и војних утврђења, који су могли пружити заштиту становништву. Бројне оставе похрањене у областима у којима је доминирала пољопривредна производња, а по које се власници нису вратили, сведоче о трајном напуштању тих области. Археолошка истраживања показала су престанак живота у вилама рустикама најраније крајем IV века, најкасније након 441. године, када настаје један хијатус, све до првих деценија VI века, када се поново може пратити насељавање, пре свега у брдовитим и планинским пределима.³⁶⁰

---

³⁶⁰ Милинковић, *op.cit.*, 299–311

VI

КАТАЛОГ

VI.1 КАТАЛОГ КАСНОАНТИЧКИХ ВИЛА РУСТИКА

ВОЈВОДИНА

Северна регија Србије, богата воденим површинама и плодним ораницама, налази се на јужном делу Панонског басена. Савремена административна подела Војводине на мање територијалне јединице Срем, Бачку и Банат делимично се поклапа са распоредом територија у периоду од I до IV века. Срем је у потпуности био обухваћен границама римског царства и припадао је провинцији Доња Панонија, у периоду касне антике Друга Панонија. Име је аутохтоног порекла – потиче од имена племенске заједнице која је у предримско доба насељавала овај простор и по којој је име добио царски град Сирмијум. Бедем ка бачким равницама уоквиреним Тисом и Дунавом, које је Рим војно контролисао, али које никада нису биле под потпуном римском административном управом, представљала је Фрушка гора (*Alma Mons*), на чијим су обронцима евидентирани бројни трагови живота из римског периода.³⁶¹ Област Бачке северно од Дунава и северни део Баната Римљани су називали *Barbaricum*. Ове равнице биле су дом номадских племена, коњаника и сточара, која су прихватила живот у насељима и земљорадњу, али и задржала свој начин живота, те су често упадала на територију Царства, палила и пљачкала. Између Бачке и Баната природну границу представљала је река Тиса. Територија Баната у римско доба још увек је тема расправа у научним круговима. Јужни Банат уз реку Дунав, сигурно је био под јаком римском управом или територијално прикључен провинцији Дакији или Горњој Мезији. Вршачке планине у Банату имале су, као и Фрушка гора у Срему,

---

³⁶¹ Ђорђевић 2007, 13-14

битну, граничну функцију. Северни Банат, као и Бачка, био је настањен разним племенима од којих су се Сармати задржали готово четири века.

СРЕМ

Срем је по површини најмања област у Војводини, али изузетно значајна. Реке које теку кроз ову област представљају и њене границе: река Дунав чини северну и источну границу према Бачкој и Банату, на југу је Срем ограничен Савом. Захваљујући дугогодишњим заштитиним истраживањима иницираним грађевинским радовима на изградњи дела ауто-пута „Братство и јединство“ у периоду од 1979. до 1989. године у могућности смо да, кроз заиста велики број откривених археолошких локалитета, сагледамо живот ове области и испратимо његов ток, од праисторијског периода, до савременог доба.

ТЕРИТОРИЈА ГРАДА СИРМИЈУМА

COLONIA FLAVIA SIRMIIUM

На територији данашњег Срема, у време Флавијеваца, започето је оснивање градова, од којих је први Сирмијум (*Sirmium*)³⁶², град који је никао на раскрсници веома важних путева. Шира градска територија Сирмијума није са сигурношћу утврђена. Границе су се делимично поклапале са ранијом облашћу Сирмијенса и Амантина, односно *civitas Sirmiensem et Amantinorum*. Простирање ове области на западу ограничавала је територија града Цибала, а на северозападну Мурсе. Линија разграничења није прецизирана. У северном делу, на потесу између

---

³⁶² Решењем Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НРС бр.2189/48 од 09.12.1948. године, Решењем Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе АПВ бр.606 од 12.12.1960. године; бр.607 од 12.10.1960. године; бр.541 од 11.10.1960. године; бр.540 од 07.09.1960. године; бр.672 од 04.09.1957. године; Решењем Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду бр.669/64 од 14.05.1965. године; бр.425 од 22.11.1960. године; бр.28 од 17.01.1962. године, бр.500 од 06.12.1960. године, археолошки локалитети античког Сирмијума проглашени су за културно добро (АН 106).

данашњег Сотина (*Cornacum*) и Боноштора (*Bononia*)³⁶³, природну границу представљала је река Дунав. На североистоку, градска територија Сирмијума граничила се са агером *Bassianae* (Доњи Петровци код Руме), који се поклапао са територијама племена Скордиска (*civitas Scordisorum*).

Историја Сирмијума богата је и бурна. У најранијим годинама овај центар перегрине заједнице Сирмијенза и Амантина служило је као царева база у току рата против Јазига и Сармата (89-92). Насеље се налазило релативно близу границе и подручја где су вођене борбе, на локацији која је омогућавала лако одржавање веза са Италијом. Након завршетка рата на панонској граници, Домицијан је Сирмијум уздигао на ранг колоније, а на градској територији населио ветеране који су учествовали у његовим ратовима на Дунаву.³⁶⁴ Највећи успон Сирмијум је достигао у IV веку. Период након Диоклецијанове и Константинове реформе представља време великих промена у Срему, у новооснованој провинцији Другој Панонији (*Pannonia Secunda*). После поделе Царства 395. године, Сирмијум је припао Западном Илирику. Град са богатом историјом освојили су Хуни 441/2. године.

Топографско убицирање археолошких локалитета из античког периода даје слику густо насељене градске територије Сирмијума. На локацијама са добром комуникацијом, повезаношћу са градом и могућностима за производњу, никле су виле рустике, које су у III и IV представљале нови облик насељавања и економског живота.

---

³⁶³ Mirković 2006, 35-40

³⁶⁴ *Ibid.*, 29 sqq

ЛОКАЛИТЕТ ЛИВАДЕ

1. ВИЛА СА МАУЗОЛЕЈОМ³⁶⁵

Локалитет Ливаде налазио се на око 5 km источно од градских бедема Сирмијума.³⁶⁶ На широј градској територији, на главној комуникацији која је водила у град, налазио се грађевински комплекс виле са маузолејом.

На око 120 m удаљености од маузолеја делимично је истражена базиликална грађевина димензија 24 x 24 m (Пл.1). Дужом страном грађевина је оријентисана у правцу север-југ са девијацијом од 19° ка западу. Дуж западне фасаде налазила се просторија са којом је базиликални простор добио квадратну основу. Обимни зидови се нису уклапали под правим угловима, тако да је основа, у односу на северни зид, закошена у правцу СЗ-ЈИ.

Истражене су четири просторије у оквиру грађевине. Базиликални простор био је подељен на три брода, а уз западни брод налазила се још једна просторија.

Просторија 1 или источни брод, ширине 4,5 m, била је оивичена зидовима I, IV, V, VIII. Зид I, откривен у дужини од 7 m био је дебљине 45 cm, док су зид IV откривене дужине 10,9 m и зид VIII откривене дужине 2 m били дебљине 60 cm. У северном делу просторије откривен је зид управан на преградни зид VIII. Зид означен римским бројем X, откривен у дужини од 1,7 m, био је дебљине 50 cm. На североисточном спољашњем углу просторије налазио се пиластар. На спољашње лице источног зида ослањала се још једна просторија која није истражена. Уз источно лице источног зида I, у негативу је откривен старији зид на који је постављен темељ зида I.

Просторија 2 или средњи брод, ширине 6,8 m, била је оивичена зидовима IV, V, VII, VIII, а на њеном северном крају налазила се апсида дубине 4,5 m. Зид

---

³⁶⁵ Подаци о истраживањима виле рустике преузети су из теренске, техничке и фото документације Покрајинског завода за заштиту споменика културе. У теренској документацији вила са маузолејом вођена је као локалитет 16-вила рустика 9.

³⁶⁶ Приликом копања одводног канала за изградњу ауто-пута Београд-Загреб 1987. године откривени су архитектонски остаци октагоналне грађевине. Ради дефинисања ситуације започета су археолошка ископавања грађевине и њене околине, током којих су откривени и остаци виле 9.

VII, откривен у дужини од 7 m био је дебљине 60 cm. На темељу зида постављен је зид апсиде. Спољно лице апсидалног зида је ојачано темељом зиданим од већих комада притесаног и ломљеног камена заливеденог у малтеру, формирајући зид под правим угловима.³⁶⁷ Зид је означен римским бројем XI.

Просторија 3 или западни брод, ширине 2,2 m, била је оивичена зидовима IV, V, VI, VII. Зид VI, откривен у дужини од 3,4 m био је дебљине 60 cm. На североисточном углу просторије, са северне стране, налазио се пиластар.

Просторија 4 налазила се уз просторију 3, ширине 8,7 m, била је оивичена зидовима III, IV, V, VI. Зид III откривен је у дужини од 6 m, био је дебљине 60 cm. На североисточном углу просторије, са северне стране, налазио се пиластар. Северни зид IV пружао се даље ка западу. Унутрашњи зидови просторије били су фреско осликани.

Јужни зид V лоше је очуван, откривен је у источном и средишњем делу грађевине.

Између бочног и средњег брода, у северном делу грађевине, откривен је стубац зидан од опеке везане кречним малтером. На жалост, унутрашњост грађевине већим делом није истражена и не може се дефинисати организација простора. Улаз у грађевину налазио се на јужној страни.

Грађевина је зидана од опека димензија 0,4 x 0,24 x 0,04 m и 0,36 x 0,26 x 0,04 m, које су постављане у правилном слогу, што је случај са зидовима IV, VI, X и у комбинацији са ломљеним каменом и беличастим малтером и шљунком, где опека служи као нивелациони слој. Темељи грађевине зидани су у техници *opus spicatum* и то само зидови V и VI, или само од камена, као зидови III и IX, или у комбинацији камена и опеке, као зид II. Дебљина зидова је варирала од 45 до 60 cm (Сл.7). Већа количина равног прозорског стакла указује на застакљене прозоре.

У грађевини је констатовано неколико нивоа пода. У апсиди су уочене две нивелете пода; старија коју је чинио слој беличастог малтера са крупнијим шљунком који је постављен на слоју иловаче дебљине 6 до 16 cm и млаћи, који је

---

³⁶⁷ Брукнер 1995, 140

чинио слој хидростатичког малтера. У осталим деловима грађевине, на слоју иловаче дебљине 6 до 16 cm постављен је слој малтера са примесама туцане опеке и малом количином шљунка дебљине око 6 cm. На појединим местима се изнад слоја иловаче налазила субструкција од ломљене опеке и камена. Нивелета пода у средишњој просторији је за 8 до 10 cm нижа од нивелете пода у бочним просторијама. Налаз хексагоналне подне опеке указује да је под био поплочан овим опекама.

Налази керамичких тубулуса указују на подно загревање грађевине.

Кров грађевине био је покривен тегулама и имбрексіма.

На основу резултата истраживања могу се претпоставити три грађевинске фазе. Старијој фази би припадали зид VII, на који је постављен темељ апсидалног зида и зид XI који се налазио испод зида I, као и под од хидростатичког малтера и песка откривен на нивелети нижој од дна темеља осталих зидова. Фрагменти *terra nigrae*, мањег лонца и црвено печеног суда потврђују старији стамбени хоризонт из I века н.е. Млађа фаза датована је у III век, док би адаптација апсиде у кулу представљала најмлађу фазу, која се могла десити и врло брзо након подизања грађевине (Сл.8).

У непосредној близини виле, на око 1,2 m удаљености, налазили су се темељни остаци октагоналне грађевине, која је са централном зградом виле чинила архитектонско-грађевинску целину. Темељи дебљине 45 x 55 cm грађени су у техници *opus spicatum*, као и темељи базиликалне грађевине. Маузолеј је подигнут крајем III или у IV веку, што одговара и хронологији базиликалне грађевине.

Најбројнији покретни налази били су фрагменти римске провинцијске керамике. Највећи проценат припадао је посудама за припремање хране, лонцима и поклопцима. Заступљена је и трпезна керамика: крчази, зделе, тањири. Издвојена је и једна цедиљка, као и фрагменти посуда за чување и транспорт хране и пића, питоси и амфоре. Нађен је и један керамички жижак. Међу гвозденим налазима најбројнији су гвоздени клинови. Нађен је гвоздени ланац и

фрагментовани ашов. Бронзани новац припада периоду IV века, што заједно са керамичким материјалом потврђује живот на овом пољопривредном имању у период IV века.

Делимично истражена грађевина са апсидом припадала је типу базиликалних грађевина карактеристичних за период III и IV века. Велики број вила рустика које су подизане у периоду касне антике на простору балканских провинција грађен је са апсидама. На територији Србије евидентирано је неколико вила овог типа, са различитим распоредом просторија, али заједничком карактеристиком-апсидом у централним просторијама: грађевина на локалитету Анине у Ћелијама,³⁶⁸ Стиг у агеру Виминацијума³⁶⁹, објекат Е на Медијани³⁷⁰, у Поскурицама³⁷¹. Најближа аналогија са територије Паноније налазимо у вилама у *Keszthely-Fenékpusyta* у Мађарској.³⁷² Адаптација апсиде у кулу и измена првобитне намене грађевине уобичајена је у периоду друге половине IV века, када виле преузимају и улогу у заштити становништва. Резултати истраживања указују на страдање виле у пожару.

Како је надземни део зидова слабо очуван, може се само претпоставити да је надземни део зидан од опека. Кров је био покривен тегулама и имбрицесима, а највећа концентрација фрагментоване кровне опеке налазила се унутар средишње просторије.

Положај виле која се налазила на око 5 km удаљености од Сирмијума, величина базиликалне грађевине, декорација, маузолеј у оквиру имања, указују на виши економски и друштвени статус власника који је на овом имању

---

³⁶⁸ Арсић 2008, 68-71

³⁶⁹ Redžić, S. et al. 2006, 47

³⁷⁰ Петровић 1996, 296, сл.1

³⁷¹ Петровић 1959, 253

³⁷² Thomas 1964, 62

највероватније и живео. Вероватно је и сахрањивање власника и чланова породице на имању, с обзиром на изграђени маузолеј. Ово ипак остаје као претпоставка, јер су унутар маузолеја откривени скелетни остаци два детета и три женске индивидуе³⁷³ чије је сахрањивање датовано у тренутку када је грађевина вероватно већ била у рушевинама, што потврђују резултати истраживања и покретни археолошки материјал који сахрањивања везују за период од V до VI века, односно за период гепидске и готске превласти над подручјем Сирмијума (474-566. године).³⁷⁴

Положај имања у атару Сирмијума није довољан за прецизно одређивање његовог карактера као пољопривредног имања. Иако за потврду пољопривредне производње као примарне функције нема довољно података, недостатак података који би негирали такву функцију дозвољавају да се ова вила нађе на карти касноантичких вила рустика.

2. ЛОКАЛИТЕТ 24³⁷⁵

На простору јужне трасе митровачке петље откривени су остаци касноантичке виле (Пл.2).³⁷⁶ На узвишењу, са висинском разликом од 1 m у односу на остали део терена, на површини од 144 m², налазили су се остаци централне грађевине комплекса откривених димензија око 12 x 8,5 m, која је дужом страном била оријентисана правцем север-југ. Откривене су делимично три просторије, чије димензије није било могуће одредити

Просторија 1 налазила се у западном истраженом делу објекта. Истражена је површина од око 53 m². Просторија је имала под украшен мозаиком, који је у

---

³⁷³ Гроб 1 је девастиран, без прилога. Очувана је лобања, нема података о старости и полу.

³⁷⁴ Брукнер 1995, 176

³⁷⁵ Подаци о истраживањима виле рустике преузети су из теренске, техничке и фото документације Покрајинског завода за заштиту споменика културе. У теренској документацији вила је вођена као локалитет 14- вила рустика 7.

³⁷⁶ Локалитет се налазио источно од излазнице митровачке петље. Архитектонски остаци су откривени приликом постављања ПТТ мреже 1987. године.

јужном делу просторије окривен *in situ*. Очуван је део мозаика са геометријским мотивом, изведеним од *tessera* беле, тамно плаве, црвене и жуте боје (Сл.11). Нађене су и бројне *tesserae*.³⁷⁷ Откривени су и остаци фреско малтера.

Просторија 2 налазила се источно уз просторију 1. Истражена је површина од 12,5 m². Просторија је такође имала под украшен мозаиком. Испод субструкције пода налазио се зид означен римским бројем VI, који се пружао у правцу исток-запад. Зид је био дебљине 45 cm, откривен је у дужини од 2 m и спајао се са зидом I у темељном делу.

Просторије 1 и 2 делио је преградни зид I откривен у дужини од 5,5 m. Дебљина зида у северном делу износила је 40 cm, а у јужном 50 cm. Очуван је на нивоу подлоге пода. У северном делу, уз западно лице, констатована је темељна стопа са испустом од 0,6 m, преко којег је постављен под.

Просторија 3 налазила се јужно од просторија 1 и 2. Простирала се целом њиховом истраженом дужином, дужом страном оријентисана у правцу исток-запад. У јужном делу просторије налазио се улаз ширине око 1,2 m, ојачан пиластрима димензија 0,8 x 1 m (Сл.9). Ова просторија је највероватније представљала улазни коридор. Од просторија 1 и 2 делио је преградни зид II, откривен у дужини од 3,6 m. Дебљина зида на источној страни била је 65 cm, док је на западној износио 45 cm. Очуван је у темељној зони, висине 0,25 m у западном делу и 0,8 m у источном. У просторији није констатован под.

Западно од улаза откривен је зид III, испраћен у дужини од 3,2 m. Његова дебљина износила је 60 cm. Очувана је темељна зона зида у висини од 0,6 m. Источно од улаза откривен је зид IV, испраћен у дужини од 4,7 m. Дебљина зида износила је 50 cm. Очувана је темељна зона зида у висини од 0,8 m. На круни зида, у слоју малтера очувани су отисци опека димензија 0,42 x 0,3 x 0,6 m. Откривен је и источни зид коридора означен као зид V, који је представљао и обимни зид грађевине. Зид V је откривен у дужини од 2,4 m, дебљине 55 cm. Североисточни

---

³⁷⁷ Подлога мозаика је оштећена током савремених пољопривредних радова.

угао зида са преградним зидом II није очуван. Очувана је темељна зона зида у висини од 0,8 m.

Зидови су зидани од опека ређаних у правилном слогу у техници *opus spicatum*, везаних беличастим малтером и примесом шљунка. Темељи су грађени од ломљених опека, постављених косо, насатично. Издваја се зидање темељне зоне зида III, где је, у источном делу зида, опека ређана под углом од 45°, у два реда, окренута ка истоку. Темељ овог зида налазио се на субструкцији од ситно ломљене опеке, чија је дебљина варирала од 10 до 25 cm.

Пиластри су очувани у темељној зони. Зидани су истом техником као и зидови.

Просторије 1 и 2 имале су под украшен мозаицима, чију је подлогу чинио дебљи слој хидростатичког малтера на субструкцији од ломљених тегула, имбрекса и фрагмената керамичких водоводних цеви (Сл.10).

Грађевина је имала и прозоре, на шта је указала велика количина прозорског стакла нађена на целој површини грађевине,³⁷⁸ као и подно и зидно грејање.

Кров је био покривен тегулама и имбрицесима.

Највећи проценат покретног материјала чинили су фрагменти провинцијске керамике. Већи проценат припада кухињској керамици, лонцима, поклопцима, а затим и трпезној-крчазима и зделама. Нађени су и фрагменти питоса, посуда за чување и складиштење хране и производа. Од гвозденог материјала, најбројнији су клинови који су служили у конструкцији грађевине. Између источног и јужног зида коридора нађени су делови гвоздених окова или реза. У оквиру просторије 2 нађени су је мањи гвоздени нож и бронзана игла од тордиране жице са правоугаоном главом. У делу ископа око коридора нађени су мањи ашов, лопатица, сврдло и длето, део бронзане прећице и бронзана фибула са навојима. На целом простору грађевине налажени су мањи аморфни комади и тракасти олова са перфорацијама.

---

³⁷⁸ Највећа количина прозорског стакла нађена је на простору око јужног зида коридора.

Степен истражености грађевине не дозвољава ближе одређену типологију, али се на основу положаја коридора може сврстати у тип грађевина са коридором који је постављен са стране. Виле са коридором биле су распрострањене у долини Рајне, одакле су се, у другој половини II века, шириле на територију Паноније.³⁷⁹ Грађевине овако затвореног типа биле су карактеристичне за просторе са оштријом климом, међутим аналогију налазимо и у грађевини са локалитета Зличине код Љубушког у јужном делу Босне и Херцеговине.³⁸⁰

Имање на локалитету 24 налазило се на око 2 km удаљености од северних градских бедема Сирмијума. Недалеко од грађевине, на удаљености од 300 до 500 m, налазила се и источна некропола, на којој су можда сахрањивани и становници виле.

С обзиром на богату декорацију, фрагмент капитела од белог мермера и покретни археолошки материјал у коме је доминирала римска керамика, трпезна и кухињска, истраживачи су претпоставили да се ради о резиденцијалној грађевини чији је власник евидентно био имућан члан римског друштва. Остали објекти комплекса нису истражени те није утврђено постојање објеката који би имали економску функцију. Вила је била довољно близу градских зидина да би могла имати и ладањски карактер, али пажљиво бирана локација на којој је подигнута може указати и на улогу у пољопривредној производњи и снабдевању града. Фрагменти ашова, пољопривредне алатке која је имала своју примену у баштованству и повртарству, као и налази лопатице, сврдла, длета, алата заступљених у свакодневном одржавању имања било ког типа, такође нам дозвољавају ову претпоставку. Вила је на основу технике градње и покретног материјала хронолошки опредељена у период од друге половине III века до

---

³⁷⁹ Thomas 1980, 319, fig.60; McKay 1975, 203

³⁸⁰ Busuladžić 2011, 135, T. 33b

средине IV века, а евидентиране су две грађевинске фазе, вероватно настале у кратком временском раздобљу.

3. ЛОКАЛИТЕТ МИТРОВАЧКЕ ЛИВАДЕ³⁸¹

Грађевина на локалитету Митровачке ливаде подигнута је на остацима римског насеља из периода I и II века. У оквиру архитектонско-грађевинског комплекса виле који је претпостављен на основу распрострањености грађевинског шута, истражен је само део веће грађевине која је делимично захваћена трасом ауто-пута.³⁸² Откривен је зид дебљине од 60 до 70 cm, у дужини од око 5 m, грађен од фрагментованих опека и ломљеног камена везаних чврстим белим кречним малтером. Зид се пружао у правцу северозапад-југоисток. На нивоу темељне стопе зида откривене су подне опеке положене на слој земље црно-жуте боје.

Кров грађевине био је покривен тегулама и имбрицесима.

Покретни материјал није био бројан. Највећа је количина фрагмената римске провинцијске керамике, кухињске и трпезне: лонци, зделе, крчази. Од керамичког материјала нађени су и пршљенци. Фрагменти стаклених посуда нађени су у мањем. Металне налазе чинили су: гвоздени нож, гвоздени клинови, бронзана фибула и неколико бронзаних монета из IV века којима је грађевина датована.

У саставу комплекса налазила се и *specula*, подигнута на око 20 m од делимично истражене грађевине (Сл.12). Очуван је источни део са темељима и надземним делом зида висине 0,4 m који је зидан од природног и ломљеног камена заливеденог у малтеру. Кула је била димензија 4,5 x 4, 5 m. Западни део је очуван у субструкцији од ситног шљунка и малтера. С обзиром на близину

---

³⁸¹ Подаци о истраживањима виле рустике и куле осматрачнице преузети су из теренске, техничке и фото документације Покрајинског завода за заштиту споменика културе. У теренској документацији вила је вођена као локалитет 8-вила рустика 8.

³⁸² Приликом припремних радова пред изградњу одводног канала северне траке ауто-пута E70, 1989. године откривен је грађевински шут и покретни материјал који су указали на присуство објекта на овој локацији.

северног градског бедема Сирмијума, највероватније је функција ове куле – осматрачнице била, не само заштита виле, већ и самог града.

ШАШИНЦИ

4. ЛОКАЛИТЕТ КУДОШ

На око 2 km североисточно од села Шашинаца налазио се локалитет Кудош. Локалитет је евидентиран крајем XIX века,³⁸³ док су систематска сондажна истраживања извршена крајем седамдесетих година прошлог века.³⁸⁴ Систематским ископавањима спроведеним осамдесетих година откривено је насеље руралног типа из периода Флавијеваца (*vicus*) и пољопривредно имање из III-IV века.³⁸⁵

Пољопривредно имање се налазило на око 1,5 km од саобраћајнице *Sirmium-Singidunum*,³⁸⁶ на територији која је припадала широј градској територији Сирмијума. Комплекс виле чинила је базиликална грађевина са апсидом, неколико мањих економских објеката, кула стражара и већа грађевина која се налазила у близини грађевине са апсидом, а која би по мишљењу истраживача, могла бити зграда власника имања (Пл.3).³⁸⁷

Начин градње грађевина условили су пад терена ка северу и могућност појаве подземних вода.

На почетку истраживања откривен је темељ масивног зида дужине 15 m, дебљине 95 cm, који је највероватније имао фортификациони карактер. Зид је

---

³⁸³ На подручју села откривени су остаци архитектуре, зидане гробнице, саркофази и покретни археолошки материјал, видети у: J. Brunšmid, *Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije*, VHAD n. s. I, Zagreb 1895, 148-187. М. и Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, Београд 1951, 100.

³⁸⁴ Brukner 1980, 106-107; *idem.*, 1982, 93-95; *idem.*, 1985, 99; *idem.*, 1995, 138-140

³⁸⁵ Законом о културним добрима археолошко налазиште на локалитету Кудош код Шашинаца заштићено је 1986. године (АН 137).

³⁸⁶ *Idem.*, 1995, 138; Popović 1980, 102-103

³⁸⁷ Објекат није истражен јер тадашњи власник земљишта није дао сагласност за археолошка ископавања.

грађен од притесаног камена заливеденог у малтеру. На горњој површини су се, у малтеру, уочавали отисци опека.³⁸⁸

Управо на овај зид налазила се грађевина са апсидом димензија 24 x 19 m, оријентисана у правцу север-југ. Апсида се налазила на северној страни, централно постављена, дубине 4,85 m, распона 5,8 m. Унутар базилике истражен је западни део апсиде са пиластром и део преградног зида до улаза из наоса у апсиду. Унутрашњи простор подељен је на три брода са два реда од по пет стубаца. Бочни бродови били су ширине 3,5 m, средњи брод ширине 8,5 m. Ступци су зидани од 11 редова опека димензија 0,3 x 0,4 x 0,05 m, које су постављене по дужини, са заравњеним ширим фугнама дебљине 5 cm, са висином од 1,45 m. Димензије горњег дела ступца износиле су 1,07 x 1,66 m, а у темељу 1,6 x 2,6 m. Два завршна реда опека су сложена са испустима тако да се добија профилација горње површине ступца. Темељи су грађени од целих и поломљених опека са испустима на ужим странама, висине 0,35 m. У темељној подлози налазили су се фрагменти тегула, имбрекса и тегула мамата који су били повезани набијеном глином и дрвеним гредама постављеним у систему „роштиља“. Јужни, ужи део ступца, налазио се на дрвеним шиповима. У пресеку ступца јасно су се уочавали остаци дрвених облица пречника 16 cm, дужине 1,35 m, које су се клинасто завршавале.³⁸⁹ Масивни ступци са темељима од ломљених опека и камена повезани кречним малтером, носили су кровну конструкцију чија је таваница највероватније била дрвена, што потврђују остаци пронађени у шуту на поду грађевине. Бочни бродови су највероватније били нижи у односу на средњи брод, ради што бољег осветљења унутрашњости. На јужном зиду налазили су се озидани дренажни канали, постављени на одстојању од 1 m, у ширини зида, постављени ради заштите од подземних вода.³⁹⁰ Северни, источни и западни зидови грађевине били су очувани у темељима са једним до два реда опека, дебљине 65 cm. Темељи су грађени од косо постављених, целих и ломљених

---

³⁸⁸ Brukner 1980, 106

³⁸⁹ *Idem.*, 1982, 94

³⁹⁰ *Idem.*, 1995, 139

зидних и кровних опека везани иловачом.³⁹¹ За градњу темеља коришћен је грађевински материјал испечен у пожару, који је припадао старијој грађевинској фази из III века. У северном делу наоса и у апсиди делимично је била очувана подлога пода од набијене земље и шута, са остацима угљенисаних греда.³⁹²

Са спољашње стране, на угловима, грађевина је била ојачана пиластрима. На дужим странама налазио се потрик, чији су стубови представљали додатно ојачање. За јужну фасаду са улазом не постоје подаци. У току IV века грађевина је адаптирана у житницу (*horreum*) постављањем једног реда стубаца у средњем броду, како би се обезбедило подједнако оптерећење спратне конструкције. Ступци су лошије зидани у односу на старије и били су мањих димензија.³⁹³ Првобитна намена грађевине није утврђена. На основу грађевина истог типа у мађарском делу Паноније³⁹⁴, истраживачи су претпоставили да је грађевина пре адаптације у житницу имала функцију ранохришћанског светилишта. Међутим, током истраживања нису пронађени предмети карактеристични за цркве и/или литургијске обреде који би ову претпоставку и потврдили. Грађевина је била оштећена у пожару, али није утврђен узрок и период.

Део комплекса била је и кула-стражара (*specula*), димензија 4,5 x 4,5 m, удаљена око 70 m од грађевине са апсидом.³⁹⁵

Покретни налази нађени у оквиру виле рустика били су разноврсни и припадали су уобичајеном кућном инвентару. Највећи проценат припада керамичким посудама, углавном зделама, крчазима и пехарима, које су израђене у панонским, локалним радионицама. На могућност израде посуда на имању указивали су фрагменти рељефно украшених здела које су имитирале *terra sigillata*-у. Ове посуде нађене су у јами која се налазила у близини урушене пећи. Поред локалних производа, нађен је и импортован материјал из колоније

---

³⁹¹ *Idem.*, 1982, 93

³⁹² *Ibid.*, 94

³⁹³ *Idem.*, 1995, 139

³⁹⁴ Thomas 1980, 298-300

³⁹⁵ Брукнер 1995, 139

Агрипине (*Colonia Agrippina*) (Келн).³⁹⁶ Поред керамичких посуда и пршљенака од печене глине, нађени су и фрагменти стаклених посуда, наруквице од стаклене пасте, коштане игле, гвоздене и бронзане фибуле, прећице и привесци од бронзе, игле за шивење, гвоздени ножеви, ситне алатке, бријач, кључеви, реза, тробрида стрела са трном, клинови, длета.³⁹⁷ У оквиру имања нађена је и остава новца из IV века, која је са појединачним новцем Клаудија II (268-270), Тацита (275-276), Диоклецијана (284-305), Консанција II (337-361) и Валентинијана II (375-392) вилу датовала у период III и IV века.³⁹⁸

Вила на локалитету Кудош подигнута је на благом узвишењу окруженом широком равницом између Сирмијума и Басијане, коју је са јужне стране оивичила река Сава. Вила је подугнута у области идеалној за развој пољопривредне производње. Производи са овог имања лако су могли наћи своје место на трговима оба града.

Вилу рустику на локалитету Кудош можемо сврстати у тип утврђених имања. У оквиру имања налазила се и кула-стражара, а имање је било ограђено масивним зидом. Имања овог типа подизана су и у унутрашњости провинције, због све чешћих упада варварских племена у периоду IV века.

Настанак и живот виле у периоду III и IV века потврђују и остава новца и појединачни налази, као и керамички материјал. На основу величине самог комплекса може се закључити да се ради о крупном поседу који је обухватао већу површину обрадивог земљишта. У периоду економске и политичке кризе када је посед и настао, имао је велику улогу у снабдевању тржишта, о чему сведочи и грађевина адаптирана у житницу. Њене димензије указују на већи капацитет за складиштење.

---

³⁹⁶ *Ibid.*, 140, T. X, 102; T. XII, 118

³⁹⁷ *Ibid.*, T. XIII 137-149; T. XIV, 150, 153-157, 159, 160

³⁹⁸ *Idem.*, 1982, 93

Тражећи аналогije за грађевину, приметила сам да већина аутора обазриво приступа дефинисању грађевина са асидом које су архитектонски решене на описани начин. Грађевине истог архитектонског решења и приближних димензија, без апсида, дефинисане су као житнице, док присуство апсиде грађевини даје другачију функцију и дефинише је као светилиште. Како резултати истраживања нису могла подржати ову претпоставку, требало би се окренути једноставнијем решењу. С обзиром да је старија фаза подразумевала апсиду и поделу унутрашњег простора по подужним бродовима, могуће је да је функција грађевине била иста. Могуће је и да је током осамдесетих година III века, током упада варвара грађевина страдала и врло брзо након тога обновљена, када јој је додат ред стубаца у средњем броду и када је подигнута кула стражара. Функција апсиде је већ у домену слободне интерпретације-простор једноставно дефинисан као канцеларија, или простор у коме се налазила статуа владара или власника имања.

На имању је могла бити организована и производња керамичких посуда, могуће само за сопствену употребу, на шта указују рељефно украшене зделе које су имитирале *terra sigillata*-у, а које су нађене у културном слоју у јами, у близини обршене пећи.³⁹⁹

Кула-стражара имала је улогу у осматрању и заштити имања и становника, који би потражили уточиште у оквиру имања које је највероватније штитио масивни зид.

---

³⁹⁹ *Idem.*, 1992, 373-378

ТЕРИТОРИЈА ГРАДА БАСИЈАНЕ

*BASSIANAE*⁴⁰⁰

Остаци римског града Басијане (*Bassianae*) налазе се северно од села Доњи Петровци, на локалитету Град, који захвата површину од 20 ha. Овај део Срема налазио се под контролом Скордиска након 279. године п.н.е. Насеље је основано у I веку као *civitas (civitas peregrina Scordiscorum)*, муниципално право добија 124. године, у време владавине Хадријана, а најранији помен као колоније потиче из 214. године, за време Каракале. Град је разорен 454. године, приликом напада Хуна.⁴⁰¹

Градска територија Басијане на северу и истоку простирала се до реке Дунав, док је западна граница пратила линију између Хопова и Јарка. Јужна граница није прецизно дефинисана, могуће је да је река Сава њена природна граница. Ширу територију града карактерише панонска равница, коју делимично нарушавају јужни и југоисточни обронци Фрушке горе (*Alma Mons*).⁴⁰²

Захваљујући идеалном положају, Басијане се развила у културно и привредно средиште области. Овај простор, омеђен рекама Савом и Дунавом, богат мањим воденим токовима, био је изузетно погодан за подизање мањих руралних насеља и пољопривредних добара.

---

⁴⁰⁰ Решењем Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НРС бр.306/47. од 15.10.1947. године налазиште је заштићено, а 1990. године, категорисано је као културно добро од изузетног значаја (АН 105, у Централни регистар уписано 22.12.1993. године).

⁴⁰¹ Ископавања Басијане вршена су 1882. године, а затим 1935. године, након аеро-снимања које је вршило Историјско друштво у Новом Саду. На основу аеро-снимака М. Грбић израдио цртеж плана Басијане (Васић 2013, 81)

⁴⁰² Статус муниципијума је потврђен надгробним спомеником П. Елијуса Дасијуса: *P. Aelius Dasius dec(urio) m(unicipii) B(assianarum)* (Душанић 1967, 70).

ХРТКОВЦИ

5. ЛОКАЛИТЕТ ВРАЊ⁴⁰³

Локалитет Врањ налази се у селу Хртковци, са леве стране рукавца Врањ, јужно од праисторијског локалитета Гомолава. Током систематско-заштитних ископавања 1991. године⁴⁰⁴, на површини од око 1 ha откривени су остаци већег пољопривредног имања – виле рустике. Вила рустика подигнута је на остацима старијег стамбеног хоризонта – викуса. Овај простор коришћен је и у XVIII веку за сахрањивање, што је умногоме допринело поремећају стратиграфије локалитета.

У току досадашњих истраживања, откривени су остаци три грађевине (Пл.4).

ГРАЂЕВИНА 1

У оквиру грађевине 1 откривено је и делимично истражено петнаест просторија. Грађевина је оријентисана дужом страном у правцу северозапад-југоисток, у дужини од око 48 m, док је ширина истраженог дела износила око 14 m.

Просторија 1, правоугаоне основе, димензија 3,5 x 4,5 m. Омеђена је зидовима II, III, IV, VI.

Просторија 2, правоугаоне основе, налази се СИ уз просторију 1. Димензије просторије су 3,5 x 4,5 m, омеђена је зидовима I, III, IV, VI.

Просторија 3 правоугаоне основе, димензија око 2,3 x 7,5 m. Омеђена је зидовима I, II, III и XVI. Налази се југоисточно од просторија 1 и 2 и пружа се целом њиховом дужином.

---

⁴⁰³ Подаци о вили рустици на локалитету Врањ преузети су из наведених публикованих текстова и неће бити посебно цитирана: Даутова Рушевљан 1985, 110-114; *Idem.*, 1993, 53-70; *Idem.*, 1999-2000, 15-28; *Idem.*, 1999-2000, 163-168; *Idem.*, 2004, 171-173; *Idem.*, 2005, 239-249.

⁴⁰⁴ Систематска истраживања не само локалитета Гомолава, већ и шире околине, започета су још 1953. године и настављена, са прекидима од 1979. до 2008. године.

Просторија 4, правоугане основе, димензија 5,5 x 7,5 m, налази се СЗ уз просторије 1 и 2. Делимично је истражена. У средишњем делу откривен је канал ширине 26 cm зидан од опека димензија 0,44 x 0,3 x 0,5 m, који се пружао правцем исток-запад. Изнад канала налазио се слој шута од кречног малтера са опекама и шљунком и слој гаражи помешан са већом количином нагореле житарице, дебљине 7 cm. Постојање канала у овој просторији указује на употребу система загревања и канализационе мреже. Остаци житарице, постојање система за загревање у просторији 4 могу навести на претпоставку о функцији просторије, која је могла да служи као простор за чување или складиштење житарица.

Просторија 5, правоугане основе, димензија 3,7 x 4,7 m. Омеђена је зидовима I, VI, VII, VIII. Делимично је истражена.

Просторија 6, правоугане основе, димензија 3,7 x 2,8 m, налази се СИ уз просторију 5. Омеђена је зидовима I II, VI, VII, VIII. Делимично је истражена.

Просторија 7, правоугане основе, димензија 9,4 x 4,7 m, омеђена је зидовима I, VII, VIII, XII. Зидови I и XII формирали су апсиду полупречника 4,7 m. Испод темеља апсиде констатовани су зидови означени римским бројевима XII, XIII, XIV који су припадали старијој фази.

Просторија 8, правоугане основе, налази се СИ уз просторију 7. Димензије просторије су 9,4 x 3,7 m. Омеђена је зидовима VII, VIII, IX, XI. У просторији је, на нивоу сокла зида XI, као и поред зида IX, на релативној дубини 0,7 m, очувана подна површина од малтера дебљине 30 cm, на којој су *in situ* откривени остаци стубића хипокауста.

Просторија 9, правоугане основе, димензија 9,4 x 2,4 m, налази се СИ уз просторију 8, дефинисана је као коридор. Омеђена је зидовима VIII, IX, X, XI. У зиду VIII, у југоисточном, ужем делу просторије, налази се профилисан праг од малтерног премаза, димензија 1,4 x 0,55 m. На нивоу сокла уз зид X, на релативној дубини 0,55 m, констатована је већа подна површина димензија 1,7 x 1,2 m, од

сивог малтера дебљине око 10 cm.⁴⁰⁵ Остаци друге подне површине очуваних димензија 2,4 x 1,9 m, који се налазе у истом делу коридора, испитани су на релативној дубини 1,2 m.

Просторије 10 и 11 налазе се југоисточно од просторије 3, постављене једна уз другу. Димензије просторије 10 су 3,8 x 3,4 m, а просторије 11 3,8 x 3,6 m. Омеђене су зидовима I, II, XVI, XVII и XVIII.

Просторије 12-15 налазе се у северозападном делу грађевине, уз просторије 7-9. Просторије 12 и 15 налазе се источно од зида XXIII, док се просторије 11 и 14 налазе западно од овог зида. Истражен је само део уз зидове просторија, док остали делови нису истражени, тако да димензије нису утврђене. На основу истражених делова зидова могу се претпоставити две фазе у оквиру касноантичке фазе грађевине. Издваја се зид I, обимни зид грађевине и зидови XX-XXV чије су се темељне зоне налазиле испод темељне зоне зида I (Сл.13).

Темељи су зидани од ломљеног необрађеног камена, фрагмената опеке и кречног малтера. Темељи апсиде зидани су од опека и тегула, дебљине 50 cm. Дубина темеља варира је од 0,4 до 0,7 m.

Зидови су солидно зидани. Спољни зидови, означени римским бројевима I и II зидани су од полуобрађеног камена и опеке заливени сивкастобеличастим кречним малтером. Дебљина ових зидова износила је 70 cm, са испустом темељне стопе од 7 до 10 cm. Очувана су само два до три реда опека у висини. Преградни зидови III, IV, V, VI зидани су на исти начин, али је њихова дебљине износила 50 cm. Дебљина зидова VII, IX, X, XI, варира је од 40 до 60 cm, зидани су закође од камена и опеке везаних кречним малтером.

Испод темеља апсиде налазио се нивелациони слој који је чинио хидростатички малтер дебљине 80 cm. Овај слој констатован је и испод темеља зида XIII, унутар апсиде. Зидови XII, XIII, XIV припадали су старијој фази која је датована у прву половину III века. На зиду XII, који се налазио са спољашње западне стране апсиде, нађена су два питоса мањих димензија, један у другом.

---

⁴⁰⁵ Подница је девастирана укопавањем касно средњовековних гробова.

Површине са остацима пода констатоване су у свим откривеним просторијама. Остаци подова у просторијама 1-6 констатовани су на нивоу темељне стопе. Под је од црвено печене земље дебљине 3-5 cm испод које се налази слој жуте глине дебљине 1,5-2 cm. На поду просторија 5 и 6 констатоване су подне опеке *in situ* и део подне површине од сивог кречног малтера са туцаном опеком. Под од сивог кречног малтера очуван је на релативно малој површини у просторијама 8 и 9. У просторији 9 испитана су два нивоа подница. Уз зид X, са северне стране, на дубини од 0,5 m, испитан је део подне површине са премазом од малтера сивкасте боје, дебљине око 10 cm. У источном делу коридора, на релативној дубини од 1,2 m, откривени су остаци друге подне површине, такође грађене од малтерског премаза сивкасте боје. Ова подница налазила се на нивелационом слоју жуте глине и субструкције од опеке, керамике и печене земље, дебљине од 10 до 30 cm, што је издвајало од подница на вишој нивелети. Испод овог слоја налазио се нивелациони слој жуте глине.⁴⁰⁶

У свим грађевинама нађена је већа количина подних плочица правоугаоног и хексагоналног облика, нарочити у просторији 4 грађевине 1.⁴⁰⁷

Остаци хипокауста од опеке квадратног облика фундирани на малтерној подници указују на подно загревање виле. Очувано је 8 правилно распоређених стубића од сложене опеке.

Испред прага просторије 9 нађена је већа концентрација остатака *fresco* малтера. Након делимичне обраде и реконструкције, констатовани су мотиви у форми медаљона и вертикалних трака са флоралним и геометријским орнаментима, изведеним црвеном, зеленом, наранџастом, сивом и плавом бојом.⁴⁰⁸ Анализа фрагмената показала је да је овај део грађевине имао сводну конструкцију.⁴⁰⁹

---

⁴⁰⁶ Остаци поднице откривене на релативној дубини 1,2 m могу се хронолошки везати за старију фазу објекта датовану у прву половину III века.

⁴⁰⁷ Даутова Рушевљан 1999-2000, 18, Т. III. 3-8

⁴⁰⁸ *Idem.*, 2004, 242, сл. 4

⁴⁰⁹ Даутова Рушевљан, Вујовић 2006, 70, сл. 36

Северно од просторије 4, дуж северног зида налазили су се темељи стубаца димензија 0,65 x 0,65 m, грађени исто као и зидови грађевине. На нивоу темељне стопе налазили су се остаци пода од црвено запечене земље. Могуће је да се у овом делу виле налазило двориште, могуће са портиком на јужној страни, на који указују остаци стубаца.

ГРАЂЕВИНА 2

На око 10 m југоисточно од просторије 3 грађевине 1 констатован је зид у дужини од 1,5 m, дебљине 0,7 m, који се пружао у правцу северозапад-југоисток. Под правим углом настављао се зид II, дебљине 0,6 m. Унутар просторије коју су формирала ова два зида откривене су две јаме. Јама 1, пречника 2 m, дубине 3 m, која се сужавала се ка дну, констатована је уз унутрашње лице зида I. Укопана је у слој жуте глине, испуњена мрком растреситом земљом и грађевинским шутом са великом количином покретног материјала. Источно од Јаме 1, у слој жуте глине укопана је Јама 2 овалног облика, дубине 1,1 m, испуњена мрком растреситом земљом и грађевинским шутом са малом количином покретног материјала. На дну јаме констатован је рецентан људски скелет.⁴¹⁰

Југоисточно од зида I грађевине 2, а у правцу просторије 10 грађевине 1, откривен је апсидални зид означен бројем XIX. Југоисточно од овог зида откривен је мањи део зида који се пружао правцем северозапад-југоисток, паралелан са зидом I грађевине 1. Врло је могуће да су откривени зидови припадали грађевини 2, с обзиром на њихову близину.

ГРАЂЕВИНА 3

На 20 m северно од атријума/портика грађевине 1 налазила се грађевина 3, делимично истражена. Паралелно са зидом грађевине 1 откривен је зид у дужини

---

⁴¹⁰ Даутова-Рушевљан 2000, 17

од 3 m. Темелъ зида, дебљине 0,65 m, грађен је од необрађеног камена и фрагмената опеке везаних сивим кречним малтером.

Покретни материјал је заиста бројан и разноврстан. Највећи проценат припада фрагментима керамичких посуда, кухињских, трпезних и посуда за транспорт. Најзаступљеније су зделе и лонци различитих типова и варијанти, затим тањира, поклопци, судови са дршкама, крчази и пехари, траонице, кадионице, затим питоси и амфоре. Нађено је доста *terra sigillata* здела које потичу из неколико радионица, рељефно украшене геометријским, флоралним и животињским мотивима. Осим *terra sigillata* здела, нађен је и велики број фрагмената здела и тањира са печатним орнаментом. Неколико тањира са печатом нађено је и у грађевини 2.⁴¹¹ Аналогни примерци са територије Срема датују се у период од I до III века.⁴¹² Неке од ових здела нађене су у просторијама 7 и 9.⁴¹³ У овим просторијама нађено је и осам фрагмената обода или дна амфора.⁴¹⁴ Издвојена су и три фрагмента амфора за вино које су се као црноморски импорт на територији средњег Подунавља датовале у период III и IV века.⁴¹⁵ Бројни лонци и поклопци припадају типовима који су коришћени у широком временском распону, од I до IV века.⁴¹⁶ Интересантан је податак да глеђосане посуде представљају редак налаз. Нађена је велика количина фрагмената питоса, који су служили за чување зрнасте хране и течности. На рушевинама темеља зида XII, испред апсиде, нађена су два цела питоса смештена један у други, који су, на

---

⁴¹¹ *Idem.*, 2008, 295, сл. 11/2, 4

⁴¹² Brukner 1981: 76, T. 50/8-10

⁴¹³ У просторији 7 нађен је фрагмент зделе са рељефном представом лава у покрету на десно и срцолоким листовима (Даутова Рушевљан, *op.cit.*, 293, сл. 2/4). Здела је производ радионице *Rheinzabern*. Аналогије су примерци нађени у Сирмијуму (Brukner, *op.cit.*, T. 29/70). Аналогни примерци здела овог типа са подручја Срема датовани су у почетак III века (Brukner, *op.cit.*, 70, T. 32/94). У просторији 9 нађена је здела на ободу украшена листовима у барботин техници (Даутова Рушевљан, *op.cit.*, 293, сл. 2/1). Овај тип зделе карактеристичан је за галске радионице и радионицу *Rheinzabern*, чији се производи на простору Паноније датују у доба Трајана и Хадријана (Brukner, *op.cit.*, T. 12/7-8). И испред апсиде просторије 7, унутар питоса, нађен је фрагмент тањира датован у период од Тиберија до Веспасијана (Даутова Рушевљан, *op.cit.*, 295, сл. 2/6).

⁴¹⁴ Даутова Рушевљан, *op.cit.*, 303, сл. 8/2, 8/3

⁴¹⁵ *Idem.*, 1999-2000, 18

⁴¹⁶ *Idem.*, 2008, 299

основу аналогичја датују у период I и II века.⁴¹⁷ Нађено је и неколико керамичких жижака са печатом мајстора *FORTIS*, који се датују у период II и III века.⁴¹⁸ Осим фрагмената керамичких посуда и жижака, нађени су и керамички пршљенци биконичног облика нађени у грађевини 2, где је нађен и велики број обода, дна и реципијената боца и здела од стакла.⁴¹⁹ Налази из културног слоја виле датовани су у период III и IV века. Налази новца: антонинијани Галијена и бронзе Констанција II и Јулијана ковани средином IV века могу се повезати са временом градње виле рустике.⁴²⁰

Интересантан налаз представљају кости камиле, чији су остаци потврђени на локалитетима провинције Доње Паноније са остацима материјалне културе из III и IV века.⁴²¹

У културном слоју изнад подова просторија и у јамама у грађевини 2 нађени су бројни утилитарни предмети: игле за шивење, укоснице од кости кружног пресека, са овалном или купастом главом, које су незнатно оштећене.⁴²² Аналогни примерци нађени су и у осталим просторијама грађевине 1 и датовани су у период III и IV века. Значајне су и две масивне игле за шивење од кости и бронзе, које су на основу аналогичја са ранијих ископавања датоване у период III и IV века.⁴²³ Нађена је једна бронзана игла које је могла бити коришћена у медицинске сврхе, као и минијатурна кашичица од кости.⁴²⁴ Аналогни примерци са локалитета у Срему датовани су у период од II до IV века. У културном слоју виле нађене су и жетони за игру од креде, керамике и кости,⁴²⁵ коштане оплате,⁴²⁶

---

⁴¹⁷ Brukner 1981, T. 127/1, 3

⁴¹⁸ Даутова Рушевљан 2008, 303, сл. 8/1-2; 11/5

⁴¹⁹ *Ibid.*, *loc.cit.* сл. 10/4-5; 13/3-4

⁴²⁰ *Idem.*, 2005, 246

⁴²¹ Претпоставка В. Даутове Рушевљан је да су камиле коришћене за транспорт људи и робе, доспеле са војницима у време династије Севера и касније, из источних провинција Царства. На локалитетима у централној Србији, остаци кости камиле нађене су у Виминацијуму (Вуковић 2013, 251-267).

⁴²² *Ibid.*, 309, сл. 9/6-10

⁴²³ *Ibid.*, *loc.cit.* сл. 9/11-12

⁴²⁴ *Ibid.*, *loc.cit.* сл. 9/5, 9/4

⁴²⁵ *Ibid.*, *loc.cit.* сл. 10 / 8-9

⁴²⁶ *Ibid.*, *loc.cit.* сл. 10/3

гвоздени кључеви,⁴²⁷ разне алатке и ножеви⁴²⁸, фибуле коленастог типа⁴²⁹. Осим фибула овог типа, нађене су зооморфна и крстаста фибула⁴³⁰. У културном слоју грађевине 2 и у просторији 2 грађевине 1 нађено је бронзано прстење које је било у употреби у ширем временском распону, од I до IV века.⁴³¹ У оквиру грађевине 2 нађен је и калуп за ливење од камена.⁴³²

Нађена је велики број гвоздених клинова и шипке правоугаоног пресека за ојачавање дрвених конструкција.

Истражени делови грађевина указују на пољопривредни посед знатних размера, у коме је живот пажљиво и прецизно организован. Ово имање је могло припадати средњим поседима, а начин градње, употреба штука, фреско осликани зидови, загревање грађевине, начин градње подова, али и квалитет и типологија покретног материјала, јасно указују на имућног власника који је, могуће, припадао римском нобилитету. На основу досадашњих резултата не може се тачно установити положај грађевина на имању. Делимично су истражене три грађевине, од којих би грађевина 1 правоугаоне основе имала резиденцијални карактер, али су се у оквиру ње налазиле у неке економске просторије. Распоред просторија, за сада, указује на аксијалну форму у оквиру издужене основе грађевине, у којој се резиденцијални део налазио у западном делу, где су се налазиле просторије са системом загревања, апсидом и коридором у северном делу ка дворишту. Постоји могућност да се у овом делу налазио и портик. Просторна анализа материјала до сада није показала намену просторија. Ниво откривености и истражености грађевина 2 и 3 не допушта њихово дефинисање, с

---

⁴²⁷ *Ibid.*, *loc.cit.* сл. 10/6-7; 13/5

⁴²⁸ *Ibid.*, *loc.cit.* сл. 13 / 6-7

⁴²⁹ *Ibid.*, *loc.cit.* сл. 9/3

⁴³⁰ *Idem.*, 1999-2000, 17, Т. I, 3, 4

⁴³¹ *Ibid.*, *loc.cit.* Т. I, 9-11, са нап. 8

⁴³² *Ibid.*, 17, Т. III, 1

обзиром да су откривени само делови једног или два зида. Битно је нагласити да су и на овим локацијама нађени делови пода рађени од подних плочица. У грађевини 2 откривене су две јаме са покретним материјалом из периода III и IV века. Бројне игле за шивење, пршљенци и ситан алат указују на свакодневне радне активности у оквиру домаћинства. Приметно је одсуство гвоздених алатки карактеристичних за пољопривредно имање, мада се овај недостатак може правдати и чињеницом да истраживања виле нису завршена. Интересантан је налаз калупа за ливење, који указује на занатску делатност, врло вероватно, али не искључиво, за сопствене потребе. Покретни материјал нађен током ископавања сведочи о локалној производњи. Основна делатност становника виле била је пољопривредна производња, пре свега гајење пшенице и јечма. За рад у пољу коришћена су говеда. Такође, на имању је, осим гајења говеда, потврђено гајење оваца, коза, свиња и кокошака, што за исхрану, што за рад у пољу или транспорт.⁴³³ Локација на којој је подигнуто имање и повезаност са копненом и воденом комуникацијом омогућили су прилив импортоване робе на имање и транспорт са имања, на шта указују и бројни фрагменти амфора које потичу из радионичких центара средњег и доњег Подунавља у периоду III и IV.

Несумњиво је у питању већи посед имућног припадника римског друштва, који је имао битну улогу у снабдевању Басијана, на чијој се територији налазио, у периоду од средине III до средине IV века.

БАЧКА

Област Бачке простире се северно од Срема. Омеђена је реком Дунав на западу и југу, Тисом на истоку. У античком периоду Дунав је представљао како границу провинције Доња, односно Друга Панонија, тако и границу Царства

---

⁴³³ Више о економици виле рустике на локалитету Врањ видети у: Поглавље V.4 Економика виле рустика

према областима које су насељавала варварска племена. Десна обала реке у уски појас на левој обали биле су обезбеђене низом утврђења и осматрачница, а у време Диоклецијанове владавине, уз реконструкцију старих утврђења на десној обали, подижу се и утврђења на левој обали Дунава. У залеђу лимеса, на простору јужно од Дунава, подизана су пољопривредна имања која су пружала економску потпору. Равничарска област северно од Дунава није била под потпуном римском управом. *Barbaricum*, како су га Римљани звали, био је насељен номадским варварским племенима која су својим честим упадима угрожавала граничну област, временом и унутрашњост провинције.

Пљачке и уништавања која су пратила упаде варварских племена, утицале су на начин градње вила рустика у залеђу границе. Имања су била ограђена масивним зидовима, а у оквиру имања подизане су и куле осматрачнице. У овој области делимично је истражена једна вила рустика која се налазила на падинама Фрушке горе, између каструма *Вононија* (Баноштор) и *Сусум* (Петроварадин).

БЕОЧИН

6. ЛОКАЛИТЕТ МАРИН ДО, ДУМБОВО

Локалитет Марин До евидентиран је у долини Думбовачког потока 1963. године.⁴³⁴ У профилима потока откривени су остаци зидова, а на источном брегу остаци спекуле.⁴³⁵

Археолошким ископавањима утврђена су два стамбена хоризонта: на брегу и у долини констатован је старији хоризонт са остацима викуса из I и почетка II века; у долини је констатован млађи хоризонт са остацима виле рустике са кулом стражаром (*specula*) из IV века, која се налазила на падини брега са које је могла да

---

⁴³⁴ Заштитна археолошка ископавања започета су тек 1972. године, иницирана изградњом погона Беоцинске фабрике цемента и трајала су до 1976. године.

⁴³⁵ Локалитет Марин До је вишеслојни локалитет на коме су констатовани остаци раноримског насеља – викус и остаци касноантичке виле рустике са кулом стражаром. Локалитет је од 1967. године заштићено културно добро (АН 142). Спекула је 1964. године стављена под заштиту Закона (АН 111).

се посматра обала Дунава и штити улаз у вилу.⁴³⁶ На југу, у подножју брега који затвара долину, налазио се зид, међутим његово истраживање није било могуће.⁴³⁷ Северна и јужна граница виле поклапале су се са насељем из I века (Пл.5).

Делимично су истражене три грађевине, односно два грађевинска комплекса: грађевина 1 на северу и 120 m јужније грађевине 2 и 3.

ГРАЂЕВИНА 1

Грађевина 1 делимично је истражена. Откривена основа је димензија 20 x 13,5 m, дужом страном оријентисана правцем север-југ. Откривена су два обимна зида, северни зид III са два спољашња пиластра димензија 0,6 x 0,6 m и јужни зид IV. Северни и јужни зид били су повезани коридором дужине 20 m, ширине 1,6 m. Коридор је са западне и источне стране био омеђен делимично очуваним зидовима I и II (Пл.6).

Зидови грађевине 1 зидани су у неправилном слогу, од необрађеног ломљеног камена и облутака везаних негашеним кречним малтером са ситним шљунком и истуцаном опеком, без наглашене темељне стопе. Дебљина зидова износила је 50 cm, односно 45-48 cm за зидове I и II. Под очуван у виду фрагмената грађен је од малтерног премаза дебљине 10 cm,⁴³⁸ а под коридора грађен је од камених облутака заливених у малтерском премазу од негашеног креча и истуцане опеке дебљине 23 cm, постављених на слој набијене земље. На основу начин градње пода коридора може се претпоставити да коридор није био покривен и да је служио као светларник или дворишни пролаз.

---

⁴³⁶ У долини је старији хоризонт био прекривен наплавином дебљине 20 cm. На појединим местима констатован је танак слој иловаче дебљине 5 cm, који је представљао нивелациони слој на коме су подигнути објекти (Брукнер 1976, 19).

⁴³⁷ Испитан је само део зида због нерешених имовинско-правних односа. Истражени део зида са очуваним кровним опекама које су својим ојачаним ребрима биле окренуте ка зиду (ваздушна изолација) и бојеним малтерним слојем, навео је истраживаче на претпоставку да се ради о зиду репрезентативне грађевине, можда светилишта (*Ibid.*, 22).

⁴³⁸ На нивоу пода откривен је слој гари, зиданог малтера и фрагменти малтерног пода дебљине око 10 cm. На разрушеним и делимично нивелисаним зидовима констатовани су остаци каснијих објеката од дрвене конструкције, на шта указују трагови од коља, леп, пећ у зиду и подови од набоја (*Ibid.*, 26).

ГРАЂЕВИНА 2

Непосредно уз леву обалу потока евидентирани су остаци грађевине 2, која је била знатно оштећена ерозијом потока (Пл.7). Грађевина је подигнута на остацима колибе из I века. Откривена површина износила је 20,75 m у правцу север-југ и 7,5 m у правцу исток-запад. На јужном делу, у профилу потока, налазила су се два зида која су вероватно затварала југоисточни угао грађевине. Источни зид II који се у дужини од 20,75 m пружао правцем север-југ, подигнут је на поду од набоја колибе викуса. На западном лицу зида налазио се пиластар димензија 0,6 x 0,15 m. Зид је на северном крају био оштећен, а на јужном везан са зидом I који се пружао у правцу исток-запад и са њим формирао југоисточни угао грађевине. Део зида изнад темељне стопе очуван је у висини од 0,5 m. У зиду I констатован је пролаз, који је секундарно зазидан.

Зид II грађен је од необрађеног, али пробраног камена форме тесаника или облутака, широко фугован танким слојем финог, жућкастог малтера дебљине 2 cm. У малтеру су двоструко урезане хоризонталне, вертикалне и косе линије, које прате форму камена. Темelj је, изнад темељне стопе у висини од 0,45 m, грађен од крупнијих облутака заливених малтером. У доњем делу, висине 0,58 m, зидан је од мањих облутака сложених у редове, без везива.

Са обе стране зида II, у ширини 1,5 m налазили су се остаци урушене кровне конструкције од тегула и имбрекса. У кровном шуту нађени су: 1 дг vujoVICmir@gmail.com тегуле мамате, гвоздени ексери и остаци горелих греда и дасака. Испод шута констатован је ниво пода. Уз источно лице зида нађена су *in situ* три плочаста камена, уз западни сокл плоча од камена димензија 0,58 x 0,85 m, а северније компактна подлога од ситних облутака и ломљене опеке. У секундарном положају откривени су фрагменти малтерног пода од жућкастобеличастог малтера и ситног шљунка, дебљине 10 cm.

ГРАЂЕВИНА 3

Западно од грађевине 2, на површини димензија 15,7 x 3,5 m, откривен је северни део грађевине 3.⁴³⁹ Фасадни зид II и преградни зид I исте су структуре као и зидови грађевине 2. На спољњој страни и угловима налазили су се пиластри димензија 0,6 x 0,4 m. Шут од кровних тегула и имбрекса нађен је са обе стране зида II, али је компактнији у унутрашњости грађевине. Унутар грађевине, у профилима, уочени су суспензура пода од негашеног креча, истуцане опеке и шљунка дебљине 8-12 cm и зидне опеке. На обимном зиду II највероватније се налазио прозор, на шта указује велика количина фрагмената равног стакла нађена у нивоу пода између зидова I и II, у слоју гаражи.

На површини између грађевине 1 и грађевина 2 и 3 откривени су трагови коља што указује на ограђивање одређеног простора.

У подножју брега који затвара долину, на јужној страни локалитета, откривен је масивни зид објекта који није било могуће истражити.⁴⁴⁰ Редак покретни материјал, као што су тегуле мамате које су указивале на вертикално загревање и фрагменти зидног малтера са траговима боје, навели су истраживаче на претпоставку да се овде налазила репрезентативна грађевина.⁴⁴¹

SPECULA

Кула-стражара димензија 7,5 x 7,5 m налазила се на нижем платоу источног брега. Очувана је само половина квадратне основе. Зидови су били видљиви у темељној зони, сем у источном делу, где је очуван један ред опека.

---

⁴³⁹ Јужни део грађевине није истражен јер се налазио испод савременог домаћинства (*Ibid.*, 27, са нап. 25).

⁴⁴⁰ Зид је испитан само на летњем путу, јер власници земље нису дали сагласност за ископавање (*Ibid.*, 22, са нав. 18).

⁴⁴¹ Истраживачи су претпоставили да се ради о светилишту, што није археолошки потврђено.

Зид куле грађен је од опека које су формирале оба лица, док је међупростор ширине око 20 cm испуњен масом од ломљеног камена, опеке и малтера. Дебљина спојница између опека димензија 0,36-0,4 x 0,26-0,29 x 0,04-0,065 cm, износила је 4 до 6 cm.

Темељ је грађен од ломљеног камена различите величине и крупнијег речног облутка везаних кречним малтером са песком и ситним шљунком. На спољним ивицама видљив је сокл, који због неправилно зиданог темеља варира од 2 до 11 cm. Дебљина темеља северног зида износила је 94 cm, источног од 94 до 100 cm, а јужног 85 cm.

На простору све три грађевине нађени су бројни покретни налази. Најбројнији су фрагменти римске провинцијске керамике.⁴⁴² Нађене су и бројне гвоздене алатке, луковичасте и прстенасте фибуле, бронзани окуви за појасну гарнитуру облика амфоре и срца, бронзана тракаста наруквица, бронзана оплата са траговима позлате са сценом подунавских коњаника, вероватно за дрвену кутију.⁴⁴³ У слоју гаражи и угљенисаног дрвета нађен је већи број клинова, клампфи, реза, кључева за дрвене и гвоздене браве.⁴⁴⁴ У културном слоју грађевине 2, а посебно грађевине 3, откривене су гвоздене алатке: секира, ашов, чекић, длета, турпије и гвоздена згура,⁴⁴⁵ може се претпоставити да се у оквиру комплекса налазила и ковачница која је служила за израду и оправку пољопривредних алатки за потребе имања. Сачувани дрводељски алат: длета и турпије, коришћени су за обраду дрвета којег је било у изобиљу на овом подручју. У нивоу пода грађевине 3, између зида I и зида II, откривен је гвоздени наковањ. На овом простору, у слоју гаражи, нађена је велика количина фрагмената равног стакла, највероватније прозорског.

---

⁴⁴² *Ibid.*, 31, T.X-XIII

⁴⁴³ *Ibid.*, *loc.cit.*, T.XV, 7-9, 12; XIV, 3,4, 13, 25

⁴⁴⁴ *Ibid.*, *loc.cit.*, T.XV, 8-10; T.XVII, 1-8, 10-14

⁴⁴⁵ *Ibid.*, T. XVI

Ситуациони план виле рустике у Думбову указује на јасну поделу имања на *pars rustica* и *pars urbana*. Објекти нису гравитирали око резиденцијалне грађевине, већ је распоред био условљен конфигурацијом терена. Архитектонско решење грађевине 1, иако није истражена потпуно, као и покретни археолошки материјал, навели су истраживаче на претпоставку да је грађевина имала резиденцијални карактер. Грађевина би се могла сврстати у тип грађевина четвртасте основе, са централним коридором, који у овом случају највероватније није био покривен, а који је одвајао резиденцијални од економског дела грађевине. Откривена већа просторија би могла имати ту функцију. Овај тип је на територији Србије слабо распрострањен⁴⁴⁶, али је у Мађарском делу Паноније добро познат.⁴⁴⁷

Грађевина 2 такође није истражена у потпуности, али се на основу откривене архитектуре и покретног материјала може претпоставити да се ради о економском објекту. Шири пролаз у зиду I, који је касније зазидан указује да је ово могао бити улаз у двориште грађевине које је имало трем, на шта указује двосливни кров над зидом II и начин градње пода уз зид II.

Двориште са тремом највероватније је заузимало централно место у грађевини, а око њега су груписане просторије могуће намењене смештају сточне хране, житарица, алатки. Присуство тегула мамата указује на вертикално загревање па се може претпоставити да су у једној таквој просторији која је гарантовала суву средину чуване житарице, док велика количина гвоздених алатки наводи на претпоставку да се можда у овом делу налазила и шупа за складиштење алата, могуће и радионица.

Покретни материјал констатован приликом ископавања грађевине 3 указује на њен економски карактер. Гвоздене алатке за ручну обраду земље, дрводељски алат, секире, гвоздена згура и гвоздени наковањ откривен између зида I и II, могу

---

⁴⁴⁶ Типу вила са централним коридором припадају виле рустике на локалитету Црквине у селу Скобаљ (Ропкић Ђорђевић 2013, 85-95) и на локалитету Дубочај у Гроцкој (Vasić 1970, 58-59, T. IV).

⁴⁴⁷ Thomas 1964, 360, sl.177

навести на претпоставку да се овде налазила и ковачница која је служила за израду и оправку пољопривредних алатки за потребе имања.

Трагови коља откривени на површини између грађевине 1 и грађевина 2 и 3 могу указати на ограђен простор или за животиње или простор на коме су се налазиле баште.

Претпоставка истраживача да се у јужном делу налазило светилиште није потврђена, али треба узети у обзир да је овај простор недовољно истражен за било какав закључак. Светилиште као посебан објекат уобичајена је појава у оквиру вила рустика, али на нашој територији није потврђен ни један случај.

Кула стражара подигнута је на падини брега одакле је био отворен видик ка обали Дунава. Положај куле омогућавао је добар преглед долине, благовремено реаговање у случају опасности и пружао је заштиту и улазу у вилу. Овакве куле уобичајене су у периоду касне антике дуж Лимеса, издвојене или у склопу вила и служиле су за заштиту граничне линије и становника вила.⁴⁴⁸

Положај виле говори о њеном значају у снабдевању војске пољопривредним, могуће и занатским производима. Њена економика је сигурно била условљена њеним положајем. Узане и заклоњене долине у каквој је вила подигнута, биле су погодне за насељавање, иако нису пружале много могућности за бављење земљорадњом. Природни услови више су погодвали сточарству па и виноградарству, али се не сме занемарити производња житарица. Истраживања старијег хоризонта говоре у прилог претпоставци да је сточарство чинило окосницу производње.⁴⁴⁹ Анализе фаунистичког материјала показале су да су кости домаћих животиња преовладавале у односу на кости дивљих животиња, што указује на већи значај узгоја животиња од лова и риболова.⁴⁵⁰ Овај податак указује на важну улогу гајења животиња од којих је већина служила за исхрану. Број и однос костију животиња јасно одражава начин живота становника у

---

⁴⁴⁸ Брукнер 1976, 23, са нап. 20

⁴⁴⁹ *Ibid.*, 22, са нап. 17

⁴⁵⁰ Bökönyi 1976, 49-51

руралном насељу римског царског периода, који је био заснован на узгајању домаћих животиња.

Комплекс у Думбову припадао је типу утврђених имања каква су била уобичајена у периоду касне антике у пограничним областима, али и у унутрашњости провинције, због све чешћих упада варварских племена. Покретни материјал, пре свега новац владара из IV века⁴⁵¹, луковичаста и прстенаста фибула, а затим и римска-провинцијска керамика са формама карактеристичним за IV век, датују вилу у другу половину IV века.⁴⁵² Ово је период када долази до економског и политичког слабљења Царства и великог притиска на његове границе. Њен положај је стратешки пажљиво одабран. Налазила се у долини на северним падинама Фрушке горе која је представљала прву одбрамбену зону, у пограничној зони лимеса, између каструма *Bononia* (Баноштор) и *Cusum* (Петроварадин). Положај јој је омогућио да пружи заштиту становништву и економску сигурност и становништву и трупима које су се налазиле у наведеним каструмима.

Вила је страдала у једном од налета варварских племена преко Дунава.

ЗАПАДНА СРБИЈА И ШУМАДИЈА

Област јужно од река Сава и Дунав геоморфолошки се јасно разликује од северне регије Републике Србије. Обухвата велику површину, између Саве, Дунава и Дрине и јужне и источне Србије. Мањи, северни део лежи уз равничарске реке, док већим делом доминирају планине. Дуж речних токова простиру се плодне долине. Богатство у ораницама, шумама и рекама, рудама и минералима утицало је на насељавање области од најранијих времена.

---

⁴⁵¹ Даутова-Рушевљан 1976, 45-47

⁴⁵² Брукнер 1976, 31

МАЧВА И ПОДРИЊЕ

Мачва и Подриње чине географску целину и као такву их је потребно посматрати и током истраживања вила рустика. Област је са свих страна оивичена рекама: северна граница је река Сава, источна је река Колубара, западна и југозападна граница је река Дрина. Северни део области, Мачву и Тамнаву, карактеришу плодна поља, док Подриње карактерише брдско-планински рељеф.

Специфичност ове области у античком периоду лежи у чињеници да су се на њеној територији сучељавале три провинције: Далмација, Доња Панонија и Горња Мезија⁴⁵³. Дефинисање граница ових провинција је предмет истраживања и данас. На основу новијих истраживања, претпостављено је да је тремећа ових провинција ишла развођем сливова река које су примале воду са Космаја.⁴⁵⁴ Мачва се налазила у оквиру јужног дела Доње, односно Друге Паноније, као и област око река Колубара и Тамнава, док се област Подриња налазила у најисточнијем делу Далмације, чија се граница са Панонијом највероватније пружала северним границама планина Цер и Влашић и реком Тамнавом. Карактеристике рељефа утицале су на развој одређених облика производње. Плодна Мачва и Посавотамнава биле су пољопривредни регион, док су падине подрињских планина биле богате шумама и пашњацима, а саме планине богате рудама. Рудници сребра су експлоатисани од времена цара Трајана (98-117), о чему сведоче трагови на рудокопима у Зајачи, Јагодњи, Костајнику, Церу. Експлоатација је сигурно интензивирана након напуштања Дакије у III веку. Повољни природни услови за живот и привређивање, али и мере царева Аурелијана и Проба донете у циљу развоја пољопривредне производње, утицали су на подизање великог броја вила рустика у овој области. Савремена

---

⁴⁵³ У периоду касне антике говоримо о провинцијама Далмација, Друга Панонија и Прва Мезија.

⁴⁵⁴ Трбуховић 1998, 22

рекогносцирања Мачве и археолошка ископавања дају потврду о густо насељеној области у којој су подизане бројне виле рустике.⁴⁵⁵

КЛЕЊЕ

7. ЛОКАЛИТЕТ АВЛИЈЕ

Локалитет Авлије налазио се 3 km северно од центра села, са десне стране споредног пута Клење – Глоговац. Локалитет који се простирао на површини од 2,5 ha евидентирана је 2005. године, а истражен у периоду од 2007. до 2011. године.⁴⁵⁶

Истражена је темељна зона грађевине правоугаоне основе, димензија 22 x 20 m (Пл.8).⁴⁵⁷ На западној страни налазиле су се две апсидалне просторије између којих се налазила узана просторија, могуће коридор (Сл.14). Југозападно уз просторију са апсидом налазила се правоугаона просторија димензија 7 x 6,8 m, која је имала посебан улаз. На основу резултата истраживања, истраживачи су претпоставили да је ова просторија највероватније служила за складиштење хране.

Улаз у грађевину налазио се на источној страни.

Темељи нису били дубље фундирани. Грађени су од ломљеног камена и облутака, везани кречним малтером. Дебљина темеља износила је од 60 до 80 cm, а очувана висина 0,45 m.

Надземна конструкција највероватније је била бондручна, са испуњењем од фрагметоване опеке. Грађевина је имала застакљене прозоре, а зидови су били украшени фреско осликавањем.

У средишњем делу објекта откривен је канал озидан опекама и облацима. Канал је оријентисан правцем север-југ, откривене је дужине 1,8 m, укупне

---

⁴⁵⁵ Васић 1985, 126

⁴⁵⁶ Археолошка ископавања вршио је Народни музеј у Шапцу.

⁴⁵⁷ У опису грађевине коришћена је техничка и фото документација Народног музеја у Шапцу.

ширине 0,88 m. Дно ширине 0,5 m омалтерисано је хидростатичким малтером. На дну јужног дела канала дужине око 1 m откривен је слој гари (Сл.15).

Покретни материјал је нађен у мањој количини. Највећа количина откривена је у отпадним јамама у којима доминирају уломци керамике, животињске кости, нешто метала, фрагментована опека и грађевински шут.

Међу налазима у културном слоју виле најзаступљенији су фрагменти керамичких посуда: зделе, тањири, цециљке⁴⁵⁸ и поклопци, питоси и лонци.⁴⁵⁹ Трпезна керамика је у највећем проценту глеђосана. Међу посудама рађеним на витлу издвајају се и ручно рађене посуде. Нађени су и предмети од кости. Од металних налаза нађена су два гвоздена ножа, бронзана игла за шивење, маказе, медицински инструмент сонда⁴⁶⁰ и три монете, једна Константина Великог, а друге две нису читљиве.

Вила рустика у Клењу припадала је типу базиликалних вила, али је њено архитектонско решење са две полукружне апсиде јединствено на територији Србије. Грађевине са две апсиде подизане су на простору Румуније и Мађарске, али и у Босни и Херцеговини.⁴⁶¹ Двоапсидалне грађевине из *Keszthely-Fenekpuszte* у Мађарској,⁴⁶² Ступнићу у Босни и Херцеговини⁴⁶³ имале су симетрично постављене апсиде и улаз између њих. На овим грађевинама апиде су се налазиле на прочељу и могу се посматрати као псеудофортификациони елементи. Иако су излазиле из фасаде као екрисалити, нису носиле ту функцију. Поглед на прочеље

---

⁴⁵⁸ Издвојена су два типа цециљки који се ретко налазе у провинцијској употреби и датију се у период од I до III века, затим фрагменти *terra sigillatae* и мортаријума.

⁴⁵⁹ Ковић 2013, 198, сл. 3-6

⁴⁶⁰ *Ibid.*, 194, сл. 2

⁴⁶¹ Виле са две апсиде откривене су у *Apahidi* у Румунији, у *Keszthely-Fenekpuszta* у Мађарској, Ступнићу у Босни и Херцеговини (Thomas 1980, 300, fig.44; Smith 1997, 207, Fig.59; Busuladžić 2011, 164, kat. 36, T. 28a-28b).

⁴⁶² Thomas, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁴⁶³ Turković, Zeman 2011, 9-26

грађевине са две апсиде највероватније је имао за циљ да покаже и истакне статус и моћ власника. Улаз у грађевину у Клењу није се налазио на страни на којој су се налазиле апсиде. За неке од двоапсидалних грађевина постављена је хипотеза да су представљале објекте у којима су живеле две породице једне фамилије. У случају Клења, димензије грађевине не говоре у прилог овој претпоставци.

Приметно је одсуство алата који је карактеристичан за виле рустика, али треба узети у обзир степен истражености грађевине и њене околине. Грађевина је подигнута у плодној Мачви, у залеђу Сирмијума и као таква могла је активно учествовати у снабдевања овог града, заједно са низом вила рустика које су подизане у овој области. Начин и квалитет градње и покретни материјал указују на скромнији економски статус власника. Ипак, унутрашњи зидови западних просторија били су осликани, просторије су имале подно загревање, керамички материјал је био типичан римски, без аутохтоних елемената, што упућује на власника који је могао придадати римском нобилитету.

Грађевина је на основу покретног материјала датована у период III и IV века. Највероватније је страдала осамдесетих година IV века, у једном од налета Квада или Сармата.

ШТИТАР

8. ЛОКАЛИТЕТ ЈАСЕНОВИЦА⁴⁶⁴

На локалитету Јасеновица откривени су остаци централне грађевине у оквиру комплекса виле рустика.⁴⁶⁵

Истражена је само источна половина грађевине правоугаоне основе. Откривене су три просторије, од којих се североисточна просторија завршавала апсидом. На североисточном углу грађевине налазила се петоугаона просторија,

---

⁴⁶⁴ Васић 1985, 128

⁴⁶⁵ Сондажна ископавања на локалитету вршена су током 1979. године. Ископавањима су руководили М. Васић и М. Васиљевић.пш.чш

која је излазила из равни фасаде грађевине. У просторијама 1 и 3 налазила су се отворена огњишта.

Темељи грађевине зидани су од ломљеног камена и опеке заливени кречним малтером.

Око грађевине констатоване су површине са покретним материјалом које указују на постојање више објеката.

Недалеко од грађевине откривено је осам гробова, који су прилозима датовани у IV век.⁴⁶⁶

Фрагменти керамичких посуда имали су све карактеристике сирмијумске керамике средине и друге половине IV века.

Архитектонско решење са апсидом и избаченим кулама на угловима (*Eckrisalit*) уобичајено је за период IV века. Грађевине са екрисалитима познате су у мађарском делу Паноније,⁴⁶⁷ док је вила из Штитара са избаченом кулом јединствени пример овог типа на територији Србије. Истражена грађевина је највероватније подигнута у првој половини IV века, на шта упућује новац Лицинија кован у Сисцији. На остацима, као и на простору око грађевине, присутни су интензивни трагови пожара, након кога грађевина није обнављана. Могуће је страдање објекта довести у везу са историјским догађајима из друге половине IV века.

Истраживачи су претпоставили, на основу површине са покретним материјалом које су се налазиле у непосредној близини грађевине, да су се у оквиру комплекса, поред главне зграде за становање власника, налазила и мања

---

⁴⁶⁶ Грбове су ископавали власници имања, који су информацију о гробовима и прилозима пренели археолозима. У гробовима су нађени клинови кованице, у пределу карлице појасне копче, ножеви, а код неких скелета и наруквице на рукама, од којих се једна налази у Народном музеју у Шапцу. Наруквица по типу припада периоду друге половине IV века (*Ibid.. loc. cit.*).

⁴⁶⁷ Thomas 1964, 359, Abb. 174; *Idem.*, 1980, 306, fig. 48

станишта-колибе, у којима су могли да станују најамници (*mercenarii*). Као подршку овој претпоставци истичу оставу из Свилеуве, која је нађена у близини виле на локалитету Кусање (Васић 1985: 127), као и две оставе из Великог Поља које су вероватно биле припремљене за исплате зарада радницима на имању.

ПОДГОРИНА

Подгорина се налази источно од Подриња. Обухвата Ваљевску котлину по чијем ободу се налазе планине: Суворор, Маљен, Повлењ, Јабланик и Медведник. Пружа се до река Тамнаве, Колубаре и Љига. Рељефом Подгорине доминирају сви крашки облици, изузев крашких поља.

Овај крај се у античком периоду налазио у најисточнијем делу провинције Далмације, али је због велике удаљености од средишњег дела провинције више био везан за панонске и мезијске градове, нарочито Сирмијум и Сингидунум. Рудна богатства утицала су на подизање насеља и добру мрежу саобраћајница и утврђења чија је функција била управо надгледање и заштита путева и рудника. Виле рустике углавом су подизане у плодним долинама река, у близини путева који су се сливали у главне путеве који су повезивали градове Далмације и Паноније, а више коте Подгорине биле су резервисане за утврђења, рударска окна и рударска насеља. Виле рустике у овом делу биле су заиста реткост. Истражени су остаци једне грађевине, на локалитету Црквина у селу Ровни, која је по карактеристикама била породична кућа у оквиру које су обављане и економске делатности, али је на основу покретних налаза датована у период прве половине III века те се не може сврстати у касноантичке виле рустике.⁴⁶⁸

---

⁴⁶⁸ Начин градње и величина задовољавали су скромне економске могућности и потребе власника, који је највероватније био припадник домородачког становништва. С обзиром на пејзаж, врло је могуће да је основна економија домаћинства било сточарство. Њен животни век био је краткотрајан. На основу четири откривена новчића, настанак и живот виле датиран је у прву половину III века, када је страдала у пожару урушавањем крова, вероватно у нападу Маркомана и Квада након 254. године, а могуће и око 260. године, у време упада Сармата, када је покопана

БАБИНА ЛУКА

9. ЛОКАЛИТЕТ ЦРКВИНЕ⁴⁶⁹

У селу Бабина Лука које се налази 14 km северно од Ваљева, у долини речице Рабас, на локалитету Црквина, откривени су и истражени остаци једне грађевине.⁴⁷⁰ Локалитет се налазио на самом завијутку реке Рабас према југу, на месту где се у реку уливао поток Бабинац, који је долазио са севера. Грађевина је подигнута у малој заравњеној удолини са свих страна окруженој брдима.

Истражена је грађевина димензија 22 x 17 m, која се састојала од пет просторија (Пл.9).

Централна просторија 1 била је димензија 8 x 5,5 m. На јужној страни просторије налазила се апсида дубока 3 m. Могуће је да је ова просторија имала функцију *tablinum*-а (Сл.16).

Просторија 2 димензија 8 x 2 m налазила се северно уз централну просторију. Просторија је врло могуће представљала *atrium* из кога се комуницирало са свим осталим просторијама.

Просторија 3 димензија 8 x 8 m налазила се западно уз просторију 1 и атријум. Истраживачи су претпостављали да је просторија 3 могла имати функцију *triclinium*-а.

Просторија 4 обухватала је са северне и источне стране просторије 1 и атријума. Северни крак просторије био је димензија 12 x 4 m, а источни 8 x 3,5 m. На западном зиду северног крака налазила су се врата кроз која се улазило у просторију 5.

Просторија 5 димензија 8 x 4 m највероватније је имала економску функцију, на шта је указивао покретни материја.

остава из Доњег Црниљева. О остави из Доњег Црниљева видети у: М. Vasić, *Ostava Denara i Antoninijana iz Donjeg Crniljeva*, Narodni Muzej Šabac: Pos. izd. 2, 2005.

⁴⁶⁹ Јеж 1992, 51-71; Јеж, Стручни рад

⁴⁷⁰ Археолошка ископавања локалитета вршио је Завод за заштиту споменика културе из Ваљева у периоду од марта до маја месеца 1989. године.

Зидови дебљине 60 cm зидани су од правилно тесаног и притесаног камена везаног кречним малтером, који је у темељној зони комбинован са земљаном испуном. У просторији 1 и атријуму делимично је очуван под од малтера. У осталим просторијама под је био земљани. Има назнака да је под у просторији 3 био од камених плоча које су, престанком живота виле, развучене и уништене.

Кров покривен тегулама био је на две воде. Грађевина је имала прозоре са окнима од равног стакла.

Грађевина је подигнута крајем III века и била је у употреби до краја IV века, када је страдала у провали Гота.

Покретни археолошки материјал нађен приликом ископавања грађевине типичан је за објекат у коме се живело и радило. Највећи проценат припадао је посудама за припремање и сервирање хране, типичним за период III и IV века.⁴⁷¹ Јављају се углавном зделе, лонци и тањери, са изузетком пехара. Међу посудама је јако мало крчага, а веома мали број посуда је глеђосан. Украшених и луксузних посуда нема. На појединим примерцима се типолошки и по начину израде примећује сличност са керамичким материјалом Срема.⁴⁷² У просторији са претпостављеном економском функцијом нађени су фрагменти камених посуда, као и три ручна камена жрвња, али остаци житарица нису констатовани. Поред фрагмената керамичких посуда нађено је више предмети од метала.⁴⁷³ Нађени су гвоздени клинови, ножеви са сечивом са једне стране, кљунасто двострано сврдло, фрагмент узенгије и гвоздена копча са иглом. У грађевини су нађене и две гвоздене стрелице, једна листолика са усадником у виду трна и друга делтоидна са купастим усадником. Међу предметима од метала издваја се здела са перфорацијом, рађена од бакра. Предмети од стакла представљају редак налаз. Издвајају се фрагмент гривне од црне стаклене пасте и купаста перлица смарагдно зелене боје.⁴⁷⁴ Нађено је неколико фрагмената стаклених посуда, али

---

⁴⁷¹ Јеж 1992, 59-60, Т.1-4

⁴⁷² *Ibid.*, 60, са нап. 11

⁴⁷³ *Ibid.*, *loc.cit.*, Т.5

⁴⁷⁴ *Ibid.*, *loc.cit.*, Т.5, кв.2, кв.36

није било одредити тип посуда. Већи је број фрагмената равног прозорског стакла, које указује на застакљене прозоре.

Грађевина је новцем датована у период IV века. Најстарији новац припада Константину и кован је у Сисцији 312. године. Највећи број кован је између 330. и 335. године. Што се најмлађег примерка тиче, није могуће одредити годину ковања, јер се можда ради о фалсификату који је кован између 364. и 375. или 388. године.⁴⁷⁵

Грађевина у Бабиној Луци припада типу вила рустика са апсидом какве су откривене у Кривељу код Бора и Пријевору код Чачка. Упадљиви су њен једноставан архитектонски концепт и мање димензије, недостатак елемената луксуза и система за загревање, што је највероватније било условљено економским могућностима власника, али и нестабилним временима у којима је вила трајала. Грађевина је била окружена пашњацима и ораницама. Налази ручних жрвњева и камених посуда за чување хране указују на гајење житарица. Близина касноантичког утврђења на локалитету Јеринин град може указати и на одређену улогу виле у снабдевању трупа смештених у утврђењу. Вила није обнављана након рушења, али је у каснијем периоду овај простор насељен од стране Словена. Зидови виле искоришћени су као темељ за изградњу цркве-брвнаре у XVIII веку.

ОБЛАСТ КОЛУБАРЕ

Област Колубаре прати слив реке дуге 123 km, од Ваљевског брда где је настала спајањем река Обнице и Јабланице, до ушћа у Саву, код Обреновца. Део територије западно од реке Колубаре припада Западној Србији, док делови

---

⁴⁷⁵ *Ibid.*, *loc.cit.*, Т.6

источно од Колубаре, у регионалном смислу припадају Шумадији. Делови око горњег тока Колубаре налазе се на контакту између планинског и низијског дела Србије, средњи ток се већ налази у низијском, плавном делу, док се део који се налази у доњем делу тока Колубаре, поготово територија Обреновца, налази на макроплавини ове реке.⁴⁷⁶ Доњи део међуречја река Саве, Колубаре и Тамнаве донедавно су карактерисале изузетно мочваран терен и густе шуме. Област има релативно стабилну, умерено-континенталну климу. Област је отворена у северном делу ка Панонској низији, одакле у зимским периодима продире хладан ваздух који условљава пад температуре. На западу је Мачванска равница, а југоисточни део је брдовити део Шумадије.⁴⁷⁷

У античком периоду област Колубаре налазила се делом у оквиру јужног дела провинције Доње Паноније, у касноантичком периоду Друге Паноније, а делом се може преклопити и са источном границом провинције Далмације. Претпоставља се да је граница између ових провинција вероватно ишла 20-25 km испод десне обале Саве, северним границама Цера и Влашића и реком Тамнавом.⁴⁷⁸ Територија око доњег тока Колубаре која се данас налази на територији Обреновца, припадала је јужном делу Паноније, док је околина Ваљева и део региона око Колубаре и Тамнаве припадао провинцији Далмацији. Најисточнија тачка провинције Далмација можда је била планина Космај, где се налазила граница са Мезијом. Тromeћа Паноније, Мезије и Далмације могуће да је ишла развођем сливова река које су примале воду са ове планине.⁴⁷⁹ Област је пресецана бројним вициналним путевима који су је повезивали са главним, а један од њих је био и пут Салона-Сирмијум, који је повезивао два центра провинција Далмација и Панонија. У близини ових путева, на речним терасама и у близини потока, на добро осунчаним брежуљцима, подизана су пољопривредна имања, нарочито у централном и северном делу, у долини реке Рабас и у делу

---

⁴⁷⁶ Dragicevic, Karic, 2

⁴⁷⁷ Đukanović 2000

⁴⁷⁸ Душанић 1967, 70; Васић 1985, 125

⁴⁷⁹ Трбуховић *op.cit.*, *loc.cit.*

северно од реке Тамнаве. Ова територија била је богата изузетно плодном и лако обрадивом земљом. Њихов положај се може повезати и са бројним утврђењима чија је улога била да контролишу и обезбеђују сигурност на путевима и обезбеђују оближње руднике. У том контексту би представљале материјалну потпору овим утврђењима.

ЋЕЛИЈЕ

10. ЛОКАЛИТЕТ АНИНЕ⁴⁸⁰

У селу Ћелије код Лајковца, на око 1 km јужно од ушћа реке Љиг у Колубару, налази се локалитет Анине. На благим речним терасама окренутим ка реци Љиг, окруженим обрадивим површинама и шумама на површини од преко 30 ha подигнут је комплекс који је обухватао стамбене и економске објекте, објекте за складиштење, могуће купатило и некрополу (Сл.17). Делимично су истражена два објекта у оквиру комплекса 1 (Пл.10) и један у оквиру комплекса 2 (Пл.11).

КОМПЛЕКС 1

ГРАЂЕВИНА 1

У југоисточном делу локалитета налази се грађевина чије је истраживање у току. У питању је грађевина комбиноване функције: стамбене и економске. Стамбени део димензија 22 x 21 m чине централна просторија правоугаине основе са апсидом и пет бочних просторија. економски део налази се у југозападном делу грађевине (Пл.12).⁴⁸¹

---

⁴⁸⁰ Истраживања археолошког налазишта Анине врши Завод за заштиту споменика културе Ваљево. Ископавања су започета 2005. године и са прекидима трају и данас. Одлуком Владе Републике Србије, Анине су проглашене за културно добро 2013. године (АН 172). Подаци о истраживањима виле рустике преузети су из теренске, техничке и фото документације Завода за заштиту споменика културе Ваљево.

⁴⁸¹ Нумерација просторија прилагођена је праћењу текста и не одговара нумерацији просторија у теренској документацији.

Просторија 1 је централна просторија грађевине. Правоугаоне је основе, димензија 15 x 10 m (Сл.18). На југоисточној страни налази се апсида дубине 4,9 m, потковичастог облика у основи. Пречник на месту спајања са зидом износи је 6,96 m. На унутрашњој страни, на месту спајања апсиде и просторије, налазе се пиластри. Улаз ширине 2,6 m налазио се на северозападној страни просторије, у коју се улазило из централног дворишта. У просторији 1 налазио се добро очуван систем хипокауста. На зиду апсиде налазио се опекама засведен отвор кроз који је ишао топао ваздух.

Са леве, североисточне и десне, југоисточне стране централне просторије налазиле су се просторије ширине 4 m.

На десној страни откривене су три просторије, постављене у низу уз дужу страну просторије 1. На основу досадашњих резултата може се претпоставити да су имале резиденцијалну функцију. Просторије нису биле повезане са централном просторијом 1, већ су биле међусобно спојене пролазима ширине око 1,2 m (Сл.19).

Просторија 2, правоугаоне основе, мањих димензија, налазила се југозападно уз просторију 1. На југоисточном обимном зиду налазио се опекама засведен отвор кроз који је ишао топао ваздух. Уз отвор се налазио канал за топао ваздух ширине 20 cm, зидан од опека у висини од 10 cm, преко кога је био постављен под дебљине 10 cm (Сл.20).

Просторија 3, правоугаоне основе, нешто ужа од претходне, налазила се југозападно уз просторију 2.

Просторија 4, правоугаоне основе, приближних димензија као просторија 2, налазила се југозападно уз просторију 3. У југозападном зиду просторије налазио се засведен улаз ширине 1,3 m кроз који је просторија комуницирала са централним двориштем.

На североисточној страни откривене су две просторије, постављене у низу уз просторију 1. Делује као да је у питању затворени трем са просторијом (Сл.21).

Просторија 5, правоугаоне основе, налазила се на североисточној страни просторије 1, са којом је била повезана вратима ширине 1,4 m. На улазу у просторију који се налазио на северозападном зиду који је делио просторије 5 и 6, очуван је отисак дрвеног прага у коме су видљиве поплочане опеке преко којих се налазио слој малтера којим је урађен под у просторији. Стратиграфија културног слоја унутар просторије и покретни налази указују на њену економску функцију. Могуће је да се у једном тренутку овде налазила кухиња.⁴⁸²

Просторија 6, правоугаоне основе, истих димензија као просторија 5, налазила се северозападно уз њу. Била је отворена према северозападу. Претпоставка истраживача је да је просторија могла имати функцију складишта или портика.

Централно двориште налазило се северозападно од просторија 1, 4 и 6, пружало се целом њиховом дужином. Овај део гађевине није истражен у целини па није дефинисано да ли је двориште ограђено са свих страна и да ли су се око целог претпостављеног дворишта налазиле просторије.

У југоисточном делу комплекса налази се економски део, откривених димензија 38 x 11 m. Откривено је пет просторија постављених у низу, углова оријентисаних ка странама света. У просторије се улазило са североисточне стране, осим у случају просторије 10 која је имала функцију ковачнице. Остале просторије имале су функцију складишта, остава и штала.⁴⁸³

Зидови су зидани у техници *opus incertum*, од ломљеног и притесаног кречњака у кречном малтеру. Зид апсиде дебљине је од 143 до 153 cm са спољне стране ојачан је са четири пиластра. Очувана висина је варирала од 1,5 до 2 m. Апсида је била засведена тесаним комадима сиге и опеком. На југозападном спољном углу налази се пиластар димензија 0,5 x 0,62 m. Пиластри између

---

⁴⁸² Изнад пода констатовано је више слојева гаражи дебљине око 20 cm, међусобно одвојени танким прослојцима малтера. Иако је у овој просторији претпостављена кухиња, с обзиром да је у просторији нађена већа количина гвоздене шљаке, могуће је да је имала и другачију функцију у неком тренутку.

⁴⁸³ Просторије 7 и 8 су, у средњем веку, коришћене као прибремена склоништа.

просторије и апсиде зидани су комадима сиге. Дебљина зидова просторије износила је 90 cm. Очувана висина изнад нивоа пода варирала је од 0,75 до 2 m. Сви откривени зидови просторија омалтерисани су малтером различитог квалитета и са унутрашње и са спољашње стране. Довратници у просторијама зидани су отесаним комадима сиге.

Подови у просторијама рађени су од квалитетног кречног малтера који је наливан преко квадратних опека димензија 0,52 x 0,52 x 0,7 m. Опека је постављена на стубиће хипокауста. Уочена је фаза обнове пода. Старији под дебљине 5 до 7 cm, рађен је од квалитетнијег матера, док је корекција и нивелација пода вршена слојем малтера лошијег квалитета, дебљине 8 до 15 cm, који је садржао ломљену опеку и крупнији шљунак (Сл.22). На поду у свим просторијама налазио се дебљи слој гари који сведочи о страдању грађевине у пожару.

Стубићи хипокауста очувани у висини од 0,4 m, зидани су од отесане сиге, камена или опеке димензија 0,24 x 0,2 m, постављени на међусобној удаљености од 20 и 40 cm. *Præfurnium* се налазио југоисточно од грађевине, судећи по отворима констатованим у југоисточним зидовима.

ГРАЂЕВИНА 2

У југозападном делу локалитета, на 14 m југоисточно од економског дела налазило се делимично истражено купатило површине око 400 m². Откривен је мањи део аподитеријума претпостављене површине око 100 m² и део просторије са апсидом ширине 5 m која се налази у југозападном делу. У истраженом делу аподитеријума налазиле су се нише у зидовима за скулптуре. Уз подужне зидове налазио се низ банака за седење.

Обимни зидови грађевине дебљине су 90 cm, очувани су до висине од 1,5 m. Зидани су у техници *opus incertum*, од ломљеног кречњака у кречном малтеру. За зидање углова коришћени су тесаници од сиге. Дубина темеља износила је 1,3 m (Сл.23).

Под је рађен од кречног малтера.

КОМПЛЕКС 2

Комплекс 2 налазио се на око 200 m југоисточно од комплекса 1. У оквиру комплекса констатоване су две грађевине које су подигнуте на међусобној удаљености од око 50 m, скоро паралелно постављене (Сл.23).

ГРАЂЕВИНА 3⁴⁸⁴

Грађевина 3 делимично је истражена. Правоугаоне је основе, приближних димензија 18 x 50 m, дужим странама оријентисана у правцу северозапад – југоисток.⁴⁸⁵ Зидови су зидани у техници *opus incertum*, од ломљеног кречног камена у кречном малтеру, уз коришћење тесаника сиге за формирање углова просторије. Дебљина обимних зидова износила је око 1,3 m, очувана висина 1,5 m. Дубина темеља износила је око 1,3 m. Није дефинисано да ли је просторија имала преградне зидове. Источни обимни зид имао је са спољне стране призидан пиластар димензија 0,6 x 0,6 m, зидан од ломљеног камена и сиге. Шут је највећим делом сачињен од опеке, што указује на зидање горњих зона овим материјалом. Зидови су били омалтерисани. Под је рађен од набијене земље са ситнијим комадима опеке и камена и очуван је на мањем простору.

Истраживање грађевине 4 није вршено.

Највећи проценат покретног материјала припада фрагментима керамичких посуда. Већи проценат припада лошијој монохромној керамици, са изузетком изузетних примерака фрагмената *terra sigillata* посуда. Мањи је број фрагмената зелено глеђосаних посуда, већином крчага. Нађени су и калеме од керамике. Након керамике, најбројнију групу налаза чине метални предмети: новац и гвоздени клинови, алатке и велики број предмета од гвожђа чија намена није дефинисана. Издвајају се гвоздени ножеви, скоро потпуно очуван срп нађен у просторији 1, удице. Нађена је и велика количина аморфних комада гвоздене и оловне згуре, нарочито у просторији 4, где је поред гвоздене згуре нађена и

---

⁴⁸⁴ Грађевина у оквиру комплекса 2 делимично је истражена током 2006. године.

⁴⁸⁵ Грађевина се налазила у шуми, што је условило начин истраживања и степен истражености.

гвоздена пегла, неколико гвоздених предмета, гвоздени кључић и бројни примерци бронзаног новца. Гвоздена згура се налазила и у просторијама 1 и 7, као и већа количина гвоздених клинови и бронзаног новца. У просторији 1, на поду апсиде, нађен је и један стилус, део копче, део фибуле, фрагмент теразија, делтоидна стрелица, новац, фрагменти керамичких посуда, пројектил за праћку од камена, аморфни комади стаклене пасте. Међу покретним материјалом издвојена је глава лава клесана у камену, која је нађена у просторији 1. Глава је била део веће фигуралне представе.⁴⁸⁶ На основу карактеристика ове камене пластике, може се претпоставити да је израђена у некој провинцијског радионици, можда и у локалу. Од осталог материјала заступљени су фрагменти стаклених посуда и равно прозорско стакло.

На простору који је можда захватала грађевина 2 нађен је метални врч без очуване дршке,⁴⁸⁷ као и фрагменти керамичких посуда, топљена стаклена паста.

Бројни су фрагменти животињских костију са траговима механичких оштећења, али и утицаја хемијских фактора нађени у свим деловима грађевина.

Веома су бројни налази новца, нађено је неколико стотина бронзаних монета или бронзаних са пресвлаком од сребра. Највећи део припада временском раздобљу ограниченог владавинама царева Константина Великог са једне стране и Валентинијана III са друге. Готово сви цареви средине IV века, као и њихови савладари, присутни су са својим емисијама новца. Дате емисије новца припадају ковницама у Сисцији, Сердици, Тесалоници и Константинопољу.

Делимично истражене грађевине припадају комплексу виле рустике која је очигледно била од велике важности. Вила је подигнута у залеђу лимеса, приближно на тромеђи провинција Далмације, Друге Паноније и Прве Мезије, на

---

⁴⁸⁶ Арсић, Чебашек 2008, 70, слика 6

⁴⁸⁷ *Ibid.*, *loc.*, *cit.*, слика 7

раскрсници битних путева који су спајали рудничке области међусобно, али и рудничке области са главним градским центрима. У близини су се налазила и војна утврђења која су штитила ове путеве и руднике. Вила је била знатно удаљена од великих центара Сирмијума и Сингидунума те је могуће да се у близини виле налазило неко насеље. Величина, начин градње комплекса, покретни материјал, пространство ораница које га је окруживало, постојање житнице у овиру имања, као и њена величина, говоре о имању које је могло подмиривати потребе и војске и околног становништва. За сада нису откривени подаци који указују на власника имања, али је јасно да се ради о економско и политички моћном човеку.

Грађевина 1 може се типолошки сврстати у базиликалне виле рустике, односно њен резиденцијални део. Просторије су биле груписане око централног дворишта, које је, могуће имало перистил. Досадашња истраживања нису обухватила овај део грађевине, али се перистил може претпоставити на основу монументалности грађевине. Слично архитектонско решење има грађевина у близини села Макреш, недалеко од Видина.⁴⁸⁸ Исту основу са централно постављеном апсидом и сличним распоредом просторија имала је вила рустика откривена на локалитету *Budacalász* у Мађарској.⁴⁸⁹ Грађевина 1 имала је резиденцијални карактер, али се не искључује могућност обављања одређених послова у појединим просторијама. На ову претпоставку упућују керамички калеме, ситне алатке, али и већа количина оловне и гвоздене згуре. Просторије 1-6 имале су систем подног грејања. Централна просторија са апсидом вероватно је имала функцију таблинума. Претпоставка истраживача је да је ова имала висину до осам метара. Бочне просторије су зидане са истом пажњом као и централна. У просторијама 3 и 5 откривене су интервенције на каналу за грејање још из времена употребе. Преко канала целом његовом дужином био је уклоњен слој малтера и опеке, након чега је канал прекопан и остављен ван функције, затрпан шутом и

---

⁴⁸⁸ Динчев 1997, 26, фиг.3

⁴⁸⁹ Thomas 1964, 215, Abb.111

отпадом. Након иве интервенције, у зидовима су зазидани и отвори за довод топлог ваздуха.

Грађевина 2 је имала функцију купатила које се водом снабдевало из цистерне која се налазила на оближњем брегу.

Грађевина 3 је имала је функцију житнице.

Новац нађен на поду просторија грађевине 1 грађевину датује у период IV века. Приметно је одсуство тетрархијских примерака новца. Грађевина је највероватније подигнута почетком IV века, а спаљена у периоду између 378. и 380. године током навале Гота и њихових савезника. Резултати истраживања указују на кратко насељавање Гота након рушења виле, чије су зидове користили за формирање својих станишта. Рушевине комплекса у мањој мери су биле у употреби током средњег века. Зидови грађевине 1 постепено су урушавани током векова.

И остале грађевине у оквиру комплекса 1 и 2 подигнуте су и коришћене приближно у исто време.

СКОБАЉ

11. ЛОКАЛИТЕТ ЦРКВИНЕ – БАРЕ⁴⁹⁰

Локалитет Црквине-Баре налазио се у селу Скобаљ, на око 15 km од Лајковца. Налазио се на благој падини која се пружала од запада ка истоку према стрмом речном кориту Колубаре. На локалитету су констатовани и истражени остаци грађевине која је представљала резиденцијални део виле рустике.

---

⁴⁹⁰ Заштитна археолошка ископавања локалитета Црквине-Баре започета су 1991. године и са прекидима су трајала до 1999. године. Након ископавања локалитет је уништен напредовањем ПК „Колубара“. Ископавања је вршио Републички завод за заштиту споменика културе Београд. Подаци о истраживањима виле рустике преузети су из теренске, техничке и фото документације Републичког завода за заштиту споменика културе Београд. О вили рустици на локалитету Црквине-Баре видети у: А. Ропкић Ђорђевић, Касноантичка *villa rustica* на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу, *Колубара* 6, 2013, 85-95

Грађевина је била димензија 40 x 35 m, оријентисана дужом страном у правцу север-југ, са девијацијом од 15° западним делом ка северу. Састојала се од девет просторија и централног коридора (Пл.13). Како је подигнута на падини, њени темељи пратили су конфигурацију терена, а висинска разлика између нивоа подова у просторијама износила је и до 1.6 m.⁴⁹¹

На источној страни грађевине налазио се улаз који је са обе стране имао два испуста у облику пиластра.⁴⁹² Улаз је водио у централни коридор.

Централни коридор, правоугаоне основе димензија 28 x 6 m, пружао се правцем исток-запад. Из коридора се комуницирало у све остале просторије. У западном делу коридора, у делу између просторија 3 и 4, налазила су се два плитка пиластра. У појединим деловима коридора констатовани су остаци пода од малтера, мрвљене опеке, шљунка и камена. Није дефинисано да ли је било комуникација између просторија.

Просторија 1, димензија 14 x 9 m, налазила се северно од централног коридора. На северној страни просторије налазила се апсида полупречника 4,5 m. Дуж целе просторије, као и у апсиди, пружао се добро очуван канал у коме су се налазили стубићи хипокауста. Канал се пружао правцем север-југ, од темена апсиде до централног коридора, где се рачвао на исток и запад, паралелно са зидом III. У делу просторије испред апсиде одвајао се ужи канал, који се пружао ка просторији 2.⁴⁹³ Изнад канала делимично је очуван малтерни под (Сл.24).

Просторија 2, димензија 9,5 x 6 m, налазила се западно од просторије 1. У овој просторији налазио се канал са стубићима хипокауста који се пружао правцем север-југ. Део овог канала налазио се ван северног зида грађевине. У овом делу се највероватније налазио *prefurnium*, судећи по великој концентрацији гари и пепела. У просторији 2 налазио се и канал који се пружао од преградног зида са

---

⁴⁹¹ Ниво субструкције пода констатованог у источном делу централног коридора одговарао је нивелети сокла зида III.

⁴⁹² Улаз са пиластрима и делом који може имати функцију *vestibulum*-а сличан је улазу виле рустике која се налазила недалеко од Стоца у Босни и Хервеговини (Busuladžić, *op.cit.*, 152, T.6a-6b).

⁴⁹³ У овом каналу нису констатовани стубићи хипокауста.

просторијом 1 до поменутог канала са стубићима хипокауста⁴⁹⁴. И у овој просторији налазио се малтерни под истог квалитета и начина градње као и под у просторији 1, такође делимично очуван једино у западном делу просторије.

Просторија 3, димензија 9,5 x 2,5 m, налазила се између просторије 2 и централног коридора.

Просторија 4, димензија 14,5 x 9 m, налазила се јужно од централног коридора. У просторији су нађени остаци ватришта елипсоидног облика, димензија 100 x 60 cm, са новцем Костанса (341-346.г.).

Просторија 5, димензија 14,5 x 3 m, налазила се источно од просторије 4.

Просторија 6, димензија 14,5 x 5,6 m, налазила се источно од просторије 5. У просторији је откривено четрдесет и шест лоше очуваних стубића хипокауста. Источно од стубића хипокауста откривени су остаци темељне зоне зида грађеног од камена, комада опеке и кречног малтера⁴⁹⁵ очуване дужине 3,42 m (Сл.25).

Западно од централног коридора налазиле су се три просторије, дозидане непосредно након градње грађевине (Сл.26).

Просторија 7, димензија 3,6 x 2,8 m, налазила се западно од централног коридора. Просторија је била поплочана опекама већег формата, које су биле фундиране на глиновитој земљи. У јужном делу налазило се поплочање од тегула положених на земљу у виду канала.

Просторија 8, димензија 5 x 3,6 m, налазила се уз просторију 7, са њене северне стране. У просторији је откривена субструкција пода од шљунка и ситног камена у кречном малтеру.

Просторија 9, димензија 7,2 x 3,6 m, налазила се уз северни зид просторије 8. У северном делу налазио се канал поплочаног опекама дужине 3,2 m, ширине око 40 cm, који се пружао се правцем исток-запад. Део просторије 9 налазио се ван осе објекта.

---

⁴⁹⁴ У овом каналу нису констатовани стубићи хипокауста.

⁴⁹⁵ Приликом чишћења зида откривен је бронзани новац Констанса (337-350).

Зидови грађевине били су очувани у темељној зони. Зидани су у техници *opus incertum*. Коришћен је ломљени и/или притесани кречни камен везан кречним малтером са великом концентрацијом жућкасто-сивог песка и ситнијег шљунка и опека. Зидови су постављени у темељним рововима, на слоју речног шљунка у кречном малтеру. Доњи део темеља грађен је од полигоналних комада кречњака, а као либажни материјал употребљаван је крупнији шљунак. Горњи део темељне зоне чинили су редови полигоналних комада кречњака, од којих су неки притесани са спољашње стране и заливени кречним малтером. Очувана висина темељне зоне кретала се до 0,87 m. Надземни део зида чинио је ред тесаних квадера заливених кречним малтером, очуван је у висини до 0,2 m. На појединим местима очуван је и сокл у виду танке малтерне траке која излази из равни зида за 3 до 5 cm. Спољашњи зидови грађевине били су дебљине 80 cm, сем обимног зида просторије 1 који је био дебљине око 90 cm. Унутрашњи зидови били су дебљине 60-65 cm, сем северног зида централног коридора чија је дебљина износила 50 cm.

Канали хипокауста зидани су од половина тегула сложених по ширини, са профилисаним странама окренутим једна ка другој. Тегуле су биле везане кречним малтером са додатком крупнозрнастог песка сиве боје. Дебљина спојница износила је 2 до 4 cm. Уочава се неједнака обрада унутрашњег и спољашњег лица зида канала. Спољашње лице зида било је неравно, тегуле су ломљене и омалтерисане, док је унутрашње лице пажљиво обрађено: тегуле су очуваним ивицама окренуте ка унутрашњости, малтерисане су и дерсоване. Очувана висина зидова канала варирала је од 0,23 до 0,55 m, ширина 0,2 до 0,4 m. Спољна ширина канала у просторији 1 износила је 1,6 до 1,8 m, а унутрашња 0,9 до 1,1 m. У каналима је откривено двадесет стубића хипокауста очуване висине од 0,09 m до 0,48 m, грађених од квадратних опека димензија 0,22 x 0,22 x 0,08 m, везаних блатом дебљине 2 cm. Размак између стубића у просторији 1 износио је 26 до 40 cm. На једном од стубића откривене су положене две квадратне опеке димензија 0,6 x 0,6 x 0,07 m, на којима је местимично очуван слој кречног

малтера.⁴⁹⁶ У јужном делу просторије 1 очуване су квадратне опеке којима је покривен канал са хипокаустима, преко којих се налазио очувани под. Поменути канал са хипокаустима који се пружао правцем исток-запад, паралелно са северним зидом коридора, био је ширине 60 cm. У њему је откривено једанаест стубића хипокауста. У просторији 2 ширина канала са хипокаустом износила је око 60 cm. Откривено је десет стубића хипокауста, који су на исти начин и фундирани на слоју набијене земље. У бочним каналима, у просторијама 1 и 2, нису констатовани остаци стубића хипокауста. Ширина ових канала износила је око 40 cm. У просторији 6 стубићи хипокауста зидани су од квадратних опека различитих димензија (0,29 x 0,24 x 0,05 m; 0,22 x 0,22 x 0,08 m; 0,26 x 0,22 x 0,08 m) везаних блатном дебљине 2 до 3 cm. Очувана висина стубића је варирала од 0,18 до 0,48 m. Размак између стубића као и између редова износио је од 30 до 35 cm. Осим подног грејања, грађевина је имала и вертикално загревање зидова помоћу зидне оплате од опека типа тегула *mamata*.

Под је очуван на релативно малој површини. Рађен је од хидростатичког малтера фино полиране површине. Субструкција се састојала од слоја шљунка дебљине 6 до 10 cm, преко кога је нанесен слој кречног малтера са додатком крупно мрвљене опеке дебљине 8 до 14 cm. Укупна дебљина пода са субструкцијом износила је 20 cm. Спољна глазура пода није свуда била истог квалитета. На појединим местима просторије 1 коришћен је кречни малтер мрвљене опеке, а негде са додатком крупно мрвљене опеке. У просторији 7 под је рађен од квадратних опека већих димензија, положених на слој глиновите земље. На основу очуваних висина ових стубића и делова пода у централном објекту, уочава се да је под изнад хипокауста у просторији 6 био на нешто вишој нивелети у односу на под у централној просторији.

Зидови просторија 1 и 2 били су украшени *fresco* осликавањем. На фрагментима малтера био је видљив полихромни слој. Први слој чинио је грубљи намаз кречног малтера са примесом песка сиве боје дебљине 2,5 cm. Други слој

---

⁴⁹⁶ Спасић 1995, 56

чинио је финији, пречишћен слој кречног премаза, без примеса песка, дебљине од 4 до 8 mm. Зидови су били осликани белом, жутом, тамно и светло црвеном, љубичастом, тиркизно плавом, ултрамарин плавом, тамно и светло зеленом, црном бојом. Сликани су кашљичасти, елипсоидни и кружни мотиви сликани у низу. Различито обојена поља рашчлањена раздвојеним линијама-једноставним оквирима од трака неједнаке дебљине и боје, указивала су на вертикалну, могуће и хоризонталну поделу зидова.⁴⁹⁷

Кров је био покривен тегулама и имбрицесима.

Покретни материјал није био бројан, узимајући у обзир величину и функцију објекта. Најзаступљенији су били фрагменти кухињске керамике, ређе трпезне керамике, од које су заступљене маслинасто глеђосане посуде Нађено је тридесет и шест примерака бронзаног новца, којим је грађевина датована у период IV века. Најстарији примерци припадају Константину Великом (324-337), најмлађи припадају периоду Валентинијана I (364-375), Валенса (364-378) и Грацијана (375-383). Најзаступљенији су примерци Констанса (337-350) и Констанција II (337-361). Остале налазе чинили су ситни предмети од бронзе и стакла: апликације од танког бронзаног лима; бронзана оплата кружног облика; фрагментовани плочасти оков за појас украшен утиснутим круговима који формирају слово X; две фрагментоване бронзане наруквице кружног пресека. Нађен је фрагмент наруквице од црне стаклене пасте кружног пресека. Уз зидове у централној просторији налажени су фрагменти равног прозорског стакла, што указује на прозор на овом делу зида. Најбројнију групу предмета од гвожђа чине гвоздени клинови који највероватније потичу од срушене кровне конструкције. Поред клинова нађен је и фрагмент гвозденог предмета, можда ножа, две гвоздене стрелице и фрагмент лука гвоздене фибуле. На простору ван објекта, у непосредној близини источног спољашњег зида XV, нађена је мања количина металне згуре. У мањој количини нашене су и животињске кости.

---

⁴⁹⁷ Спасић, *op.cit.*, 60-61, сл.3-5; Ропкић Ђорђевић 2013, 91, сл..7

Грађевина у Скобаљу припадала је типу вила са централним коридором. По свему судећи, иако је грађевина имала резиденцијални карактер, одређене просторије имале су економски карактер. Централни коридор је највероватније делио ова два дела. Део грађевине северно од коридора служио је за становање, док намена просторија јужно од коридора и просторија дограђених на западној страни није јасно дефинисана. Остаци стубића хипокауста у просторији 6 сведоче о њеном загревању па се може размишљати о могућем простору за складиштење производа који су захтевали одређени режим заштите и чувања који је подразумевао сув простор. Просторије 7-9 у западном делу су можда служиле као радни простор. Канал од опека са благим нагибом у просторији 9, као и могући канал у просторији 7, указују на економски карактер, међутим, нема индикација да се у овим просторијама вршила нека прерада у којој би ови канали имали одређену улогу. Ова грађевина би, на основу свог положаја, архитектонског решења и покретног материјала могла бити централни део већег пољопривредног имања. Осликана просторија 1 са апсидом, која је највероватније имала функцију табулинума, осликана просторија 2 и систем подног грејања указују на бољи економски положај власника, али не могу прецизније одредити његову етничку припадност и друштвени статус. Постојање касноантичких утврђења која су контролисала путне правце, а на територији горње Колубаре и руднике, оставља отворену могућност да је вила рустика, поред производње за сопствене потребе, вишкове пласирала и снабдевала и трупе стациониране у близини. На платоу изнад локалитета налазила се меморија са некрополом датована у период III и IV века. Могуће је да се овде налазила припадајућа некропола становника виле.⁴⁹⁸ Време настанка виле није могуће тачно утврдити, али се може претпоставити да је

---

⁴⁹⁸ О меморији на локалитету Камаљ видети у: Благојевић, Мирјана, Мирковић Марић Неда, Локалитет Камаљ у селу Скобаљ, општина Лајковац, *Колубара* 6. 2013, Београд: 53-82.

живот у вили окончан осамдесетих година IV века, највероватније услед провале Гота. Након рушења није обнављана.⁴⁹⁹

ЗАПАДНО ПОМОРАВЉЕ

Западно поморавље је долинска регија која обухвата долину реке Западна Морава, дуж њеног целог тока. По ободу регије пружају се ниже планине. Умерено-континентална клима карактерише ову регију, некада богату шумама. Природна богатства и одличан положај регије омогућили су подизање бројних насеља и саобраћајница. Једна од битнијих саобраћајница ишла је левом обалом Западне Мораве и код данашњег Тићевца спајала се са *via militaris*.⁵⁰⁰ Плодно Поморавље било је идеално за развој пољопривреде и организацију живота у оквирима вила рустика, које су подизане дуж леве обале Западне Мораве.⁵⁰¹

ВИШЕСАВА

12. ЛОКАЛИТЕТ ЈЕВТИЋА ЛУКЕ⁵⁰²

Село Вишесава је приградско насеље Бајине Баште. Остаци виле рустике откривени су на десној обали реке Дрине, на благој косини, при врху једног левкастог усека широм страном окренутог према бајинобаштанском пољу и Дрини.⁵⁰³

---

⁴⁹⁹ Ропкић Ђорђевић *op.cit.*, 85-95

⁵⁰⁰ Рашковић 1997, 139

⁵⁰¹ Народни музеј у Крушевцу спровео је опсежна рекогносцирања на подручју Мојсињских и Послонских планина приликом којих су евидентирани бројни локалитети са остацима грађевинског шута који је указивао на постојање објеката. С обзиром на величину површина под шутом, положај локалитета и природне карактеристике области, претпостављено је да се ради о остацима вила рустика (Рашковић 1997, 171-195).

⁵⁰² Бућић, Петровић 1986, 23-42

⁵⁰³ Локалитет Јевтића луке са остацима виле рустике евидентиран је 1992 године, а систематски истражен 1985. године.

Грађевина димензија 25 x 14, 5 m откривена је готово у целости (Пл.14). Састојала се из шест просторија од којих су се две завршавале полукружним апсидама.

Апсида на источној страни грађевине означена је као просторија 1. Унутрашњи отвор апсиде износио је око 5,5 m. Под у апсиди је чинио малтерни премаз дебљине 4 до 5 cm, на горњој површини пажљиво заглачан. Субструкција пода рађена је од ситније ломљеног камена постављеног на здравици.

Просторија 2 димензија 6,3 x 5,8 m налазила се северозападно од просторије 1. Североисточни угао просторије, као и спој зидова II и IV нису откривени. Под је чинио ситнији ломљени камен на површини местимично заравњен танким малтерним премазом, без глазури. Субструкцију је чинио ломљени камен у сухозиду дебљине од 12 до 20 cm, који је уједно представљао и изолацију од влаге.

Просторија 3 димензија 6,7 x 5,5 m, налазила се западно уз апсиду. Танким преградним зидовима дебљине 25 cm подељена је на два дела. У југозападном углу издвојен је простор 3,3 x 3,5 m са подом од већих облутака и ломљених камена местимично заливеним малтером. Преградни зидови су плитко фундирани у самом поду просторије. Приликом чишћења темељних остатака наилазило се на малтер и ситније комаде туцане опеке. На сличан начин решен је и под у северозападном углу просторије, приближно у висини источног преградног зида, док је под у источном делу просторије покривен малтерским премазом са пажљиво заглачаном површином, слично као и под у просторији 1. У овом делу просторије се у поду, у продужетку источног преградног зида, уочавао преградни зид дебљине од 20 до 30 cm и то само у тренуцима када је под просторије био влажан.

Просторија 4 димензија 6,3 x 6,5 m, налазила се западно уз просторију 2. Под у просторији био је нераван, рађен од ситнијег шљунка измешаног са трошним малтером, веома сличан поду у просторији 2. У југозападном углу налазила се масивна плоча оштрих ивица, димензија 5 x 3,2 m, дебљине од 10 до 12 cm, брижљиво заглачане горње површине. Субструкцију плоче чинили су већи

облуци изнад којих је разливен малтер. Уз ивице, са северне и источне стране, налазили су се канали у малтеру ширине од 5 до 11 cm, вероватно за прихватање вишка течности.

Просторија 5 димензија 6 x 5,5 m, налазила се јужно уз просторију 4, између просторија 3 и 6. Под није сачуван, већ само неколико површина са облацима који су представљали остатке субструкције. Просторија је делимично истражена.

Просторија 6 ширине 4,2 m делимично је истражена. Већи, северни део, није истражен. Под у истраженом делу није сачуван.

Апсида на јужној страни просторије 6 издвојена је као просторија 7. Унутрашњи отвор апсиде износио је 4, 2 m, дубина 2 m. Под је рађен од малтерског премаза којим је вршено и изравњање темељне зоне зидова.

Зидови су грађени од притесаног камена заливеденог малтером. Притесани камен је ређан по ивицама, док је унутрашњост испуњена трпанцем. Темељи су зидани у сухозиду, фундирани плитко. Обимни зидови потврђени су на југу и истоку. Источни зид апсидалне просторије 1 био је дебљине 50 cm, у надземном очуван је у висини од 0,15 m. Темељ је био дубине 0,5 m. Дно темеља су испуњавали већи комади камена, величине и до 20 x 25 cm. Унутрашње лице зида малтерисано је слојем малтера дебљине 3 cm. Преко овог слоја нанесен је тањи слој црвене боје. Преградни зид са просторијом 3 био је дебљине 80 cm и у потпуности извађен. Овај зид који се пружао правцем север-југ представљао је један од обимних зидова грађевине. Дно темеља апсиде лежало је за око 0,2 m изнад дна темеља овог зида. Преградни зид између просторија 2 и 3 је у темељној зони био дебљине 70 cm, док је надземни део био дебљине 60 cm, тако да је формиран сокл, преко кога је постављен под. Преградни зид између просторија 3 и 5 очуван је у висини од 0,56 m, док су преградни зидови између просторија 2 и 4, 4 и 5, 5 и 6, очувани само у отиску. Јужни зид апсидалне просторије 7 био је дебљине 50 до 60 cm, очуван у темељној зони дубине 0,3 до 0,4 m. Степен очуваности зидова не дозвољава доношење закључака о правцима комуницирања унутар грађевине.

Под у просторијама био је различитог квалитета. У просторијама 1, 3 и 7 рађен је од малтерног премаза црвенкасте боје, пажљиво заглачане горње површине. Може се претпоставити да је просторија 3 са апсидом имала резиденцијалну функцију. Тањи преградни зидови фундирани у поду просторије вероватно су накнадно додати, што је могло изменити намену просторије. Функција апсидалне просторије 7 је упитна. Под у просторијама 2 и 4 разликовао се по начину израде и квалитету, а његова израда говори о потреби за добром хидроизолацијом просторије. У просторији 4 се у југозападном углу налазила плоча димензија 5 x 3,2 m, дебљине 10 до 12 cm положена на субструкцију од већих облутака нивелисаних малтером. Уз северни и источну ивицу налазили су се канали у малтеру, вероватно за прихватање вишка течности. Може се претпоставити да је просторија 4 коришћена за прераду грожђа, можда и уљарица.

Улаз у грађевину највероватније се налазио на западној страни, а просторија 6 могла је имати функцију коридора или портика.

Кров је био покривен тегулама и имбрицесима.

Нађено је мало покретног материјала у унутрашњости грађевине, који би помогао чија би анализа помогла одређивању намена ових просторија.

Одређивању типа грађевине треба прићи опрезно. Истраживачи су понудили решење по коме би грађевина у Вишесави припадала типу грађевина са портиком које су често подизане на територији провинције Далмација, на којој се налазила. Порттик би, у овом случају, могла бити просторија 6 која се можда пружала целом ширином грађевине, где се највероватније налазио и улаз. Виле са портиком датоване су у период II и III века. На жалост, степен истражености не допушта овакав закључак. На основу истражености, исто тако би се могло претпоставити да је просторија 6 имала функцију коридора. Коридори на бочним

странама грађевина нису неуобичајени.⁵⁰⁴ У Србији је грађевина са коридором са стране истражена на локалитету Ливаде (локалитет 24) код Сремске Митровице. Апсида на јужној страни слично је решење архитектонском решењу које је имала резиденцијалноа грађевина у оквиру комплекса виле рустике 2 у Монтани, у Бугарској, која је имала централни коридор који се на ужим странама завршавао полукружним апсидама. Ова вила се датује у период од II прве половине IV века.⁵⁰⁵ Такође, резиденцијална грађевина у оквиру виле у *Keszthely-Fenekpuszta* у Мађарској имала је коридор који се на ужим странама завршавао апсидама.⁵⁰⁶ Грађевина са апсидом на западној страни коридора откривена је и у *Neuburg an der Donau* у Баварској.⁵⁰⁷ Њена функција није дефинисана, с обзиром на положај који је заузимала у грађевини. У Босни и Хервеговини је истражена вила рустика у Бродцу код Бељине.⁵⁰⁸ Доња граница датовања грађевине у Вишесави могла би се померити на III век, а период трајања и на IV, с обзиром да су апсиде карактеристичне за објекте грађене касније. Мала количина покретног материјала: атипични фрагменти лонаца и здела лоше фактуре и гвоздени клинови, није помогла датовању.

Грађевина је једноставно грађена, са низом просторија мањих димензија и једном просторијом са апсидом. Интересантно је да није имала систем загревања просторија. Ако се прихвати претпоставка да је део грађевине имао резиденцијални карактер, могуће је да она није коришћена током целе године, већ само у сезони пољопривредних радова, али је исто тако могуће да је простор загреван помоћу мангала.

На површини северно од истражене грађевине, све до природног усека, констатован је грађевински шут који је указивао на постојање више грађевина, које би са истраженом чиниле целину. У овој области за сада нема истражених

---

⁵⁰⁴ Thomas 1980, *loc.cit.*, fig.60; Smith, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁵⁰⁵ Динчев, *op.cit.*, *loc.cit.*, фиг.12

⁵⁰⁶ Biró 1974, 43, fig.21

⁵⁰⁷ Smith, *op.cit.*, 112, fig.33, са нап.40

⁵⁰⁸ Busuladžić, *op.cit.*, 137, Т. 32a-32b

вила рустика па је овакав комплекс, који би носио пољопривредну производњу, био добродошао. Вила рустика у Вишесави налазила се у близини пута који је повезивао Домавију (данашњи Склани у Босни и Херцеговини) са муниципијумом *Malvesatium* (данашње село Висибаба код Пожеге), од Склана, који су се налазили на левој обали реке Дрине удаљена око 5 km.

ПОСКУРИЦЕ

13. ЛОКАЛИТЕТ НУМЕРЕ⁵⁰⁹

Локалитет Нумере обухватао је плодне оранице на тремећи села Поскурице, Дивостин и Шљивовац, на око 7,5 km од Крагујевца.⁵¹⁰ Локалитет је девастиран дугогодишњим обрађивањем земље.

Делимично су откривени остаци грађевине димензија 24 x 17,3 m, оријентације север-југ. Грађевина се састојала од девет просторија, са полукружном апсидом на јужној страни. Постоје индиције да се у југоисточном делу налазила још једна просторија, чији су зидови потпуно девастирани (Пл.15)

Степен очуваности зидова није омогућио утврђивање положаја улаза у грађевину, као ни начин комуникације између свих просторија, мада се, на основу распореда просторија може претпоставити да се улаз налазио на источној фасади.

Просторија 1 правоугаоне основе, димензија око 5 x 6 m, налазила се у северном делу грађевине.

Просторија 2 правоугаоне основе, димензија око 5 x 6 m, налазила се уз просторију 1, са њене источне стране. Била је приближних димензија као просторија 1.

---

⁵⁰⁹ Петровић 1966, 253-256

⁵¹⁰ Локалитет је евидентиран 1952. године, а 1953. године делимично је истражен. Заштитна археолошка ископавања која су спровели археолози Народног музеја у Крагујевцу трајала су свега седам дана. Истраживањима је руководио Д. Петровић, управник Народног музеја и Николић, кустос музеја.

Просторија 3 правоугаоне основе, димензија око 8 x 5,3 m, налазила се југозападно од просторије 1.

Просторија 4 правоугаоне основе, димензија око 3,5 x 7 m, налазила се јужно уз просторије 1 и 2. У северном зиду могуће је да су се налазила врата. На овом месту, у слоју гари и пепела нађено је више гвоздених клинова, од којих је један имао и алку.

Просторија 5 правоугаоне основе, димензија 3,5 x 7,5, налазила се јужно уз просторију 2, а источно од просторије 4.

Просторија 6 правоугаоне основе, димензија око 7 x 4 m, налазила се јужно уз просторију 4. У углу просторије нађена је здробљена посуда рађена на витлу, као и фрагмент *terra sigillatae*.

Просторија 7 квадратне основе, димензија око 3,5 x 3,5 m, налазила се јужно уз просторију 5. У просторији је делимично очуван под од малтера, опеке и шљунка.

Просторија 8 правоугаоне основе, димензија око 7 x 3 m, налазила се јужно уз просторију 6. Између просторија 6 и 8 налазила су се два постамента. Западни, димензија 0,8 x 1,2 m, био је озидан каменом око кога је постављена цигла. Источни, димензија 0,8 x 1 m, био је озидан крупнијим обрађеним каменом. Чини се да су просторије 6 и 8 представљале једну целину-централну просторију грађевине дужине 8 m, која је стубовима била подељена на два дела.

На јужној страни просторије 8 налазила се полукружна апсида дубине око 3,9 m.

Источно од апсиде, а јужно од просторије 7, на месту где су се додиривали апсидални лук и зид налазила се засведена пећ зидана од ломљеног камена везаног малтером, са сводом од опека. У дну пећи се налазио отвор који је кроз темељ апсидалног лука био повезан са каналом четвртастог пресека, а који је саграђен од цигала. Канал је пролазио кроз апсиду, а затим скретао ка просторији 8. Није било могуће утврдити присуство система за загревање у осталим просторијама, јер је канал био девастиран.

Темељи су зидани од ломљеног кречног камена везаног кречним малтером. Камен је допреман из локалних лежишта. На спољне стране стављан је већи камен, док је испуну чинио ситнији камен. На угловима су се налазили већи комади тесаног камена. Темељ просторије 4 достигао је дубину од 0,9 m, што је указивало на спратну конструкцију.

Под је рађен од комада ломљене опеке и шљунка заливеденог кречним малтером. Субструкцију је чинио ситан ломљени камен. Дебљина пода је износила је преко 20 cm. Делимично је очуван *in situ* у просторији 7.

Зидови су са унутрашње стране били омалтерисани и бојени. На остацима малтера били су очувани трагови трске, што је указивало да је трска коришћена за облагање зидова. Преко трске наносен је слој малтера на којима су били очувани трагови љубичасте и сиве боје.

Кров је био покривен тегулама и имбрицесима.

Грађевина је након напуштања накратко коришћена. О овоме сведочи огњиште откривено уз северни зид просторије 6. За изградњу огњишта коришћени су комади тегуле са виле, које су биле везане кречним малтером у доњим деловима, а у горњим блатом. Источно уз огњиште налазио се укоп пречника 25 cm, дубине 0,5 m испуњен са гари и пепелом. Претпоставка истраживача је да се радило о изгорелом диреку који је држао надстрешницу изнад огњишта.

Грађевина у Поскурицама подигнута је у долини река Лепенице и Угљешнице, југоисточно од Рудника. Долина је пружала повољне услове за развој ратарства, а планински пашњаци омогућавали су развој сточарства. Подигнута је у близини битног пута који је повезивао читав низ постаја, о чему сведоче

сачувани остаци у долини Угљешнице, а који је ишао све до Рудника и повезивао вилу са овом рудоносном области.⁵¹¹

На основу плана грађевине, може се претпоставити да је имала резиденцијалну функцију. Припадала би типу базиликалних грађевина какве су зидане од краја III века. Просторије су постављене око централне просторије који је стубовима био подељен на два дела. Могуће је да се улаз налазио на источној страни и да је подужна, најужа просторија имала функцију коридора. Уз улаз би се могла налазити кухиња. Просторија 4 би могла бити унутрашње двориште из кога се комуницирало са просторијама које су се налазиле око ње.⁵¹² Грађевина је вероватно имала систем подног загревања, на шта су указивали пећ и канал за проток топлоте у централној просторији. Дубоки темељи су навели истраживаче на претпоставку о спратној конструкцији. Око грађевине констатован је грађевински шут који је покривао велику површину, што указује да су се у непосредној близини грађевине највероватније налазили и економски објекти. Темељни остаци који се и данас налазе на околним њивама потврђују ову претпоставку. У непосредној близини грађевине, на делу локалитета који припада атару Шљивовца, откривена је остава пољопривредног алата у којој су највећи број чиниле алатке за обраду земље: већи број истоветних ашова, мотика, крамп. На истом месту пронађен је наковањ, ковачка клешта, већи број сврдала и чекића, што упућује и на постојање ковачнице у оквиру имања.⁵¹³ У оквиру грађевине нађено је мало покретног материјала. Поред металних налаза од којих је највише клинова различитих величина, нађени су длето, тег и прећица, који указују на

---

⁵¹¹ Колегиница М. Марић је изнела интересантну хипотезу о повезаности овог локалитета са евидентираним старим рударским окнима на локалитету Кременац у оближњој Драчи (Марић 2015, 86).

⁵¹² Изнето мишљење остаје у оквирима хипотезе, јер није било могуће дефинисати улаз и врата унутар грађевине, а резултати истраживања нису указивали на намену просторија.

⁵¹³ Остава је нађена 1942. године приликом орања, на имању Радојка Пантовића. Набројани предмети не представљају комплетан инвентар оставе. Већину предмета је проналазач продао отпаду, а Народном музеју у Крагујевцу предати су ашов, ковачка клешта, мотика и будак (Петровић 1966, 253-254, сл.1.4; 6,7).

занатске активности.⁵¹⁴ Мали број откривених металних налаза не значи нужно мали број металних предмета/алатки на имању, али контекст ипак указује да су ове активности биле првенствено за сопствене потребе становника виле. Спорадично су налажени фрагменти керамичких посуда и три бронзане монете: две из III века и један из друге половине IV века, којима је вила рустика и датована.

Грађевина у Поскурицама највероватније је представљала резиденцијални објект пољопривредног имања. На земљорадњу, као основну делатност овог имања, упућивали су, не само карактеристике терена и природно окружење у коме је подугнута, већ и покретни материјал нађен у оквиру грађевине, као и остава алата нађена недалеко од ње. Власник овог средњег поседа са резиденцијалном грађевином чији су зидови били осликани, а просторије загреване системом хипокауста вероватно је припадао вишим слојевима римског друштва.

ЧАЧАК

У околини Чачка 1981. године започета су истраживања у оквиру пројекта „Истраживање античких градова у подручју региона Краљево“, током којих су откривени остаци неколико вила рустика⁵¹⁵

ГОРЊА ГОРЕВНИЦА

14. ЛОКАЛИТЕТ ДУБЉЕ⁵¹⁶

На локалитету Дубље који се налазио на левој обали Горевнице, око 10 km северно од Чачка, делимично је истражена грађевина димензија 15 x 3 m (Пл.16).

---

⁵¹⁴ *Ibid.*, 255, сл. 8-10

⁵¹⁵ Истраживањима су заједно руководили сарадници Археолошког института из Београда и Народног музеја у Чачку.

⁵¹⁶ Васић 1993, 9-17

Грађевина је имала правоугаону основу, оријентисана дужим странама правцем север-југ. Преградни зидови нису констатовани. Улаз у грађевину ширине око 4 m налазио се на јужној страни. Са обе стране улаза налазили су се плитки пиластри.

Темељи грађевине зидани су од ломљеног камена и речних облутака везаних кречним малтером. Остаци лепа са отисцима прућа указивали су на бондручну конструкцију у горњим деловима грађевине. Зидови су са унутрашње старне били омалтерисани. Под је рађен од кречног малтера помешан са шљунком, преко чега се налазио премаз од малтера. Кров је био покривен тегулама и имбрицесима.

Грађевина је највероватније страдала у пожару, о чему говоре остаци угљенисаних кровних греда.

Истражена грађевина би, на основу резултата истраживања, могла да се дефинише као економски објекат. Приликом израде грађевине водило се рачуна о изолацији од влаге, а узимајући у обзир архитектонско решење, као и ширину улазних врата могуће је претпоставити да је грађевина служила за складиштење, нпр. сена, што је и претпоставка истраживача. Грађевина је била део мањег пољопривредног имања, што се може закључити на основу извршених ископавања и геофизичких испитивања, која су показала да се северно од истражене грађевине налазе остаци архитектуре, који су, заједно са истраженом грађевином, покривали простор од око 100 x 80 m. У оквиру овог комплекса налазила се и грађевина са апсидом. М. Васић је претпостављао да су се бар три грађевине налазиле око централног дворишта, од којих је једна имала резиденцијалну функцију, а друге две економску.

У истраженој грађевини није нађена велика количина покретног материјала, али је захваљујући фрагментованом стакленом пехару датованом у

период друге половине IV века и бронзаном новцу Валентинијана I кованом 364. године, било могуће датовати грађевину у период IV века. Поред наведеног материјала, нађена су и два бруса и мање сечиво ножа, који говоре у прилог дефинисању истражене грађевине као економског објекта.

ПРИЈЕВОР

15. ЛОКАЛИТЕТ ПИТОМИНЕ⁵¹⁷

У селу Пријевор удаљеном од Чачка 24 km, на платоу изнад леве обале Западне Мораве, налазио се локалитет Питомине. На локалитету су откривени остаци резиденцијалне грађевине, житнице и једне мање економске зграде.

ГРАЂЕВИНА 1

Грађевина 1 имала је правоугаону основу, оријентације исток-запад. Састојала се из четири просторија и коридора, који је грађевину делио на источни и западни део.

Просторија 1 налазила се западно од централног коридора.

Просторија 2 представљала је јужну просторију источно од централног коридора. У овој просторији откривени су остаци хипокауста.

Просторија 3 налазила се у средишњем делу источног дела грађевине. Ово је била централна просторија која је на источној страни имала полукружну апсиду.

Просторија 4 налазила представљала је северну просторију источног дела грађевине.

Темељи грађевине зидани су од крупних облутака везаних блатом. С обзиром на слабије рађене темеље и на остатке зидног лепа са отисцима облица, може се закључити да је конструкција била бондручна.

Подови у грађевини били су омалтерисани.

---

⁵¹⁷ *Ibid.*, 10-11

ГРАЂЕВИНА 2

Грађевина се налазила западно од грађевине 1. Очувана је темељна зона грађевине која је према северу била отворена. Под је био калдрмисан, а кров покривен тегулама и имбрицесима. Архитектура грађевине је навела М. Васића да је дефинише као сеник или помоћну зграду за чување алата.⁵¹⁸

ЖИТНИЦА (*HORREUM*)

Остаци житнице откривени су на око 100 m југоисточно од резиденцијалног дела виле. Грађевина је делимично истражена. Откривене су две просторије (Пл.17).

Просторија 1 имала је правоугаону основу.

Просторија 2 налазила се источно уз просторију 1, мањих димензија, квадратне основе, централно постављена у односу на просторију 1.

Темељи житнице били су дубоки, зидани од облутака заливених кречним малтером. Зидови су грађени од притесаног камена везани кречним малтером. Под је рађен од хидростатичког матера. Са спољне стране налазили су се пиласстри: четири пиластра налазила су се на западном зиду просторије 1, на јужном зиду просторије откривен је један пиластар, на северном два. На северном зиду просторије 2 налазила су се два пиластра, док на северном и јужном зиду пиласстри нису откривени. Архитектонско решења грађевине је јединствено, на основу до сада познатих житницана територији Србије.

Грађевина 1 је, на основу резултата истраживања, дефинисана као резиденцијална. Припадала је типу грађевина са централним коридором и са апсидом. Централна просторија са апсидом коришћена је највероватније као

---

⁵¹⁸ *Ibid., loc.cit.*

таблинум. У јужној просторији се налазио систем подног грејања, али нема довољно података за дефинисање њене намене.

Време подизања комплекса није могуће дефинисати. Тип виле са централним коридором грађен је током касне антике, а архитектонско решење са апсидом типично је за период IV века. Покретни материјал комплекс датује у период IV века. У грађевини 1 нађен је фрагмент стакленог пехара орнаментисан плавим бобицама, који се датује од друге половине IV до почетка V века. Фрагменти керамичких посуда такође се везују за IV век. Одређивању хронологије виле може помоћи делимично истражена меморија са два откривена гроба на оближњем локалитету Чуљевина. Откривени инвентар карактеристичан је за крај IV и прву половину V века. Претпоставка истраживача је да се ради о сахранама власника виле, које би дале одговор о времену њеног напуштања.⁵¹⁹

БЕЉИНА

16. ЛОКАЛИТЕТ ЈАНКОВИНА⁵²⁰

Локалитет Јанковина налазио се у насељу Бељина, на десној обали Западне Мораве. Током заштитних археолошких ископавања истражене су терме и делимично грађевина која се налазила југозападно од терми. Већи део локалитета није истражен, јер су се на њему налазили савремени објекти. На основу ситуације на терену могло се закључити да су терме представљале део већег грађевинског комплекса, који је, према мишљењу М. Васића могао да припада пољопривредном имању. Рељеф и природне карактеристике области близина реке, говоре у прилог овој претпоставци.

Комплекс се пружао на површини од око 100 x 70 m, што би одговарало мањем пољопривредном газдинству.

---

⁵¹⁹ *Ibid.*, 11

⁵²⁰ *Ibid.*, 9-10

На локалитету је, у оквиру укопа чија намена није дефинисана, констатован покретни материјал датован у период од средине II до средине III века. Следећа фаза показује континуитет насељавања од краја III до првих деценија V века.⁵²¹

РВАТИ

17. ЛОКАЛИТЕТ ДОБРИНАЦ-ЛУГ

Локалитет Добринац-Луг налази се на речној тераси десне обале Ибра, на западним падинама Копаоника.⁵²² Локалитет је девастиран дугогодишњим пољопривредним радовима, а остаци архитектуре се уочавају и испод земље⁵²³ Током заштитних археолошких ископавања вршених 2001. године откривена је и делимично истражена грађевина непознате намене.⁵²⁴ Откривен је западни део грађевине на површини од 70 m², где су делимично истражене четири просторије (Пл.18).

Просторија 1 ширине 3,5 m, налазила се у југозападном делу. Правоугаоне је основе, пружала се у правцу север-југ уз просторију 4, али није дефинисано да ли се пружала дуж целе дужине просторије 4.

Просторија 2 правугаоне основе, димензија 3,5 x 2 m, налазила се северно уз просторију 1.

Просторија 3 правоугаоне основе, димензија 3,5 x 13 m, налазила се северно од просторија 2 и 4, пружала се целом истраженом ширином ових просторија

---

⁵²¹ Пић, *op.cit.* 109, са нап. 340

⁵²² Локалитет Добринац евидентиран је 1988. године од стране Археолошког института и Народног музеја Краљево (Богосављевић-Петровић, Тошић 2003, 383).

⁵²³ Михаиловић 1997, 154

⁵²⁴ Ископавањима је претходило девастирање локалитета од стране „дивљих копача“ који су открили зидове три мање просторије и део четврте са хипокаустима. Истраживања су вршили археолози Народног музеја у Краљеву и Завода за заштиту споменика културе Краљево (Богосављевић-Петровић, Тошић, *op.cit.*, *loc.cit.*)

(Сл.27). У централном делу просторије 3 нађена је велика концентрација зеленог камена, можда малахит.⁵²⁵

Просторија 4 била је највећих димензија. Налазила се источно од просторија 1 и 2. У просторији су откривени остаци фреско малтера са остацима црвене, зелене и љубичасте боје и 22 стубића хипокауста што указују на стамбену функцију просторије (Сл.28).⁵²⁶

Темељи зидова дебљине 0,6 до 0,7 m, очуване дубине 0,5 до 0,8 m, грађени су од облутака и ломљеног камена везани кречним малтером. Укопани су у слој мрке растресите земље до нивоа глиновите здравице. Лица зидова су малтерисана.

Степен истражености грађевине, њен положај и карактеристике терена дозвољавају претпоставку да се ради о остацима виле рустике. На основу откривених просторија, не може се одредити тип грађевине. Присуство фреско малтера који су красили зидове највеће просторије и остаци система за загревање у истој, сведоче о резиденцијалној функцији овог дела грађевине, али и о бољем економском статусу власника. Могуће је да је део грађевине имао и економску функцију.⁵²⁷

Локалитет се налазио на другој речној тераси реке Ибар, на узаном простору где је било могуће бавити се пољопривредом, посебно ратарством и повртарством, док су падине Копаоника и Рогозне биле идеалне за бављење сточарством.⁵²⁸ Произведени вишкови лако су могли наћи своје место на тржницама муниципијума *Dardanorum* у Сочаници, на чијој се територији вила налазила. Вила је подигнута недалеко од експлоатисаних рудишта и утврђења, чији је апарат такође могла да снабдева. Присуство зеленог камена, за који је колегиница М. Марић претпоставила да се ради о малахиту припремљеном за

---

⁵²⁵ Марић, *op.cit.*, 103, са нап.120

⁵²⁶ Истраживачи су ову просторију назвали „Дворана хипокауста“ (Богосављевић-Петровић, Тошић *op.cit.*, 384, сл. 2).

⁵²⁷ *Ibid.*, 383-387

⁵²⁸ Како не располажем подацима о покретном материјалу са локалитета, није могуће претпоставити која је примарна економија овог имања.

обраду, навео је на претпоставку да је ова вила била у функцији оближњих рудника ибарског домена.⁵²⁹

На локалитету је нађен покретни материјал који се новцем Клаудија II Готског, Диоклецијана и Константина датује у период III и IV века. У нивоу шута констатован је дебео слој гаражи, који указује да је грађевина уништена у пожару.

Недалеко од грађевине, на локалитету Молитва Татитска који се надовезује на локалитет Луг, констатована је некропола, која се можда може везати за вилу рустику на локалитету Луг.⁵³⁰

ШУМАДИЈА

Област Шумадије обухвата територију од Београда на северу, до Западног Поморавља на југу.⁵³¹ Има умерено-континенталну климу, са ветровима који дувају из свих праваца. Област је богата рекама са кратким токовима, које се уливају у реке Колубару, Саву и Велику Мораву. Добила је име по густим шумама које су помињане и у античким изворима. Приск је писао о густим шумама које су се налазиле северно од Naisa.⁵³² Брежуљкаста Шумадија обиловала је и плодним земљиштем које је било погодно за бављење ратарско-воћарском производњом, али и сточарством. И околина Сингидунума била је погодна за бављење пољопривредом. На овом простору, у периоду касне антике, ницале су виле рустике које су својим производима снабдевале градско становништво. Шумадијске планине Авала, Космај и Рудник богате су рудама које су експлоатисане и у античком периоду.

У Шумадији су евидентирани бројни археолошки локалитети из античког периода, међутим само мањи део локалитета је истражен. Углавном су у питању била истраживања заштитног карактера. Истраживања Сингидунума и околине

---

⁵²⁹ Марић *op.cit.*, *loc.cit.*

⁵³⁰ Марић, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁵³¹ Марковић, *op.cit.*, 194-204

⁵³² Priskos, *Frg.* 8, 291, 23-26 у: *Византијски извори за историју народа Југославије*

дала су наговештај о значају пољопривредне производње у овој области. Приликом истраживања Доњег града Београдске тврђаве нађен је велики број пољопривредног алата у слојевима од III до VII века, који је указао на значај обраде земље у овој области.⁵³³ Да се становништво Сингидунума бавило земљорадњом потврђено је и код Теофилакта Симокате, који је, описујући аварску опсаду 584. године навео да су градске зидине биле небрањене, јер су становници били заузети радовима у пољу.⁵³⁴

Ретка археолошка ископавања потврдила су и постојање вила рустика у агеру Сингидунума, од падина Космаја, до обале Дунава.

ЖЕЛЕЗНИК

18. ЛОКАЛИТЕТ КАЛЕМИ⁵³⁵

Приликом градње фабрике машина и алатљика 1947. године у Железнику, на локалитету Калеми, откривени су остаци грађевине импозантних димензија и архитектуре. Грађевина је током ових радова потпуно девастирана.⁵³⁶

Грађевина је била четвртастог облика, приближних димензија 145 x 165 m, са кулама на угловима. На северној, дужој страни, откривен је низ мањих четвртастих просторија, које су се непосредно надовезивале на спољни, одбрамбени зид грађевине. Архитектура грађевине и куле на угловима навели су истраживаче да грађевину дефинишу као мање утврђење. Нешто каснији налаз фрагментованог саркофага и налаз гробне целине са остацима саркофага у

---

⁵³³ Шпехар, 2007, 12-29

⁵³⁴ Theoph. Sym. Hist. I 3-4, 46-47

⁵³⁵ Подаци о локалитету Калеми преузети су из: Гарашанин 1974, 87-92.

⁵³⁶ Архитектонски остаци и покретни материјал потпуно су занемарени од стране извођача радова. У мањим количинама сачувани су фрагменти керамичких посуда, метални предмети и новац. Сачувана је портретна глава статуе рађене од мермера и делимично очуван камени саркофаг са натписом, датован у период III века (Гарашанин 1974, 87).

оквиру локалитета⁵³⁷ упутио је на другачије тумачење грађевине. На натпису саркофага откривеног 1947. године, спомиње се Клаудијус Валентинијанус, витез и дуовир (*equus romanus duovir*) или декурион (*decurio*),⁵³⁸ највероватније припадник домаће аристократије у Сингидунуму, који у витешки ред није дошао из војне службе.⁵³⁹ Како би било неуобичајено да цивилни чиновник постави споменик у утврђењу или у његовој непосредној близини, поготово споменик који је посветио супрузи, дефинисање грађевине као мањег каструма више није деловало исправно. Вероватнија је била могућност да се овде радило о вили рустици у којој је живео градски званичник и који је, са члановима своје породице и сахрањен на некрополи која се налазила на имању.

На основу описа изнетог у извештају, грађевина откривена на локалитету Калеми припадала је типу утврђених вила рустика. Овакав начин градње виле, са кулама, екризалитима, био је уобичајен у периоду касне антике у пограничним зонама које су биле изложене пустошењима варварских племена. Током ископавања нађен је новац Гете (211-212.), Диоклецијана (284-305) и Константина (306-337) који је вилу датовао у период од почетка III до прве половине IV века. Вила је страдала у пожару, али нема довољно података који би овај пожар везали за неки историјски догађај.

Грађевина на локалитету Калеми није у целини и адекватно истражена, тако да недостају основни подаци о покретним налазима и контексту налаза. План грађевине такође није доступан, али се на основу белешки истраживача и

---

⁵³⁷ Наведени налази откривени су током заштитних ископавања у кругу фабрике 1988. године (Ивештај о обављеним заштитним археолошким ископавањима у кругу фабрике Иво-Лола Рибар у Железнику. Завод за заштиту споменика културе града Београда).

⁵³⁸ *D(is) M(anibus) | C(laudius) Valentinia | nus eq(es) r(omanus) d(uovir) III* или *d(ecurio) III mar(itus) | Aur(eliae) Probile c(oniugi) c(larisimae) | q(uae) vixit annos XXVIII | B(ene) M(erenti) P(osuit)* (читање према С. Душанић: Гарашанин 1974, 89).

⁵³⁹ *Ibid.*, 87

позивањем на аналогије са вилом у Могорјелу и Панонији може стећи представа о њеном изгледу. Њено архитектонско решење за сада је на територији Србије јединствено.

Економска функција грађевине није дефинисана. Подигнута је на североисточној падини Авале у равничарском делу уз реку Саву, на широј територији Сингидунума и могла је представљати битан део ланца у снабдевању града.

Ово је један од ретких случајева где се може говорити о власнику виле. Натпис на саркофагу настао највероватније крајем III века⁵⁴⁰ говори о Клаудију Валентинијану, витезу и дуовиру, највероватније припаднику домаће аристократије у Сингидунуму. Клаудије Валентинијан је са својом породицом живео на имању надомак Сингидунума, на коме је, по свему судећи и сахрањен. Гробна целина коју су чинили саркофаг и зидана гробница, нађени током ископавања 1988. године, сведоче о мањој некрополи која је истовремена са вилом и која је и припадала овом имању.

ЛИСОВИЋ

19. ЛОКАЛИТЕТ ВРЕЛА⁵⁴¹

Локалитет Врела налазио се у селу Лисовић, на северозападним падинама Космаја ка Сингидунуму.⁵⁴² Током археолошких ископавања 1954-1956. године, истражена је грађевина на површини од 283,5 m², откривених димензија 15,75 x 18 m⁵⁴³ (Пл.19).

Истражено је осамнаест просторија. Током прве године истраживања откривено је десет просторија, од којих само просторија 3 није имала инсталацију хипокауста.

---

⁵⁴⁰ *Ibid.*, 91

⁵⁴¹ Подаци о грађевини на локалитету Врела преузети су из: Величковић 1959, 377-378

⁵⁴² Величковић 1959, 377

⁵⁴³ Јеремић, Гојгић 2012, 27, Табла 1

Просторија 1 квадратне основе, димензија око 4 x 4 m, имала је на западној страни полукружну апсиду означену као просторија 7, дубине око 1,5 m.

Просторија 2 правоугаоне основе, димензија око 4 x 2,7 m, налазила се јужно од просторије 1.

Просторија 3 састојала се из два дела, мањег димензија око 4,5 x 5 m и већег, димензија 8 x 3,5 m. Налазила се југоисточно од просторије 4. На плану делује као да су ова два простора подељена преградним зидом. Под у већем делу био је поплочан подним плочама, а у западном делу издваја се простор димензија око 2,5 x 3,5 m у чијем средишњем делу делује као да се налазио постамент четвртасте основе.

Просторија 4 правоугаоне основе, димензија око 3,5 x 2,7 m, налазила се источно од просторије 2. На источној страни завршавала се полукружном плитком апсидом, дубине око 1.5 m.

Просторија 5 правоугаоне основе, димензија око 4 x 2 m, налазила се северно од просторије 4 и источно од просторије 1 са којом је била повезана.

Просторија 6 правоугаоне основе, димензија око 4 x 3 m, налазила се у источном делу грађевине.

Просторија 8 ширине око 2,7 m, истражена у дужини од око 2,5 m, налазила се у западном делу грађевине, уз апсидалну просторију 7. Просторија није потпуно истражена.

Просторија 9 димензија 3 x 2,5 m, налазила се ван основног габарита грађевине. У њој се налазио простор правоугаоног облика, чији су зидови и под били омалтерисани хидростатичким малтером.

У североисточном делу грађевине налазили су се остаци ложишта (*praeefurnium*), које су истраживачи означили као просторија 10, ширине око 2,5 m, истражене дужине око 6,5 до 7 m.

Просторија 11 неправилне квадратне основе, димензија око 5,5 x 5 m, налазила се у источном делу грађевине

Просторија 12 правоугаоне основе, димензија око 5 x 3 m, налазила се северно уз просторију 6 са којом је била повезана. Између ових просторија откривена је водоводна линија изграђена од оловних цеви које су долазили са југоистока. На источној фасади просторија 6 и 12 налазила су се три лучна отвора озидана од опеке, док су зидови грађени од ломљеног камена и кречног малтера.

Просторија 13 благо трапезасте основе, димензија 6,5 x 5 m, налазила се у североисточном делу грађевине.

Просторија 14 благо трапезасте основе, димензија око 9,8 x 8,5 m, налазила се у југоисточном делу грађевине. Ово је била највећа просторија у истраженом делу грађевине. Између просторије 14 и просторије 11, испод нивоа подова, налазила су се два отвора који су повезивали просторије са хипокаустима.

Просторија 15 правоугаоне основе, димензија око 5 x 3,5 m, налазила се западно од просторије 14. У просторији је откривен простор правоугаоног облика, могуће базен, димензија око 4,5 x 3 m.

Просторија 16 правоугаоне основе, димензија око 4 x 3,5 m, налазила се западно од просторије 15. У просторији је откривен простор правоугаоног облика, могуће базен димензија 3,5 x 3 m.

Просторија 17 правоугаоне основе, димензија око 6 x 4,5 m, налазила се западно од просторије 14. У просторији је нађен већи број фрагмената зидних фресака са вегетабилним мотивима.

Просторија 18 правоугаоне основе, димензија око 6 x 3,5 m, налазила се западно од просторије 17. У просторији је нађен већи број фрагмената зидних фресака са вегетабилним мотивима.

Западно од просторије 13, на северној страни грађевине, налазила се просторија која није описана у извештају. Просторија је димензија 4 x 3,5 m. Могуће је да се на овој страни налазио улаз, који је решен са два пиластра дужине око 0,8 m. Уколико је ова претпоставка тачна, ова просторија би могла имати функцију просторије за пресвлачење (*apodyterium*). Јужно уз ову просторију налазиле су се две мање просторије димензија око 2 x 1,5 и 1,8 x 1,5 m, које су се

налазили између ње и просторије 5. У просторији димензија 2 x 1,5 m, у средишњем делу, налазио се канал оријентисан у правцу север-југ. Југоисточно се налазила још једна мања просторија димензија око 1,8 x 1,5 m, уз коју се налазио простор/просторија правоугаоне основе, димензија 4 x 2,5 m. Овај простор налазио се између просторија 5 и 12 и са просторијом 12 био је спојен каналом.

У просторијама 1, 2, 4-8, 11 и 14 откривени су добро очувани стубићи хипокауста, који су, у неким случајевима, били сачувани до висине од преко 1 m. Током ископавања нађена је већа количина покретних налаза. Остаци танких плочица ређаних техником *opus spicatum* указивали су на начин градње пода. Нађена је и већа количина тубула и фрагмената тегула мамата. Нађена је глава женске статуе од камена датована у другу половину II века. Керамички и стаклени материјал, као и новац, грађевину оквирно датују у период од II до IV века.

Делимично истражена грађевина на локалитету Врело представља остатке терми које су, по свему судећи, налазиле у оквиру веће виле рустике. На основу начина градње и димензија, може се претпоставити да је грађевина грађена као самостални објект у оквиру имања, подигнута у близини резиденцијалне грађевине, чији остаци нису евидентирани. Остаје отворена могућност и да су ове терме имале слично архитектонско решење као вила рустика у Љусини код Босанске Крупе у Босни и Херцеговини, која је имала терме у оквиру резиденцијалне грађевине, које су коридором биле повезане са стамбеним делом, док су се економске просторије налазиле уз префурниум терми.⁵⁴⁴ Да је овај балнеум биле део пољопривредног имања дају наговештај и налази, између осталог и гвоздена мотика, стандардни алат за окопавање растиња и развлачење ђубрива.⁵⁴⁵ Оно што јесте сигурно је то да су биле део већег имања чији је власник,

---

⁵⁴⁴ Čremošnik 1959, 137-147, Sl.1

⁵⁴⁵ Поповић 1988, 41

с обзиром на раскош грађевине, био врло богат и утицајан. Близина Сингидунума и космајских рудника наводи на претпоставку да је власник био ангажован или у градској управи или на пословима везаним за организацију рудничких активности.

У непосредној близини локалитета откривена су још два локалитета са остацима архитектуре.⁵⁴⁶ Са једног од ових локалитета, укључујући и Врела, потичу и римски надгробни споменици које бележи Никола Вулић, од којих се један данас налази у порти бељинске цркве.⁵⁴⁷ У атару села налази се и локалитет Вотњачине, на коме је евидентирана већа концентрација грађевинског шута са опеком и фрагментима керамичких посуда. Са овог локалитета потиче и једна вотивна ара са натписом. У непосредној близини површине са грађевинским шупом нађени су већи камени суд ваљкастог облика са коничним реципијентом, димензија 0,45 m x 0,66 m, дубине 0,5 m и дебљине зидова 0,15 m, већи аморфни комад олова и стела уграђена као сполија у економски објект савременог домаћинства.⁵⁴⁸ Могуће је да су се сви поменути налази налазили у оквиру пољопривредног имања које је несумљиво било већих размера. Близина космајских рудника, присуство олова и каменог суда за сада недефинисане намене, може указати на повезаност виле рустике и рудника, односно на снабдевање рудара производима са имања, али и на металуршку активност на имању. Засада нема података у којој мери и каквог би типа била та активност.

---

⁵⁴⁶ У атару села Бељине, недалеко од локалитета Врела, евидентирани су локалитети Ћиперовац и Збеговиште-Међуриче, где су откривени остаци архитектуре. Према површинским налазима грађевинског шута и покретног археолошког материјала, може се претпоставити постојање виле рустика. Рекогносцирање извођено је 1966. и 1979. године вршио је Завод за заштиту споменика културе града Београда (Симић 1983, 334).

⁵⁴⁷ У питању је стела димензија 1,92 x 0,75 m, дебљине 0,25 m, са удубљеним натписним пољем, које је са леве и десне стране затворено са по једним косо канелираним облим стубом. Изнад натписног поља налази се калкан са представом венца и розетом у средини. Натпис је доста оштећен и тешко се чита: *D(is) [M(anibus). A]nn(ius ili ia)... A]pollo ..... F]laviu[s ... oliv[a] c oniugi in [f(elici).* (према Н. Вулић 1909, 173).

⁵⁴⁸ Недалеко од домаћинства у коме је нађена стела налази се њива на којој су нађене још три стеле. На основу ових налаза може се претпоставити да се на овој локацији налазила некропола. У атару Лисовића, на локалитету Врела недалеко од терми, евидентирана је још једна некропола са стелама које нису хронолошки прецизно датоване (Марић *op.cit.*, 74).

Имање је могло припадати типу већих земљопоседа и као такво, могло је својим производима снабдевати околна насеља, као и Сингидунум.

ИСТОЧНА И ЈУЖНА СРБИЈА

ОБЛАСТ СТИГА И БРАНИЧЕВА

Стишка равница и Браничево налазе се у североисточном делу Србије и део су јужног обода Панонског басена. Област се налази у доњем току реке Млаве, од ушћа у Дунав до Хомољских планина. Честа кошава условила је стварање леса и мањих пешчара. Клима области је умерено-континентална, под утицајем степско-континенталне климе Баната и субалпске климе карпатске Србије.⁵⁴⁹

У античком периоду област се налазила у оквирима провинције Горња Мезија. У овој области развијена је мрежа путева који су спајали Виминачијум, један од најзначајнијих провинцијских градова, са градским центрима и утврђењима на дунавском лимесу. Плодна равница и одличан стратешки положај условили су и густу насељеност области.

ТЕРИТОРИЈА ВИМИНАЦИЈУМА

VIMINACIVM

Viminacium је подигнут у плодној стишкој равници, на ушћу реке Млаве у Дунав у атарима села Стари Костолац и Дрмно, на око 7 km од Костолаца. У римском периоду град се, на северној страни, ослањао на рукавац Дунава, а на западној пружао се до Млаве. Војни логор и град подигнути су на изузетном стратешком положају, на раскрсници путева који су западне делове Царства спајали са источним. На градској територији подизане су виле рустике које су имале активну улогу у снабдевању града.

---

⁵⁴⁹ Марковић 1970, 240-241

Истраживања античког Виминацијума у првој деценији XX века открила су бројне виле рустике у агеру града. Недалеко од зидина војног логора, на локалитетима Над Клепечком и Рит истражене су виле подигнуте у периоду II века, што представља прве примере познатих раних вила у Горњој Мезији. Виле у агеру Виминацијума значајан су допринос проучавању романизације ових области. Ипак, бројније су виле рустике које су учествовала у економици области у периоду од краја III до краја IV века. Ове виле су подизане у близини путева који су од Виминацијума водили ка Ледерати (Рам) и *Iovis-Pagus*-у (Велико Лаоле). Власници ових вила су највероватније били испужени војници, на шта указује податак да је, након добијања статуса муниципијума 211. године, земљишни посед на Виминацијуму поново измерен и да је земља давана војницима у закуп. Фрагментована војничка диплома нађена у оквиру виле субурбане на локалитету Рит која је датована у прву половину III века, потврђује претпоставку о власницима вила на територији Виминацијума.⁵⁵⁰

20. ЛОКАЛИТЕТ БУРДЕЉ⁵⁵¹

Локалитет Бурдељ налазио се на граници атара села Стари Костолац и Дрмно. У античком периоду овај простор се налазио на ужој градској територији, на 1,2 km јужно од легијског логора. Током 1977. и 1978. године, истражени су остаци некрополе која је била у употреби од друге половине III до првих деценија IV века.⁵⁵² На територији некрополе средином IV века подигнуте су грађевине која су највероватније биле део пољопривредног имања (Пл.20). Како су гробови и гробнице старије некрополе порушени и опљачкани још за време живота потомака сахрањених, Љубица Зотовић, дугогодишњи истраживач налазишта, изнела је мишљење да је подигнута грађевина рурални објект војног агера, јер

---

⁵⁵⁰ Redzić et al. 2014, 69

⁵⁵¹ Подаци о истраживањима виле рустике на локалитету Бурдељ преузети су из: Jovićić 2011, 30-32.

⁵⁵² Археолошка истраживања вршили су Републички завод за заштиту споменика културе, Археолошки институт, Народни музеј у Београду и Народни музеј у Пожаревцу.

једино војници досељени из других крајева не би поштовали гробове локалног становништва.

Откривени су остаци две грађевине, међутим публикована је само ситуација некрополе на којој су видљиви остаци грађевине 1 већих димензија.

ГРАЂЕВИНА 1

Грађевина 1 правоугаоне основе истражена је скоро у целости. Оријентисана је дужим странама у правцу североисток-југозапад. Уочене су две фазе грађевине. У првој фази грађевине унутрашњост је била са по два реда од четири стуба рашчлањена на три брода. Касније је додат преградни зид који је грађевину поделио на две просторије. Преградни зид је додиривао претпоследњи низ стубова.

Просторија 1 мањих димензија налазила се у југозападном делу.

Просторија 2 већих димензија налазила се у североисточном делу.

Са спољашње стране североисточног зида откривена су два паралелна зида управо постављена у односу на зид грађевине. Ови зидови нису у потпуности истражени. На спољашњој фасади зидова налазиле су се по четири контрафоре.

Грађевина је налазима новца датована у период IV века.⁵⁵³ На основу архитектонског решења, може се претпоставити да је грађевина представљала житницу.

ГРАЂЕВИНА 2

Грађевина 2 делимично је откривена. Осим податка да је подигнута у III веку, нема других података.

---

⁵⁵³ Нађена је остава 325 антонинијана из средине IV века.

Грађевине 1 и 2 највероватније су представљале део пољопривредног имања које се налазило уз саобраћајницу која је ишла од Виминацијума ка станици *Iovis-Ragus*, на самој граници агера. Грађевина 1 је по својим карактеристикама могла имати функцију житнице у својој старијој фази. Интересантно је да су грађевине подигнуте на простору некрополе. Овај податак нам може указати да власник имања није био припадник локалног становништва. На простору грађевине 1 откривена су два гроба датована у период V века. Грбови су припадали мањој некрополи германске популације која се налазила на 38 m јужно од грађевине.⁵⁵⁴

21. ЛОКАЛИТЕТ ЛИВАДЕ КОД ЋУПРИЈЕ⁵⁵⁵

Локалитет Ливаде код ћуприје налазио се на десној обали реке Млаве, у селу Дрмно. У античком периоду налазио се на око 650 m југозападно од града, на простору напуштене некрополе на локалитету Пећине. Приликом припреме терена за изградњу ТЕ Костолац Б откривени су остаци три пећи за печење опеке, четири пећи за печење керамике, две ранохришћанске цркве, мањи број гробова инхумираних покојника и остаци виле рустике, која је подигнута на остацима керамичке пећи (Пл.21).⁵⁵⁶

У току археолошких ископавања истражена је једна грађевина. Грађевина је била димензија 21 x 16,3 m, дужом страном оријентисана у правцу север-југ, са девијацијом од 26° северним делом ка западу. Састојала се од осам просторија постављених око централног коридора. Могуће је да је овај простор био отворен и

---

⁵⁵⁴ Zotović 1980, 106

⁵⁵⁵ Подаци о истраживањима виле рустике на локалитету Ливаде код ћуприје преузети су из: Jovičić 2011, 32-39.

⁵⁵⁶ Током припремних радова на простору данашњег Разводног постројења 1982. године делимично су девастирани остаци виле рустике. Археолошка ископавања вршена су тек 1983. године (Jovičić, Redžić 2012, 372).

у том случају би адекватнији термин био двориште. На јужној страни налазила се полукружна апсида (Пл.22).

Са северне, јужне и западне стране дворишта налазили су се зидови, док је источна страна била отворена. Северни зид је подигнут на остацима пећи са цилиндричним ложиштем пречника 1,4 m. Остаци пећи висине 0,97 m налазили су се на 70 cm испод доње нивелете зида.

Просторија 1 димензија 6,4 x 5,75 m налазила се у југозападном делу грађевине. Северозападни угао просторије 1 девастиран је савременим грађевинским радовима. У североисточном углу просторије, на дубини од 0,5 m мерено од горње нивелете зида, налазила се површина са траговима гари, запечене земље и шута, димензија 2,8 x 1,65 m.

На јужној страни просторије налазила се полукружна апсида дубине 2,8 m. Апсида је делимично девастирана приликом савремених грађевинских радова. Очуван је само источни део зида. На крајевима лука апсиде налазили су се зидани пиластри димензија 0,7 x 0,6 m. Апсида је зидана од ситних комада ломљене опеке и камена зеленца. Дебљина зида износила је 60 cm. У темељном рову положен је ред ломљених комада опеке без везива, насатично сложених, са одређеним закошењем, дебљине од 10 до 12 cm. Преко опеке слаган је ломљени камен зеленац везан кречним малтером. Већи комад опеке употребљени су за нивелацију зида. Као грађевински материјал коришћена је и дршка амфоре. Највећа очувана дубина темеља износила је 0,55 m.

Просторија 2 димензија 4,35 x 2 m налазила се источно од просторије 1.

Просторија 3 димензија 4,35 x 2,45 m, налазила се источно од просторије 1, а јужно уз просторију 2.

Просторија 4 димензија 5,1 x 3,8 m налазила се источно од ових просторија. У северозападном углу просторије налазила се површина са гари димензија 0,6 x 0,5 m, дебљине до 15 cm.

Просторија 5 димензија 5,75 x 3,7 m, налазила се западно од атријума, а северно уз просторију 1.

Просторија 6 димензија 5,75 x 5,05 m, налазила се северно уз просторију 5. Западни и северни зид потпуно су уништени током грађевинских радова на локалитету.

Просторија 7 димензија 5,05 x 4,35 m, налазила се источно уз просторију 6. Зидови су били оштећени у великој мери радом механизације.

Просторија 8 димензија 5,05 x 3,85 m, налазила се источно уз просторију 7.

Темељ грађевине зидан је од ломљене опеке и камена.⁵⁵⁷ Преко фрагмената опеке сложених у косом слогу ређани су комади камена везани малтером. Већи и правилнији комади опеке и камена слагани су уз лице зида, док је испуну чинили ситнији комади. Код источног зида просторија I, V i VI, и јужног зид просторија I, III и IV, уочено је да је доња зона темеља зидана техником *opus spicatum*. Код ових зидова очувана су два реда насатично сложених фрагмената опеке, у висини од 0,2 m. Дебљина зидова износила је 60 cm. Зид који је затварао просторије 2 и 4 са северне стране најбоље је очуван зид грађевине. Његова очувана висина износила је од 0,4 до 0,6 m. Могуће је да су зидови имали мермерну оплату, с обзиром да је нађен фрагмент мермерне плоче на горњој нивелети северног зида просторија 2 и 4.

Покретни налази су били бројни. Осим фрагмената керамичких посуда карактеристичних за IV век, откривени су предмети од гвожђа, бронзе, олова, камена и кости. Од гвоздених предмета издвојени су секира-чекић и столарска алатка сврдло.⁵⁵⁸ Од бронзаних предмета издвојене су крстаста фибула, игла за шивење, алке и апликације.⁵⁵⁹ У просторији 2 нађено је минијатурно оловно огледало са дршком.⁵⁶⁰ У просторији 2 нађен је одсечени рог од дивокозе, полуфабрикат који је касније дорађ

---

⁵⁵⁷ Камен коришћен у зидању је зелени шкриљац, такозвани рамски камен. Допреман је са територије Ледерате. Овај камен је коришћен као материјал за зидање објеката на територији Виминацијума.

⁵⁵⁸ Jovičić, Redžić, *op.cit.*, 384, T. I/1,2

⁵⁵⁹ *Ibid*, *loc.cit.*, T.I/3-6

⁵⁶⁰ Аверсна страна огледала била је оштећена. На реверсној страни био је видљив орнамент. Лице кружног оквира било је подељено на два поља. У једном од њих налазио се мотив повезаних

Истражена грађевина припадала је типу вила једноставне четвртасте основе са централним коридором. Аналогију можемо наћи у грађевини 8 у комплексу виле рустике у *Keszthely-Fenekpuszta* у Мађарској, која је имала исто архитектонско решење, али без апсиде.⁵⁶¹ Улаз се налазио у овом делу грађевине, али није познато како се комуницирало унутар ње. Грађевина је на јужној страни имала плитку полукружну апсиду. На основу покретних налаза и архитектонског решења, може се претпоставити да је у питању грађевина са двојакком функцијом, служила је и као резиденцијални, али и економски објекат. Просторије 4 и 8 које су се налазиле јужно и северно уз улаз у грађевину могле су имати и економску функцију, с обзиром да су у овим просторијама нађени камени брус и гвоздена секира, а код зида 8 и сврдло.⁵⁶² Намена просторија није дефинисана. Просторија 1 са апсидом је могла имати функцију таблинума. Начин градње указује на слабији економски статус власника, који је највероватније био досељеник у Виминацијуму, с обзиром да је вилу подигао на територији некадашње некрополе. Нису откривени остаци зидног ни подног грејања. Једини елемент луксуза била би мермерна оплата зидова. Интересантно је да су као грађевински материјал коришћени фрагменти амфора, делови мермерних скулптура, делови саркофага од пешчара.

Вила се налазила између града и виле подигнуте на локалитету Бурдељ. Површина коју је заузимала остала је недефинисана. Истражена грађевина налазила се на простору између пећи из старијег хоризонта и североисточно од

елипсоидних украса који су образовали ланац око отвора за огледало или на спољњем рубу. Унутрашње поље је попречним линијама подељено на четири дела у којима је изведен мотив рибље кости, који је образоваи шематизовани венчић, дршка је тракаста, орнаментисана мотивом рибље кости. Оловна минијатурна огледала имала су култни карактер са апотропејским својствима. Налажена су у светилиштима у вотивном контексту и у гробовима (Jovičić 2011, 38, 81, T. I.5).

⁵⁶¹ Thomas 1980, 298, fig. 42

⁵⁶² Камени брус нађен је у фрагментованој керамичкој посуди у североисточном углу просторије 8, док је гвоздена секира са усадником нађена у просторији 4.

ранохришћанских цркви. Непосредно уз цркву Б налазили су се остаци грађевине већих димензија која није истражена те није дефинисано да ли је била део комплекса виле. На основу новца нађеног унутар грађевине, а који је кован за време владавине царева Јулијана (361-363) Валенса (364-378) или Валентинијана I (364-375), Валентинијана II (375-392) и бронзане крстасте фибуле, грађевина је датована у IV век.

22. ЛОКАЛИТЕТ НА КАМЕЊУ⁵⁶³

Локалитет На Камењу налазио се у атару села Дрмно. У античком периоду налазио се на 1,8 km источно од војног логора. Током археолошких ископавања вршених у периоду 2007-2008. године⁵⁶⁴, на површини од око 500 m² откривен је комплекс од осам објеката, од којих је само једна, грађевина 8, од стране истраживача препозната као вила рустика, док намена осталих објеката није дефинисана (Пл.23).⁵⁶⁵

Грађевина 8 димензија 22,3 x 20,6 m, оријентације североисток-југозапад, са девијацијом од 2° северозападним делом ка северу, налазила се северозападно од комплекса. Састојала се од осам просторија (Пл.24, Сл.29).

Језгро грађевине чиниле су просторије 2-5, којима су након изградње додате просторије 1 и 6-8.

На западној страни грађевине налазио се портик ширине 1,8 m. Откривене су три базе постамената димензија 1 x 0,8 m. Поред постамента 1 нађена је база стуба од кречњака.

---

⁵⁶³ Подаци о истраживањима виле рустике на локалитету На Камењу преузети су из: Jovičić 2011, 39-43.

⁵⁶⁴ Археолошка истраживања на локалитету започета су новембра месеца 2002. године, али су убрзо обустављена. Локалитет је тек 2007. године био директно угрожен напредовањем површинског копа те су истраживања настављена јануара месеца 2007. године и трајала су до марта месеца 2008. године. Истраживања је вршио Археолошки институт.

⁵⁶⁵ Истраживачи су на основу аналогија у *Kemptonu (Cambodunum)* и *Altbachtalu (Cüppers)* у Немачкој поставили хипотезу да се ради о „храмовском комплексу“ из средине III века (Golubović, Korać 2008, 33-36).

Из портика се улазило у коридор димензија 10,2 x 3 m, који је дужом страном био оријентисан у правцу североистик-југозапад. Коридор је означен као просторија 2.

Из коридора се улазило у просторију 3 димензија 3,7 x 3,6 m и просторију 5 димензија 7,3 x 6 m.

Просторија 4 димензија 3,6 x 3,1 m, налазила се уз просторију 3.

Просторија 6 димензија 4,9 x 4,75 m, налазила се западно од коридора.

Просторија 7 димензија 4,9 x 5,4 m, налазила се западно од просторије 5.

Просторија 8 димензија 4,9 x 4,7 m, налазила се источно од просторије 4 са којом је имала комуникацију.

Просторија 1 димензија 4,9 x 3,95 m, налазила се јужно од коридора.

На основу начина градње утврђено је да је грађевина имала две фазе. Прву фазу представљале су просторије 2-5, другу просторије 1, 6-8, које су додате на језгро које су чиниле просторије 2-5. Темељи зидови просторија 2-5 зидани су од камена зеленца и црвенке везаних малтером. Спорадично је коришћен и пешчар. Дебљина ових зидова износила је 60 cm, очувани су у висини од 0,6 до 1 m. Темељи су фундирани на дубини од 1,3 m, што је било дубље од зидова млађе фазе. Темељи зидови просторија 1 и 6-8 налепљени су на зидове просторија 2-5. Зидани су у техници сухозида од камена зеленца, црвенке и фрагмената опеке. Дебљина ових зидова износила је 65-70 cm. Плиће су фундирани, на дубини од 1 m. Једини надземни део зида очуван је у просторији 1. Зидан је од тесаника од пешчара спојених малтером. Очуван је само један ред камена. Преградни зидови су плиће фундирани од спољних зидова. Зидови су највероватније имали оплату од мермерних плоча. На ову претпоставку наводе фрагменти ових плоча нађених у сухозиду северног зида просторије 7 и око њега.

Постаменти база стубова зидани су од камена зеленца и малтера. Очувани су у висини од 0,3 до 0,5 m. Њихова доња нивелета налазила се на дубини од 1,1 m

Под није констатован. У просторијама 3, 4 и јужном делу просторије 5, на дубини од 0,7 m, откривене су површине са шљунком и ситним каменом. Могуће је да се овде радило о субструкцији пода.

Кров је био покривен тегулама и имбрицесима на дрвеној конструкцији о којој сведоче бројни гвоздени клинови.

Грађевина 8 припадала је типу вила са портиком. Тип виле са портиком који је постављен целом дужином предње стране био је врло распрострањен на читавој територији Царства, а датује се у период IV века.⁵⁶⁶

Намена просторија, осим просторије 2 или коридора није дефинисана. У оквиру грађевине нађени су бројни покретни налази, али на основу њихове просторне анализе није било могуће одредити функције простора. Изузетак је можда просторија 1 у којој је нађена је ливачка посуда од керамике са грумењем бронзе са унутрашње стране и бројним аморфним комадима бронзе у просторији, што је могло указати на постојање ливнице у овом делу грађевине. Такође су и у просторији 3 остаци гвоздене згуре указивали на прерађивачке активности. У овој просторији нађене су и гвоздене алатке: секира-чекић, шиљак са тулцем и алатка листоликог облика непознате намене. Интересантан је налаз бронзане сонде-медицинског инструмента са искуцаном плочастом главом, затим прстена-кључа и поклопца мастионице. У просторији 6 нађена је бронзана плочица, оплата од танког лима елипсоидног облика, са перфорацијама низ руб, за коју су истраживачи претпоставили да се ради о делу оклопа. У просторији 7 нађен је керамички пршљенак дискоидног облика. У секундарној употреби као део зида између просторија 2 и 5 нађена је половина каменог жрвња са четвртастом

---

⁵⁶⁶ Vasić 1967, 48

перфорацијом у средини обложеном оловом.⁵⁶⁷ Бронзани новац омогућио је датовање грађевине у период од 330. до 360. године.⁵⁶⁸

Резултати истраживања нису дала одговор о фазама градње. Евидентно је да су просторије 2-5 чиниле првобитну грађевину којој су накнадно додате просторије 1 и просторије 6-8. Узимајући у обзир кратак живот грађевине, може се претпоставити да је дозиђивање просторија извршено јако брзо након изградње грађевине. Портик је такође додат након додавања нових просторија. Карактер грађевине није прецизно дефинисан. Одређени типови налаза упућују на економску функцију, али не дају одговор да ли је, осим економске, грађевина имала и резиденцијалну функцију. По својим архитектонским карактеристикама и садржају одговара грађевинама какве су подизане у оквиру пољопривредних имања, али резултати истраживања и њен положај у односу на пут који је Виминацијум спајао са Ледератом,⁵⁶⁹ од кога била је удаљена свега 3 m, не указују на резиденцијалну функцију. Грађевина није имала систем загревања просторија, што није неуобичајено за грађевине подизане у агеру Виминацијума.⁵⁷⁰ Уколико је загревање простора било потребно, вероватно је вршено помоћу мангала, али ова претпоставка није поткрепљена доказима.

На 5,2 m јужно од грађевине налазила се грађевина 1, спољних димензија 3,2 x 3,1 m, унутрашњих 1,7 x 1,6 m. Грађевина 1 зидана је истим материјалом као и зидови просторије 1 грађевине 8, у техници сухозида, од камена зеленца, црвенке и фрагмената опеке. Зидови су били дебљине од 60 до 80 cm, очувани у висини од око 0,6 m. На основу покретног материјала и новца датована је у IV век. Начин градње упућује на повезаност ове грађевине са грађевином 8.

Западно од грађевине 8 налазио се комплекс грађевина чија намена није дефинисана. Ови објекти су очувани само у темељним зонама. Зидани су од

---

⁵⁶⁷ Jovičić 2011, 82, T.II. 2-7; 83, T.III. 1-4

⁵⁶⁸ Међу бронзаним монетама царева из IV века нађен је и новац кован у периоду царева Антонина Пија и Галијена (Jovičić 2011, 43, 90).

⁵⁶⁹ Делови овог пута откривени су током археолошких ископавања 2002 године.

⁵⁷⁰ Остаци хипокауста откривени су једино у грађевинама на локалитетима Рит и Над Клепечком (Jovičić 2011, 70).

камена црвенке, камена зеленца, опеке и малтера или само од камена зеленца везаног малтером. Комплекс је датован у средину III века, међутим није дефинисано када је подигнут, када је напуштен, како је страдао и да ли су остаци ових објеката можда коришћени у изградњи грађевина 1 и 8.

23. ЛОКАЛИТЕТ РУДИНЕ⁵⁷¹

Локалитет Рудине налазио се у атару села Стари Костолац, на левој обали реке Млаве. У античком периоду налазио се на око 500 m западно од града Виминацијума. Обухватао је издужену греду која се од подножја брега са остацима средњовековног Браничева пружа према истоку. Простор је уздигнут у односу на локални терен који су често плавиле реке Дунав и Млава.⁵⁷² У току првих заштитних археолошких ископавања откривени су темељни остаци грађевина два комплекса од чврстог материјала: источни који су чиниле три грађевине и западни, који је издвојен као посебан објекат. Каснијим ископавањима откривени су и остаци касноантичких објеката од плетера и лепа (Пл.25).⁵⁷³ Осим античких слојева, који су били слабо очувани, откривени су и келтски гробова, као и остаци средњовековног слоја из периода XII и XIII века (Пл.26).

ИСТОЧНИ КОМПЛЕКС

ГРАЂЕВИНА 1⁵⁷⁴

У оквиру грађевине 1 делимично је истражена једна просторија откривених димензија 13 x 5,5 m, као и четири паралелна ступца која су се налазила са источне

---

⁵⁷¹ Подаци о истраживањима виле рустике на локалитету Рудине преузети су из: Jovičić 2011, 60-63.

⁵⁷² Поповић, Иванишевић 1988, 168

⁵⁷³ Седамдесетих година прошлог века, током радова на прекопавању новог корита Млаве и изградње насипа, девастирани су антички и средњовековни слојеви. Прва ископавања мањег обима започета су 1978. године. Ископавања је вршио Републички завод за заштиту споменика културе. Друга ископавања вршена су 1985. године, због прокопавања канала за потребе ТЕ „Дрмно“. Током 1988. и 1989. године настављена су ископавања на локалитету, током којих су истраживани објекти од плетера и лепа покретним налазима датовани у период III века.

⁵⁷⁴ Грађевина се налазила у блоку I који је истраживан 1978. године. Део грађевине откривен је током ископавања 1985. године.

стране. Откривен је источни зид просторије зидан од притесног камена везаног малтером. У унутрашњости просторије откривен је малтерни под испод кога су откривени остаци зиданог одводног канала за воду. На 8 m источно од просторије налазио се први низ стубаца са међуразмаком од 4 до 4,75 m. Други низ стубаца налазио се на око 5 m од првог низа. Источно од ових стубаца откривена су још два низа стубаца на растојању од 6,9 m (Пл.25). Мишљене истраживача било је да се ради о трему постављеном око дворишта са западне и источне стране.⁵⁷⁵ Уз западне низове стубаца откривени су антички слојеви датовани према налазима новца у крај II и прве деценије III века. Уз источне низове стубаца слојеви су датовани у крај III и почетак IV века и указују на то да је овај део грађевине касније подигнут.

ГРАЂЕВИНА 2⁵⁷⁶

Грађевина 2 подигнута је источно од грађевине 1, изнад источног низа стубаца. Очувани су само темељи зидова две просторије, ширине 5 m (Пл.25). Покретним налазима грађевина је датована у крај IV и почетак V века.

ГРАЂЕВИНА 3⁵⁷⁷

Грађевина 3 истовремена је са грађевином 2. Састоји се од једне просторије правоугаоне основе, димензија 3,8 x 3,7 m. Зидови очувани у темељној зони грађени су од ситних комада камена, опеке и црепа. Дебљина зидова износила је око 40 cm (Пл.26). У унутрашњости просторије истражен је танак културни слој са налазима фрагмената керамике типа „*Sântana de Mureş-Chernyakhov*“. У слоју су нађени и остаци чешља са полукружном главом.⁵⁷⁸

---

⁵⁷⁵ Поповић, Иванишевић, *op.cit.*, 169

⁵⁷⁶ Грађевина је истраживана 1985. године. Налазила се у блоку I.

⁵⁷⁷ Грађевина 3 налазила се у блоку II. Истражена је током 1985. године.

⁵⁷⁸ Jovičić, *op.cit.*, 87, T.VII.5-6

ЗАПАДНИ КОМПЛЕКС⁵⁷⁹

У оквиру западног комплекса делимично су истражени остаци грађевине откривених димензија 11,5 x 9,6 m. Истражен је источни део грађевине, док истраживање западног дела није било могуће, јер се налазио испод приобалног насипа новог корита реке Млаве.

Истражене су три просторије правоугаоне основе и део четврте. Под рађен од опека делимично је очуван у просторијама.

Степен истражености комплекса грађевина на локалитету Рудине не дозвољава изношење претпоставки о њиховој функцији. М. Поповић и В. Иванишевић били су мишљења да је у питању пољопривредно имање.⁵⁸⁰ Такође и М. Мирковић спомиње локалитет Рудине као место на коме се налазила вила рустика.⁵⁸¹ У прилог овим претпоставкама је и положај комплекса у односу на град, реке и саобраћајнице, као и покретни налази, међу којима се издвајају пољопривредне гвоздене алатке, ситан алат, камени брусеве и жрвњеви. Пољопривредно имање је највероватније подигнуто на прелазу из II у III век, обновљено крајем III или почетком IV века, на шта указује велики број бронзаног новца са континуитетом циркулације од краја II века до 378. године.⁵⁸² Заступљено је ковање краја III века, из ковница Никеје и Никомедије које замењују ковања с почетка IV века. Највећи број припада емисијама источних ковница Лицинија, Лицинија II и Константина I. Прекид оптицаја новца је са примерцима новца Валентинијана I и Валенса. У оквиру грађевина нађени су предмети коришћени у свакодневном животу: бројни керамички материјал који потиче из

---

⁵⁷⁹ Истраживање западног комплекса вршено је 1978. године.

⁵⁸⁰ Поповић, Иванишевић, *op.cit.*, 170

⁵⁸¹ Mirković 1986, 31, са нап. 26. М. Мирковић је ово мишљење изнела на основу увида у документацију са ископавања и разговора са Љ. Зотовић, дугогодишњим руководиоцем археолошких ископавања на Виминацијуму.

⁵⁸² Поповић, Иванишевић, *op.cit.*, прилог II, 170-174, сл. 38

виминачијумских радионица III и IV века; фрагменти жижака; фрагменти стаклених посуда; накит из провинцијских радионица. Издвојен је прстен-кључ датован у другу половину IV века, импорт из црноморских радионица⁵⁸³, прстен са малом кружном главом и угравираним орнаментом, датован у другу половину IV века, такође производ црноморских радионица.⁵⁸⁴ Нађена и фибула са посувраћеном стопом датована у крај III и почетак IV века.⁵⁸⁵

Грађевина 1 имала је низове стубаца који су се, према мишљењу истраживача, налазили око дворишног простора. У том случају, грађевина би имала унутрашње двориште са перистилом, што би је, на основу досадашњег степена истражености, чинило једином евидентираном вилом рустиком овог типа на територији Србије. Виле са перистилом честе су провинцији Далмацији и Панонији где су датоване у I и II, мада се овај тип, уз одређене измене јавља и у периоду III века.⁵⁸⁶ Налази указују на дограђивање у III веку, односно додавање низа стубаца.

Археолошка ископавања 1986. и 1988./1989. године за резултат су имала истражене објекте од плетера и лепа, покретним налазима датоване у период III века и можда почетак IV века. У једном од ових објеката, у објекту 1⁵⁸⁷, нађени су фрагменти оклопа *lorica squamata*. Бројни су покретни налази нађени приликом истраживања. У објекту 1 нађени су, поред фрагмената оклопа и: гвоздена дршка ведра, гвоздена секира, фрагменти керамичких посуда и тера сигилате, гвоздене ситне алатке, бронзане фибуле које се датују у период III и IV века. Нађене су пољопривредне гвоздене алатке: секире, мотика; ситан алат; ножеви; камени брусеви; камени жрвњеви; велики број цилиндричних, биконичних и плочастих керамичких пршљенака; коштане и гвоздене игле и стилуси, фрагмент кашике.

---

⁵⁸³ Jovičić, *op.cit.*, 87, T.VII.8

⁵⁸⁴ *Ibid.*, 63, T.VII.9

⁵⁸⁵ Фибуле овог типа честе су на локалитетима у Мунтенији у Северној Бугарској, одакле потичу (*Ibid.,loc.cit.*, T.VII.9).

⁵⁸⁶ Vasić, *op. cit.*, 43; Thomas, *op. cit.*, 292

⁵⁸⁷ Овај објекат, према мишљењу колега Д. Спасић-Ђурић и Д. Јацановића из Народног музеја у Пожаревцу, терба датовати у период I века (Bugarski 2005, 167, са нап.23).

Поред фрагмената керамичких посуда и тера сигилате, нађени су и фрагменти керамичких лампи, бронзане фибуле, велики број клинова и кламфи. Интересантан је налаз геме од белог стакла са представом Меркура.⁵⁸⁸ Објекти су страдали у пожару. Није дефинисано да ли су били у вези са грађевинама истраженим 1978. и 1985. године. Уколико јесу, могуће је да се радило о колибама у којима је боравила радна снага.

Покретни налази указују на пољопривредне активности, земљорадњу и повртарство. Бројни налази различитих типова пршљенака сведоче о ткачким активностима и риболову.

Комплекс на Рудинама налазио се на широј градској територији, западно од војног логора и града. У близини Рудина, уз старо корито реке Млаве, налазио се и локалитет Каменити мост, где су констатоване конструкцију у кориту које указују на могућу локацију виминацијумске луке.

24. ЛОКАЛИТЕТ СТИГ⁵⁸⁹

Локалитет Стиг налазио се на граници села Дрмно и Кличевац.⁵⁹⁰ Налазио се у плодној стишкој равници, на око 2,5 km јужно од града Виминацијума. На 250 m западно од локалитета Стиг налазили су се остаци градског акведукта. На удаљености од око 1 km у правцу истока, налазила се вила рустика на локалитету На Камењу.

Грађевина на локалитету Стиг била је димензија 28 x 12,8 m. Оријентација грађевине била је у правцу север-југ, са девијацијом 6° северним делом ка западу.

---

⁵⁸⁸ Подаци о покретним налазима преузети из Ц картона са археолошких ископавања локалитета Рудине вршених 1986. и 1988./1989. године (Документација Републичког завода за заштиту споменика културе).

⁵⁸⁹ Подаци о локалитету Стиг преузети су из документације Републичког завода за заштиту споменика културе.

⁵⁹⁰ Заштитна археолошка ископавања на локалитету вршена су 2003. године. Ископавања су вршили Републички завод за заштиту споменика културе и Археолошки институт. Грађевина није у потпуности истражена, а локалитет је уништен у току ненајављене површинске експлоатације јаловине на ПК „Дрмно“.

Састојала се од три просторије на чијој се јужној страни налазила полукружна апсида. Грађевина је делимично истражена, јер су се апсида и југозападни део налазили испод пута који је у току ископавања још увек био у употреби (Пл.27, Сл.30).

Просторија 1 димензија 11,7 x 6,4 m, налазила се у северном делу грађевине. Источна половина зида, као и североисточни угао просторије очувани су само у негативу. Под је делимично очуван уз западни зид и на површини удаљеној 1,3 m источно од зида. На набијеној земљи постављене су подне опеке димензија 0,6 x 0,4 m, дебљине 2 cm. У овом делу грађевине највероватније се налазио улаз.

Просторија 2 димензије 11,7 x 8,15 m, налазила се јужно од просторије 1. У североисточном углу просторије налазио се укоп кружног облика испуњен ковадима ломљени имбрицеса и тегула. У средишњем делу укопа налазили су се камени квадери од кречњака. Укоп није истражен до краја те није било могуће дефинисати његову функцију. Између укопа и преградног зида налазиле су се пажљиво наслагане тегуле наслоњене на зид (Сл.31).

Просторија 3 димензија 11,7 x 6 m, налазила се јужно од просторије 2 и у свом јужном делу имала је полукружну апсиду полупречника 5,5 m. Западни део просторије није истражен јер се налазио испод пута.

Зидови дебљине 60 cm очувани су у темељној зони, у висини од 0,45 m. Грађени су од ломљеног камена зеленца и спорадичних фрагмената опеке, везаних кречним малтером. У појединим деловима зидова коришћен је фини малтер помешан са малтером који је у себи садржао крупнозрни шљунак. Уочено је и секундарно коришћење комада хидростатичког малтера у градњи западног зида грађевине.

Преградни зидови исте су дебљине као и обимни. Преградни зид између просторија 1 и 2 очуван је у дужини од је 8,4 m, а између просторија 2 и 3 очуван је само у источном делу, у дужини од 0,7 m. Остатак зида констатован је у негативу.

Под од набијене земље делимично је очуван у зонама. У западном делу просторије 1 откривена је мања површина са квадратним подним опекама које су постављене на слој набијене земље.

Велика количина фрагмената равног прозорског стакла која је нађена уз источни зид просторије 2, указује на прозор на овом зиду.

Кров је био покривен имбрицесима и тегулама, чији су остаци откривени и унутар зидова, као и изван њих. Готово цела површина унутар зидова је била испуњена урушеним деловима кровне конструкције (Сл.32). Са спољашње стране објекта, тегуле и имбрицеси констатовани су уз саме зидове, у ширини која је варира од 50 од 100 см.

Грађевина на локалитету Стиг припадала је типу вила рустика са централним коридором, као и типу вила са апсидом. У оквиру комплекса виле рустике у *Keszthely-Fenekpuszta* у Мађарској откривена је базиликална грађевина сличног архитектонског решења, где је простор подељен по ширини.⁵⁹¹ Иако ово није неуобичајен тип касноантичких вила, ауторки није позната аналогија овом архитектонском решењу. Вила рустика на локалитету Питомине у Пријевору имала је сличну поделу простора, простор иаточно од централног коридора био је рашчлањен на три дела, са апсидалном централном просторијом, док је простор западно од централног коридора чинила само једна просторија.

Темељи су били плитко фундирани па је и надземна конструкција морала бити од лакшег материјала. Грађевина није имала систем за загревање, али се може претпоставити да је грејање вршено помоћу мангала. Покретни налази су уобичајени за стамбену јединицу. Осим керамичког материјала карактеристичног за провинцијску производњу IV века у којој доминира кухињска керамика, нађен је велики број гвоздених клинова, гвоздени кључ и нож. У просторији 3 нађени су

---

⁵⁹¹ Mulvin, 2002, fig.130, c

део кружног жрвња и брус неправилног облика. Предмети израђени од бронзе, такође представљају бројну групу налаза. Нађена је једна крстаста фибула као и део наруквице отвореног типа, која се завршава стилизованом главом животиње.⁵⁹² Најбројнији је бронзани новац Константина, Констанција II и Констанса који грађевину датирају у период од 330. до 360. године.⁵⁹³

Намена грађевине је вероватно била двојака, резиденцијална и економска. Власник је очигледно био скромнијих економских могућности, на шта је указивало више елемената: архитектонско решење, недостатак елемената луксуза, система за грејање и покретни налази. Грађевина је вероватно напуштена пре него је срушена, на шта указује мала количина материјала која се налазила испод урушеног крова.

Дозвољавам себи претпоставку да се у овом случају радило о објекту који је функционално био везан за водовод који се налазио у близини.⁵⁹⁴ На делу водовода севезападно од грађевине, током истраживања 2004. године, на једној од кривина откривен је базен за таложење (*piscinae limariae*). Овај део водовода испред града било је потребно одржавати. Могуће је да је у грађевини на Стигу боравио неко коме је чување и/или одржавање водовода било задужење (*aquarii*).⁵⁹⁵ Не искључујем одређени степен производње за сопствене потребе, али сматрам да постоји оправдана сумња у одређивање пољопривредне производње као примарне функције.

---

⁵⁹² Jovičić, op.cit., 88, T.VIII.1-8

⁵⁹³ Redžić, Raičković, Miletić 2006, 50

⁵⁹⁴ О акведуктима погледати у: *Sextus Iulius Frontinus. De Aquaeductu Urbis Romae.*

⁵⁹⁵ Период у коме је грађевина подигнута карактерише и велика економска криза у Царству, која је утицала и на пропадање акведукта, корупцију и проблеме у водоснабдевању. Злоупотребе и нелегална прикључивања на водовод били су проблем који је трајао током целе историје (Mrđić 2007, 13).

ОБЛАСТ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Источна Србија се простира између Тердапске клисуре на северу и Старе планине на југоистоку, уз долину реке Тимок, уздуж границе са Румунијом и Бугарском. Ово је планинско-котлинска регија коју чини северни карпатски и јужни балкански део са мноштвом котлина и долина изнад којих се уздижу ниже и средње високе планине.⁵⁹⁶ Под утицајем је умерено-континенталне и континенталне климе са великим микроклиматским разликама, разликама у количини падавима, неповољним распоредом током године и јаким, оштрим ветровима.⁵⁹⁷ Карактерише је и најмања облачност у Србији, у августу месецу је облачност најмања, а највећа је у новембру месецу. Најзначајније реке источне Србије су Тимок и Млава. У прошлости је ова област била богата шумама. Рударство је било једно од најважнијих привредних активности на простору источне Србије, а природне карактеристике ове области су погодиле и развоју сточарства. Насељавање територије источне Србије у античком периоду било је везано за руднике и војна утврђења. У близини рудника евидентирани су бројни локалитети на којима су претпостављене виле рустике,⁵⁹⁸ а делимично су истражени остаци једне грађевине.

25. КРИВЕЉ КОД БОРА

У селу Кривељ које се налази северно од Бора, у источном делу Хомоља, откривена је грађевина правоугаоне основе, димензија 19 x 16 m, оријентисана у правцу североисток-југозапад (Пл.28).⁵⁹⁹ Састојала се од шест просторија.⁶⁰⁰

---

⁵⁹⁶ Марковић 1970, 262-263

⁵⁹⁷ *Ibid.*, 260

⁵⁹⁸ Марић *op.cit.*, 147-148

⁵⁹⁹ Локалитет су открили сарадници Музеја рударства и металургије у Бору 70-их година прошлог века. Археолошка истраживања спроведена су 1977-78. године. Локалитет је данас уништен савременим копом оближњег рудника бакра (Пић *op.cit.*, *loc.cit.*, са нар.341).

⁶⁰⁰ Јевтић 1996, 129-142

Просторија 1 правоугаоне основе, димензија 11 x 4 m, која се пружала правцем исток-запад, имала је највероватније функцију коридора, можда и портика. На јужном зиду налазио се улаз ширине око 3,5 m.

Просторија 2 правоугаоне основе, димензија око 6,2 x 4, налазила се северно од коридора. Пружала се правцем север-југ, Могуће је да је ова просторија била мањи коридор из кога се комуницирало са осталим просторијама у грађевини. Како ми услови налаза нису познати, на основу аналогија могу претпоставити да је ово могло бити и мање унутрашње двориште.

Просторија 3, правоугаоне основе, димензија око 14,5 x 7,4 m била је највећа просторија у грађевини. Налазила се источно од коридора и пружала се целом ширином грађевине, правцем север-југ. Врло је могуће да је ова просторија имала економску функцију.

Просторија 4 правоугаоне основе, димензија око 4 x 3, 2 m, налазила се северно од просторије 2.

Просторија 5 правоугаоне основе, димензија око 6,2 x 3,2 m, налазила се западно од просторије 4.

Просторија 6 квадратне основе, димензија око 6,2 x 6,2 m, имала је на западној страни полукружну апсиду дубине око 3,5 m. Између просторије 4 и просторије 6 налазио се пролаз ширине око 1,2 m.

На поду грађевине делимично је сачувана малтерна подлога.

Током ископавања нађени су фрагменти глеђосане керамике и неколико фрагмената керамичких лампи. Од осталих налаза забележени су: већа, шупљо ливена бронзана фигура богиње Венере, крстаста фибула и бронзана наруквица са танко урезаним стилизованим представама змијских глава. Наруквице овог типа биле су у употреби у провинцијама Горњој Мезији и Панонији, у периоду од краја III до прве половине V века.⁶⁰¹ Нађено је и шеснаест бронзаних монета који су припадали ковањима од Аурелијана (270-275.) до Теодосија (379-395).⁶⁰²

---

⁶⁰¹ Пић *op.cit.*, 110, са нап. 344

⁶⁰² Јевтић, *op. cit.* 131.

Према архитектонском решењу, грађевина у Кривељу припада би типу грађевина са коридором, који је био добро заступљен у Панонији⁶⁰³, док је у Мезији ређи и типу грађевина са апсидом, које су се градиле од краја III века. Слично решење имала је вила рустика на локалитету Ливаде код Ћуприје у агеру Виминацијума⁶⁰⁴. Уколико је просторија 4 имала функцију коридора, то би био централни коридор, мада је могло бити у питању и унутрашње двориште мањих димензија. Виле овог типа уобичајене су у периоду IV века, када се јављају и апсиде на грађевинама. Ова грађевина је покретним налазима датована у период од краја III века до краја IV века.

Нису забележени елементи луксуза нити остаци система за загревање грађевине. Осим материјала који је типичан за покућство, није било налаза који би указали на економску функцију виле или њеног власника. Вила је подигнута на падинама Хомољских планина, на простору који је погодовао развоју сточарства. Такође, налазила се у близини рудника и златоносне Кривељске реке, што оставља и могућност њене повезаности са рударским активностима.

ОБЛАСТ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Област југоисточне Србије простире се око слива Јужне Мораве и припада Родопима са старим громадним планинама и већим котлинама. То је пространа планинско-котлинска регија. Област је богата шумама, а површине под планинском вегетацијом смењују се на пашњацима. Ове планине богате су и рудом. У зависности од географског положаја клима се креће у границама између умерено-континенталне до суб-алпске, са великим микроклиматским

---

⁶⁰³ Thomas 1964, 63, Abb. 31-32; *Idem.*, 1980, 275-321

⁶⁰⁴ Jovičić 2011, 32-39

разликама.⁶⁰⁵ Реке Јужна Морава и Нишава жила су куцавица области, која обилује и термалним и минералним водама. У долинама ових река може се пратити континуитет насељавања још од праисторије. У античком периоду, овим долинама пружале су се значајне саобраћајнице које си повезивале мезијске градове, али и западне делове Царства са источним, и утврђења и градове на Дунаву са Јадранским и Јонским морем.

НИШ

Најзначајнији центар југоисточне Србије у античком периоду био је *Naissus*, подигнут у нишкој котлини коју су пресецале долине Нишаве и Јужне Мораве. У периоду раног Царства налазио се у јужном делу провинције Горње Мезије, да би у периоду касне антике припао провинцији Средоземна Дакија. Град се налазио на стратешки битном положају, на раскрсници путева који су повезивали исток и запад, у области богатој рудама и развијеним рударењем. Плодно земљиште у долинама пружало је све услове за развој пољопривреде. Остаци пољопривредних имања на Винуку, Горици, Медијани указују на значај пољопривредне производње за нормално функционисање града, али и шире области.⁶⁰⁶ Дуж саобраћајница које су водиле ка Солуну и Сердици, Љешу, оснивана су пољопривредна имања, од којих је тек неколицина истражена.

МЕДИЈАНА

По свом значају и специфичности истиче се Медијана, царски резиденцијални комплекс формиран на левој обали Нишаве, на око 4,5 km (3 римске миле) источно од Наиса. На површини од око 40 ha откривени су

---

⁶⁰⁵ Марковић 1970, 298-304

⁶⁰⁶ О историји Ниша и археолошким налазима из града и његове околине више у: П. Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш 1976.

резиденцијални и економски објекти, терме, хореум, водоторањ, две цркве, војне бараке.

Прва истраживања мањег обима извршио је Феликс Каниц 1986. године. Истраживања су настављена 1932. године у континуитету су трајала до 1939. године. Сондажна истраживања у периоду између 1959. до 1989. године, вршена са циљем да се утврди површина и дефинише функција и значај комплекса потврдила су претпоставку ранијих истраживања да се налазиште може повезати са античким предграђем (*suburbium*) Наиса.⁶⁰⁷ Резултати истраживања показала су да виле на Медијани нису подизане једна уз другу, већ их је делио широк простор: баште или пољопривредно земљиште. Поред резиденцијалних луксузних грађевина откривени су и објекти за смештај пољопривредних производа и њихову прераду. Централно место у комплексу заузимали су вила са перистилом, терме, монументална капија са прилазном комуникацијом и пространо двориште подељено на неколико целина (Пл.29).⁶⁰⁸

Медијана је писаним изворима и археолошким ископавањима потврђена као царски посед, обавезно боравиште римских царева у III и IV веку,⁶⁰⁹ на шта указују и едикти цара Константина из 319. године, 329. године и 334. године издати у Наису.⁶¹⁰ Царски комплекс је највероватније изграђен у првим годинама присуства Константина Великог на Балкану⁶¹¹ и служила је њему и његовим наследницима и као место за одмор и за вођење послова царства. На имању су

---

⁶⁰⁷ Милошевић 2013, 120

⁶⁰⁸ *Ibid.*, 118

⁶⁰⁹ У Наису су боравили цареви: Лициније, Константин Велики, његови синови Констанс и Констанције II, Јулијан, Валентинијан и Валенс (Васић 2013: 93).

⁶¹⁰ Дедикант једног жртвеника откривеном у житници на Медијани био је *tribunus Batavorum*. Ова трупа никада није била стационирана на Централном Балкану па се претпоставља да је у Наис доспела као пратња цару. Натпис *ob dedicationem domus* на жртвенику могао би да се односи на изградњу палате на том месту (Мирковић 1996: 61-62): Текст натписа: *J(ovi) O(ptimo) M(aximo) | Co(ho)rtali | Aurel(ius) Ampelius trib(unus) Bat(avorum) cum filio suo Ampeliano | ob dedicationem domus | et Salutem suam suorum | que omnium votum po | suerunt* (Петровић 1994, 42)

⁶¹¹ Новија ископавања су показала да је комплекс у Медијани био јединствена целина грађена етапно. Дефинисана су три хоризонта градње: најстарији је датован у крај III и почетак IV века; хоризонт 2 је датован у период између 320. и 378. године; најмлађи хоризонт је датован у период између 383 и 441. године. Хоризонти 1 и 2 претрпели су измене у зависности од потреба власника, који је, без обзира на фазе градње, био једна личност (Васић 2013, 99).

гајени и тренирани коњи за царску гарду. Има индиција да је на имању вршена и производња вина у великим количинама, које је чувано у великим керамичким бачвама (*dolium*), у грађевини која би могла да се дефинише као вински подрум.⁶¹² Археолошка ископавања указују да су сви хоризонти градње Медијане порушени. Део најстаријих грађевина је намерно порушен да би био саграђен комплекс коме је припадала вила са перистилом. Овај хоризонт 2 страдао је у пожару који може да се повеже са упадом готских племена после битке код Хадријанопоља 378. године. На овим остацима формиран је нови тип насеља. Саграђене су нове грађевине око виле, а неки делови виле су претрпели измене. Уз источну фасаду источног тракта барака саграђене су и две цркве. Ово насеље је имало карактеристике сеоске заједнице. Претпоставка је да су овде доведени готски федерати након дозволе цара Теодосија I. Грбови са германским материјалом откривеним између западног оградног зида виле са перистилом и источног крила барака говоре у прилог овој претпоставци. Насеље је уништено провалом Хуна 441. године, када је освојен и Наис.⁶¹³

Сви прикупљени подаци током вишегодишњих истраживања указују да је функција овог комплекса била организација производње намење снабдевању цара и његових трупа.⁶¹⁴ Мања пољопривредна имања која су се налазила на периферним деловима комплекса обезбеђивала су велику количину производа, на шта указују димензије откривених житница.⁶¹⁵ Остаци тридесет и седам питоса висине око 2 m нађених у житници, такође су показатељ да је складиштени простор био великог капацитета, као и да су, осим чувања производа за потребе комплекса, ова имања имала за циљ и производњу за даљу дистрибуцију.⁶¹⁶

---

⁶¹² *Ibid., loc.cit.*

⁶¹³ Васић 2013, 101

⁶¹⁴ Милошевић 2013, 119-121

⁶¹⁵ Петровић 1994, 16

⁶¹⁶ Питоси су били укопани у земљу готово до половине. Под приземља рађен од дасака био је у висини отвора питоса. Претпостављено је да су били постављени између стубаца житнице, по три у низу (Петровић 1994, 46).

Геофизичка истраживања вршена 2010. године открила су трагове правилно ограђеног дворишта дужине 160 m, унутар којег се налази више грађевина сличних димензија и различите оријентације.⁶¹⁷ На западној периферији, према Наису, откривене су грађевине различитог плана, величине за које су истраживачи претпоставили да представљају део мањих поседа.⁶¹⁸

Деведесетих година XX века истражене су две грађевине које су биле део управо ових пољопривредних имања.

26. ОБЈЕКАТ Е

Објекат Е налазио се на источној периферији Медијане. Истраживања ове грађевине вршена су током 1995. и 1996. године. Грађевина је четвороугаоне основе димензија 18 x 15,6 m, оријентисана у правцу север-југ. Састојала се од три просторије, коридора и портика (Пл.30).

Простор који се пружао целом дужином грађевине налазио се на источној страни.

Управо на портик налазио се ужи коридор који је грађевину делио на северни и јужни део.

Северно од коридора налазила се само једна просторија већих димензија.

Просторија 1 правоугаоне основе, налазила се северно од коридора. Ово је највећа просторија у грађевини. У просторију се улазило из коридора кроз улаз ширине 1,75 m. У средишњем делу просторије налазила се база од масивног квадрa за коју су истраживачи претпоставили да се ради о бази централног стуба. Јужно од коридора налазиле су се просторије мањих димензија.

Просторија 2 правоугаоне основе налазила се југоисточно од коридора. У јужном делу налазила се полукружна апсида. У просторију са апсидом улазило се из коридора кроз нешто ужа врата.

---

⁶¹⁷ Milošević, Peters and Wendling 2011, 275–284

⁶¹⁸ Петровић 1997, 297

Просторија 3 правоугаоне основе налазила се западно уз просторију 2 са којом је комуницирала уским пролазом.

Зидови дебљине 60 cm, очувани су у темељној зони. Зидани су у техници сухозида. Очувана су два до три реда речних облутака. На северном и западном обимном зиду налазили су се контрафори ширине 60 cm. Унутрашњост грађевине била је испуњена поломљеним кровним опекама које су пале на земљани под.⁶¹⁹

За грађевину откривену у источном периферном делу Медијане не би се могло рећи да припада једном типу, већ је у питању комбинација типова који су били заступљени у периоду касне антике. Фронтално постављен портик сврстао би је у тип грађевине са портиком, како су је дефинисали истраживачи. По положају коридора припадала би грађевинама са централним коридором. Такође, њена основа са апсидом у јужном делу може се повезати и са грађевинама базиликалног типа.

Темељи зидова зидани су у техници сухозида и као такви могли су носити лаку конструкцију. Једноставна градња и недостатак луксуза указују на слабију економску моћ становника виле, чија је обавеза очигледно била производња и снабдевање царског комплекса. Мање економије овог типа откривене су на периферним деловима Медијане и несумњиво су имале одређену улогу у организацији пољопривредне производње. На основу аналогија са грађевинама овог типа, може се претпоставити да је грађевина имала и стамбени и економски карактер, а да је простор функционално делио централни коридор.

---

⁶¹⁹ Петровић 1997, 296

27. ОБЈЕКАТ G

Грађевина је откривена током археолошких ископавања 1994. године на западној периферији Медијане, на простору предвиђеном за изградњу базена за водоснабдевање. Правоугаоне је основе, димензија 25,5 x 12 m, оријентисана дужом страном у правцу север-југ. Састојала се од шест просторија. У основи грађевине налазила су се два низа просторија: источни низ чиниле су три просторије већих димензија; западни низ чинио је портик, дуж целе дужине грађевине, подељен на три дела (Пл.31).

У источном делу налазиле су се просторије 1, 2 и 5.

Просторија 1 димензија 8,3 x 7,3 m, налазила се у средишњем делу источног дела грађевине. Земљани под просторије био је покривен поломљеном кровном опеком.

Просторија 5 димензија 9 x 8,3 m налазила се северно од просторије 1. Готово цела површина била је покривена коадима кровне опеке испод које се налазио земљани под. У југозападном углу налазило се осам подних опека *in situ*, док се у северном делу налазио камени постамент за стуб.

Просторија 2 димензија 8,3x 6,5 m налазила се јужно од просторије 1. Подељена је на два дела: западни, већих димензија и источни који је по оси исток-запад био подељен на четири уске просторије. Непосредно уз спољни зид налазила се просторија ширине 1 m. Уз њу се налазила нешто шира просторија са стубићима хипокауста, која је од суседних просторија била одвојена зидићима од облутака везиваних кречним малтером помешаним са туцаном опеком. Просторија поред, ширине 1,3 m, имала је субструкцију од облутака преко које је постављена малтерна подница. Последња просторија била је ширине 1,4 m, имала је такође субструкцију од облутака са траговима малтерне поднице. Између ових просторија и спољњег источног зида налазио се канал ширине 45 cm.

У западној половини грађевине налазиле су се уже просторије просторије 3, 4 и 6, које су чиниле портик. У овом делу налазио се и улаз у грађевину. У основи улаза налазила се субструкција од облутака са остацима малтерног пода.

Јужно до улаза налазиле су се просторије 3 и 4. Просторија 4 је са северне стране преграђена ужим зидом, који са паралелним севернијим зидом образује главни улаз у грађевину. Обе просторије имале су земљани под.

Северно од улаза налазила се просторија 6, приближно истих димензија. Просторија није у целости истражена. У јужном делу откривени су фрагменти керамичких цеви, као и отисци цеви у малтеру.

Грађевина је зидана облацима везаним кречним малтером. Зидови су слабо очувани, један до два реда камена, понегде само у негативу. Дебљина зидова је варијала од 60 до 70 cm.

Са јужне стране грађевине делимично су откривена два зида зидана у техници сухозида који су могли припадати огради или неком економском објекту који је био покривен опекама.⁶²⁰

Објекат G је још једна у низу грађевина које су се налазиле на периферији Медијане. Припадала је типу вила са портиком. Сличан план имала је грађевина Конској, Бугарска, где су просторије такође постављене у низу и подељене по блоковима, са издвојеним економским и стамбеним делом и портиком.⁶²¹ И у случају објекта G могло се радити о грађевини која је имала двојаку функцију, где су резиденцијални и економски део одвојени у блоковима. У оквиру грађевине, као и на простору око ње нађена је велика количина фрагмената керамичких посуда. Осим керамике, на стамбену функцију грађевине указује и делимично

---

⁶²⁰ *Ibid.*, 297, 298

⁶²¹ Smith, *op.cit.*, 208, 210, fig.60

очуван систем подног грејања. Као и објекат Е , и ова грађевина имала је своју улогу у производњи и снабдевању.

МАЛА КОПАШНИЦА

28. ЛОКАЛИТЕТ КАМЕНИТИЦА-МОРАВИШТЕ⁶²²

Локалитет Камениница-Моравиште налазио се западно од села Мала Копашница, захватајући делом и насеље и протежући се од подножја брдског масива до обале реке правцем југозапад-североисток. Налазио се на благо заталасаној равници Лесковачког поља, у залеђу леве обале Јужне Мораве, на простору који се левкасто сужава и пружа до самог улаза у Грделичку клисуру. Југозападни део локалитета, Каменинице, пресецају савремена пруга Ниш-Скопје, локални пут који води ка Грделици и стари макадамски пут. Део локалитета уз реку назива се Моравиште.

Током заштитних археолошких ископавања вршених 2003. године истражен је део некрополе са спаљеним покојницима и остаци виле рустике.⁶²³

Остаци ограђеног комплекса виле рустике налазили су се на око 50 m северозападно од некрополе. Истражен је југоисточни део комплекса у оквиру којег је откривено неколико грађевина скоро у целости и делови оградних зидова (Пл.32).

Откривени су делови источног оградног зида комплекса у дужини од 45 m, као и североисточни угао истог. Ка западу је зид испраћен у дужини од само пар

---

⁶²² Подаци о истраживањима виле рустике на локалитету Камениница-Моравиште преузети су из: Фидановски, Цвјетићанин 2005, 49-121

⁶²³ Прва заштитна археолошка ископавања на локалитету вршена су почетком шездесетих година XX века, а систематска 1962. и 1964. године, која је вршио Археолошки институт. Током ископавања откривен је 151 гроб са спаљеним покојницима. Овај простор евидентиран је као Бели Брег, а представља југозападну периферију локалитета Каменинице. Током 2002. године вршена су детаљна рекогносцирања локалитета у оквиру Пројекта рекогносцирања подручја инфраструктурног коридора ауто-пута Ниш-македонска граница, током којих је констатовано да локалитет захвата далеко већу површину. Током 2003. године Републички завод за заштиту споменика културе и Народни музеј у Београду је спровели су заштитна археолошка ископавања југозападног дела локалитета угрођеног изградњом дела трасе ауто-пута Е-75 (Фидановски, Цвјетићанин 2005, 53-55, са нап.5).

метара. Остаци јужног зида очувани су у дужини од 30-ак m. Југоисточни и југозападни углови оградног зида у потпуности су уништени. Сви зидови, оградни и зидови грађевина, грађени су од мањих и већих облутака и ломљених камених плоча везаних блатом.⁶²⁴ Облуци и камен полагани су у темељни ров око 0,65 m. Оградни зидови били су дебљине од 65 cm до 70 cm, очувани у висини од 0,1 до 0,15 m, односно у висини једног реда облутака. Надземни део је највероватније чинила бондручна конструкција, коју су темељи могли да носе. Источни зид је ојачан у делу ближем претпостављеном југоисточном углу, благо заобљен, ширине 1,1 m. Ова проширења постављена на 2,5 m удаљености једно од другог, визуелно подсећају на пролаз, што је и претпоставка истраживача. На могућност да се на овом месту налазила једна од улазних капија чија је конструкција, а самим тим величина и масивност, захтевала јачи ослонац указује и просторно решење унутар зидова; утврђени распоред објеката, слободан простор који подсећа на дворишни део и близина излазног отвора канала који се налазио у унутрашњем делу објекта (Сл.33).

У дворишном делу налазио се канал који се пружао правцем запад-исток, у дужини од 9 m. Грађен је већим делом од опека димензија 0,34 x 0,33 x 0,05 m и тегула димензија 0,48 x 0,37 x 0,05 m (Сл.34). Канал је представљао наставак два паралелна канала, благо нагнута од севера ка југу, који су се уливали у поменути канал. Међусобно су били удаљени непуних 5 m. Источни канал био је очуван у дужини од 5 m, западни 8 m. Грађени су од плочастог ломљеног камена, ширине од 0,75 до 0,8 m, док је ширина унутрашњег дела износила од 0,16 до 0,2 m.⁶²⁵ Како није откривено одакле су канали полазили нити њихово исходиште, није било могуће дефинисати да ли су у питању били одводни канали за одвођење атмосферских или отпадних вода.

---

⁶²⁴ Облуци и камене плоче потичу из корита оближњих река Јужне Мораве и Копашничке реке.

⁶²⁵ Источни и главни канал, на делу спајања били су оштећени рецентном јамом пречника 2 m, испуњеном ломљеним тегулама и камењем сакупљеним са површине њиве.

Уз оградне зидове подизане су грађевине које су једном својом страном биле прислоњене уз унутрашње лице оградних зидова. Уз јужни зид комплекса, и са спољашње и са унутрашње стране, откривени су зидови грађевина.

ГРАЂЕВИНА 1

Грађевина 1 димензија 10 x 10 m, квадратне основе налазила се западно од канала. Делује као да је јужни зид објекта део јужног оградног зида комплекса. Састојала се од три просторије различитих димензија. Зидови су очувани у темељној зони, сем источног зида, који је потпуно девастиран. Зидови су зидани од облутака, ломљеног камена и камених плоча везаних блатом. Дебљина је варијала од 55 до 60 cm. Висина се кретала од само једног реда камена, односно 0,2-0,25 m до 0,4 m, колика је била очувана висина јужног зида. Надземни део је највероватније био бондручне конструкције, што се може претпоставити и за остале грађевине у оквиру комплекса.

Под у просторијама био је од набијене земље, местимично запечене, док је највећа просторија имала веома слабо очуван под од опека, али само у суженом, северном делу.

ГРАЂЕВИНА 2

У непосредној близини отвора за канал откривен је зид који стоји управно на правац пружања источног зида комплекса. Зид је дужине 10 m и представља јужни зид другог објекта који се пружао ка северу, највероватније сличног облика као и претходни објекат.

ГРАЂЕВИНЕ ВАН ОГРАЂЕНОГ КОМПЛЕКСА

Уз јужни зид комплекса, са спољашње стране откривени су остаци зидова две грађевине, међусобно удаљене око 15 m. Зидови ових објеката рађени су у истој техници као и остали зидови у комплексу. Ширина очуваних зидова је иста као и код осталих грађевина.

ГРАЂЕВИНА 3

Грађевина ближа југоисточном углу била је неправилног квадратног облика, димензија 6 x 6 m.

ГРАЂЕВИНА 4

Изглед и димензије ове грађевине нису дефинисане. С обзиром на дужину северног зида, која је износила 10 m, може се претпоставити да је била већих димензија.

Све грађевине биле су покривене кровним опекама, која је у великим количинама налажена и ван и у оквиру грађевина. Кров је највероватније био двосливни. Нађена је и велика количина гвоздених клинова. Покретни материјал је откривен у релативно малој количини у односу на површину која је истражена. Фрагменти керамике углавном припадају посудама за припремање, конзумирање и чување хране: различити облици лонаца, здела, тањира и поклопаца, по који примерак тарионика и мањих питоса. Посуде су биле грубље израде. Сви типови посуда представљају типичне римске форме израђене у локалним радионицама у периоду III и IV века. Нађено је и неколико фрагмената кадионица и лампи и керамички тег у облику четворостране пирамиде.⁶²⁶ Од осталог материјала нађена је мања количина фрагмената стаклених посуда које су биле у употреби у периоду III и IV века. У питању су различити облици пехара и чаша, ретки фрагменти тањира и боца. Поједине посуде биле су украшене брушењем. Посуде су биле продукт италско-галских, односно келнско-рајнских радионица.⁶²⁷ Метални налази су били малобројни. Од гвоздених предмета, сем веће количине клинова, нађен је врх гвозденог копља, гвоздени нож и срп. Нађена је и бронзана крстаста фибула и три украсна предмета од бронзе, као и два тега од олова.⁶²⁸

---

⁶²⁶ Фидановски, Цвјетићанин, *op.cit.*, Т. VI-IX; Т. XII, 1-2, 11

⁶²⁷ *Ibid.*, Т. XII, 5-9; Т. XIII, 1-2, 4, 10; Т. XIII, 7-8

⁶²⁸ *Ibid.*, Т. XII, 3; Т. XIII, 5-6; Т. XIV, 1-4, 6-7

Нађено је тек десетак бронзаних монета. Новцем Гордијан III (283-284) и Грацијана (367-383), комплекс је датован у период III и IV века.

Степен истражености виле рустике у Малој Копашници дозвољава само претпоставку у одређивању типологије. На основу откривених грађевина које су подигнуте уз оградни зид може се претпоставити да је припадала типу грађевина које су у низу груписане око централног дворишта, које је често било и економског типа. Виле рустике овог типа подизане су и у Дакији, Тракији,⁶²⁹ али и северним деловима Царства, на Горњем Дунаву, Горњој Рајни и северозападној Рецији.⁶³⁰ На жалост, не може се претпоставити да ли је и у вили у Малој Копашници на овај начин организован простор. Степен истражености такође дозвољава претпоставку да су просторије груписане у низу у облику латиничног слова L. Слично организован простор можемо видети у Искар-Гари у Бугарској.⁶³¹ Истражене грађевине су највероватније имале економску функцију, а део комплекса испред њих функцију дворишног простора. Архитектонско решење и габарити виле у Малој Копашници слични су вили рустици III у Лисичићима у Босни и Херцеговини, која је датована у период касне антике ⁶³² и вили рустици у Тарговишту у Бугарској.⁶³³ Функција грађевина ван зидова није дефинисана, мада се може претпоставити да су имале економску функцију. У прилог овој претпоставци говоре познати примери са територије Доње Мезије и Тракије, у данашњем Присову и Обелији у Бугарској, где су виле рустике овог типа имале су

---

⁶²⁹ Mulvin 2002, 31

⁶³⁰ О насељима на Горњој Рајни, Горњем Дунаву и северозападној Рецији видети у: J. Trumm, Die römische Besiedlung am östlichen Hochrhein. Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg 63 (Stuttgart 2002).

⁶³¹ Smith, *op.cit.*, 210, 212, fig. 60,a

⁶³² Busuladžić, *op.cit.*, 158, T. 16a-16b

⁶³³ Овчаров 1969, 26-35

економске просторије ван зидова.⁶³⁴ Оградни зид имања могао је давати одређену сигурност становницима виле у турбулентном периоду III и IV века.

Ово пољопривредно имање подигнуто је у широкој и плодној равници са шумовитим залеђем, омеђен са две стране рекама и у непосредној близини римског пута, поред кога је формирана и некропола. Пут се пружао у правцу југозапад-североисток.⁶³⁵ Покретни налази нађени у оквиру комплекса типични су за инвентар домаћинства, који је, осим стамбене имао и производну функцију. На то указују и налази каменог жрвња, гвозденог ножа и српа, керамичког тега за разбој и пршљенка. Вила је подигнута у плодној моравској долини, али је рељеф области условљавао ограничено бављење земљорадњом, док су богати пашњаци били погодни за бављење сточарством. Покретни налази указују и на једну и на другу економику, али не и на степен заступљености.

Резултати истраживања нису дали информације о власнику овог имања. Како је вила подигнута на територији Наиса, могуће је да је власник био ветеран.

Све откривене грађевине припадале су истом раздобљу. На основу трагова гари и интензивно црвено запечених површина земље, као и ретких комада тегула деформисаних од високе температуре, може се претпоставити да је комплекс страдао у пожару, у периоду који је уследио након битке код Хадријанопоља 378. године, када су се Готи раширили дуж Поморавља и Подунавља или у нападима Острогота, Хуна и Алана који су 380. године извршили напад на Панонију и Прву Мезију.⁶³⁶

---

⁶³⁴ Mulvin 2002, 31, fig. 49, fig. 56

⁶³⁵ Остаци овог пута откривени су на локалитету Каменигица 2012. године, током заштитних археолошких ископавања на траси угроженој изградњом ауто-пута Е-75 (Stamenković 2013, 75, кат.112).

⁶³⁶ Мирковић 1994а, 95, 96

КРЖИНЦЕ

29. ЛОКАЛИТЕТ СВЕТА ТРОЈИЦА⁶³⁷

Локалитет Света Тројица налазио се у селу Кржинце, на око 3 km северозападно од Владичиног Хана. Село се налази високо у брду које се са западне стране спушта према десној обали Јужне Мораве. Локалитет се налазио на једној од тераса благе падине која се са западне стране спушта до сеоског потока који пуне бројни подземни извори.⁶³⁸

Током ископавања откривена је једна дводелна грађевина и евидентирана је још једна грађевина која се налазила на једној од нижих тераса падине која није истражена.

ГРАЂЕВИНА 1

Грађевина се састојала из два дела, северног и јужног, које су чиниле по две просторије приближно квадратне основе (Пл.33).

Северни део грађевине био је димензија 7,8 x 11,6 m, састојао се од две просторије.

Просторија 1, димензија 7,8 x 8 m.

Просторија 2, димензија 4,6 x 4,7 m, налазила се у југозападном делу грађевине.

Јужни део грађевине био је готово идентичан северном. Чиниле су га две просторије.

Просторија 3, димензија 8 x 8 m.

Просторија 4, димензија 4,6 x 4,5 m, налазила се на супротној страни у односу на северни део грађевине, односно у његовом југозападном углу.

---

⁶³⁷ Подаци о истраживањима виле рустике на локалитету Каменигица-Моравиште преузети су из: Ружић, Брмболић, Димитријевић 2005, 203-225

⁶³⁸ Локалитет је евидентиран током рекогносцирања Грделичке клисуре 1968. године. Заштитна археолошка ископавања извршена су 2003. године у оквиру истраживања локалитета угрожених изградњом ауто-пута Е-75. Ископавања је вршио Републички завод за заштиту споменика културе.

Просторија 5, димензија 8 x 3,3 m, налазила се између просторија 1 и 3 и највероватније је представљала коридор, могуће и мање унутрашње двориште.

Између просторија 2 и 4 налазила се површина димензија 4,6 x 9,5 m, омеђена са западне стране портиком, од кога су очувани само трагови. Могуће је да се овде налазило двориште. У овом делу грађевине налазио се улаз.

Очувана је само темељна зона зидова дебљине 70 cm, очувана углавном у висини једног или два реда камена. Темељи су укопани у тврду глиновиту здравицу. Грађени су од ломљеног камена везаног блатом. Лица зидова чине делимично обрађени камени блокови, од којих су поједини били у секундарној употреби.⁶³⁹

Током ископавања уочавали су се трагови нагорелих дебелих греда кровне конструкције.

ГРАЂЕВИНА 2

Грађевина 2 се налазила на једној од нижих тераса. Због ограниченог времена и засејаних усева, није било могуће вршити истраживања ове грађевине. На основу делова зидова који су годинама девастирани обрадом земље, могло се закључити да је грађена на исти начин као грађевина 1.

Покретних археолошких налаза је мало, што је највероватније била последица дугогодишњег обрађивања земље. Највећи проценат чинили су фрагменти керамичких посуда, које су уобичајен инвентар кућа у периоду IV века. У питању су посуде за припремање хране грубље фактуре, са траговима секундарног горења и ређе посуде за конзумирање.⁶⁴⁰ Приметно је да нема посуда за чување хране, издвојен је само један фрагмент питоса. Прелиминарном анализом керамичког материјала утврђено је да неки примерци здела и тањира

---

⁶³⁹ Претпоставка истраживача донета на основу ситуације на терену је да се на локалитету налазила старија грађевина, чији су делови коришћени за изградњу касноантичке грађевине 1 (Ружић, Брмболић, Димитријевић, *op.cit.*, 209, са нап. 6).

⁶⁴⁰ *Ibid.*, 211-213, Т. I, 5-7, 9

припадају касноантичкој продукцији македонских или бугарских радионица сиве тера сигилате.⁶⁴¹ Осим керамичких посуда, нађена су и два керамичка тега пирамидалног облика.⁶⁴² У већем броју нађени су фрагменти стаклених посуда, међутим услед уситњености фрагмената већину није било могуће типолошки одредити. Карактеристични фрагменти су указивали да је највећи проценат фрагмената припадао пехарима хемисферичног и коничног облика, посудама које су били уобичајен налаз на касноантичким локалитетима.⁶⁴³ Међу предметима од гвожђа најбројнији су клинови, затим клампфе.⁶⁴⁴ На улазним вратима налазили су се оков браве и кључ.⁶⁴⁵ Нађене су и две гвоздене алатке: оштећени пробојац и полумесечаста кожарски стругач⁶⁴⁶. Нађена је и једна гвоздена дршка бронзане посуде, са деличишно очуваним ободом на споју, која је представљала грубу оправку посуде.⁶⁴⁷ Предмети од бронзе су малобројни. Издвојена је бронзана лампа украшена маскама с представама лавље главе и палметом.⁶⁴⁸ Типолошки слични примерци познати су у Бугарској и одређени су у почетак I века,⁶⁴⁹ међутим директе аналогije истраживачи нису нашли. Трагови горења и пукотине на лампи указују да је ова била јако дуго у употреби.

Истражена грађевина 1, заједно са евидентираном грађевином 2 била је део мањег пољопривредног имања подигнутог на падини брда изнад Јужне Мораве. Није утврђено да ли се у оквиру овог имања налазило још грађевина. Терен је условио одређени начин градње, где су на терасама подизани појединачни

---

⁶⁴¹ *Ibid.*, 212, Т. I, 2-4; Brukner 1981, тип 86, Т. 93/165, 167

⁶⁴² Ружић, Брмболић, Димитријевић, *op.cit.*, 213, Т. II, 1, 8

⁶⁴³ *Ibid.*, 213, са нап. 12

⁶⁴⁴ *Ibid.*, *loc.cit.*, Т. II, 3-6

⁶⁴⁵ *Ibid.*, *loc.cit.*, Т. II, 10, 2

⁶⁴⁶ *Ibid.*, *loc.cit.*, Т. II, 9

⁶⁴⁷ *Ibid.*, *loc.cit.*, Т. II, 7

⁶⁴⁸ *Ibid.*, *loc.cit.*, Т. III

⁶⁴⁹ Светиљка припада типу Leoschke XVIII, односно варијанти с по Бејлију (*Ibid.*, *loc.cit.*, са нап. 13-15).

објекти. Ипак, позиције грађевина су пажљиво одабране, јер су се обе налазиле на терасама које су благо окренуте ка северозападу, што их је штитило од удара јаких ветрова и ужареног сунца. Овако разуђени објекти подизани без неког одређеног обрасца и без јасне поделе на резиденцијални део (*pars urbana*) и економски део (*pars rustica*) распрострањени су широм Царства, нарочито на брдовитим теренима.⁶⁵⁰ У Бугарској је истражена вила рустика у Чаталки (*Chatalka*), где су грађевине позициониране на терасама.⁶⁵¹

Врло је могуће да је функција грађевине 1 била двојака. На економски карактер указују алатке нађене у грађевини, као и керамички тегови који су коришћени приликом израде тканина. Присуство кухињског инвентара и архитектонско решење са централним коридором или унутрашњим двориштем⁶⁵² и тремом указује да је могла имати и стамбену функцију.⁶⁵³

Резултати истраживања нису дали податке о власнику имања. Начин градње и једноставност објеката могу указати на скромније имовинско стање. Интересантан је налаз лампе и дела преправљене бронзане посуде са гвозденом дршком, као и услови налаза. Лампа је заједно са гвозденом дршком бронзане посуде, кожарском алатком и кључем нађена у малој јами укопаној у здравици, уз темељ јужног зида северног дела грађевине. Ови предмети су очигледно доживљавани као драгоценост и похрањени су у неку врсту скривнице. У слоју у коме су похрањени није било изражених трагова деструкције па је вероватније да су њени становници напустили имање, верујући у свој повратак, до кога никада није дошло. Врло је могуће да су се склонили пред нападима Гота.

Економика овог имања могла се базирати на сточарству, обради вуне и преради коже, с обзиром на област у којој је вила подигнута, где је бављење

---

⁶⁵⁰ У северним и западним провинцијама подизане су виле рустике код којих су грађевине дистрибуиране у оквиру дворишта без одређеног обрасца (Smith, *op.cit.*, 144-149, fig. 41).

⁶⁵¹ Николов 1976, фиг. 117/8; Mulvin 2003, 31, fig. 8a, fig. 9, fig. 10

⁶⁵² Доступни подаци нису ауторки омогућили доношење закључка о функцији просторије 5, односно да ли је овај простор могао бити отворен или је био покривен.

⁶⁵³ Економски објекти обично нису имали развијен план, већ су се састојали од једне или две просторије.

сточарством и данас традиционална делатност. У прилог овој претпоставци говоре и нађене алатке које су коришћене у обради вуне и преради коже, што сведочи и о занатској активности у оквиру имања, које је највероватније подмиривалио потребе домаћинства.

Покретни налази вилу рустику опредељују у период друге половине IV века.

РЕМЕЗИЈАНА

REMESIANA

Ремезијана, античко насеље, налазило се на око 35 km, односно 24-25 римских миља источно од Наиса. Налазила се у средишту Белопаланачке котлине, која је оивичена Сврљишким планинама и Сувом Планином. Источну границу насеља чини Коритничка река која се улива у Нишаву у северозападном делу града.⁶⁵⁴ Након римских освајања, ова област је ушла у састав провинције Мезије. Од 86. године припада провинцији Горњој Мезији (*Moesia Superior*), а у касној антици је у оквиру провинције Дакије Медитеранеје (*Dacia Mediterranea*).⁶⁵⁵ Ремезијана се налазила на главној комуникацији која је спајала градове *Naissus-Serdica*.⁶⁵⁶ Осим ове комункације, овде се налазио низ вициналних путева који су се пружали у правцу север-југ и из Ремезијане водили према унутрашњости територије. Положај насеља, однос са локалним становништвом и заштита рудничке територије, захтевали су присуство војске у овом крају па се претпоставља да се почетком II века у Ремезијани налазио војни логор,⁶⁵⁷ који до данас није археолошки потврђен. Насеље је највероватније формирано рано, на шта указују епиграфски налази, а претпоставља се да је од II века, за време

---

⁶⁵⁴ Гушић 1987, 21

⁶⁵⁵ Мирковић 1994а, 73

⁶⁵⁶ Милошевић 2004, 121

⁶⁵⁷ *Ibid.*, 29

Трајана постало значајна урбана агломерација са статусом муниципијума.⁶⁵⁸ Латеркул из Виминацијума (CIL III 14507) могао би бити потврда овим претпоставкама.⁶⁵⁹ Ремезијана је била центар и рудничке области, која је била од изузетног значаја у рудницима богатој Дарданији (*metalla Dardanorum*).⁶⁶⁰ На крају IV и почетком V века постала је седиште епископа Никете (*Niceta Remesiane civitatis episcopus*, 366–414), који је највероватније био родом из ових крајева. Страдала је у хунском пустошењу 441. године. У Прокопијевом списку кастела спомиње се као један од обновљених градића⁶⁶¹ у периоду Јустинијанове владавине и средиште области у којој се налази тридесетак кастела, што изграђених, што обновљених.

У периоду касне антике Ремезијана је осим наведених, имала велику улогу и као привредни центар. Појединачни налази потврђују постојање вила рутика на широј градској територији.

МОКЛИШТЕ

30. ЛОКАЛИТЕТ ГЛАДНО ПОЉЕ⁶⁶²

Село Моклиште налази се недалеко од Беле Паланке. Локалитет Гладно Поље налази се на платоу који се пружа северно од пута за Сврљиг и северно од реке Нишаве. На већој површини приближних димензија 1500 x 200 m налазили

---

⁶⁵⁸ У прилог овој претпоставци говорила су и три ремесијанских натписа, где је, уз имена намесника провинције била забележена формула *R(es) P(ublica) sua Ulp(iana)*, која се односи на град који диже почасне базе у част царева Септимија Севера и Каракале (202. године). Атрибут *Ulpia Remesiana* могла је да стекне у време цара Трајана (Петровић 1976, 95).

⁶⁵⁹ Латеркул садржи списак војника легије VII *Claudia*, регрутованих 169. године, отпуштених *honesto missione* 195. године. Између 139 ветерана на овој листи, уз имена тридесеторице наведено је као место порекла (*origo*) град чије име почиње на Р, а за који су сматрали да се ради о Ремезијани.

⁶⁶⁰ Душанић 1980, 29

⁶⁶¹ Прокопије у свом делу *De Aedificiis* истиче разлику између правне природе муниципалног и фискалног тла, тачније две врсте територија којима се у периоду Царства управљало из насеља неједнаког статуса. Тако седиште *chora Remesianensis* назива *polichion* чији превод би био *градић* (*De Aed.* IV 4: 123, 13-43). С. Душанић сматра да термин *градић* није адекватан превод, с обзиром да је су резултати археолошких ископавања показала да је Ремезијана представљала знатну агломерацију у касној антици, али није поседовала судску самоуправу, што је разликовало од насеља са муниципалним и колонијалним статусом (Душанић, *op.cit.*, 30-32).

⁶⁶² Документација Републичког завода за заштиту споменика културе, Београд

су се: некропола⁶⁶³, остаци виле рустике и у источном делу локалитета зидана гробница.⁶⁶⁴

Вила рустика се налази у подножју брда Раваница, на северној периферији Ремезијане. Подигнута је на уздигнутој речној тераси. Делимично су откривени остаци две грађевине чија намена није још увек дефинисана.⁶⁶⁵ Истражено је неколико просторија различитих димензија и пространо двориште на истоку (Сл.35, 36). Археолошки налази упућују на претпоставку да је примарна економика имања било сточарство и обрада коже. Многобројни предмети од бронзе, гвожђа, као и фрагменти керамике сведоче о свакодневним активностима становника.

Податке о власнику имања може дати антрополошка анализа остеоолошког материјала. Усамљена гробница која се налазила недалеко од грађевина је породични фунерарни објекат, чији је власник свакако припадао градској аристократији.⁶⁶⁶ Врло је могуће да су овој породици припадале и три гробнице, хронолошки блиске, које су се налазиле на локалитету Латинско гробиште, неколико стотина метара удаљеном од грађевина, с којима су биле повезане степенастим прилазом уклесаним у кречњачки терен. Резултати ископавања су показала да вила рустика чини целину и са некрополом која се налазила јужно од ње, на високој равној тераси на десној обали Нишаве, где је откривено 54 инхумираних покојника. Претпостављено је да су на овој некрополи сахрањени

---

⁶⁶³ На некрополи је истражен 51 гроб са 54 слободно укопана покојника. Грбови су, на основу покретних налаза, датовани у период између 325. и 350. године.

⁶⁶⁴ Зидана гробница унутрашњих димензија 1,5 x 2 m, била је оријентисана у правцу исток-запад. Зидана је од необрађеног локалног камена са полуобличастим сводом изведеним у опеци. Зидови су омалтерисани малтером жуте боје. На источном зиду налази се мала троугаона ниша. Северни зид је уклесан у природну стену, док је јужни изидан до одговаруће висине, с обзиром на то да постоји пад терена од севера ка југу. Гробница је била укопана, а видљив је био њен полуобличасти свод премазан малтером сиво-жуте боје. У гробници је било сахрањено седам одраслих индивидуа.

⁶⁶⁵ Заштитна археолошка истраживања на локалитету Гладно Поље започета су 2011. године у оквиру Заштитних археолошких ископавања локалитета угрожених изградњом ауто-пута Е-80. Ископавања су вршили др Мира Ружић и др Миодраг Сладић, научни сарадници Одељења за археологију Филозофског факултета у Београду испред екипе Републичког завода за заштиту споменика културе у Београду.

⁶⁶⁶ Ружић, Сладић 2013, 232

људи ангажовани на пословима у оквиру имања. Резултати антрополошких истраживања показала су велики број деформитета на костима који су указивали на обављање изразито тешких физичких послова. Утврђено је да се напорним пословима бавио већи број мушкараца него жена, али да су у њих биле укључене и поједине жене. Различит степен физичких активности код мушкараца и жена, као и другачија употреба горњих и доњих удова указивале су на полну поделу рада. У ове тешке послове била су укључена чак и деца млађа од десет година. Упадљиво је велики број дечјих гробова на некрополи, што сведочи о великој смртности деце, насупротив породичним гробницама, у којима до сада нису потврђени скелетни остаци деце.⁶⁶⁷

Покретни археолошки материјал вилу рустике опредељује у период од средине IV до средине V века.

VI.2 ПРЕТПОСТАВЉЕНЕ ВИЛЕ РУСТИКЕ И ЕВИДЕНТИРАНИ ЛОКАЛИТЕТИ

На територији Србије су током претходних година вршена археолошка истраживања локалитета на којима су откривени остаци зидова или мањи делови грађевина. Резултати истраживања нису били довољни за прецизно дефинисање карактера ових грађевина, али се на основу положаја локалитета и природног окружења, покретног и непокретног материјала, могло наслутити да су у питању делови вила рустика.

Бројнији су локалитети који су само на основу резултата рекогносцирања опредељени као виле рустике. Направљена је селекција евиденираних локалитета на основу одређених критеријума. У обзир су узети: природно окружење и положај локалитета; присуство речних токова; извора; топографија античких локалитета предметног краја; близина комуникација и могућност комуницирања са градским центрима, војним утврђењима, станицама, насељима; близина и

---

⁶⁶⁷ Јовановић 2013, 237-246

карактер некропола; површина локалитета и покривеност покретним и непокретним материјалом; присуство покретног материјала који је типичан за насеља типа вила рустика; присуство непокретног материјала, начин градње и план, близина/присуство остава новца и/или алата. У случајевима где се ауторка позива искључиво на публикувану грађу о локалитетима који су дефинисани као вила рустика без навођења аргумената, узимани су у обзир, пре свега археолошки пејзаж у коме је вила подигнута: положај локалитета, рељеф, могућност бављења пољопривредном производњом. Иако се овим претпоставкама мора прићи опрезно, пожељно је податке о таквим локалитетима сабрати и омогућити приступ информацијама на једном месту и на тај начин делимично олакшати даље проучавање и обраду.

ВОЈВОДИНА

У залеђу дунавског лимеса евидентирани су локалитети на којима су претпостављене виле рустике. Осим остатака грађевинског шута, понегде остатака архитектуре и покретног материјала на површини, положај ових локалитета говори у прилог овим претпоставкама. У близини локалитета налазила су се војна утврђења која су снабдевана производима са ових имања.

ЧОРТАНОВЦИ

На десној обали Дунава, у широј околини касноантичког утврђења IV века за које многи аутори сматрају да се ради о *Ad Herculem* или *Castra Herculis*, на локалитету Бели Брег који се налазио западно од села на десној обали потока Будовар, рекогносцирањима су констатовани фрагменти зидних и подних опека, остаци малтера, фрагменти римске провинцијске керамике и животињске кости.⁶⁶⁸ Претпоставка је да се на овом месту налазила вила рустике, чија би

---

⁶⁶⁸ Петровић 1995, 24

функција могла бити снабдевање посаде у утврђењу. У околини је констатована и некропола, као и остава римског новца која је садржала 2.300 комада.⁶⁶⁹

На широј територији римског града Сирмијума такође су евидентирани локалитети за које се, на основу различитих критеријума, може претпоставити да се ради о вилама рустикама.

МАЛА РЕМЕТА

Приликом рекогносцирања терена у Малој Ремети, забележени су површински налази обилнијег грађевинског шута и фрагменти опека и имбрицеса, као и фрагменти римских керамичких посуда, стакла и животињских костију.⁶⁷⁰

ШУЉАМ

На 2,5 km јужно од села Шуљам, у подножју Фрушке Горе, уз саобраћајницу Велики Радинци-Гргуревци, налазио се локалитет Овсиште. Детаљним рекогносцирањем потеса констатован је већи архитектонски комплекс. Током 1963. године вршена су археолошка ископавања на локалитету током којих је истражена само једна грађевина.⁶⁷¹ Откривени су делови грађевине оријентисане у правцу север-југ. Откривен је јужни део са две правоугаоне просторије и једном са апсидом и остацима хипокауста и канализационог система. Источна, бочна просторија, дужине 5,6 m, имала је под од мозаика, који је био доста оштећен, али се његов мотив у основи може реконструисати.⁶⁷² Зидови очувани у темељној зони грађени су од трпанца, са белим кречним малтером. Карактеристична је употреба црвенкастог фрушкогорског камена од кога су начињени стубићи хипокауста у недовољно откривеној западној бочној просторији. Од покретног материјала

---

⁶⁶⁹ Đorđević, *op.cit.*, 70

⁶⁷⁰ Popović 1968, 220

⁶⁷¹ Археолошка ископавања је вршио Музеј Срема из Сремске Митровице.

⁶⁷² Мотив припада „панонском“ стилу, са строго геометријском композицијом од белих, плавих и црвених коцкица те је по свему сличан мозаицима у Сирмијуму (Milošević 1963, 117).

најважнији су новци Клаудија II (268-270), Аурелијана (270-275) и Проба (276-282).⁶⁷³

Претпоставка је да се на овом локалитету налазило пољопривредно имање које је подигнуто у близини саобраћајнице која је спајала Сирмијум са Бононијом. Делимично истражена грађевина могла је бити резиденцијална, централна грађевина пољопривредног имања. На основу доступних података, може се претпоставити да је била базиликалног типа. Подни мозаик, системи за загревање и канализацију указују на виши економски и друштвени статус власника који је највероватније био везан за Сирмијум.

ИЛИНЦИ

У атару села Илинци које се налази северозападо од Сремске Митровице, на локалитету Кленовац, рекогносцирањима је констатован грађевински шут, подне опеке цилиндричног и правоугаоног облика и фрагменти римске керамике.⁶⁷⁴ На основу покретних налаза локалитет је датован у период III и IV века.⁶⁷⁵ Ова вила рустика налазила би се на око 10 km јужно од саобраћајнице *Mursa-Sirmium*, на којој се налазио *mansio Ulmus*, убициран на локалитету Орашје у Шиду.⁶⁷⁶ У близини овог локалитета, недалеко од античке саобраћајнице, налазиле су се и некрополе на локалитетима Стара циглана и Бељњача.⁶⁷⁷

АДАШЕВЦИ

Током заштитних археолошких ископавања на јужној страни петље код Шида, на простору између Саве и Дунава, на узвишеном делу терена,

---

⁶⁷³ *Ibid.*, 116-118

⁶⁷⁴ Рекогносцирање је вршено 1968. године (Роровић 1968, 215-224).

⁶⁷⁵ Претпостављена вила рустика на локалитету Кленовац налазила се у близини локалитета Орашје у Шиду, где је убициран *mansio Ulmus*. Такође у Шиду, на локалитетима Стара циглана и Бељњача евидентирани су остаци некрополе (Ђорђеви, *op.cit.*, 30).

⁶⁷⁶ Gračanin 2010, 24, са нап. 73

⁶⁷⁷ На локалитету Бељњача 1998. године истражена је крипта са саркофагом на коме се налазила представа високог официра. У близини крипте откривен је слободно укопан гроб покојнице. Претпоставка истраживача је да је саркофаг припадао власнику виле рустике која се налазила у близини, а за чију за прецизну локализацију за сада нема индикација (Pop-Lazić 2009, 163-173).

констатовано је вишеслојно налазиште, од периода гвозденог доба до средњег века.

Истражени су остаци грађевина квадратне основе, са јамом у западном делу, у којој су нађени фрагменти керамичких посуда, гвоздене алатке, комади зидног лепа, животињске кости и новац из III и IV века.⁶⁷⁸ Претпоставка је да је у питању колиба или економски објекат који је подигнут у оквиру виле рустике, на шта указују и покретни налази карактеристични за пољопривредно домаћинство.⁶⁷⁹

БАЧИНЦИ

На потесу Гај откривена је остава римског бронзаног новца датована у период III и IV века.⁶⁸⁰ Североисточно од места налаза оставе уочени су остаци грађевинског материјала и фрагменти римско провинцијске керамике.⁶⁸¹

КУЗМИН

У селу Кузмин је евидентирано неколико локалитета са претпостављеним остацима вила рустика. Виле су подизане у равници јужно од саобраћајнице *Mursa-Sirmium*, на потесу између две станице: *mutatio Spaneta*, јужно од села Кукојевци и *mutatio Budalia*, у селу Мартинци.⁶⁸²

Локалитет Брегови-Атовац

Локалитет Брегови-Атовац је вишеслојни локалитет са остацима из праисторијског и касноантичког периода. У касноантичком хоризонту

---

⁶⁷⁸ Поповић 1995, 228

⁶⁷⁹ Брукнер 1995, 143-144

⁶⁸⁰ Остава је откривена 1962. године. Сачувано је 1093 комада редуцираних бакарних фолиса Максимиана Херкулија, Галерија, Максимиана Даје, Максенција, Лицинија, Константина Великог, Константина II и Криспа. Приликом откривања, на површину су избачени делови дрвеног сандука, у коме се новац највероватније налазио (Даутова-Рушевљан, В., Остава фолиса из Бачинаца у Срему, ПБМ 29, Нови Сад 1984-1985, 85-120).

⁶⁸¹ Ђорђевић *op.cit.*, 31

⁶⁸² Gračanin, *op.cit.*, *loc.cit.*

констатовано је насеље са остацима колиба, огњишта и јама, које су покретним материјалом датовани у период V и VI века.⁶⁸³ Претпоставка је да су ово остаци насеља (*foederates*), који су насељавани од IV века на фундусу пољопривредног имања.⁶⁸⁴ Уколико је ова претпоставка тачна, ово би био један од ретких примера вила рустика које су наставиле свој живот у периоду V и VI века, када живот у највећем броју вила рустика на територији Србије замире.

Локалитет Међаш

Локалитет се налази на путном прелазу Кузмин-Ердевик. На локалитету су откривени трагови могуће виле рустике, која се, на основу покретних налаза: фрагменти керамичких и стаклених посуда, *terra sigilata*, гвоздене алатке, може датовати у период III и IV века.⁶⁸⁵

Локалитети Ћелије и Бок-Паљевина

На локалитетима су рекогносцирањем 1966. године евидентирани остаци виле рустике са некрополом. Случајно су откривена два мермерна саркофага и зидане гробнице од опека. На основу прилога у гробовима: оружје, накит, керамика и бронзане посуде, некропола је датована у IV век.⁶⁸⁶

ВЕЛИКИ РАДИНЦИ

На локалитету Кованлук, у атару села Велики Радинци, 1970. године рекогносцирањем су уочени грађевински шут са фрагментима опека и тегула, два фрагмента оловних плоча, фрагменти керамичких и стаклених посуда, људске и животињске кости. Евидентирани налази указују на постојање виле рустике и

---

⁶⁸³ Поповић, *op.cit.*, 229

⁶⁸⁴ Брукнер, *op.cit.*, 144-145

⁶⁸⁵ *Ibid.*, 144

⁶⁸⁶ Ђорђевић, *op.cit.*, 34

некрополе.⁶⁸⁷ На око 5 km западно од локалитета налазила се траса саобраћајнице *Sirmium-Вопониа*.⁶⁸⁸

БЕШЕНОВО

На локалитету Мутаљ током рекогносцирања вршених 1970. године, евидентирани су остаци мањег архитектонског комплекса са остацима грађевинског шута са фрагментима опека, камењем, малтером, мермерном оплатом и фрагментима римских керамичких посуда. Случајно је откривена и зидана гробница са прилозима, крчагом и стакленом посудом, у којој је сахрањено дете.⁶⁸⁹ Могуће је да се и у овом случају ради о остацима виле рустике и некрополе.

ВОГАЊ

У атару села Вогањ рекогносцирањима су на локалитетима Језаве, Одјавница 4 и Кудош откривени грађевински шут, површински налази римских керамичких посуда, део каменог жрвња и животињске кости. Грађевински шут је констатован на већој површини. Покретни налази указују на могућу вилу рустику.⁶⁹⁰ Ова вила рустика се налазила недалеко од саобраћајнице *Sirmium-Bassianaе*.⁶⁹¹

ЗЛАТАРА, Рума

На простору између ауто-пута и локалног пута Рума-Буђановци, евидентиран је локалитет Златара.⁶⁹² На локалитету је констатован је покретни материјал на основу кога је претпостављено да се ради о вили рустици из периода

---

⁶⁸⁷ Popović 1970, 195, T.LVI, LVII

⁶⁸⁸ Милошевић 1988, 122

⁶⁸⁹ Popović. *op.cit.*, *loc.cit.*

⁶⁹⁰ *Idem.*, 1966, 186

⁶⁹¹ Gračanin, *op.cit.*, 25

⁶⁹² У теренској документацији Покрајинског завода за заштиту споменика културе локалите Златара води се као локалитет 9 (Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе).

III и IV века. На основу распрострањености грађевинског шута, претпостављено је да је вила обухватала површину од око 500 m². Налази шестоугаоних, лептирастих и правоугаоних подних плочица црвене боје печења, указују на технике градње пода. Током сондажних истраживања откривен је бројан покретни материјал: фрагменти керамичких посуда: лонци, поклопци, зделе, тањира; фрагменти стаклених посуда; оруђе: алатке, секира, нож; крстава фибула; новац⁶⁹³, који су учврстили претпоставку да се ради о остацима виле рустике, иако грађевински остаци нису истражени. Западно од виле рустике, на локалитету Кудошке ливаде откривени су остаци саобраћајнице *Sirmium-Bassiana*.⁶⁹⁴

КУДОШКЕ ЛИВАДЕ, Рума

Јужно од ауто-пута, на подручју које је трасирано румском петљом, откривени су остаци магистралне саобраћајнице *Sirmium-Singidunum*, на потезу Шашинци-Добринци. Источно и западно од пута евидентирана су два локалитета са претпостављеним остацима виле рустика.⁶⁹⁵ На површини је констатован расут грађевински шут од тегула, инбрицеса и малтера.⁶⁹⁶ На основу овог шута делимично су утврђени правци зидова грађевина за које су истраживачи претпоставили да се ради о централним грађевинама имања.⁶⁹⁷ Приликом рекогносцирања нађена је велика количина квалитетне римске керамике, фибуле, украсна игла, прстен, кључеви, ножеви и друге алатке.⁶⁹⁸ Нађени новац определио је виле у период III и IV века.⁶⁹⁹

---

⁶⁹³ Поповић 1995, 225

⁶⁹⁴ Брукнер 1995, 138

⁶⁹⁵ У теренској документацији Покрајинског завода за заштиту споменика, евидентирани остаци на локалитету Кудошке ливаде воде се као пут 11 и виле рустике 12 и 15 (Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе).

⁶⁹⁶ Поповић 1997, 17.

⁶⁹⁷ Брукнер, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁶⁹⁸ *Idem.*, *loc.cit.* Т. VII

⁶⁹⁹ Поповић 1995, 225

И на десној обали Саве, на широј територији Сирмијума, евидентирано је неколико локалитета са претпостављеним вилама рустикама.

МАЧВАНСКА МИТРОВИЦА

Приликом пољопривредних радова 1901. године, на локалитету Ширинград или Зидине који се налазио на десној обали реке Саве, у непосредној близине обале на узвишеној заравни, констатовани су остаци грађевине из античког периода.⁷⁰⁰ На локалитету је 1968. године систематски истражена некропола датована у период од II до IV века. На локалитетима Кулина и Острво констатовани су остаци римских зидова и обилнији грађевински шут у коме су откривени делови оруђа, металних посуда, накит, фрагменти керамичких посуда, датованих у период касне антике.⁷⁰¹ Покретни и непокретни налази указују на постојање виле рустике. Интересантан је налаз фрагмента војничке дипломе нађене на обали Саве 1912. године, која је на основу сачуваних имена сведока датована у период II века, а која указује на насељавање ветерана у овој области.⁷⁰²

РАВЊЕ код Мачванске Митровице

У атару села, на локалитету Терамиде нађена је већа количина грађевинског шута, као и темељи грађевина зиданих опеком. Претпоставка је да су остаци припадали пољопривредном имању које је налазима датовано у IV век.⁷⁰³

---

⁷⁰⁰ М. Васиљевић разикује локалитете Ширинград и Зидине. Забележио је да су се на локалитету Ширинград на Чаушевици, западно од М. Митровице, налазили остаци стражаре или кастела, а на локалитету Зидине, који се налазио на обали Саве, 500 m од колоније бродоградилшта ка Засавици, насеље или утврђење (Васиљевић 1967, 140).

⁷⁰¹ *Idem.*, 1973, 159; Ђорђевић, *op.cit.*, 37

⁷⁰² Brunšmid 1912, 198-200

⁷⁰³ Vasiljević, *op.cit.*, 160

САЛАШ НОЋАЈСКИ

У атару села Салаш Ноћајски, Феликс Каниц је уочио остатке римског кастела димензија 120 x 120 m.⁷⁰⁴ Рекогносцирањем 1973. године на локалитету Јабуре, северно од села, на вишој обали Модрена, констатовани су грађевински шут, фрагменти керамичких посуда и новац који упућује на период касне антике.⁷⁰⁵ Претпостављено је да се овде налазила вила рустика која је својим производима снабдевала војно утврђење.

М. Васиљевић је забележио налаз једне секире, кесера и земљане посуде, без навођења места налаза. Такође је навео локалитет Којша Кућерине, на којем је евидентиран грађевински шут на површини од 30 x 40 m.⁷⁰⁶ Како нема детаљнијег описа локалитета, наведена површина са грађевинским шутом, иако одговара површини какву би заузела грађевина у оквиру виле рустика, није довољна за дефинисање локалитета као пољопривредног имања. Случајни налази гвозденог оруђа указују на постојање таквог типа насеља.

НОЋАЈ

У селу Ноћај, на локалитету Црквине, потес Чавина Мећа, откривени су остаци грађевине на површини од 60 x 40 m. Грађевина је оријентисана у правцу исток-запад. Дебљина темељног зида на једном месту је износила 70 cm.⁷⁰⁷ У продужетку овог локалитета констатован је обилнији грађевински шут са фрагментима римске опеке и имрицеса, фрагментима керамичких посуда и новцем. И у овом случају претпоставка је да се ради о остацима виле рустика, која је покретним налазима датован у период касне антике.⁷⁰⁸ Подигнута је недалеко од каструма и њена функција је највероватније била везана за његово снабдевања.

---

⁷⁰⁴ Kanitz 1892, 124.

⁷⁰⁵ Vasiljević, *op.cit.*, 158

⁷⁰⁶ Васиљевић 1967, 143

⁷⁰⁷ *Ibid.*, 142

⁷⁰⁸ *Idem.*, 1973, *loc.cit.*; *Idem.*, 1980, 210; Đorđević, *op.cit.*, 38

ЗАСАВИЦА

Рекогносцирањем терена 1973. године евидентиран је локалитет Турске ливаде, на коме је констатован обимнији грађевински шут са опекама, имбрицесима, фрагментима керамичких посуда и новцем. Претпостављено је да се, у периоду касне антике, овде налазила вила рустика. Недалеко од претпостављене виле, на потесу Врбица у стражи, током рекогносцирања вршених 1968. године уочени су трагови још једне грађевине и фрагменти керамичких посуда. У непосредној близини претпостављене виле, у дворишту економије ПИК „Сирмијум“, приликом копања рупа за саднице, откривено је неколико зиданих гробница.⁷⁰⁹ Остаци још једне грађевине са две апсиде, за коју се претпоставља да су терме, констатовани су на локалитету Бисаге током рекогносцирања 1977. године. М. Васиљевић је забележио да се на овом потесу налазило мање „насеље“ на површини од 30 x 40 m.⁷¹⁰

Источно од линије Јарак-Хопово, на територији римске Басијане, подизане су виле рустика које су својим производима снабдевале овај значајан град.

ГОЛУБИНЦИ

У селу Голубинци током рекогносцирања 1967. године евидентиран је локалитет Цигља. На површини локалитета констатован је обилнији грађевински шут и фрагменти мермерне оплате, на основу чега се може претпоставити да се ту налазио комплекс виле рустика. Покретним налазима локалитет је датован у период III и IV века.⁷¹¹

ПЕЋИНСКИ

Приликом заштитних археолошких ископавања на траси ауто-пута Е-70, на локалитету Просине код Пећинаца, констатовано је вишеслојно налазиште, од

---

⁷⁰⁹ Popović 1968, 224; Đorđević, *op.cit.*, 39

⁷¹⁰ Васиљевић 1967, 137

⁷¹¹ Popović 1967, 174; Đorđević, *op.cit.*, 45

праисторије до средњег века. Антички културни слој је био заступљен са покретним материјалом датованим у III и IV век.⁷¹² Рекогносцирањем непосредне околине констатован је грађевински шут са зидним и кровним опекама, малтером и ломљеним каменом, који би могао да указује на постојање виле рустике на овом локалитету.⁷¹³

ПРХОВО

У селу Прхово, током заштитних археолошких ископавања 1979. године вршених на траси ауто-пута Е-70, на локалитету Просине откривене су четири веће отпадне јаме и једна пећ. Нађена је и већа количина покретног материјала: римске опеке, већи број фрагмената керамичких и стаклених посуда, пољопривредне алатке, кашике, клинови, кључеви, пређица, фибула, наруквица, прстење, стрела са тулцем за насађивање. Поред провинцијских форми керамичких посуда: лонаца, поклопаца, цедиљки, здела, тањира, крчага, питоса, посуда са две или три дршке, нађени су и импортовани примерци рељефне тера сигилате, који се датују у доба Антонина и почетак III века.⁷¹⁴ Датовање је потврђено налазима новца Хадријана (117-138), Гордијана III (238-244) и Филипа I (244-249).⁷¹⁵ Покретни материјал карактеристичан за једно домаћинство и присуство опеке указују да се на овој локацији врло могуће налазила вила рустика. Хронологији овог имања одговарала би остава новца која је садржала 4.000 комада новца царева из III века, нађена у атару села 1909. године.⁷¹⁶

ШИМАНОВЦИ

На локалитету Свињчине, у атару Шимановаца, у пределу Беглук, 1908. године откривена је остава римског новца која је садржала 4.000 комада

---

⁷¹² Поповић 1995, 223

⁷¹³ Брукнер 1995, 138

⁷¹⁴ *Ibid.*, 138, Т. III, IV

⁷¹⁵ Поповић, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁷¹⁶ Ђорђевић, *op.cit.*, 54

антонинијана царева из III века. Током рекогносцирања 1965. године, на потесу Дужница, констатована је грађевина правоугаоне основе и велика количина покретног материјала римске провенијенције, који је био расут по површини, кога није било могуће хронолошки одредити.⁷¹⁷ Претпоставка је да се на овој локацији, у периоду касне антике, налазила вила рустика. У прилог претпоставци, осим положаја, непокретних и покретних налаза, говори и налаз оставе, која је могла бити повезана са овим пољопривредним имањем. Могуће је да је недалеко од локалитета пролазила саобраћајница која је ишла из Басијане ка Сингидунуму.⁷¹⁸

КРЊЕШЕВЦИ

На локалитету Мало Кувало у атару села Крњешевци, током 1979. године вршена су заштитна ископавања у оквиру заштитних ископавања на траси аутопута Е-70. Том приликом констатовани су трагови насеља од праисторије до средњег века. Покретни материјал потврдио је насеље из периода I века, а затим и насељавање у периоду V и VI века. У отпадним јамама нађени су фрагменти керамичких посуда и других утилитарних предмета од кости и гвожђа датовани у овај период.⁷¹⁹ Ове кансоантичке налазе можда можемо повезати са насељима федерата која су формирана у оквиру пољопривредних имања и у том контексту остатке на локалитету одредити као остатке виле рустика. Како су виле рустика често подизане на старијим насељима из раноримског периода, постојање насеља из I века, говорила би у прилог овој претпоставци.

ДЕЧ

У атару села Деч, 1977. године вршено је рекогносцирање терена којим је евидентиран локалитет Селиште, на коме је констатован обилнији грађевински шут са покретним материјалом типичним за период касне антике. Недалеко од

⁷¹⁷ Dimitrijević 1969, 82; Đorđević, *op.cit.*, 55

⁷¹⁸ *Ibid.*, *loc.cit.*

⁷¹⁹ Брукнер 1995, 138; Đorđević, *op.cit.*, 54

овог локалитета, још 1967. године евидентиран је локалитет Сакуле, где је, на површини 250 x 150 m констатован грађевински шут са фрагментима керамичких посуда, бронзаним новцем, људским костима и два сегмента бронзаног оклопа. Претпоставка је да се на локалитету Селиште налазила вила рустика у периоду III и IV века, док се остаци на локалитету везују за насеље из истог периода.⁷²⁰

КАРЛОВЧИЋ

Приликом рекогносцирања 1977. године на узвишеном потесу Лекић камен, констатовани су остаци грађевина и покретни материјал римске провинцијске. Претпоставка је да се ради о остацима виле рустика. Недалеко од овог локалитета, на локалитету Селиште евидентирани су остаци некрополе која се може довести у везу са вилом рустиком.⁷²¹

Претпостављене виле рустика на локалитетима Просине у Прхову, Просине у Пећинцима, у Шимановцима, Крњешевцима, Дечу, Карловчићу, налазиле су се у близини јужног крака саобраћајнице *Bassianae-Singidunum*⁷²²

ДОЊИ ТОВАРНИК

У атару села, приликом рекогносцирања 1977. године, на локалитетима Црквине и Виноградине, евидентирани су остаци грађевинског комплекса из III и IV века. На основу дистрибуције површинских налаза и изгледа локалитета, може се претпоставити да се састојао од највероватније неколико грађевина.⁷²³

АШАЊА

У атару села Ашања, приликом рекогносцирања евидентирано је више локалитета са фрагментима римске провинцијске керамике и опеке, што указује

---

⁷²⁰ Popović 1967, 174; Đorđević, *op.cit.*, 56

⁷²¹ Поповић 1995, 19; Đorđević, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁷²² Gračanin, *op.cit.*, 27

⁷²³ Поповић, *op.cit. loc.cit.*

на насељеност ових простора у римском периоду. У близини ових локалитета, евидентирани су локалитети Рибњак, Рогљевац, Урошевачка бара и Пањеви, на којима је констатован грађевински шут и покретни материјал датован у период од II до IV века.⁷²⁴

КЛЕНАК

На локалитету Мишар током рекогносцирања терена 1967. године, констатовани су налази грађевинског шута, фрагменти керамичких и стаклених посуда и новац Константина II. Претпоставка је да се ради о грађевини која се налазила у оквиру виле рустике. Како су нађене и људске кости, претпоставља се да се у близини виле рустике налазила у припадајућа некропола.⁷²⁵

МАЧВА

У Мачви је рекогносциран заиста велики број локалитета који су, на основу поретног материјала констатованог на површини, али и остава новца, опредељени као виле рустике. На жалост, мањи део је истражен. Како се локалитети налазе у ораницама Мачве, изложени су деценијским па и вековним девастирањима. Највећа густина локалитета је уз ток реке Саве, у северном делу Мачве, што је и очекивано, јер су локалитети гравитирали ка Сирмијуму.

БЕЛА РЕКА код Шапца

На локалитету Црквине у Белој Реци, рекогносцирањем из 1968. године констатовани су остаци античке грађевине са апсидом. Са овог локалитета потиче и остава која је садржала сребрни накит, посуде и новац који почиње са Нероном (54-68), а завршава се са Комодом (167-192).⁷²⁶ Посуде, кутија са новцем, прстен,

---

⁷²⁴ *Ibid.*, 18; Ђорђевић, *op.cit.*, 58

⁷²⁵ Поповић 1967, 176

⁷²⁶ Шабац у прошлости I 1970, 75; О остави из Беле Реке видети у: Поповић, И., Борић-Брешковић, Б, *Остава из Беле Реке*, Београд 1994.

гривне, фибуле римске су провенијенције. Интересантан је илирски карактер на појединим комадима накита који има аналогije у илирском материјалу V-II века пре н.е, а који указује на претпоставку о аутохтоном пореклу власника виле. Претпостављена вила рустика у Белој Реци је подигнута у периоду када романизација, пре свега на територије Доње Паноније већ узима маха, али накит у остави показује да је аутохтоно становништво, иако је прихватило нове начине привређивања и становања, задржало одређене облике своје традиције, у овом случају ношење накита.⁷²⁷ Ленгераста фибула из III века и налази новца навели су М. Васића на закључак да је вила настала негде средином II века.⁷²⁸ Податак да је грађевина имала апсиду оставља простора за померање хронолошке границе настанка и трајања виле, јер су апсиде на грађевинама на територији Србије карактеристичне за период IV века, најраније краја III века. Не располажемо детаљним подацима о плану и начину градње који би омогућили прецизније датовање и одређивање типа и карактера грађевине. На овом месту данас су још видљиви трагови две грађевине из римског периода. Темељи на једној грађевини су разрушени, јер је камен служио за градњу куће.⁷²⁹

МРЂЕНОВАЦ код Шапца

Локалитет се налази на ушћу реке Добраве у Саву, северно од села Мрђеновац. Приликом рекогносцирања терена констатовани су остаци грађевинског шута, опеке, имбрицеса и фрагмената керамичких посуда. Нађена је и крстаста фибула. Претпоставка је да се ради о остацима виле рустике, која је према налазима датована у период IV века.⁷³⁰

---

⁷²⁷ Шабац у прошлости I, *loc.cit.*

⁷²⁸ Васић 1985, 128

⁷²⁹ Усмени податак добијен од колеге Момира Церовића, вишег кустоса у Народном музеју у Шапцу.

⁷³⁰ Васиљевић 1967, 142; Трбуховић, Васиљевић 1977, 161

МИОКУС код Шапца

На локалитету Јазбине, северно од села Миокус, евидентиран је локалитет који је био пресечен локалним путем Миокус-Мрђеновац. По површини су се налазили остаци грађевинског шута, опеке, имбрицеса и фрагмената керамичких посуда. Раније је на овој локацији нађена остава новца из периода Констанција II, која је садржала 300 комада бронзаног новца. Констатован материјал и локација указују на вилу рустику која је трајала у периоду око 350. године.⁷³¹

НАКУЧАНИ код Шапца

У селу Накучани, на локалитету Виђиновац, на десној обали реке Добраве, евидентирани су остаци грађевинског шута који су указивали на могуће постојање виле рустике. Налази два златника Валенса локалитет датују у период IV века.⁷³² На супротној обали реке, на завршетку косе и делимично на речној тераси, евидентиран је локалитет Кућерине, који је захватао већу површину. Пре II св. рата на локалитету је откривена зидана римска гробница. Забележено је да су на овом потесу раније изораване гробнице са скелетима и гробним прилозима. Са овог локалитета потичу и случајни налази фибуле и наруквице. Претпоставка истраживача је да се на овом локалитету налазили вила рустика и некропола.⁷³³

ДРЕНОВАЦ код Шапца

У атару села Дреновац, на локалитету Кућиште који се налазио југозападно од села на земљаној греди која се протеже између бара Сејноваче и Арамлије, евидентирани су површински остаци грађевинског шута, фрагмената керамичких посуда и новац. На основу керамичког материјала и новца Констанција II, истраживачи су претпоставили да се на овом локалитету, у периоду IV века налазила вила рустика. У Савској улици у самом селу откривена

⁷³¹ Vasiljević 1972, 188; Трбуховић, Васиљевић, *op.cit.*, 160

⁷³² Трбуховић, Васиљевић, *op.cit.*, 155, Т. II, 2

⁷³³ Васиљевић 1967, *loc.cit.*; Трбуховић, Васиљевић, *op.cit.*, *loc.cit.*

је римска гробница са слеменим сводом. Око гробнице били су видљиви остаци грађевинског шута и керамичких посуда што је истраживаче навело на претпоставку да се и на овој локацији налазила вила рустика.⁷³⁴

МАЧВАНСКИ ПРИЧИНОВИЋИ код Шапца

У атару села, на локалитету Церик, приликом рекогносцирања, на површини од 1000 x 500 m констатовани су остаци грађевинског шута, фрагмената керамике, међу којом има и тера сигилате. Нађена је и крстаста фибула, као и новац. Претпостављено је да се на овом локалитету налазило веће пољопривредно имање налазима датована у IV век, које је могло бити подигнуто и раније, у II или III веку.⁷³⁵

ШЕВАРИЦЕ код Шапца

У атару села, на локалитету Ширине, констатовани су остаци грађевинског шута и фрагменти керамике. Нађена је и једна крстаста фубила која локалитет опредељује у IV век. Претпоставка је да се и овде налазила вила рустика.⁷³⁶

МЕТКОВИЋ код Богатића

У атару села Метковић, на локалитету Кућиште, констатовани су остаци грађевинског шута и фрагменти римске керамике. Претпоставка је да се ради о остацима виле рустике површинским налазима датоване у период IV века.⁷³⁷

ДЕБРЦ код Владимираца

На локалитету Живковића виногради у селу Дебрц пронађени су остаци грађевинског шута и фрагменти керамичких посуда. Са овог локалитета потиче и

---

⁷³⁴ Vasiljević 1980, 205

⁷³⁵ *Idem.*, 1973, 142; Васић *op.cit.*, 129

⁷³⁶ *Ibid.*, 153

⁷³⁷ *Idem.*, 1973, *loc.cit.*

оловна votivna плочица „подунавских коњаника“. Претпоставка је да се на овом локалитету налазила вила рустика налазима датована у период IV века.⁷³⁸

ВЛАСАНИЦА код Владимираца

На локалитету Милиштанска коса, на траси изнад потока, евидентирана је већа количина грађевинског шута, опеке и фрагмената керамике. Приликом орања откривена је остава алата.⁷³⁹ Према формама и аналогијама, ова остава је слична остави из Бровића код Обреновца. Налаз би могао да се датује у III и IV век. На око 300 m северније од локалитета, на путу Дебрц-Уб, током копања канала, уништено је неколико питоса, који се можда могу повезати са претпостављеном вилом рустиком.⁷⁴⁰

СВИЛЕУВА, Коцељева

У Свилеуви је теренским рекогносцирањима евидентирано неколико локалитета који су, на основу остатака грађевинског шута, површинских налаза и положаја локалитета опредељени као виле рустикe. Ови локалитети су на основу констатованих налаза датовани у период III века, али како нема прецизнијих података, може се претпоставити њихово трајање и у периоду IV века.⁷⁴¹

Локалитет Перино поље код Тамнаве

Локалитет се налази на око 5 km од Коцељеве, око 200 m од леве стране пута Коцељева-Баталаге. На платоу изнад потока Леска, већ дуги низ година се, приликом пољопривредних радова, изоравају фрагменти керамичких посуда.⁷⁴²

---

⁷³⁸ Васић *op.cit.*, 130

⁷³⁹ Vasiljević 1972, 169, TLVIII

⁷⁴⁰ Васић *op.cit.*, *loc.cit.* За оставу у Бровићу видети у: Д. Бојовић, Остава римског пољопривредног алата из села Бровић код Обреновца, *Годишњак града Београда XXV*, Београд 1978, 184-195.

⁷⁴¹ Оставе из Свилеуве, Тулара, Владимираца похрањене у периоду III века, сведоче о страдањима овог краја која су изазвана упадима Сармата осамдесетих година III века (Васић *op.cit.*, 132). Како је у овој области велики број локалитета чије се трајање налазима датује и у период IV века, може се претпоставити да је и у евентуално страдалим вилама живот настављен.

⁷⁴² Живановић *op.cit.*, *loc.cit.*

Локалитет Перићи

Локалитет је евидентиран у засеоку Гуњачка мала, на западној падини брда, изнад потока Глогова јаруга. На површини су констатовани фрагменти керамичких посуда и спорадично бронзани новац.⁷⁴³

Локалитет Пескане

Локалитет се налази у подножју Дебелог брда, на речној тераси реке Вукодраж. На површини су констатовани фрагменти керамичких посуда, опеке и „другог“⁷⁴⁴ материјала. Локалитет се простире и преко Вукодража, на територију села Јазовник које припада општини Владимирци. И на овој страни локалитета констатован је материјал који указује на могућу вилу рустику.⁷⁴⁵

Локалитет Кусања II

Локалитет се налази на тераси која се уздиже око 30 m изнад потока Кусање и реке Вукодраж. Простире се на површини од око 300 x 200 m. На површини су констатовани фрагменти керамичких посуда и различитих предмета за свакодневну употребу, ћилибарска огрлица, као и римски новац. Локалитет се пружа и на другој обали Вукодража, где је откривено неколико римских озиданих засведених гробница. На врху брда Чот, по причању мештана, налазили су се темељи зидани каменом и опеком већег формата. Претпоставка је да су ови темељи припадали остацима *speculum*-а.⁷⁴⁶

Локалитет Крчевине I

Локалитет се налази на левој страни пута Коцељева-Свилеува, са обе стране потока Леска, на месту где овај поток пресеца поменути пут. Локалитет се налази на нешто уздигнутијем терену, на површини од 200 x 300 m. На површини су

---

⁷⁴³ *Ibid.*, 85

⁷⁴⁴ У публикованој грађи није наведен који би то „други“ материјал могао бити.

⁷⁴⁵ *Ibid.*, 86, са нап. 126

⁷⁴⁶ *Ibid.*, 83

констатовани фрагменти керамичких посуда, керамике, опеке и кућног лепа. На локалитету је вршено мање сондажно ископавање, које је потврдило постојање виле рустике⁷⁴⁷ и остатке из периода старијег неолита. У продужетку локалитета Крчевине према истоку, између пута Коцељева-Свилеува и отоке реке Тамнаве, на простору величине 200 x 200 m, констатована је већа концентрација издробљене опеке. Према причама мештана, на овом месту су били видљиви остаци пећи, што наводи на закључак да се ради о циглани, која би била датована у период око III века.⁷⁴⁸

Локалитет Ратковац II

Локалитет се налази у истоименом делу села, у непосредној близини локалитета Црквине у Ратковцу, са десне стране потока Шипчић. На површини су констатовани фрагменти керамичких посуда, бронзане крстасте фибуле и римски бронзани новац на основу којег је локалитет датован у период III и IV века.⁷⁴⁹ На левој страни потока евидентирана је некропола.⁷⁵⁰ У непосредној близини 1999. године нађен је мањи део растурене оставе новца који је припадао времену Константина Великог. Остава је садржала око 300 комада бакарног новца, од којих је очуваних 80 комада. Налазила се у керамичкој посуди.⁷⁵¹

---

⁷⁴⁷ У публикованој грађи није наведено ко је и када вршио археолошка ископавања и који су резултати потврдили остатке виле рустике.

⁷⁴⁸ *Ibid.*, 82

⁷⁴⁹ Колега З. Живановић који је евидентирао овај локалитет помиње остатке две виле рустике на локалитету за које даје и различите координате. Такође, даје различита датовања за ове претпостављене виле. Једну датује у период III, а другу у период IV века, не наводећи детаљнија објашњења о броју вила, као и о датовању.

⁷⁵⁰ На основу фрагмената керамичких посуда за које З. Живановић претпоставља да су остаци домородачке провинцијске продукције, ову некрополу приписује домородачком становништву (*Ibid.*, 87).

⁷⁵¹ *Ibid.*, 96

Локалитет Дуго воће III

Локалитет се налази између Лазићке и Гуњачке мале. На површини су констатовани фрагменти опеке, керамике, лепа и други материјал, као и један златан прстен.⁷⁵²

БРДАРИЦЕ, Коцељева

На обали потока Врбичанке евидентиран је локалитет Дередија. Локалитет се налази на благој коси окренутој ка југу која се завршава вишом речном терасом, На простору величине 100 x 200 m констатовани су грађевински шут: фрагменти опека, тегула и имбрицеса, фрагменти керамичких посуда. Претпоставља се да се на овом потесу налазила вила рустика, која је, на основу констатованих налаза, подигнута у периоду III века.⁷⁵³

ВРХПОЉЕ, Љубовија

У селу Врхпоље, које се налази 10-ак километара од Љубовије, током рекогносцирања вршених 1892. године евидентиран је локалитет Црквина. Рекогносцирања су поновљена седамдесетих година⁷⁵⁴, а затим и 2004. године.⁷⁵⁵ Локалитет се налазио уз саму обалу реке Дрине, на површини од 500 x 200 m. На самој површини се уочавају две веће зоне под грађевинским шутом који су чинили фрагменти камена, опеке и керамичких посуда. Прва зона се налази на терену који је узвишен у односу на остали део терена за око 1,5 до 2 m и преклапа се са обликом узвишења. Изглед површине указује да се на овом месту налазила грађевина, чијим је рушењем и таложењем хумуса настало ово узвишење. На

---

⁷⁵² *Ibid.*, 107

⁷⁵³ *Idem.*, 2009, 35; *Idem.*, 79, са нап. 110

⁷⁵⁴ Рекогносцирања је вршио М. Васиљевић (Арсић 2004, 21).

⁷⁵⁵ Рекогносцирања почетком двехиљадитих вршио је Завод за заштиту споменика културе Ваљево (Арсић, *op.cit.*, *loc.cit.*)

самом узвишењу уочавају се остаци темеља грађевина.⁷⁵⁶ У северном делу локалитета могуће је да се налазила мања некропола, на шта указује налаз надгробне стеле.⁷⁵⁷ Овај комплекс оквирних димензија 40 x 50 m подигнут је на изузетној локацији, на најпространијој равници Подриња. На потесу од Врхпоља до Љубовије током опсежних рекогносцирања није евидентиран ни један истовремени антички локалитет, што је истраживаче навело на претпоставку да је велики део земље припадао власницима ове виле. На супротној страни реке пролазила је главна дринска путна комуникација, од које се, код Сашке реке, одвајао пут за Домавију. На тој страни реке евидентирано је неколико античких локалитета који су опредељени као виле рустике или некрополе. Ове виле биле су подигнуте у залеђу Домавије, која је највероватније и снабдевана производима са ових имања. Вила је највероватније трајала током III века, али се не може прецизирати када је подигнута и колико је била у употреби. Власник ове виле могао је бити сахрањен на некрополи у оквиру имања. На ово указује и нађена стела, на којој је приказан пар покојника. На основу карактеристика стеле може се претпоставити да је настала крајем II или почетком III века. Накит и гардероба покојника указују на виши сталеж припадника аутохтоног становништва.⁷⁵⁸

Како нема елемената за прецизније датовање, а на основу претпоставки истраживача о значају и величини потенцијалног пољопривредног имања на овој локацији, може се претпоставити њено трајање у нешто дужем временском периоду, које би обухватило и IV век.

Горе наведени евидентирани локалитети са претпостављеним вилама рустикама налазили су се у близини битних саобраћајница. Део трасе пута који је

---

⁷⁵⁶ О некадашњем комплексу сведочи и секундарна употреба опека које су користили мештани за зидање економских објеката, односно две штале. Северни зид једне штале налази се директно на темељу античке грађевине. (Арсих, *op.cit.*, 22, слика 2).

⁷⁵⁷ Уз северну ивицу комплекса вршена су незаконита ископавања током којих је откривена надгробна стела, а археолозима који су извршили увид напоменуто је да је приликом градње куће откривен мањи оловни саркофаг (Арсих, *op.cit.*, *loc.cit.*, слика 3, слика 4).

⁷⁵⁸ Арсих, *op.cit.*, 27

повезивао Салону и Сирмијум ишао је кроз Мачву, као и део трасе саобраћајнице Сирмијум-Сингидунум. Осим ових саобраћајница, у близини су пролазили бројни вицинални путеви који су повезивали рудокопе у овој области са рудним областима преко Дрине и са Космајем и Рудником.⁷⁵⁹

КОЛУБАРА и ПОСАВОТАМНАВА

Последњих година истраживања Колубарске области евидентиран је већи број локалитета на којима су констатовани претпостављени остаци вила рустика. Евидентирани локалитети налазили су се на лако обрадивој и плодној земљи, окружени шумама и ливадама, а на основу података о мрежи античких путева којима располажемо, налазиле су се у њиховој близини и самим тим биле јако добро повезане са главним путем који је спајао центре провинција Паноније и Далмације. Анализом услова који су омогућавали постојање комуникација и потребе међусобне повезаности локалитета, покушано је да се изврши реконструкција могућих друмова на територији око притока Колубаре,⁷⁶⁰ где су евидентирани бројни локалитети који су, на основу површинских налаза, конфигурације терена и положаја опредељени као виле рустика. Најгушћа концентрација локалитета на којима су претпостављене виле рустика из IV века налази се у долини реке Тамнаве, на територији општине Уб, што се може довести у везу и са чињеницом да је ова област одлично покривена теренским рекогносцирањима. Читава област између река Тамнаве и Уб поседује повољне педолошке, климатске и хидрографске карактеристике и изузетан саобраћајни положај.

---

⁷⁵⁹ Васић, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁷⁶⁰ Angelovski i Paunović 1995, 295

ВИРОВАЦ, Мионица

Током рекогносцирања 1986. године, на десној обали реке Топлица, евидентиран је локалитет Обарци. На површини су констатовани бројни фрагменти керамичких посуда, чије су најближе аналогije посуде из Бабине Луке, нађене приликом истраживања виле рустике. На основу карактеристика локалитета и покретног материјала, претпостављено је да се и овде, у периоду III и IV века, налазила вила рустика.⁷⁶¹

БРОВИЋ код Обреновца

У селу Бровић, недалеко од места званог Грмљак, 200 m лево од пута Обреновац-Уб, приликом орања откривена је велика остава римског пољопривредног алата новцем датована у период IV века. Остава је откривена на локацији која је око 3 km удаљена од леве обале реке Тамнаве. На истом месту где је нађена остава, по саопштењу власника имања, приликом орања наилазило се на остатке зидова и покретни археолошки материјал који је током година власник имања уништио или поклонио. Бројни остаци тегула били су видљиви по површини током 1978. године. Остава је садржала велики број пољопривредних алатки, коларског алата и ингота, делова кола и коњске опреме.⁷⁶² Претпостављено је да се на овој локацији, у периоду IV века, налазила вила рустика.

ВЕЛИКО ПОЉЕ код Обреновца

У окућници имања породице Шпановић, на благој узвишици изнад леве обале старог тока Тамнаве, оријентисаној ка истоку, откривена је остава са око 1.000 римских бронзаних новчића.⁷⁶³ Око 100 m даље, 1922. године нађена је остава бронзаног новца тешка 12 kg.⁷⁶⁴ Датовање оставе у другу половину IV века

---

⁷⁶¹ Костић 2006, 14

⁷⁶² Бојовић 1978, 185-195; Црнобрња, *op.cit.*, *loc.cit.*, карта: 27

⁷⁶³ Црнобрња, *op.cit.*, *loc.cit.*, карта: 31; *Idem.*, 2005, 82

⁷⁶⁴ Овој остави је изгубљен сваки траг.

омогућено је накнадним налажењем још двадесет новчића.⁷⁶⁵ Претпоставка је да је новац из ових остава био припремљен за исплате зарада радницима на пољопривредном имању, које би се могло очекивати у атару села.

СКЕЛА код Обреновца

У селу Скела евидентирано је неколико античких локалитета. На основу одређених критеријума могуће је претпоставити да су се виле рустике налазиле на следећим локалитетима:

Локалитет Врови

На западној страни узвишења Врови, приликом копања канала за инсталације уз савремени стамбени објекат, нађена је римска војничка диплома, датована у период 192-206. године.⁷⁶⁶ Диплома се налазила у остацима уништене грађевине која је највероватније страдала у пожару, на шта су указале велике количине гари и запечене земље. У рову су нађени и гвоздени срп, деформисани део бронзане посуде, гвоздени клин и фрагменти керамичких посуда.⁷⁶⁷ Источно од стамбеног објекта, на површини од око 10 ари, приликом орања наилазило се на велике количине римске опеке, имбрицеса, малтера и фрагмената керамике.⁷⁶⁸ На основу покретних налаза може се претпоставити да се овде налазила вила рустика која је припадала римском ветерану и која је највероватније подигнута у време Септимија Севера, али није дефинисано њено време трајања.⁷⁶⁹ Имање би се налазило недалеко од пута Сирмијум-Сингидунум и недалеко од

---

⁷⁶⁵ Новац је нађен током накнадних рекогносцирања која су обухватила и имање Шпановића, која је спровео Музеј града Београда.

⁷⁶⁶ О војничкој дипломи видети у: Mirković, Miroslava. „Euphrata et Romano consulibus auf einem neuen Militärdiplom von der unteren Sava“, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, band 133 (Bonn, Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2000), 286-290; Лазић, Мирослав, Римска војничка диплома из Скеле код Обреновца, *Гласник САД* 22, Београд, 2006, 321-331

⁷⁶⁷ Лазић, *op.cit.* 324, Т.II/1

⁷⁶⁸ Црнобрња 2005, 74

⁷⁶⁹ Археолошка ископавања на локалитету нису вршена, а на основу малобројних прикупљених података не може се утврдити када је претпостављено имање страдало. Могуће је да је претпостављено имање коришћено и у периоду касне антике те се из тог разлога локалитет Врови нашао међу претпостављеним касноантичким вилама рустикама.

муниципијума Сподент, за које је изнета претпоставка да се налазило на Ушћу код Обреновца.⁷⁷⁰

Локалитет Проиште

Са десне стране пута Обреновац–Скела, на падини, евидентиран је локалитет на потесу Проиште. Њива на којој је евидентиран локалитет пружа се у правцу северозапад-југоисток и спушта ка североистоку, веома близу обале Саве. На површини од око 200 x 100 m констатовани су бројни остаци грађевинског пута који је чинила опека са фрагментима римске керамике.⁷⁷¹

Локалитет Лазића њиве

Са леве стране пута Обреновац–Скела, око 100 m у дубину њиве, евидентиран је локалитет на потесу Лазића њиве. На површини од око 80 x 50 m констатована је велика концентрација фрагмената римске керамике и опеке. Приликом обраде земље откривен је велики правилно тесани правоугаони камени блок димензија 0,57 x 0,47 x 0,27 m. Током рекогносцирања нађена је једна опека са жигом, која има директну аналогију са опеком нађеном на локалитету Црквине у Рватима.⁷⁷²

РВАТИ код Обреновца

На падини која је оријентисана ка југоистоку и која се благо спушта ка некадашњој речици, а сада бари Купинцу, на површини од око 100 x 50 m, евидентиран је локалитет Црквине. На површини њиве констатована је велика концентрација фрагмената опеке, имбрицеса и малтера, док су налази фрагмената керамичких посуда спорадични. На њиви је нађен и новац III и IV века. На око 30 m ка југозападу пре тридесетак година нађена је бронзана

---

⁷⁷⁰ О муниципијуму Сподент видети у: Crnobrnja, N. Adam, Roman Settlement at Ušće near Obrenovac – Municipium Spodent(?), *Зборник НМ ХХ(1)*, Београд 2011, 373-388

⁷⁷¹ Црнобрња 2005, *loc.cit.*, са нап. 21

⁷⁷² *Ibid.*, 75

фигурина. Између ова два потеса налази се њива на којој се налази благо, наизглед неприродно узвишење висине око 50 cm, за које се може претпоставити да је траг раније грађевине. На локалитету је нађена опека димензија 0,4 x 0,3 x 0,05 m, са жигом у облику концентричних полукругова, идентична поменутом примерку са Лазића њиве.⁷⁷³

ДРЕН код Обреновца

У равници која се налази испод Дренског вуса, са десне стране сеоског пута који води ка Ушћу, на потесу Дренска вода, евидентиран је локалитет. На површини од око 50 x 30 m могу се видети фрагменти опеке и римске керамике. Локалитет је евидентиран шездесетих година двадесетог века приликом копања јаме за наводњавање. Том приликом је откривен зид од римских опека димензија 0,425 x 0,29 x 0,05 m, који се пружао правцем исток запад и чија је очувана висина износила око 0,5 m. Почетком осамдесетих година прошлог века вршена су археолошка ископавања.⁷⁷⁴ Локалитет је девастиран и нелегалним ископавањима, приликом којих је отуђен покретни материјал: бројни примерци новца, фибула и других металних налаза.⁷⁷⁵

ТЕРИТОРИЈА СИНГИДУНУМА

На широј градској територији Сингидунума никле су виле рустике, чији су производи налазили свој пут до града и римског каструма. Ретка археолошка истраживања, углавном заштитног карактера и мањег обима, пружила су мало података о насељима овог типа. Неке виле рустике могу се претпоставити на основу надгробних споменика и жртвеника и услова налаза истих.

---

⁷⁷³ *Ibid.*, 62, сл.1

⁷⁷⁴ По речима власника имања, ископавања је вршио Завод (за заштиту споменика културе града Београда?), али резултати нису објављени.

⁷⁷⁵ *Ibid.*, 80

ЧУБУРА, Београд

На данашњој Чубури 1909. године нађен је жртвеник посвећен Јупитеру и аграрним божанствима, Тери Матер, Либеру и Либери. Жртвеник је подигао Тит Аурелије Атик, сигнифер легије *IV Flavia*, који је након напуштања војне службе узео учешћа у управи Сингидунума, где је био *quinquennalis*, и Сирмијума, где је био члан градског већа.⁷⁷⁶ Посвете аграрним божанствима на ари, одлике терена на коме је нађена, указују нам на могућност постојања виле, чији би власник управо био овај ветеран.

БЕЛИ ПОТОК, Београд

На источним обронцима Авале, на потесу Бавчине, на површини њива констатовани су остаци римске керамике и грађевински шут. Могуће је да се на овој локацији, у периоду касне антике, налазила вила рустика. У Белом Потоку су већ евидентирани налази из периода III и IV века,⁷⁷⁷ а недалеко од Бавчина, на локалитету Свињци, откривена су рударска окна из античког периода.⁷⁷⁸ Близина рудишта може указати и на функцију виле у снабдевању рудара ангажованих у овим окнима.

СОКОЛОВО код Лазаревца

У југоисточном делу села, на благо заталасаном терену чија се западна падина спушта ка речици Турији, евидентиран је локалитет Катића њиве. На површини локалитета констатовани су расути фрагменти опека, тегула и римске керамике.⁷⁷⁹ Осамдесетих година прошлог века вршена су археолошка

---

⁷⁷⁶ Дужност овог градског званичника била је давање под закуп земљишта које је припадало насељу и/или прикупљање *vectigalia* у околини логора. С. Душанић је изнео претпоставку по којој је прикупљање *vectigalia* у околини логора било још једно задужење А. Атикуса, као и надлежност и над оближњим рудницима на Авали (Dušanić 1990, 588).

⁷⁷⁷ Археолошки споменици и налазишта у Србији. II Централна Србија. (ур. Ђ. Бошковић).

⁷⁷⁸ Марић *op.cit.*, 62, са нап. 48

⁷⁷⁹ Локалитет је евидентиран теренским рекогносцирањима 1972. године. Сондажна истраживања вршена су 1981. године. Рекогносцирања и ископавања вршио је Завод за заштиту споменика културе града Београда (Симић 1982, 88).

ископавања током којих нису откривени остаци архитектуре, већ само покретни предмети, што је било за очекивати јер је локалитет годинама девастиран савременим пољопривредним радовима. Поред адекватне локације, покретни налази нађени током ископавања: тубулуси који су припадали систему за загревање просторија, бројни фрагменти римско-провинцијске керамике, алатка од гвожђа-стругач која је служила највероватније за обраду дрвета и новац Константина Великог, указивали су на постојање пољопривредног имања на овом локалитету у периоду IV века.⁷⁸⁰

СТЕПОЈЕВАЦ код Лазаревца

Са десне стране магистрале, на потесу познатом као Недића крај, налазио се локалитет Баташина.⁷⁸¹ Локалитет је био угрожен изградњом савремених објеката. Током ископавања откривено је десет стубића хипокауста зиданих од квадратних опека димензија 0,22 x 0,22 x 0,08 m са малтерном спојницом дебљине 0,02 m. Стубићи су лежали на малтерном поду. Четири стубића очувана су у целој својој висини од 0,5 m, односно у пет редова опека. Откривена је и конструкција од опека димензија 1,3 x 0,6 m на коме се налазио део пода од кречног малтера са додатком ломљене опеке, полиране површине. Дебљина пода износила је 20 cm. Под је био очуван у дужини од 1,2 m и ширини од 0,4 m. На остацима пода откривени су фрагменти зидног фреско малтера са очуваном црвеном, плавом и белом бојом и делови осликане таванице. На основу ових налаза, као и малобројних фрагмената керамике, претпоставило се да се ради о резиденцијалном објекту у оквиру пољопривредног имања, које је датовано у прву половину IV века. Грађевина је страдала у пожару, на шта је указао слој гари дебљине 10 cm, који је покривао остатке пода грађевине.⁷⁸²

---

⁷⁸⁰ *Ibid.*, 88-90

⁷⁸¹ Сондажна истраживања вршена су 1981. године. Ископавања је вршио Завод за заштиту споменика културе града Београда (*Ibid.*, 88).

⁷⁸² *Ibid.*, 90-93

КОЛУБАРСКИ ЛЕСКОВАЦ код Лазаревца

У селу Колубарски Лесковац које се налази на благим странама коса на десној страни речице Бељанице, евидентиран је локалитет Четениште. Локалитет је дуго девастиран пољопривредним радовима.⁷⁸³ Током археолошких ископавања откривен је део грађевине димензија 3,8 x 4,2 m, зидане од опеке и ломљеног и делимично притесаног камена. На зидовима су откривени трагови углачаног малтера, а поред зидова фрагменти фресака на малтерној подлози, са остацима црвене и жуте боје. Нађен је и фрагмент посуде финије фактуре и бронзана фибула. Поред и изнад грађевине откривени су остаци гаражи, што указује да је грађевина страдала у пожару. На основу налаза грађевина је датована IV век. Врло је могуће да је била део пољопривредног имања.⁷⁸⁴

ВИШЊИЦА, Београд

На 200 m јужно од Вишњице, на површини од око 800 m, налази се локалитет Рамадан чесма. На површини локалитета констатована је велика количина фрагмената керамичких посуда, новац, а у усеку пута уочавани су прифили зидова грађевина.⁷⁸⁵ Током археолошких ископавања откривени су остаци две грађевине, чији су зидови испраћени до дубине од 1,37 m. У културном слоју, који је био дебљине 1,5 m, нађени су остаци тегула, фрагменти керамичких посуда, делови гвоздених предмета (брава, секира и сл.), прстења. На основу налаза новца локалитет је датован у период од II до IV века. На основу констатованих грађевински остатака и покретног материјала, положаја локалитета који се налазио недалеко од Дунава са једне стране и пута који је од

---

⁷⁸³ Мање сондажне радове на угроженом делу локалитета предузео је Народни музеј у Београду (Ljubinković, Popović 1964, 122).

⁷⁸⁴ *Ibid.*, 122-124

⁷⁸⁵ Пробна археолошка ископавања у близини локалитета вршио је Музеј града Београда 1964. године.

Сингидунума ишао ка Виминацијуму, може се претпоставити да се радило о вили рустици.⁷⁸⁶

ОШЉАНЕ код Београда

На дунавском платоу између Винче и Великог села, у плодној ошљанској долини, откривен је жртвеник чији је дедикант ветеран легије *IV Flaviae*. Жртвеник је на основу гентилног имена *Aurelius* датован у другу половину II или III век.⁷⁸⁷ Карактеристике терена биле су идеалне за подизање виле рустике и бављење пољопривредом. Власник имања могао би бити управо овај ветеран, дедикант откривеног споменика.⁷⁸⁸ Вила се налазила недалеко од пута који је од Сингидунума ишао ка Виминацијуму.

ГРОЦКА код Београда

На десној страни пута Београд-Смедерево, на шестој римској миљи од Ритопека (*Tricornium*), евидентиран је локалитет Дубочај.⁷⁸⁹ На локалитету су констатовани су остаци грађевине за коју се претпостављало да се ради о грађевини у оквиру виле рустике.⁷⁹⁰

Делимично је откривена грађевина која се састојала од четири просторије. У средишњем делу налазила се узана просторија, ширине 2,5 m, вероватно коридор. Лево од ње налазиле су се две просторије мањих димензија, а десно једна просторија већих димензија. На једном крају ове просторије очуван је под на коме је, *in situ*, нађена већа количина гвоздених алатки. Иза ове просторије налазила се још једна просторија која није у потпуности сачувана. Грађевина је девастирана током векова, а грађевински материјал је развучен. Зидови су углавном могли да

---

⁷⁸⁶ Локалитет је проглашен за културно добро – Решење Завода за заштиту споменика културе града Београда бр. 633/7 од 08.11.1965.

⁷⁸⁷ Споменик је откривен на месту на ком је планирана градња депоније у Винчи.

⁷⁸⁸ Бојовић 1975, 84-86

⁷⁸⁹ Локалитет је проглашен за културно добро – Решење Завода за заштиту споменика културе града Београда бр.663/5 од 13.11.1965.

⁷⁹⁰ *Idem.*, 1980, 85-99

се прате само на основу остатака малтера у темељном рову.⁷⁹¹ Према покретном материјалу вила је датована у период III века.⁷⁹²

ТЕРИТОРИЈА ВИМИНАЦИЈУМА

На широј градској територији Виминацијума која је захватала површину од око 72 ha, евидентирани су локалитети са претпостављеним вилама рустикама у селима Дрмно и Крављи До.

ДРМНО

Југоисточно од села, на потесу Галовац, констатован је покретни материјал, међу којим се издвајао фрагмент мермерне Митрине иконе. На основу затечене ситуације на терену претпостављено је да се ради о остацима виле рустике.⁷⁹³

КРАВЉИ ДО

У селу Крављи До, поред речице Клисуре, откривен је део римског мозаика, што је иницирало археолошка ископавања, која су вршена 1959. и 1960. године. Откривена је просторија правоугаоне основе, у којој се налазио претходно откривени мозаик. Просторија је коридором и степеништем била повезана са просторијом мањих димензија. На мозаику од белих и црних тесера представљен је коњ у трку, а у фризу којим је мозаик био оивичен, налазио се кентаур и једна људска глава. М. Мирковић је претпостављала да је грађевина део пољопривредног имања које је припадало ветерану или градском званичнику.⁷⁹⁴

---

⁷⁹¹ Vasić *op.cit.*, *loc.cit.*, Т. IV; *Idem.*, 1967, 25

⁷⁹² *Ibid.*, 47

⁷⁹³ Ђокић, Јацановић 1992,75

⁷⁹⁴ Mirković 1968, 68, нар. 98.

ЗАПАДНО ПОМОРАВЉЕ и ШУМАДИЈА

У западном Поморављу и на таласастим падинама Шумадије евидентирани су бројни антички локалитети. Неки од тих локалитета су, на основу површинских покретних налаза, понегде шута, опредељени као виле рустике. Примећује се да је број локалитета са потврђеним и евидентираним вилама рустикама мањи у односу на Војводину, Мачву, Посавотамнаву и залеђе дунавског лимеса у Мезији, од Сингидунума до Виминацијума. Мањи број вила рустика не мора значити и мањи степен насељености осталих области, већ једноставно мањи степен истражености.

ВЕЛУЋЕ код Трстеника

На левој обали рудничке реке Сребренице налази се локалитет Бабићке градине. Локалитет се налази на ивици благе брежуљкасте падине која је окренута према Западноморавској долини.⁷⁹⁵ На површини локалитета констатоване су римске опеке и тегуле, фрагменти керамичких посуда, камена пластика, згура и сирова руда. На основу затечене ситуације, али и положаја локалитета, претпостављено је да се ради о вили рустици.⁷⁹⁶ Аеро снимање вршено 2012. године поткрепило је ову претпоставку.⁷⁹⁷ Снимање није вршено у идеалним условима, али је било могуће уочити грађевину димензија 50 x 30 m, са пратећим објектима мањих димензија. Присуство згуре и сирових комада упућује на претпоставку да се у оквиру имања налазила и ковачница.⁷⁹⁸

---

⁷⁹⁵ Локалитет је евидентиран током рекогносцирања вршеним од стране Археолошког института 1954. године. Године 1998. вршено је рекогносцирање на потесу Бабићке градине, на имању В. Егерића, где је констатована већа концентрација покретног материјала (Рашковић, Берић 2002, 143).

⁷⁹⁶ *Ibid.*, 143-144

⁷⁹⁷ Аеро снимање вршио је Завод за заштиту споменика културе у Краљеву (Марић, *op.cit.*, 112, сл. 7, са нап. 136.

⁷⁹⁸ *Ibid.*, 111-112

БАКИОНИЦА код Пожеге

На источној периферији Пожеге евидентиран је локалитет Пожежница, који се налазио на ширем, заравњеном платоу усеченом у брежуљке, који са јужне стране оивичавају пожешку котлину.⁷⁹⁹ На површини били су видљиви фрагменти опека и тегула, а у усеку потока остаци зида грађеног од насатично постављених уздужних и попречних опека везаних малтером, са врло мало употребе камена. На основу затечене ситуације на локалитету и на основу Каницовог запажања да су се у околини налазила бројна утврђења која су штитила муниципијум у Висибабаме, претпостављено је да се ради о остацима кастела.⁸⁰⁰ Током археолошких ископавања 1983. године у усеку потока откривене су две цигларске пећи којима су припадали остаци зида грађеног од опека везаних малтером и остаци грађевине већих димензија, на простору јужно од пећи.

Остаци грађевине налазили су се на равном широком платоу који излази у пожешку котлину. На основу делимично откривених зидова и остатака подамоће се претпоставити да се састојала од минимум три просторије. Дужина грађевине у правцу север југ износила је 11 m, док димензије у правцу исток-запад нису дефинисане.

Зидови дебљине 60 cm, у надземном делу очувани у висини од 0,2 m, зидани су од ломљеног, уз ивице притесаног камена везаног малтером, са пажљиво дерсованим фугама. Плитко су фундирани. Субструкцију темеља чинили су ситнији камен и шљунак. Унутар углова зидова I и II налазио се очуван под од заглачаног малтерног премаза црвенкасте боје на субструкцији од ломљеног камена и комада опеке. Под је откривен и источно и јужно од зидова, што је указало да су зидови I и II унутрашњи зидови и да се под истог квалитета налазио и у осталом делу грађевине. У току ископавања уочене су две грађевинске фазе, на које су указивале обнове пода зидова.⁸⁰¹

---

⁷⁹⁹ Локалитет је евидентиран 1947. године приликом рекогносцирања терена које је вршио Археолошки институт (Бућић, Петровић 1984, 5, са нап. 1).

⁸⁰⁰ *Ibid.*, *loc.cit.*, са нап. 3

⁸⁰¹ *Ibid.*, 20-21

На основу ретких налаза римске керамике локалне производње карактеристичне за период касне антике, грађевина је грубо датована. Током ископавања није нађен хронолошки осетљив материјал нити материјал који би омогућио дефинисање намене грађевине. Начин градње зидова и дебљина указују на приземну грађевину. Положај локалитета у оквиру археолошког пејзажа области и опет, начин градње, говоре у прилог претпоставци да се овде налазила вила рустика, чији је део била делимично откривена грађевина. Остаје отворено питање везе грађевине и откривених пећи у којима је прављена опека различитог формата, тегуле и имбрицеси. Опеке нису имале печате, или било какве друге ознаке, које би упутиле на мајстора или власника радионице, можда и виле рустике, уколико се ова производња вршила у оквиру ње.

ВРЕЛО, Топола

На потесу Врело који се налази на благим косама периферије Тополе, североисточно од Рудника, констатовани су фрагменти великих римских опека, малтера, фрагменти керамичких посуда и бакарни новац, који су се налазили на површини од око 3 ha. На локалитету су 1984. године случајно откривени зидови веће грађевине у оквиру које је нађено пет бакарних плочица „изузетне уметничке вредности“. Постоји податак да се у близини налазила масивна зидана гробница. На основу налаза грађевина је датована у период од II до IV века.⁸⁰² Претпоставка је да се на овом локалитету налазила вила рустика.

ВЛАКЧА код Тополе

Локалитет Кнежева пољана

На локалитету је констатована површина са великом концентрацијом шута, на којој су нађени примерци новца Септимија Севера, Јустинијанов златник и

---

⁸⁰² Марић *op.cit.*, 82

више врхова стрела. На североисточној страни локалитета назире се део каменог зида видљивог у дужини од 35 m, који може бити део обимног зид комплекса⁸⁰³

Локалитет Дрењак

На локалитету је евидентирана велика количина шута који су чинили римска опека и малтер.⁸⁰⁴

Локалитет Алинац

На локалитету је константована велика концентрација камена, спорадично и опека, која вероватно потиче од камене грађевине приближних димензија 10 x 7m.⁸⁰⁵

АДРОВАЦ код Раче

Уз реку Рачу, источно од Тополе евидентиран је локалитет Поље. На површини су констатовани остаци грађевина и већа количина бакарног и сребрног новца Гордијана и Константина. Нађено је и неколико врхова стрела и фибула из истог периода. Приликом обраде земље нађен је већи број комада олова и фрагмената керамичких посуда.⁸⁰⁶

ВИШЕВЧИЋ, ДОЊА РАЧА

У Доњој Рачи, на речној тераси ка реци Рачи, евидентиран је локалитет Вишевчић на коме су откривени трагови грађевине грађене од опеке, као и делови керамичких коцки за које се може претпоставити да су део пода. Са овог локалитета потичу и гвоздена секира, део бронзане лампе и фрагменти мозаика

---

⁸⁰³ *Ibid.*, 82-83

⁸⁰⁴ *Ibid.*, 83

⁸⁰⁵ *Ibid.*, *loc.cit.*

⁸⁰⁶ На једној од њива откривено је неколико гробова са урнама. У посудама су се налазили остаци костију покојника поред којих су положени ножеви, стрелице и новац (*Ibid.*, *loc.cit.*).

изведени белим и црним каменчићима. На оближњим њивама пронађено је и више комада бакарног новца и остатака стаклених посуда.⁸⁰⁷

ЈУГОИСТОЧНА СРБИЈА

На простору од Сталаћке клисуре и Гледићких планина на северу, до Прешевске повије на југу, у долинама река Јужна Морава и Нишава и њихових притока, евидентиран је мањи број локалитета на којима су могле бити подизане виле рустике.

ЈЕЛАШНИЦА код Нишке Бање

У атару села Јелашница, у непосредној близини ушћа Јелашничке реке у Нишаву, евидентиран је вишеслојни локалитет Бара. Локалитет заузима низију коју формирају сливови Јелашничке реке и Нишаве, на левој страни њиховог тока. Крајем 2011. године вршена су археолошка ископавања, током којих су, у близини ушћа Јелашничке реке у Нишаву, делимично откривени остаци касноантичке грађевине.⁸⁰⁸ Културни слој је већим делом био уништен честим плављењем и спирањем земљишта и активном савременом пољопривредном обрадом.

Откривени су остаци једне или више грађевина, односно три темељна рова зидова са редом поређаног камена на дну рова, постављена у различитим правцима, који, у реконструкцији, образују основу правоугаоне грађевине димензија приближно 62 x 45 m (Пл.34). Услови ископавања нису дозволили истраживање веће површине и дефинисање констатоване ситуације те је остало

---

⁸⁰⁷ Пре Другог светског рата су, на овом локалитету, налажене фибуле и лампе који су предати Народном музеју у Београду (*Ibid., loc., cit.*).

⁸⁰⁸ Локалитет је евидентиран током рекогносцирања 2002. године. Истраживање локалитета вршено је у оквиру пројекта истраживања на траси Коридора 10, ауто-пут Е-80, на деоници Просек-Црвена Река. Заштитна археолошка ископавања вршио је Републички завод за заштиту споменика културе (Документација Републичког завода за заштиту споменика културе).

нејасно да ли се ради о једној грађевини, о деловима оградног зида или о зидовима више грађевина.

Најбоље сачувани остаци темеља зида истражен је у дужини 38,4 m у правцу исток–запад, а чинио га је један ред облутака с траговима кречног малтера у ширини 80 до 90 cm (Сл.37). Приближно 6 m на међусобном растојању на овој темељној основи уочено је пет квадратних проширења за стубац димензија 1,1 x 0,6 m.

Остаци темељне зоне другог зида дебљине 80 cm, који се пружао у правцу север–југ, откривени су у дужини од 16 m.

У правцу исток–запад откривени су остаци трећег темеља зида дебљине 70 cm, истражени у дужини 7 m. Уз ову основу се под правим углом, на удаљености од 4,7 m, налазила просторија квадратне основе, димензија 4,6 x 4,7 m. Зидови су дебљине 70 cm. Основа темеља, као и део зида до просторије констатовани су као малтерни, растресити траг на мркој земљи, док је основа темеља просторије констатована као насути ситни камен, углавном речни облудици и мањи ломљени камен (Сл.38).

Унутар ових зидова, у приближном средишњем делу површине између зидова, откривен је део пода димензија 1,6 x 1,5 m рађен од правоугаоних римских опека, различитих димензија (просечно 0,44 x 0,24 m). На појединим комадима уочене су таласасте или праве линије изведене прстима. Опеке су поређане у правилном низу, а површине које су очигледно раније биле оштећене попуњене су уклапањем ломљених комада. Ближе најдужем зиду констатовани су делови урушеног кровног покривача, тегула и имбрицеса, расутих у правцу север–југ у дужини од 3,7 m.

Покретни материјал који је нађен приликом ископавања чине углавном малобројни фрагменти керамичких посуда. Хронолошки осетљивији примерци припадали су мањем лонцу са две, ређе три дршке на ниско профилисаном стопи

који се јавља у периоду од II до средине IV века,⁸⁰⁹ и питосу какви су били у употреби у I и II веку у провинцијама Панонији и на римском Лимесу у Мезији.⁸¹⁰

Степен истражености локалитета Бара не дозвољава дефинисање карактера грађевине или грађевина. Покретни материјал нађен је у мањој количини, налази новца нису забележени. Једна од претпоставки истраживача је да су откривени остаци грађевине/грађевина припадали античкој путној станици. Наиме, на око 2,5 km североисточно од локалитета, на левој обали Нишаве код данашњег села Просек које се налази на улазу у Сићевачку клисуру, евидентиран је антички локалитет за који се претпоставља да је путна станица *mutatio Redicibus*,⁸¹¹ која је поменута у Хиеросолимитанском итинереру. Удаљеност локалитета у Просеку од Наиса иста је као и удаљеност локалитета у Јелашници од Наиса, те је једна од претпоставки истраживача локалитета Бара да је *mutatio Redicibus* могао да се налази управо на овом локалитету.⁸¹² Такође, зид истражене дужине од 38,4 m који је ојачан ступцима, могао је бити зид житнице или радионице у оквиру станице. Као аналогија може се издвојити станица *Mansion Idimum* код Медвеће, где је потврђена житница која није истраживана, али је њен положај прецизно утврђен на основу урбанистичке анализе.⁸¹³

Као што је напоменуто, степен истражености и малобројни налази не дозвољавају јасну дефиницију локалитета. Положај локалитета, плодна земља на којој се од давнина гајила пшеница, близина путу *Naissus–Serdica*, бројни локалитети евидентирани у атару Јелашнице и Просека,⁸¹⁴ чак и малобројни фрагменти посуда, дозвољавају, иако са великом резервом и претпоставку да се на

---

⁸⁰⁹ Nikolić Đorđević, 2000, 85–86, T. II/52

⁸¹⁰ Brukner 1981, 42–43; Nikolić Đorđević, *op.cit.*, 129–131

⁸¹¹ П. Петровић бележи да се на римском путу према Хиеросолимитанском итинереру (It. Hieros. 566,4), на дванаестој миљи од Наиса налази *mutatio Redicibus*, вероватно данашњи Просек на улазу у Сићевачку клисуру (Петровић 1976, 94).

⁸¹² Ову претпоставку изнела је колегиница Маја Ђорђевић, руководилац заштитних археолошких ископавања на локалитету Баре. Своја запажања забележила је у извештају припремљеном за публикавање у оквиру монографије посвећене археолошким ископавањима локалитета на траси Коридора 10, ауто-пута Е-80.

⁸¹³ Vasić, Milošević 2000, 85–88

⁸¹⁴ Оршић Славетић 1936, 41–44

овом локалитету у периоду од II до IV налазила вила рустика. Остаци зида са ступцима исто су тако могли припадати житници у оквиру виле, као и у вилама на Медијани, у Анинама, Сремској Митровици. У атару села нађен је део камене скулптуре, глава старијег мушкарца с брадом, датована у период II и III века,⁸¹⁵ која је могла бити изложена у оквиру неког јавног простора или припадати власнику виле.⁸¹⁶

БОЈНИК

У Бојнику подно Радан планине, евидентиран је локалитет Директорово. Локалитет се налази на благом узвишењу, у близини аеродрома. Приликом обраде земље откривена је камена глава императора, највероватније цара Валеријана (253-260).⁸¹⁷ Овај налаз иницирао је кратко сондажно ископавање⁸¹⁸ током кога су откривени остаци темеља два паралелна зида грађевине, удаљена један од другог 4,3 до 4,5 m. Темељи су грађени од облутака и ломљеног камена, заливени кречним малтером који је садржао велики проценат шљунка и песка жућкасте боје. Откривени су у дужини од 2 m. Дебљина темељене зоне зида 1 износила је 94 cm, а очувана дубина 0,55 m. Дебљина зида 2 варирала је од 85 до 90 cm, а очувана дубина износила је 0,5 m. Зид је у благом луку залазио у профиле ископа. У великој концентрацији шута евидентиран је велики број кровних опека (Пл.35).⁸¹⁹

Претпоставка је да се на овој локацији налазила вила рустика, подигнута недалеко од пута Прокупље (*Наттеит*)-Злата. Лучни зид указује на апсидалну просторију, што би грађевину датовало у период касне антике.

---

⁸¹⁵ *Археолошко благо Ниша од неолита до средњег века* 2004, 151, кат. 66.

⁸¹⁶ Претпоставка руководиоца радова М. Ђорђевић и примедба ауторке.

⁸¹⁷ Глава је клесана од доломита. Припадала је статуи нешто већој од природне величине. портрет је импресионистички представљен у еп фасе позицији. Портрет се може сврстати у дела високог уметничког квалитета. Могуће је да је била рад вештог локалног мајстора. Лежишта доломита налазила су се у околини Прокупља (Јоцић 1989, 290-291, 293).

⁸¹⁸ Ова истраживања вршена су у току два дана 1974. године, у сарадњи Народног музеја из Лесковца и Археолошког института из Београда

⁸¹⁹ *Ibid.*, 289-290

ВРБОВАЦ код Лебана

У Врбовцу, селу испод Царичиног града, на имању Пешића откривене су две камене пресе за муљање грожђа.⁸²⁰ Слична преса кружне основе нађена је на Медијани, што се може искористити за оквирно датовање преса из Врбовца. На локалитету је нађено и стабло стуба од кречњака, фрагментовани стуб и импост капител.⁸²¹ У селу су, на непознатој локацији, нађене две камене скулптуре, од којих је једна змијоликог облика, док друга, секундарно искоришћена за надгробни споменик, подсећа на круниште са фигурама два лава.⁸²²

ВЕЛИКА БАЊА код Врања

У насељу Ђелинци, које се налази на око 3 јужно од Врањске бање, еводентиран је локалитет Латишка. Локалитет се налазио на десној обали реке Бањиштице, са леве стране пута који води ка селима Буковац и Корбевац, на имању С. Трајковића. На локалитету су 1964. године констатовани остаци касноантичке архитектуре. Неколико стотина метара северно од локалитета нази се Јужна Морава, која је често плавила овај потес. Мања сондажна ископавања вршена 1964. године⁸²³ потврдила су постојање античких грађевина, али је констатован само покретни материјал: фрагменти опека и тегула, многобројни фрагменти керамичких посуда и новац из периода владавине Константина. Констатовани су и многобројни налази конструктивних делова архитектуре од мермера.⁸²⁴ У извештајима са ових ископавања забележен је и податак да је 1928. године река Бањиштица у Мораву однела дебљи слој земљишта, након чега су откривени остаци архитектуре. Власник имања је ископао делове опека и тегула, обрађене камене блокове међу којима је било и орнаментисаних, мермерне стубове и две плоче, једну са натписом, другу са рељефом. Део материјала је

---

⁸²⁰ Филиповић, *op.cit.*, 5; Pilipović 2013, 27

⁸²¹ Данас ови елементи чине часну трпезу на сеоском гробљу (Stamenković 2013, 60, kat. 58.3-5).

⁸²² *Ibid.*, *loc.cit.*, kat. 57.1-2

⁸²³ Ископавања су вршили М. Јовановић и П. Петровић.

⁸²⁴ Томовић, Фидановски 2005, 23

продао као грађевински материјал. На основу покретних налаза локалитет се датује у период од II до средине IV века.

Ова претпостављена вила рустика налазила се на раскрсници пута *via militaris*, који је од Наиса ишао ка Скупима и пута за Пауталију (Ђустендил). Покретни археолошки материјал сведочи о луксузно опремљеној грађевини. Недалеко од истраженог дела налазила се и некропола.

На жалост, јуна месеца 2013. године, локалитет је потпуно девастиран у току припремних радова за изградњу ауто-пута Е-75, занемарујући Уговором прописане услове за извођење радова и мере техничке заштите.⁸²⁵

САМОЉИЦА код Бујановца

Пратећи пут Наис-Скупи, југозападно од села Самољица, евидентиран је вишеслојни локалитет Црквиште. Локалитет се налазио на површини од око 2 ha.⁸²⁶ На овом потесу делимично су истражени остаци већег комплекса. Откривени су остаци десет зидова, датованих у период од IV до VI века.⁸²⁷ Касноантички зидови⁸²⁸ зидани су од камена и опеке везани малтером, дебљине од 60 до 62 cm. Издваја се један зид дебљине 1,12 m, који се под правим углом спаја са једним од зидова дебљине 60 cm. Зидови који су грађени у периоду VI века зидани су у техници сухозида (Пл.36).⁸²⁹ Ови зидови били су исте дебљине као и касноантички зидови. На основу откривених зидова, може се претпоставити да је касноантичка грађевина имала најмање шест просторија. Под је грађен од кречног малтера са ломљеном опеком, што се може закључити на основу дела пода дебљине 6 до 7 cm, нађеног уз један од зидова, али и дела пода нађеног у

⁸²⁵ Радове на овој деоници Коридора изводила је грчка компанија "Terna S.A."

⁸²⁶ Локалитет Црквиште истраживан је током 2003. године у оквиру Заштитних археолошких ископавања на траси Коридора 10, Ауто-пута Е-75. Заштитна ископавања вршио је Републички завод за заштиту споменика културе. На локалитету су откривени остаци касноантичке и рановизантијске грађевине (сектор II) (Томовић, Булатовић, Капуран 2005, 255-280), као и остаци средњевековне једнобродне цркве (сектор I) (Брмболић, Ружић, Митровић 2005, 237-254).

⁸²⁷ Испод касноантичког зида 1 констатована је лобања која је припадала дислоцираним људским костима нађеним у укопу уз зид (Томовић, Булатовић, Капуран *op.cit.*, 267).

⁸²⁸ Касноантички зидови означени су редним бројевима 1, 2, 4, 6, 7, 9, 10.

⁸²⁹ Рановизантијски зидови означени су редним бројевима 3, 5.

слоју ван зидова. Под је положен на глиновиту здравицу. Велика количина равног прозорског стакла указује да је ова грађевина имала застакљене прозоре. Покретни материјал је био бројан и разноврстан. Највећи проценат припадао је фрагментима керамичких посуда, углавном лонцима, зделама и крчазима. Нађени су и гвоздена клампфа и клинови, делови који су спајали дрвене конструкције. Керамика и бронзани новчић касноантички слој датују у период владавине Константина Великог.⁸³⁰

На жалост, степен истражености није омогућио дефинисање ове грађевине. Истражен је јако мали део на основу којег није могуће донети било какав закључак. На основу начина градње зидова, њиховог броја и распореда, може се претпоставити да је грађевина била импозантних димензија. Уколико се овде налазила вила рустика, као таква престала је да постоји крајем IV, најкасније средином V века. У истраженом делу скромних димензија нису откривени трагови деструкције или пожара, а зидови у сухозиду и покретни материјал из рановизантијске епохе: бронзани тег датован у период VI века и копча типа „Сучидава“ која је карактеристична за период VI и VII века, сведоче о наставку живота на овом потесу у време ране Византије.

ЖУЈИНЦЕ код Прешева

На улазу у село Жујинце, на обали реке Моравице, налазио се локалитет Црквиште. Локалитет је омеђен и реком Ораовицом са севера и сеоским путем са

---

⁸³⁰ *Ibid.*, 269, T.I, 1-8; T. II

југа. Описан је 1964. године, а 2003. године делимично истражен.⁸³¹ Покретни материјал се простирао на површини од око 1500 x 1000 m.⁸³²

У источном делу локалитета налазила се грађевина правоугаоне основе, димензија 10,4 x 18 m, дужом страном оријентисана у правцу североисток-југозапад. Делимично је истражено пет просторија (Пл.37).

Просторија 1 обухватала је северни део грађевине. Правоугаоне је основе, димензија 18 x 4, 5 m. Очувано је само северно, спољашње лице просторије у дужини од 12,8 m, на коме су претпостављена два улаза, ширине 1,8 m.

У јужном истраженом делу налазиле су се четири просторије. Зид који је просторију 1 делио од просторија у јужном делу откривен је у дужини од 10,3 m.

Просторија 2 је прва просторија у низу у јужном делу. Димензије просторије су 3,9 x 4 m. Просторија је улазом била повезана са просторијом 1.

Просторија 3 квадратне основе, димензија 4 x 4 m, налазила се западно уз просторију 2. Просторија је улазом била повезана са просторијом 1.

Просторија 4 квадратне основе, димензија 4 x 4 m, налазила се западно уз просторију 3. Просторија је улазом била повезана са просторијом 1.

Откривен је и источни обимни зид грађевине у дужини од 10,4 m, као и југоисточни угао грађевине.⁸³³

Очувани су само темељни делови зидова дебљине 60 до 70 cm, утопљени у здравицу, заливени малтером. Негде су зидови потпуно девастирани, а негде је очуван само ред камена. Зидови су грађени од ломљеног или притесаног камена везаног малтером, са великом концентрацијом земље. Лица темеља чинио је

---

⁸³¹ М. Јовановић је забележио да су се на површини локалитета налазиле бројне тегуле и имбрицеси, затим фрагменти керамичких посуда, фрагменти посуда од стакла, новац, кости и згура, као и темељи грађевине у којој извири питка вода, доведена водоводом са планине. Заштитна археолошка ископавања вршена су 2003. године у оквиру Заштитних ископавања на траси Коридора 10, Ауто-пута Е-75. Ископавања су вршили археолози Археолошког института САНУ и Републичког завода за заштиту споменика културе. Овај локалитет се истиче као највећи археолошки локалитет у Прешевској долини (Томовић, Ружић 2005, 311-314).

⁸³² Потврђено је насељавање ове области од периода праисторије до средњег века, а примарно место је припадало касноантичком насељу? и некрополи. Истраживачи су покретни материјал евидентирали на површини од око 1 x 1,5 km (Томовић, Булатовић, Капуран 2005б).

⁸³³ Брмболић, Ружић, Митровић, *op.cit.*, 358-359, скица 1

крупнији ломљени камен, при чему је спољње лице на појединим местима дорађено, док су угаони делови мало боље обрађени. Истраживачи су претпоставили да су блокови на угловима могли бити у секундарној употреби и да су потицали са неке старије грађевине. Ова претпоставка се односила и на поједине блокове у другим деловима темеља, који су квалитетом обраде указивали на секундарно коришћење. Испуну темеља чинио је ситно ломљени камен са мало ломљене опеке заливене кречним малтером. Фрагменти равног прозорског стакла указивали су на застакљен прозор.⁸³⁴

Покретни материјал је бројан и разноврстан. Најбројнији су фрагменти керамичких посуда, углавном кухињских. Најзаступљенији су лонци са траговима секундарног горења, затим и поклопци. Бројни су били и фрагменти питоса. У мањем проценту су заступљени фрагменти амфора. Свега 20% припада финијим посудама, тањирима, зделама, пехарима, крчазима. Приметно је да нема глеђосаних посуда. Уочено је да су неки облици посуда са сивим премазом имитирали облике тера сигилате, што је било карактеристично за керамичку производњу радионица у Стобима и Пауталији током друге половине IV и почетком V века. Квалитет израде указује и на производе локалних радионица.⁸³⁵ Нађен је и мањи број фрагмената керамичких лампи које су биле у употреби током друге половине IV и прве половине V века.⁸³⁶ Једна лампа је припадала типу који је био у употреби током III и читавог IV века.⁸³⁷ Нађена су два керамичка пршљенка.⁸³⁸ Стаклене посуде су малобројне, припадају посудама коришћеним у свакодневном животу: пехари, боце, зделе и крчази. Заступљени типови су били у употреби од краја III до средине V века.⁸³⁹ Издваја се један део наруквице рађене од стакла тамноплаве боје. Наруквице овог типа дуго су биле у

---

⁸³⁴ *Ibid.*, 357

⁸³⁵ *Ibid.*, 363-369, T. I-VI

⁸³⁶ *Ibid.*, 371, T. VII, 6, 16

⁸³⁷ *Ibid.*, *loc.cit.*, T. VII, 14

⁸³⁸ *Ibid.*, *loc.cit.*, T. VII, 8, 13

⁸³⁹ *Ibid.*, 373, T. VII, 7, 10, 15

употреби, од II до IV века.⁸⁴⁰ Предмети од гвожђа су бројни. Застуљени су клинови и клампфе и који су указивали на дрвене конструкције. Нађени су и једноставни ножеви, хронолошки неосетљиви.⁸⁴¹ Датовање грађевине је омогућио и бронзани новац Константина Великог (306-337) и Констанса (337-350), нађен приликом ископавања.⁸⁴²

У централном делу локалитета налазило се купатило.⁸⁴³ Приликом истраживања терми нађен је материјал који се не мора нужно везати за њих, а који се везује за период владавине Константина Великог. На основу аналогија може се претпоставити да нису подигнуте пре прве половине III века. Величина ових терми и самим тим њихова припадност вили рустици је за истраживаче била упитна, јер су претпоставили да димензије не одговарају пољопривредном имању. Остаци балнеума са локалитета Врела у Лисовићу код Барајева оквирно датовани у период од II до почетка IV века, иако нешто мањих димензија, али са већим бројем просторија и монументалније грађене, а које су били део већег пољопривредног имања остављају простор за другачије тумачење.⁸⁴⁴

Иако су касноантичку грађевину и балнеум истраживачи посматрали као део локалитета који је заузимао површину од око 1500 x 1000 m, што далеко премашује величине пољопривредних имања и локалитет сврстава у могуће насеље,⁸⁴⁵ касноантичка грађевина завређује да се помене у делу са претпостављеним вилама рустикама из неколико разлога: архитектонско решење

---

⁸⁴⁰ *Ibid., loc.cit.*, T. VII, 9

⁸⁴¹ *Ibid.*, 375, T. VII, 1-5, 11, 12

⁸⁴² *Ibid.*, 375-377, T. VIII

⁸⁴³ Купатило је приближно квадратне основе, са две полукружне апсиде на источној страни. Откривена је дужина у правцу север-југ ид 24 m, и 20 m у правцу исток-запад, без апсида (Томовић, Булатовић, Капуран 2005б, 317-354, скица 1). Откривено је десет просторија и три полукружне каде: две са спољашње стране источног зида, једна на јужном крају највеће просторије.

⁸⁴⁴ Величковић *op.cit.*, 377-378, сл. 1, 2

⁸⁴⁵ На обалама реке Моравице налазио се покретни материјал из различитих епоха, од праисторије до турског периода, што је била последица честих изливања реке Моравице, која је меандрирала и плавила периферни део локалитета (Томовић, Булатовић, Капуран 2005а, 305). Покривеност локалитета материјалом и величину би стога требало узети са резервом, с обзиром да архитектонски остаци нису били видљиви и да су се само могли наслутити посматрајући вегетацију, у случају касноантичке грађевине, а у случају терми, на основу конфигурације терена.

грађевине одговара економским објектима какви су подизани у оквирима вила рустика. У суседној Бугарској, у близини данашње Монтане (*Montanesium*, провинција *Dacia Ripensis*) истражени су велики поседа, Вила 1 и Вила 3, на којима се живот одвијао и у периоду касне антике, а на којима су констатовани објекти који могу бити аналогија грађевини из Жујинаца. Објекти правоугаоне основе са једном подужном просторијом на једној страни и низом мањих просторија на другој дефинисани су као економски објекти, радионице или складишта. У оквиру ових вила налазиле су се и терме као самостални објекти.⁸⁴⁶ Истраживачи грађевине у Жујинцима мишљења су да се у оквиру ње налазило складиште житарица, али и кухиња, где су храну припремали и сервирали. Претпоставку су засновали на просторној и функционалној анализи покретног материјала нађеног приликом ископавања унутар грађевине.⁸⁴⁷ Положај локалитета у односу на комуникацију која је од Наиса ишла ка Скупима,⁸⁴⁸ мали број локалитета који би се могли дефинисати као виле рустике у плодној долини, са потенцијалом за бављење сточарством и близина рудишта, указују на потребу за производним центром који би могао да снабдева ову област, што онда може оправдати величину поседа. Недалеко од грађевине налазила се и некропола која би могла припадати овом имању. У непосредној близини нису се налазила већа насеља, а цела ова област је гравитирала ка Скупима, као најближем центру.

Уколико прихватимо претпоставку да се на овом локалитету налазила вила рустика, можемо рећи да је припадала типу великих поседа на коме грађевине нису постављане у низу, уз или око резиденцијалне грађевине, већ је план виле више био разуђеног типа, али са вероватно јасном поделом на *pars rustica* и *pars urbana*. Власник је највероватније био припадник виших слојева друштва, чије су финансијске могућности дозвољавале лагодан живот на једном огромном поседу.

---

⁸⁴⁶ Динчев, *op.cit.*, 32, фиг.12; 38, фиг.20

⁸⁴⁷ Брмболић, Ружић, Митровић, *op.cit.*, 383

⁸⁴⁸ Крак пута који је од Наиса ишао ка Скупима, пролазио је кроз Прешевски кланац, преко Лојана ка Лопатама, западно од Куманова, где се вероватно налазила царинска станица *Lamud(um?)* (Петровић 2007, 108, са нап.360).

Начин градње балнеума и касноантичке грађевине указује на различите фазе градње. Док је балнеум зидан солидније, уз употребу ломљеног и обрађеног камена, опеке и малтера, касноантичка грађевина грађена је немарније, од ломљеног камена везаног малтером, са спорадичном употребом обрађених блокова секундарно коришћених. На балнеуму су се уочавали трагови интервенција вршених током дужег периода, а касноантичка грађевина је трајала неких 50-ак година. Покретни материјал указује да је локалитет напуштен 80-их година IV века, током најезде Гота. На локалитету су констатовани ретки примерци новца цара Теодосија (379-395), који сведоче о коришћењу, вероватно само дела имања. Трагови деструкције нису откривени те се може претпоставити да је имање у журби напуштено, након напуштања кратко коришћено и на крају потпуно напуштено и остављено зубу времена.⁸⁴⁹

ДОЛ код Беле Паланке

У атару села Дол, 2 km северно од Ремезијане, на јужној падини брда Раваница евидентиран је локалитета Слатина. Локалитет се налазио на десној обали Нишаве. На локалитету су констатовани остаци грађевине и покретни материјал, на основу којих је претпостављено да се ради о остацима виле рустике.⁸⁵⁰

У даљем тексту биће наведени евидентирани локалитети у публикованој грађи наведени без података о резултатима рекогносцирања. Локалитети се налазе или у плодним долинама река, у близини обала, или на уздигнутим речним терасама, у близини комуникација и већих насеља, у појединим случајевима и у близини војних утврђења. Недалеко од већине ових локалитета

---

⁸⁴⁹ Брмболић, Ружић, Митровић, *op.cit.*, 385

⁸⁵⁰ Ружић, Сладић, *op.cit.*, 225-235

евидентирани су и некрополе. По положају и односу са наведеним типовим локалитета, могли би одговорити на неке од критеријума за подизање пољопривредних имања. Битно је напоменути да се ови локалитети наводе са великом резервом, у циљу систематизовања података.

Током истраживања виле рустике на локалитету Врањ у Хртковцима, пажња је била посвећена и њеној ближој и даљој околини. Крајем 2004. године вршено је рекогносцирање дела терена у атару села. Том приликом су на потесима Старчево брдо, Јарчине, Вукодер и Симоте констатовани грађевински шут и покретни материјал. Претпоставка В. Даутове Рушевљан је да су се на овим локацијама налазиле виле рустике, са напоменом да су се, на локалитету Јарчине, налазиле две виле рустике. Све виле биле су подигнуте на остацима раноримских насеља.⁸⁵¹ У Инђији, на површини са римским опекама, тегулама и остацима архитектуре, нађен је део рала.⁸⁵² На локалитету Брестове међе између Војке и Угриноваца, који је идентификован са *mutatio Novitiana* нађени су асиметрични раоници. Могуће је да се у близини станице налазило веће пољопривредно имање у периоду касне антике.⁸⁵³

М. Васић је, говорећи о вилама рустикама у Мачви, поменуо и вилу у Петловачи, коју је претпоставио на основу остава новца из III и IV века. На локалитету Грмик у Штитару навео је да су раскопавани остаци „зграда“ које су покретним налазима датоване у период IV века.⁸⁵⁴

У општини Коцељева, у селу Свилеува, евидентиран је локалитет Циглане, на коме се претпоставља утврђена вила рустика, без наведених аргумената. У непосредној близини локалитета, у правцу југоистока, на локалитету Крчевине 2, налазили остаци цигларских пећи.⁸⁵⁵

---

⁸⁵¹ Даутова Рушевљан 2005, 239

⁸⁵² Поповић 1988, 101

⁸⁵³ *Ibid.*, 103

⁸⁵⁴ Васић 1985, 128, 129

⁸⁵⁵ Живановић 2011, 82

У области средње Колубаре евидентиран је већи број локалитета који су наведени као могуће виле рустике. Како је ова област била густо насељена у периоду касне антике, када романизација доживљава свој пуни замах, могуће је да су ове претпостављене виле тада и подигнуте.⁸⁵⁶ У општини Мионица евидентиран је један локалитет на потесу Милошевића имање, у селу Доњи Мушић, затим локалитет Старо село, у селу Степање, у општини Лајковац. У општини Уб, на терасама Тамнаве и њених притока евидентиран је највећи број локалитета: локалитет Стублине у селу Бањани; Јаковљевића кућа у селу Таково; Ђеврића ливада у селу Кожуар; Велики бунар у селу Врело; Кнежевац у селу Тулари; Лончаник у селу Радјево; Пљоштаница у селу Радјево; Маџарке куће-Поповица у селу Лисо Поље; Алуге и Дивинац у селу Љубинић.⁸⁵⁷ У области доње Колубаре издвојено је неколико локалитета који су опредељени као виле рустике. Сви наведени локалитети налазе се на територији општине Обреновац која је у протеклој деценији одлично регогносцирана. У селу Стублине, на платоу греде која се спушта ка југоистоку налази се локалитет Шарена Чесма. Са југозападне и југоисточне стране омеђен је потоцима. На површини, у дужини од око 300 m, констатовани су фрагменти римске керамике, опеке и новца III и IV века.⁸⁵⁸ У селу Пироман, на имању Кесеровића, у делу који се налази преко пута сеоског гробља и непосредно испод њега, констатовани су фрагменти римске керамике и опеке.⁸⁵⁹ У селу Звечка, на око 200 m удаљености од леве стране пута Обреновац-Шабац, испред Посавског канала, а иза стамбеног објекта на имању Маринковића, констатовано је више примерака римског новца из периода од II до IV века. Локалитет се налази на благом узвишењу које се спушта у правцу запада ка речици Купинац.⁸⁶⁰ Недалеко од Велике баре у Звечкој, на потесу Нурча 3, констатована је већа количина фрагмената римске опеке и имбрицеса, као и

---

⁸⁵⁶ У литератури, сем наведених назива локалитета и насеља, нема описа локалитета, као ни прецизне локације.

⁸⁵⁷ Angelovski i Рауповић, *op.cit.*, 297-300; Костић, *op.cit.*, 20-23

⁸⁵⁸ Црнобрња 2004, 14, карта: 29; *Idem.*, 2005, 77

⁸⁵⁹ *Ibid.*, *loc.cit.*, карта: 30, *Idem.*, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁸⁶⁰ *Ibid.*, *loc.cit.*, карта: 13; *Idem.*, *Idem.*, *op.cit.*, 71

спорадични налази фрагмената керамичких посуда. Материјал је констатован на површини од око 30 x 15 m. Недалеко од овог локалитета, на локалитету Нурча 1 који се ка западу спушта према Великој бари, откривена је растурена остава новца из IV века. На површини од око 100 x 50 m констатовани су фрагменти римске керамике и опеке.⁸⁶¹ Даље у Звечкој, на косини платоа изнад десне обале Купинца, која се спушта ка западу-југозападу, евидентиран је локалитет Дуге њиве.⁸⁶² Ови локалитети налазили су се у непосредној близини главне комуникације која је из Сирмијума ишла ка Сингидунуму.⁸⁶³ У селу Трстеница, са стране пута Обреновац-Трстеница, на северној страни платоа изнад потока Трстенице, на потесу Араповача, констатовани су ретки површински налази римске керамике.⁸⁶⁴ У селу Забрежје, на забрешкој греди, у домаћинству породице Марковић у улици Савској бр. 103 и 105, Завод за заштиту споменика културе града Београда евидентирао је налазе фрагмената римске керамике и једне фибуле, којима се касније губи траг.⁸⁶⁵ У селу Бреска, непосредно изнад пута Обреновац-ГЕНТ, са његове десне стране, а са леве стране пута ка Уљарици, евидентиран је локалитет Уљарице. Локалитет се налази на њиви која се благо спушта ка југу. На површини су констатовани фрагменти римске керамике.⁸⁶⁶ Сви ови локалитети налазили су се у близини вициналног пута који је локалитете повезивао са главном комуникацијом Сирмијум-Сингидунум.⁸⁶⁷

На супротној обали Саве, на широј територији Таурунума, претпостављене су две виле рустике. Једна се налазила на обали канала Јарчине, на око 4 km од локалитета Баштине у Прогару, на месту где је постојало келтско насеље. Током

---

⁸⁶¹ *Ibid.*, 11, карта: 15; *Idem.*, *op.cit.*, 72

⁸⁶² Локалитет је вишеслојан. Према евиденцији Завода, овде су нађене бронзанодобне урне (*Ibid.*, *loc.cit.*, карта: 13, 14; *Idem.*, *op.cit.*, 71).

⁸⁶³ Црнобрња, *op.cit.*, *loc.cit.*

⁸⁶⁴ *Idem.*, *loc.cit.*, карта: 28

⁸⁶⁵ *Ibid.*, *loc.cit.*, карта: 12, *Idem.*, *op.cit.*, 65

⁸⁶⁶ Локалитет је вишеслојан. Осим римске, нађени су и фрагменти латенске керамике (*Ibid.*, 11, карта: 10; *Idem.*, *op.cit.*, 63).

⁸⁶⁷ *Ibid.*, *loc.cit.*

археолошких ископавања⁸⁶⁸ откривен је део грађевине зидан од опека са спојницама од блата. У централном делу се налазила просторија поплочана ломљеном опеком, а на њу се надовезивао коридор са системом за подно грејање изнад кога се налазила подница од тегула већих димензија. Покретни материјал није био бројан. Нађени су фрагменти керамичких и стаклених посуда, предмети од метала и новац на основу којег је грађевина датована у IV век. У атару села Бољевац, на локалитету Мали Грабовац, делимично је истражена грађевина за коју се претпоставља да је била део пољопривредног имања.⁸⁶⁹ Грађевина је била зидана од опека везаних кречним малтером. Откривени су остаци хипокауста. Зидови су били осликани фреско сликањем, а откривени су и фрагменти мермерне оплате зидова. Приликом кратких ископавања нађена је већа количина фрагмената касноантичких керамичких посуда, стаклених посуда и прозорског стакла. Нађена је мања количина предмета од метала, као и новац IV века, закључно са новцем цара Валенса (364-378). У спојницу од малтера једног темељног зида налазила се монета Константина Великог, што би могло указати на период изградње виле. Као случајни налази издвојене су два метална окова луксузног ковчеша са портретима чланова царске породице у медаљонима, које се могу датовати у прву половину IV века.

У агеру Сингидунума наводи се неколико локалитета који су опредељени као могуће виле рустике, али се не наводе подаци о датовању локалитета: М. Мирковић спомиње темеље виле рустике на Лекином брду, али не наводи податке о локалитету.⁸⁷⁰ На ободу територије Сингидунума, на југозападним падинама Космаја, према реци Турији, у селима Слатина и Сибница, у општини Сопот, А. Јовановић, Д. Мркобрад и С. Поп-Лазвић забележили су да се могу очекивати пољопривредна имања, за која су понудили датовање у период II и III

---

⁸⁶⁸ Археолошка ископавања локалитета вршена су од 1969. до 1971. године. Истражен је мањи део грађевине, јер се већи део налази се под рецентним насипом.

⁸⁶⁹ Археолошка ископавања вршена су 1978. године.

⁸⁷⁰ Mirković 1968, 42

века, на основу материјала и епиграфских споменика нађених у околини.⁸⁷¹ Иако је заиста могуће очекивати пољопривредну производњу на овом делу Космаја, истраживачи нису понудили ни један аргумент за своје претпоставке. На југоисточним падинама Космаја, у атару села Међулужје, евидентирана су три античка локалитета које су истраживачи определили као могуће виле рустике: локалитет Јабланица III, где је констатована велика количина површинских налаза у виду тегула и опека што је истраживаче навело на претпоставку о постојању рустике; локалитет Кртичњак где је констатован покретни материјал датован у период III и IV века и локалитет Сековиште.⁸⁷² Јужно од Космаја, ка обронцима Букуље, у селу Бања евидентиран је локалитет Зечка. Сондажним рекогносцирањем 1994. године откривени су остаци веће грађевине.⁸⁷³ Приликом сондирања нађен је мањи број гвоздених клинова, фрагмената стакла и фрагмената керамичких посуда рађених на витлу. Новцем Валенса (364-378) грађевина је датована у период IV века. На основу резултата истраживања претпостављено је да се ради о остацима грађевине у оквиру виле рустике.⁸⁷⁴ На путу Сингидунум-Виминацијум спомиње се неколико локалитета који су опредељени као могуће виле рустике. На 2 km низводно од Ритопека, на узвишењу које је доминирало изнад Дунава, а недалеко од пута који је ишао уз Дунав, претпоставља се једна вила рустика. На путу који је даље ишао ка *Mutatio ad sextun miliate*, утврђењу које је штитило пут Сингидунум-Виминацијум, а који се данас налази на локалитету Дубочај, у Гроцкој, претпоставља се неколико вила са припадајућим некрополама: на локалитетима Хајдучки бунар, Павинци и на падини Циганског брда.⁸⁷⁵

---

⁸⁷¹ Поп-Лазих, Јовановић, Мркобрад 1992, 140-141

⁸⁷² Катић 1996, 159-160

⁸⁷³ Сондирање је вршио Народни музеј у Београду

⁸⁷⁴ Радојчић 2011, 35

⁸⁷⁵ Војовић 1980, 85-99

У агеру Виминацијума, осим већ наведених локалитета са остацима касноантичких вила рустика, требало би поменути локалитет Код хумке.⁸⁷⁶ Овај локалитет се налазио на приближно пола пута између некрополе Пиривој и виле рустики На Камењу, удаљен око 1,1 km од војног логора. Локалитет се налазио на путу који је ишао од града, и на овом месту се рачвао у правцу Пинкума и Ледерате.⁸⁷⁷ Локалитет је заузимао површину од око 2 ha. На скоро целој површини констатовани су остаци грађевинског шута: комади опеке, камена црвенке, камена зеленца и малтера. Током ископавања откривен је зид дебљине 50 cm, откривене дужине 8,2 m, очуване висине 0,6 m, грађен од камена зеленца везаног малтером. Зид је негирао зид грађен од камена црвенке⁸⁷⁸ са спорадичном употребом зеленца и малтера (Сл.39, 40). На око 50 m јужно од ових зидова налазила се површина скоро квадратне основе, коју су чинили ситнији комади црвенке, пешчара и малтера, испод којих су се, у појединим деловима налазили крупни комади пешчара и црвенке (Сл.41). На жалост, ни ова површина није потпуно истражена те није могуће претпоставити да ли се ради о поду грађевине, насутом економском дворишту или је у питању нешто сасвим треће. Ни покретни материјал није дао одговоре, с обзиром да је био малобројан. Нађен је сребрни новац, фрагмент стаклене посуде, затезач од гвожђа, гвоздени клинови и предмет непознате намене. Иначе, на целој истраженој површини локалитета нађено је тек неколико фрагмената керамичких посуда које су припадале кухињским посудама, као и једна керамичка лампа. Новац нађен на локалитету није био читљив те није било могуће датовати остатке. Зид грађен од камена зеленца истог је начина градње као и зидови касноантичких објеката на осталим локалитетима у агеру Виминацијума. На локалитету су констатована и два крака акведукта у

---

⁸⁷⁶ Заштитна археолошка ископавања локалитета вршена су у етапама 2012., 2013., и 2014. године. Локалитет није истражен у потпуности због нерешених имовинко-правних односа, што је резултирало девастацијом током напредовања ПК „Дрмно“. Заштитна ископавања вршио је Републички завод за заштиту споменика културе, а резултати ископавања нису публиковани (Документација Републичког завода за заштиту споменика).

⁸⁷⁷ Спасић, Јацановић 2007, 128

⁸⁷⁸ Недалеко од Виминацијума, поред данашњег Костолца, налази се мајдан у коме се експлоатиса овај камен.

субструкцији. Дистрибуција вила рустика у агеру Виминацијума указује да је могуће да се ина овом локалитету налазило пољопривредно имање. Интересантан је један од откривених зидова од црвенке који се пружао ка вили рустици На камењу. Најслободније тумачење овог зида било би да је ово био оградни зид имања Код хумке, што опет сведочи о прецизној подели земљишта.⁸⁷⁹

Пратећи путеве долином Мораве, спуштајући се ка Хореум Маргију, наилази се на низ локалитета који су, од стране истраживача, опредељени као могуће виле рустике. У области Западног Поморавља, у Доњој Рачи, на основу фрагмената римске керамике и аморфних комада олова нађених приликом земљаних радова, претпостављена је вила рустика. Између Западне, Велике Мораве и планине Јухор, у области која је гравитирала ка Хореум Маргију, у плодној долини која се одликовала и добром прометном повезаношћу, евидентирано је неколико локалитета опредељених као могуће виле рустике и то на основу налаза пољопривредног алата. У селу Бошњане, недалеко од Варварина, евидентирано је неколико античких локалитета. На локалитету Гај, 1966. године, случајно су, један преко другог, нађена два раоника.⁸⁸⁰ На локалитету Селиште, на њиви Ж. Станковића, уочена је „темељна зона“ грађевине. Недалеко одатле, на истом локалитету, нађена је остава сребрног новца.⁸⁸¹ Узводно, уз Ђерђелинску реку, десну притоку Каленићке реке, између села Бачине и Маренова, 1969. године нађена је остава алата, пољопривредног и за обраду дрвета, која је садржала: два раоника, масивно цртало, мотику, два српа, две секире, косир, две крамп секире и кесер. Осим ових алатки није нађен ни један други налаз, док је у самом селу Мареново евидентиран локалитет и касноантичка некропола.⁸⁸² У селу Горњи Катун, које се налази на левој обали Велике Мораве евидентиран је локалитет Вранково. На локалитету су констатовани фрагменти керамичких

---

⁸⁷⁹ Подаци су преузети из теренске и фото документације Републичког завода за заштиту споменика културе Београд.

⁸⁸⁰ Рашковић, Ђокић 1997, 140, са нап. 22, сл. 3

⁸⁸¹ *Idem.* 2009, 30

⁸⁸² Рашковић, Ђокић, *op.cit.*, 140-141, са нап. 24, 25; Рашковић 2003, 82

посуда, новац, „мотике и друго“, који сведоче о животу на овом потесу у периоду III и IV века.⁸⁸³ Присуство пољопривредних алатки, уз остале налазе, положај и величина локалитета, могу указати на пољопривредно имање. У селу Бачина, у северном делу, на имању Д. Јовановићам, евидентиран је локалитет Орнице. Током рекогносцирања уочени су остаци грађевине, а на површини су констатовани фрагменти касноантичких керамичких посуда.⁸⁸⁴ На речним терасама дела Поморавља у околини Хореум Маргија, откривени су бројни појединачни примерци пољопривредних алатки, који указују на развијену пољопривредну производњу ове области. Плодно земљиште, близина Велике Мораве и копнених путева, пружали су идеалне услове за подизање вила рустика које би своје производе слале и складиштиле у Хореум Маргију, одакле су даље дистрибуирани у правцу Подунавља.⁸⁸⁵ У близини главног пута, на десној обали Велике Мораве, у данашњем селу Супска остава антонинијана која је хронолошки припадала периоду од Гордијана III до Галијена навела је истраживаче на претпоставку о вили рустици на овом потесу.⁸⁸⁶ Рекогносцирајући област Мојсињских и Послонских планина, Д. Рашковић је претпоставио постојање веће виле рустика у Ћићевцу, на месту на коме су се спајале моравска ниска тераса и моравска равна. На ову претпоставку га је навео покретни материјал, фибуле и фрагменти керамичких посуда, који су датовани у период III и IV века. Локалитет се налазио недалеко од главне комуникације *Via publica* која је од Хореум Маргија водила ка Наису.⁸⁸⁷ Низ ову комуникацију, у данашњем селу Маћаре, евидентиран је локалитет Гробиште, где су на површини констатовани остаци опека, тегула, фрагменти керамичких посуда и новац.⁸⁸⁸ Локалитет има све одлике мањег насеља, можда типа вила рустика.

---

⁸⁸³ *Ibid.*, 20, са нап. 53

⁸⁸⁴ *Ibid.*, 24, са нап. 75

⁸⁸⁵ Рашковић 2003, 81-100

⁸⁸⁶ Borić-Brešković, Stamenković 2008

⁸⁸⁷ Рашковић 1997, 174-176

⁸⁸⁸ *Ibid.*, 178

У западном поморављу, у долини реке Расине, евидентирани су локалитети Грође у селу Наупаре и Одаје у селу Јабланица.⁸⁸⁹

У долини Ибра евидентирана су два локалитет која би могла задовољити критеријуме, локалитети Поток у Врапчевици и Попово поље. На локалитету Поток приликом копања јама за садњу младих борова, нађени су фрагменти тегула, имбрицеса и керамичких посуда, који су локалитет датовали у период касне антике.⁸⁹⁰ У атару села Рудница са десне стране пута Рашка – Косовска Митровица, евидентиран је локалитет Попово поље. На овом потесу констатовани су остаци старих рударских и металуршких радова, а на тераси Ибра и остаци грађевинског шута и фрагменти керамичких посуда. Покретни налази са оба локалитета, конфигурација терена, положај у односу на вилу на локалитету Добринац-Луг, евидентирана утврђења која су контролисала рудишта и саобраћајницу која је могла пролазити у близини ових вила, а која је спајала долину Западне Мораве са Муниципиумом Дарданорум,⁸⁹¹ говоре у прилог претпоставци да су се на овим локацијама налазиле виле рустике.

У области источне Србије, у рудоносној борској области, евидентирано је неколико локалитета које су истраживачи забележили као виле рустике: у селу Горњане евидентиран је локалитет који је опредељен као вила рустика у оквиру које се налазила и гробница власника.⁸⁹² Локалитети су евидентирани и у селима Лука, Сумраковац, Брестовац, а слични објекти се могу очекивати у Заграђу, Метовници, Добрујевцу, Мирову, Боговини.⁸⁹³

У области југоисточне Србије, локалитети који су опредељени као виле рустике налазе се у долинама река. Долина Нишаве била је један од важнијих праваца. Дуж ове реке и пута који је водио ка Сердици налазе се бројни локалитети. На широј територији Ремезијане евидентирани су трагови

---

⁸⁸⁹ Rašković 2003a, 47-48

⁸⁹⁰ Михаиловић *op.cit.*, 150, Т.II/7, Т.II/8

⁸⁹¹ Марић, *op.cit.*, 105

⁸⁹² Гарашанин 1951, 133

⁸⁹³ Марић 2015, 147, карта 16

каснoантичких грађевина на потесима Бачево, Аниште, Слатина, Рацевик и Царевик. Сви локалитети се налазе на високим речним терасама, у близини реке. Уочено је да се ови локалитети налазе правилно распоређени на растојању од око 800 m, што указује на центуријацију и у овим крајевима. Покретни археолошки материјал са рекогносцирања и археолошких ископавања локалитета Слатина и Гладно поље опредељује их у период од средине IV до средине V века.⁸⁹⁴

---

⁸⁹⁴ Ружић, Сладић, *op.cit.* 231-233

VII

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Период III и IV века, у коме је процес романизације на нашим просторима био на свом врхунцу, карактерисала су комплексна друштвена дешавања која су утицала на организацију простора, становништва, својине. Једна од највећих промена била је трансформација руралне средине и организација простора и производње у оквиру вила рустика, чему су допринеле војно-политичка и економска криза током III века. Виле рустика се могу посматрати као носиоци романизације у руралним областима, иако њихова појава није значила потпуни прекид са традицијама староседелачког становништва, које су се, кроз традиционални начин привређивања, најдуже одржале у брдско-планинским областима. Виле рустика се подижу као одговор на све већу потражњу потрошача и постају економски ослонац у периоду политичке и економске нестабилности. Појава вила рустика на територији Србије не може се везати за период касне антике, јер су оне, иако у мањем броју, подизане и током II века: вила рустика у Ровнима, у Скели код Обреновца, виле рустика на територији Наиса и виле подизане у агеру Виминацијума. Ове виле рустика, као и бројне оставе новца и накита похрањене у првој половини III века, указују на густу насељеност, усвајање римског начина живота и организације простора и у ранијим периодима. Археолошка истраживања овог старијег хоризонта указала су на кретања становништва након напуштања вила рустика изазваним упадима варвара или неким другим разлозима.⁸⁹⁵ Резултати истраживања вила рустика на територији

---

⁸⁹⁵ Као пример напуштања вила рустика који нису били изазвани ратним пустошењима може се навести Виминацијум. Резултати истраживања указују да узрок напуштања вила рустика старијег хоризонта нису могли бити политичке, војне или економске нестабилности, с обзиром да је период до средине III века био период највећег успона Виминацијума. Узрок напуштања највероватније је епидемија куге која је у харала Царством у другој половини III века, а која није заобишла ни Виминацијум. Напуштене виле рустика нису обнављане, већ су, крајем III и почетком IV века подизане нове.

Србије показала су да нема континуитета у њиховом насељавању. Виле рустике напуштане средином или крајем III века нису обнављане, већ су, на новим локацијама оснивана нова пољопривредна имања. Упоредбујући истражене виле рустике оба хоризонта, могу се уочити новине у архитектури грађевина: појава апсида на крајевима просторија и зидање кула у оквиру имања, ребе као делова централне грађевине. Степен истражености, за сада, не омогућава прецизније поређење касноантичких вила са вилама подизаних у периоду II и III. Осим увођења нових архитектонских елемената, евидентна је интензивнија градња вила рустика у IV веку, која је била условљена економским пропадањем урбаних центара из којих се тежиште живота пребацује у руралну средину која је могла да обезбеди егзистенцију становништву. Економски и политички нестабилан период захтевао је већу ангажованост и могућност производње и пласирања робе на локалном нивоу. Ови једноставни разлози проистекли из сложене ситуације указују на значај који је пољопривреда имала и у периоду касне антике, као и на пољопривредну производњу као примарну функцију вила рустика.

Сагледавање виле рустике кроз њену пољопривредну функцију намеће и одређену дефиницију, која се најбоље може сагледати кроз Варонове речи и описе.⁸⁹⁶ Вилу није чинило рустиком њена изолованост од урбаних центара, јер оне, у суштини, нису биле изоловане, већ јако добро повезане и у интеракцији са урбаним центрима, вилу је рустиком чинила могућност да произведе и омогући вишкове које ће пласирати управо у те центре. Како су, на територији Србије, евидентиране и/или делимично истражене виле у непосредној близини градова, управо су ове делатности дефинисале њихов карактер и омогућавале сагледавање разлика између рустике и виле подизане за одмор и рекреацију власника. Квалитет и квантитет до сада истражених грађевинских остатака и покретног материјала, као и контекст налаза, омогућили су лакше препознавање вила рустика, али не и препознавање и дефинисање вила субурбана. Ипак, непосредна близина виле на локалитету Рит у односу на логор и град Виминацијум, квалитет

---

⁸⁹⁶ Varr. *Re rust.* III 2

зидања и садржај истражених просторија, упућују на претпоставку да је ова вила могла имати функцију вила за одмор и рекреацију.⁸⁹⁷

Систематизација досадашњих сазнања о вилама рустикама на територији Србије и анализе доступних података допринели су стварању јасне слике о вили као скупу објеката, земљишта и пратећег мобилијара који јој је припадао и бољем разумевању њене функције и значаја у економским и друштвеним процесима. Након њиховог сагледавања, упркос недовољној истражености, јасно је да на територији Србије нису подизане раскошне виле рустика какве су описана у делима римских агронома и песника. Резултати добијени истраживањем показали су да се архитектонска решења вила рустика на територији Србије нису много разликовала. Обично се радило о грађевинском комплексу где грађевине углавном нису биле плански груписане и где није било јасне поделе на *pars urbana* и *pars rustica*. Комплес се састојао од резиденцијалне грађевине (*villa habitatoria*) у којој су се, у зависности од богатства и укуса власника имања, налазиле и луксузно опремљене просторије, ређе купатила (*thermae/balneum*), житнице (*horrea*); објеката за складиштење и поправку алата, а могуће је да је поседовао и стаје за запрежну стоку (*stabulum*). Резиденцијална грађевина је, у ствари, оно што се подразумевало под термином вила рустика, из једноставног разлога: ове грађевине су правиле разлику у руралном пејзажу и давале римски печат домаћинствима која су без ње лако могла бити замењена за фарме староседелачког становништва. У архитектонском решењу и декорацији резиденцијалне грађевине огледао се сав римски утицај и снага романизације. Резиденцијалне грађевине истражених вила рустика у Србији имале су слична архитектонска решења. Углавном их је карактерисао мањи број просторија које су постављане тако да гравитирају ка централној просторији или су постављане у низу. У ретким случајевима радило

---

⁸⁹⁷ Претпоставка ауторке заснована је на основу публикованих резултата археолошких истраживања (Redžić, Jovičić, Danković, *op.cit.*, 66-70; Danković, Pataković, 2014, 60-64) и мастер рада (Jovičić, *op.cit.*, 51-60). Вила са локалитета Рит издвојена је као пример, с обзиром да ауторка није располагала информацијама о грађевинама овог типа на територијама осталих античких градова.

се, не о комплексу, већ о једној грађевини која је имала комбиновани карактер и у којој су се, поред резиденцијалних просторија, налазиле и економске просторије у којима су обављани свакодневни послови и у којима су чувани производи и/или стока. Просторије су најчешће биле одвојене централним коридором. У брдско-планинским областима распоред грађевина зависио је од конфигурације терена, којој је био прилагођен. Просторна и функционална анализа покретног материјала, на жалост, нису дозвољавале јасну дефиницију намене одређених просторија, а организација простора била је таква да се само у ретким случајевима могла препознати или претпоставити намена просторија, ослањајући се на резултате истраживања и на познавање архитектонских и функционалних решења вила рустика у ширем окружењу. Једноставност архитектонских решења, мања површина и мањи број објеката, мања заступљеност елемената луксуза (мозаици, фреско осликавање, подно и зидно загревање, купатило) специфичности су вила рустика подизаних на територији Србије, у односу на виле рустика у западним, али и суседним провинцијама. Специфичност се можда највише огледа у величини пољопривредних имања и броју објеката у њиховим оквирима. Значај који су провинције на територији Србије имале у периоду Царства не може указивати на слабији римски утицај или на мању густину насељености ових области, стога се недостатак вила рустика које би својим садржајем и величином биле блискије вилама у осталим деловима Царства можда може приписати недовољној истражености територије Србије, а пре свега недовољној истражености и слабој очуваности локалитета, који су се углавном налазили на обрадивим површинама девастираним континуираним, понегде и вековним експлоатисањем земље. Уколико ови локалитети нису девастирани обрадом земље, ремећени су приликом грађења савремених објеката, где је антички грађевински материјал често секундарно коришћен, а покретни налази дислоцирани и на тај начин остајали недоступни стручној јавности.

Да је територија Србије имала подједнак значај као и остале освојене области у оквиру балканских провинција, говоре и правила и норме уведене

након освајања, када је започето дељење *ager publicus*-а. Оснивања колонија подразумевало је ново обликовање простора. Да је дошло до поделе агера колоније сведочи натпис на камену међашу који је откривен у селу Беочин.⁸⁹⁸ Натпис је сведочанство о додељивању земље која је припадала викусу Јосисти Титу Клаудију Приску, префекту помоћног одреда (*ala I civium Romanorum*), али и сведочанство да је земљиште у околини Сирмијума подељено. На поделу, односно парцелизацију земљишта указује и дистрибуција вила рустика, нарочито у низијским деловима. Распоред вила рустика, пре свега у области Срема, Мачве и Стига, сведочи о потреби за центуријацијом. Густина и распоред вила рустика у појединим деловима једни су од показатеља величине вила па се, ослањајући се на Катонове виле, може рећи да је на територији Србије преовладавао тип мањих и средњих пољопривредних имања. Досадашњи степен истражености није дао одговоре о заступљености великих имања *latifundia* чији су делови земљишта давани у закуп. Концентрација локалитета са претпостављеним вилама рустикама у непосредној близини виле рустике на локалитету Врањ у Хртковцима, или виле на локалитету Кудош у Шапинцима, за које се може претпоставити да су припадали типу великих поседа, можда може указати на давање земљишта у закуп. Међутим, како су ови локалитети само евидентирани, али не и истражени, не може се закључити да ли су били део већих имања или се радило о ситним поседима сељака. У близини вила на локалитетима Анине у Ћелијама, Врела у Лисовићу или Марин До у Беочину, нису евидентирани локалитети опредељени као виле рустике па се може претпоставити да ови поседи нису накнадно парцелисани.

Територија Србије у периоду антике била је слабо урбанизована аграрна област, чија је основна привредна грана била пољопривредна производња. Област коју је обухватао јужни део провинције Друга Панонија, Срем и Мачва и данас су изразито пољопривредног карактера, као и делови Србије у долини Велике Мораве. На распрострањеност пољопривреде указивала је управо и дистрибуција

---

⁸⁹⁸ Mócsy 1959, 77, 91

вила рустика. Виле рустикe подизане су и у низијским и у брдско-планинским деловима Србије, а археолошки подаци су показали да није било значајних разлика у развоју и карактеристикама вила рустика у низијским деловима са једне стране и брдско-планинским са друге. Положај, начин зидања и архитектонска решења указују на прилагођавање грађевина оштријим зимама и обезбеђивање од налета јаких ветрова и летњих жега. Највећи број вила рустика налазио се у речним долинама река Саве, Дунава, Западне и Велике Мораве и њихових притока. Дистрибуција ових вила указује на пажљив одабир положаја на коме су подизане. Пре свега, долинама ових река ишле су најбитније саобраћајнице које су омогућавале комуникацију вила рустика са урбаним центрима, војним логорима, утврђењима, а квалитет земљишта уз обале и водени ресурси погодовали су бављењу земљорадњом и ратарством и омогућавали и квалитет и квантитет приноса. Виле рустикe су подизане на благим речним терасама и гредама које су омогућавале заштиту од плавлeња, обезбеђивале довољну осунчаност, али и прегледност. Мањи број вила рустика забележен је у брдско-планинским областима, али су критеријуми за њихову градњу били исти као код вила рустика у долинама: близина комуникација, водених ресурса, могућност обраде земљишта, конфигурација терена и приступачност изабраној локацији. У овим областима мањи је проценат обрадивих површина. У неким деловима области, нпр. у долини Ибра, бављење пољопривредом било је ограничено на узане просторе између речних тераса и падина Копаника и Рогозне, које су биле идеалне за развој сточарства. Производња у оквиру вила рустика у овој области сигурно је зависила од доступних природних ресурса и њима се прилагођавала.

Након пажљиве анализе доступне грађе, археолошки је потврђено и делимично истражено тридесет вила рустика и издвојен стотину шездесет и један локалитет чији је контекст дозвољавао претпоставку о постојању касноантичких вила рустика. Мора се нагласити да ово сигурно није коначан број, јер нам многи резултати теренских рекогносцирања нису публиковани или нису били доступни. Од овог броја, седамдесет и три локалитета је евидентирано током

теренских рекогносцирања и у теренској документацији и публикованој грађи заведени су као локалитети чије карактеристике, положај и присуство одређеног површинског материјала одговарају вилама рустикама. На шездесет и седам локалитета евидентирани су остаци архитектуре и покретни археолошки материјал који одговарају садржају вила рустика. На двадесет и једном локалитету археолошким ископавањима потврђени су остаци архитектуре за које се може претпоставити да се ради о вилама рустикама. С обзиром да је ово мали број вила рустика у односу на величину територије и насељеност у римском периоду, може се очекивати да су се на већем броју ових евидентираних локалитета налазиле виле рустикe.

Једно од питања на која археолошка истраживања нису могла дати прецизан одговор је дефинисање статуса и функција власника вила рустика. Резултати истраживања и ретка епиграфска грађа указују да је највећи број вила рустика био у власништву војних ветерана и припадника средњег сталежа. Није дефинисано да ли су власници давали део своје земље у закуп и какав је положај евентуалних закупаца био. Економске и политичке прилике на целој територији Царства крајем III и у IV веку утицали су на пропадање ситних сопственика и закупаца-колона, који су, услед све већег и бржег сиромашења долазили у наследну зависност од својих господара и на крају везивани за земљу чији су закупци били и на тај начин постајали робови земље (*servus terrae*). Резултати досадашњих истраживања, као и податак да је процес везивања сељака за земљу у Илирику уведен прилично касно, тек у време префектуре Анатолиуса, 371. године⁸⁹⁹, наводи на претпоставку да власници истражених имања на територији Србије нису били у положају колона везаних за земљу. Број вила рустика које се могу везати за припаднике вишег друштвеног сталежа је мањи. Вила рустика у Железнику једна је од ретких вила рустика чији је власник највероватније градски магистрат ангажован у градској управи или у администрацији на рударским пословима. Присуство градског званичника и положај виле у односу на

---

⁸⁹⁹ Васић 1992, 16, са нап. 22

Сингидунум и авалска рудишта могу јој дати другачију димензију. Међутим, рурално окружење и плодне оранице, капацитети виле и могућност увећања имовине власника пласирањем производа на захтевно тржиште наводе ауторку на претпоставку да је њена примарна функција била пољопривредна производња. Припадници вишег сталежа највероватније су били и власници вила рустика у Ћелијама и Лисовићу. На жалост, за сада нема података који би прецизно указали ни на статус и број непосредне радне снаге. Површина локалитета, величина и број просторија и/или објеката у оквиру истражених вила рустика може нам указати да ли је имање могло имати већи или мањи број становника. Ослањајући се на доступне податке, можемо претпоставити је да су у већини вила рустика живели власници са породицом, а да је већи број радника ангажован само у време сезонских пољопривредних радова. Изузетак би биле виле рустика у Ћелијама, Думбову, Шашинцима и Хртковцу, које су биле у могућности да приме већи број становника, на шта упућују резултати истраживања. У периоду када је становништво у већем броју ангажовано у војсци, вероватно је смањен број сељака-закупаца који су до тада обрађивали имања, што доводи до могућности ангажовања робовске радне снаге, која је епиграфским подацима и покретним налазима потврђена на имањима у касној антици широм Царства, али не и на територији Србије. Такође, до сада није дефинисано ни да ли су ове виле рустика имале своје управнике-виликусе.

Резултати истраживања локалитета са потврђеним вилама рустикама, дистрибуција локалитета, како са потврђеним вилама, тако и са претпостављеним, пружају могућност да се ове виле дефинишу као самосталне економије чија је основна функција била пољопривредна производња. Делатност вила рустика јесте зависила од области у којој је подигнута, али је област није дефинисала; нпр. код вила рустика подигнутих у панонској и стишкој равници, Мачви или области око Велике Мораве јасна је њихова функција која је могла бити везана за пољопривредну производњу, односно земљорадњу. Касноантички извори описују Панонију као богату земљу која је извозила житарице и стоку. Забележено је да је

осамдесетих година IV века Панонија снабдевала северну Италију житарицама у замену за вино. Крајем III века уведене су мере које је требало да омогуће подстицање развоја пољопривреде. Проб је, између осталог, наредио и да се мочварно земљиште око Сирмијума исуши како би се увећале површине плодног земљишта и повећао принос. Из овог периода потичу и први засади винове лозе на падинама *Alma Mons*-а и *Aureus Mons*-а.⁹⁰⁰ Истраживања су показала да је могуће да су виле рустике у Срему и Мачви могле да остваре већу производњу житарица и на тај начин буду део извозног механизма. Простране плодне обрадиве површине обрађиване помоћу животињске снаге и одлични климатски услови омогућили су производњу, пре свега пшенице, а затим јечма, проса, ражи и овса.⁹⁰¹ У провинцијама Мезији или Далмацији, ситуација је била нешто другачија. Због природних услова и рељефа, земљорадња није могла бити основна делатност вила рустике. Ако погледамо античке изворе, а затим и средњовековне, видећемо да је значајан део Србије у прошлости био под густим шумама.⁹⁰² Апијан је, у својој Римској историји, писао да је Панонија у време Октавијанових освајања, била шумовита земља.⁹⁰³ Приск је, описујући своје путовање ка Цариграду у V веку забележио да су се северно од Ниша налазиле густе шуме.⁹⁰⁴ И у средњовековној Србији посебна је пажња поклањана очувању шума, о чему сведоче „Бањска повеља“ настала почетком XIV века, у време краља Милутина, као и укази цара Душана. Записи о храстовим шумама постојали су и у XIX веку. Феликс Каниц је на својим путовањима описивао густе храстове шуме у околини Краљева, на планини Јелици и рудничким планинама (Карта 7).⁹⁰⁵ Може се приметити да је у областима богатим шумама коришћена дрвена грађа у грађењу вила рустика па су бондручне конструкције претпостављене у вилама

---

⁹⁰⁰ Mócsy 1974, 299

⁹⁰¹ Живановић 2013, 143

⁹⁰² Данас се Србија сматра средње шумовитом земљом, где шуме заузимају 29,1% процената површине Србије. У Војводини је тај проценат знатно нижи, 7,1%, док у централној Србији износи 37,6% (Банковић, Медаревић, Пантић, Петровић, Шљукић, Обрадовић 2009, 10).

⁹⁰³ *Appianus*, 5.25, 22

⁹⁰⁴ *Priskos, Frg.* 8, p. 291, 23-26, према: *Византијски извори за историју народа Југославије I*, 13

⁹⁰⁵ Пић, *op.cit.*, 144, са нап. 472

рустикама у околини Чачка. Плитко земљиште на већим висинама пре је погодовало узгоју воћа него гајењу житарица, а брдско-планински делови Србије са ограниченим површинама обрадиве земље више су погодовали развоју сточарства. На жалост, још увек се не може одредити у ком проценту је сточарство било заступљено. Досадашња истраживања показала су да је исхрана становништва била заснована на житарицама, али су и месни и млечни производи, због свог нутритивног састава, морали имати већу улогу у исхрани људи па је и гајење стоке морало бити заступљеније. Такође, налази у појединим вилама рустикама указују и на занатске активности које су укључивале производе као што су вуна или кожа. Резултате истраживања који су упућивали на претпоставку да су виле рустике у овим областима, пре свега производиле за сопствене потребе, али су остваривале и одређен вишак који су пласирале на локално тржиште, потврдио је и А. Мócsy који је, позивајући се на *Expositio totius mundi et gentium*⁹⁰⁶, рекао да је пољопривредна производња у Мезији била довољна искључиво за подмиривање потреба становништва провинције, док је као пример извоза поменуто Дарданија, из које се извозио сир и маст у Македонију.⁹⁰⁷

Поред пољопривреде, као развијена привредна грана у овим провинцијама истицало се рударство, због чијег су значаја изнете одређене хипотезе везане за повезаност вила рустика и организације рударства. Међутим, положај виле унутар рудничких области и близина рудишта не могу бити искључив разлог стављања виле рустике у службу рудничких домена. Независно од области у којој је подизана, вила рустика је била битна економија која је снабдевала насеља; у рудничким областима насеља подизана око рудника. Повезивање вила рустика са организацијом експлоатације и прераде руде кроз присуство градских званичника повезаних са рудничким областима и управљањем пословима, не би требало да води ка другачијем тумачењу функције ових имања, управо због чињенице да

---

⁹⁰⁶ *Expositio totius mundi et gentium* је рукопис који представља важанвор информација о трговини у периоду IV века. Претпоставља се да је аутор анонимни сиријски трговац тканинама (Grull 2014, 629-642).

⁹⁰⁷ Mócsy, *op.cit.*, *loc.cit*

виле рустике не дефинише само рурална средина, већ збир одређених карактеристика. Евентуална резиденцијална улога комплекса не може негирати улогу виле у пољопривредној производњи. Вишеструка функција вила рустика могла је проистећи из једноставне потребе за увећањем имовине, нарочито у периоду након Диоклецијанове реформе пореског система. У областима у којима су природни услови условљавали ограничену пољопривредну производњу, у циљу повећања и/или одржавања прихода било је потребно пронаћи додатне начине привређивања, што су, нпр. у Мезији, експлоатација, прерада и пласман руде омогућавали. Обављање јавне службе и припадност вишим друштвеним слојевима пружао је низ могућности какве власници средњих и мањих имања, ветерани и припадници средњег сталежа, нису имали. Комбиновање приватног посла у који би спадала пољопривредна производња над којом су власници имали непосредан надзор са административним задужењима, омогућавало је остваривање већих прихода и плаћање пореза.

Крај IV и прве деценије V века време су када живот у вилама рустикама на територији данашње Србије замире. Уочавају се две хронолошки блиске фазе у изградњи и трајању вила рустике. Виле у северним и централним деловима Србије настале су крајем III или почетком IV века и трајале највероватније до 378. године, када су у најезди Западних Гота напуштане и уништене. У западним и југоисточним деловима земље уочено је да су виле рустике трајале и у првим деценијама V века, што се може објаснити претпоставком да је унутрашњост Прве Мезије и Дарданије била поштеђена страдања каквим је била изложена Панонија крајем IV века. Прва половина V века и пустошења изазвана надирањем Хуна донели су крај живота у вилама рустикама, које су у овом периоду коначно опустеле (Графикон 3). За разлику од већине касноантичких вила рустика широм Царства, у Србији није забележен ни један пример виле рустике око које су се касније формирала насеља или хришћански сакрални објекти, што представља још једну од специфичности касноантичких вила рустика са територије Србије.

Релативно је мали број истражених касноантичких вила рустика у Србији и то истражених у склопу заштитних археолошких ископавања, чија ургенција није дозвољавала систематски приступ истраживањима. Како би што боље разумели значај и улогу вила рустика у једној специфичној средини, у датом периоду, потребан нам је другачији приступ проблематици. Проучавање и познавање просторне дистрибуције и карактера локалитета у оквиру једног касноантичког пејзажа омогућило би стварања комплетније слике о руралној средини, која нам може дати одговоре о интеракцији виле рустика са околином. Формирање јединствене базе података, постављање као стандарда приступ аеро-фотографији и коришћење неинвазивних метода као што су геофизичка и геомагнетна мерења, знатно би олакшала истраживања у будућности. Нагласила бих да захваљујући локалитетима Врањ у Хртковцима и Анине у Ћелијама, који се систематски истражују дужи низ година и где се спроводе интердисциплинарна истраживања, имамо јединствену прилику да сагледамо многе аспекте економског и друштвеног развоја руралне средине. Резултати истраживања ових вила као последица пажње која се посвећује резиденцијалној грађевини која је репрезент власника и његов статусни симбол и пратећим објектима који говоре о начину привређивања и свакодневном животу становника, у будућности нам могу омогућити да сагледамо вилу рустику на начине на које су је доживљавали њени савременици.

Скраћенице:

AP – *Arheološki pregled*, Београд

APN – *Arheologija i prirodne nauke*, Београд

Arch. Jug. – *Archaeologia Iugoslavica*, Београд

AV – *Arheološki vestnik*, Ljubljana, SLO

Гласник ИАВ – *Гласник Историјског Архива Ваљево*, Ваљево

Гласник САД – *Гласник Српског археолошког друштва*, Београд

Гласник СГД – *Гласник Српског географског друштва*, Београд

ГГБ – *Годишњак града Београда*, Београд

ГЗПСКВ – *Грађа за проучавање споменика културе Војводине*

OA – *Opuscula archaeologica*, Zagreb, HR

OsZ – *Osiječki Zbornik*, Osijek, HR

IMS – *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, Београд

JRA – *Journal of Roman Archaeology*, Portsmouth, USA

PMB – *Рад музеја Војводине*, Нови Сад

Revue Med. Vet. – *Revue de Médecine Vétérinaire*, Toulouse, FRA

Споменик САН – *Споменик Српске Академије наука*, Београд

VAMZ – *Vjestnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb, HR

VHAD – *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb, HR

BVM – *Весник Војног музеја*, Београд

Зборник ФФ – *Зборник Филозофског факултета у Београду*, Београд

Зборник НМ – *Зборник Народног музеја*, Београд

ЗРВИ – Зборник радова Византолошког института, Београд

ЗРНМ – Зборник радова Народног музеја, Београд

ЗЗСК Ваљево – Завод за заштиту споменика културе, Ваљево

ЖА – Živa antika, Skoplje, MK

Историјски извори:

Ammianus Marcellinus. *Rerum Gestarum*

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a2007.01.0081>

Appianus. *History of Rome*

http://www.livius.org/apark/appian/appian_illyrian_00.html (приступљено 2013.)

Aurelius Victor. *De Caesaribus*

<http://www.thelatinlibrary.com/victor.caes.html>

Caesar. *De Bello Gallico*

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Caesar/Gallic_War/home.html

Cato, *De Agricultura*

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cato/De_Agricultura/home.html (приступљено 2010.)

Codex Justinianus

<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/CJ11.htm#53>

Collumela. *On Agriculture*, (Collumela, *De agricultura*), vol. I-IV, *Scriptores rei rusticate*. J. Matthias Gesner

Decimus Magnus Ausonius. *Mosella*. ed. Karl Schenkl, D. 1883. *Magni Ausonii Opuscula* Berlin: Weidmann <http://www.forumromanum.org/literature/ausonius/mosella.html>

Dio. Cass. *Historia Romana*

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/home.html

Imperatoris Theodosii Codex

<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Constitutiones/CTh11.html>

Lewis, Charlton T. and Short, Charles. *Harpers' Latin Dictionary*. Perseus Digital Library <http://www.perseus.tufts.edu> (приступљено 2013.)

Notitia Dignitatum

<https://archive.org/details/notitiadignitat00silvgoog>

Palladius. *Opus Agriculturae*

<http://www.forumromanum.org/literature/palladius/agr1.html#8> (приступљено 2014.)

Pliny the Elder. *Natural History*

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/home.html

Procopius. *De Aedificiis*.

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/4A*.html

Procopius. *History of the Wars*. Books III and IV. The Project Gutenberg eBook,
Translated by H. B. Dewing

<http://www.gutenberg.org/files/16765/16765-h/16765-h.htm>

Sextus Iulius Frontinus. *De Aquaeductu Urbis Romae*

(http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Frontinus/De_Aquis/text*.html)

Sextus Iulius Frontinus. *De agrorum qualitate y: Corpus Agrimensorum Romanorum*. ed. Thulin. 1913a

Scriptores historiae augustae. Volum II. G. P. Goold (edit. by). David Magie (trans. by). London-Cambridge-Massachusetts

Tacitus. *Agricola*. M. Hutton. (trans. by), London-Cambridge-Massachusetts 1970

Tacitus. *The Annals of Tacitus*, J. Jackson (trans. by), London-Cambridge-Massachusetts 1969

Varro. *De Re Rustica*.

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Varro/de_Re_Rustica/home.html

Vitruvius. *The ten book on Architecture*, M. Hicky Morgan (trans. by), Cambridge-Harvard-London-Oxford 1914

Литература:

Документација установа заштите културних добара:

Републички завод за заштиту споменика културе Београд
Покрајински завод за заштиту споменика културе Нови Сад
Завод за заштиту споменика културе Ваљево
Музеј Војводине Нови Сад
Музеј града Београда

Публикована грађа:

Alföldy, Géza. 1965. *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien.* Akadémiai Kiadó, Budapest

Angelovski, Toni, Paunović, Marko. 1996. Rimski lokaliteti Valjevskog kraja, *Petničke sveske* 41: 289-301

Археолошко благо Ниша од неолита до средњег века. Београд 2004

Археолошко благо Србије из музејских збирки. Београд 1983: 61-66, к.бр. 35-44

Арсих, Радивоје. 2004. Villa Rustica из Врхпоља. *Museum* 5. Шабац: 21-33

Арсих, Радивоје, Чебашек, Елизабета. 2008. Сондажна истраживања локалитета Анине у селу Ћелије, општина Лајковац. *Археолошки преглед* 2/3 (2004/5): 68-71

Bakels, Corrie. 1996. Growing grain for others or how to detect surplus production. *Journal of European Archaeology* 4. Glasgow: 329-336

Банковић, Станиша, Медаревић, Милан, Пантић, Дамјан, Петровић, Ненад, Шљукић, Биљана, Обрадовић, Снежана. 2009. Шумски фонд Републике Србије – стање и проблеми. *Гласник шумарског факултета* бр. 100. Београд: 7-30

Баришић, Фрањо. 1955. *Византијски извори за историју народа Југославије*, I. Београд: Византолошки институт САНУ

Begović, Vlasta, Schrunck, Ivančica. 2003. Rimske vile Istre i Dalmacije, II dio: tipologija vila. *Pril. Inst. Arheol. Zagrebu* 20/2003. Zagreb: 95-112

Bird, H. W. 1994. Aurelius Victor, *De Caesaribus*. Liverpool

Вјелажас, Лјилјана. 1996. *Amfore gornjomezijskog Podunavlja*. Beograd

Блажић, Светлана. 1995. Остаци животињских врста са локалитета на траси ауто-пута кроз Срем, у: *Археолошка истраживања дуж ауто-пута кроз Срем*. Нови Сад: 331-346

Благојевић, Мирјана, Мирковић Марић Неда. 2013. Локалитет Камал у селу Скобаљ, општина Лајковац. *Колубара* 6. Београд: 53-82

Богосављевић-Петровић, Вера, Тошић, Гордана. 2003. Истраживање локалитета *Добринца* у Рватима. *Новопазарски зборник* 25. Нови Пазар: 383-387

Бојовић, Драгослав. 1975. Ветеранска вила – Винча, Ошљане, *АР* 17, Београд: 84-86

Бојовић, Драгослав. 1978. Остава римског пољопривредног алата из села Бровић код Обреновца. *Годишњак града Београда XXV*. Београд: 185-195

Војовић, Dragoslav. 1980. Rimski put Singidunum – Castra Tricornia – Ad Sextum Miliare u: *Materijali simpozijuma Putevi i Komunikacije u Antici*, Peć 1978. *Materijali XVII*. Beograd: 85-99

Bökönyi, Sándor. 1974. *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Akadémiai Kiadó. Budapest

Bökönyi, Sándor. 1976. Остаци животињских костију у Думбову – локалитету у Фрушкој гори из римског царског периода. *ГЗПСКВ VI-VII*. Нови Сад: 49-51

Borić-Brešković, Bojana, Stamenković, Sonja. 2008. Roman antoniniani from the village of Supska near Ćuprija (Supska I). *Numizmatičar* 26-27 (2003–2004). Beograd: 157-207

Borić-Brešković, Bojana, Vojvoda, Mirjana. 2012. Hoard of roman silver coins from the village of Mehovine near Šabac. *Numizmatičar* 30/2012. Beograd: 21-113

Bowes, Kim, Gutteridge, Adam. 2005. Rethinking the later Roman landscape. *JAR* 18. Portsmouth: 405-413

Брмболић, Марин, Ружић, Мира, Митровић, Горан. 2005. Самољица - Црквиште (сектор I). *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*. Београд: 237-255

Брукнер, Олга. 1976. Vicus и villa rustica у пограничној зони панонског лимеса између Cusum-а и Bononia-е. *ГЗПСКВ VI-VII*. Нови Сад: 19-43

- Brukner, Olga.** 1980. Kudoš, Šašinci – villa rustica. *AP* 21. Beograd: 106-107
- Brukner, Olga.** 1981. *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije.* (Dissertationes et monographie). Beograd
- Брукнер, Олга.** 1982. Кудош, Шашинци – villa rustica. *AP* 23. Београд: 93-95
- Brukner, Olga.** 1985. Kudoš, Šašinci – villa rustica. *AP* 24. Beograd: 99
- Брукнер, Олга.** 1992. Нови налази имитације тере сигилате панонске радионице «Х». *Зборник НМ XIV.* Београд: 373-378
- Брукнер, Олга.** 1995. Домородачка насеља, у: *Археолошка истраживања дуж ауто-пута кор Срем.* Покрајински завод за заштиту споменика културе. Нови Сад: 91-136
- Брукнер, Олга.** 1995. Римска насеља и виле рустике, у: *Археолошка истраживања дуж ауто-пута кор Срем.* Покрајински завод за заштиту споменика културе. Нови Сад: 137-174
- Brunšmid, Josip.** 1912. Ulomak rimskoga vojničkoga diploma iz Male Mitrovice. *VHAD* n.s. XII. Zagreb: 198-200
- Bugarski, Ivan.** 2005. A contribution to the study of lamellar armours. *Старинар* LV/2005. Beograd: 161-179
- Bulić, Davor.** 2012. Rimska centurijacija Istre. *Tabula* 10. Pula: 50-74
- Busuladžić, Adnan.** 2011. *Rimske vile u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo
- Бућић, Јаворка, Петровић, Петар.** 1984. Римске цигларске пећи и вила у Бакионици код Пожеге. *Ужички зборник* 13. Титово Ужице: 5-23
- Бућић, Јаворка, Петровић, Петар.** 1986. Римска вила у Вишесави код Бајине Баште. *Ужички зборник* 15. Титово Ужице: 23-42
- Cîrjan, Romeo.** 2010. *Statute citadine privilegiate în provinciile dunărene ale Imperiului Roman* (sec. I-III p. CHR.). Cluj-Napoca
- Црнобрња, Адам.** 2004. Подручје Обреновца у римско доба. Сагледано кроз археолошке податке. *Пулс вароши 2 прилози за монографију Обреновца.* Обреновац
- Црнобрња, Н. Адам.** 2005. Археолошка налазишта на територији Обреновца. *Годишњак града Београда* LI: 59-94

Crnobrnja, N. Adam. 2011. Roman Settlement at Ušće near Obrenovac – Municipium Spodent(?)?. *Зборник НМ ХХ(1)*. Београд: 373-388

Цвијић, Јован. 1922. *Балканско полуострво и јужнословенске земље I*. Београд

Ћалић, Јелена, Милошевић, В. Марко, Гаудењи, Тивадар, Миљивојевић, Милован. 2012. Панонска низија као морфоструктурна јединица Србије. *Гласник СГД ХСII/1*. Београд: 47-70

Čerškov, Toni. 1986. *Mediana-horreum, AP 25*. Beograd-Ljubljana: 41-43

Čremošnik, Irma. 1959. *Iskopavanja u Ljusini 1957. GZM n.s. A, XIV*. Sarajevo: 137-147

Danković, Piija, Petaković, Svetlana. 2014. *Istraživanja na lokalitetu Rit (Viminacijum). u: Arheologija u Srbiji, projekti Arheološkog instituta u 2013. godini*. Beograd: 60-64

Даутова-Рушевљан, Велика. 1976. Римски новац са археолошких ископавања на лок. Думбово код Беочина. *ГЗПСКВ VI-VII*. Нови Сад: 45-47

Dautova-Ruševljan, Velika. 1985. *Vranj, Hrtkovci – antički lokalitet. AP 24*. Beograd: 110-114

Даутова-Рушевљан, Велика. 1993. Заштитна ископавања римског насеља у Хртковцима 1991 године. *Рад војвођанских музеја 35*. Нови Сад: 53-70

Даутова-Рушевљан, Велика. 1999-2000. *Villa rustica* на локалитету Врањ у Хртковцима. *РМВ 41-42*. Нови Сад: 15-28

Даутова-Рушевљан, Велика. 1999-2000. Систематско заштитна ископавања у Хртковцима. *Гласник САД 15-16*. Београд: 163-168.

Dautova-Ruševljan, Velika. 2004. *Vila rustika u Hrtkovicima, sistematsko zaštitna iskopavanja. Zbornik Matice srpske za klasične studije 6*. Novi Sad: 171-173

Даутова-Рушевљан, Велика. 2005. Систематско-заштитна ископавања виле рустике у Хртковцима 2004. године. *Гласник САД 21*. Београд: 239-249.

Даутова-Рушевљан, Велика. 2008. Систематско-заштитна ископавања на локалитету Врањ у Хртковцима 2005-2006. године. *Гласник САД 24*. Београд: 287-312

Demandt, Alexander. 1989. *Die Spätantike: römische Geschichte von Diocletian bis Justinian, 284-565 n. Chr.* München

Dimitrijević, Danica. 1969. Istraživanje rimskog limesa u istočnom Sremu s posebnim osvrtom na pitanje komunikacija. *OsZ* 12. Osijek: 81-121

Димитријевић, Даница. 1996. Пристаништа Classis Flaviae Pannonicae на Басијанском сектору Дунава. *Зборник Матице српске за историју* 54: 7-38

Dimitrijević, Vesna, Medović, Aleksandar. 2009. Animal and plant finds in a tomb in test-pit 1/05, outside the fortified imperial palace Felix Romuliana. *Starinar* LVII/2007. Beograd: 315-323.

Динчев, Венцислав. 1997. *Римските вили в днешната българска територия.* София

Dragičević, Slavoljub, Karić, Ivan. *Geoprostorne karakteristike opštine Obrenovac.* www.ekofond.org.rs

Дрча, Слободан. 2006. *Медијана.* Ниш

Duncan, Richard. 1990. *Structure and scale in Roman Economy.* Cambridge

Dušanić, Slobodan. 1967. Bassianae and its Territoty. *Arch. Jug.* VIII. Beograd: 67-82

Dušanić, Slobodan. 1990. The legionis and the fiscal estates in Moesia Superior: Some epigraphical notes. *AV* 41. Ljubljana: 585-595

Ђокић, Даница, Јацановић, Драган. 1992. Топографска грађа Стига. *Viminacium* 7. Пожаревац: 61-110

Ђорђевић, Маја. 2007. *Археолошка налазишта римског периода у Војводини.* Београд

Ђukanović, Dragomir. 2000. *Klima valjevskog kraja.* Valjevo

Ферјанчић, Снежана. 2002. *Насељавање легијских ветерана у балканским провинцијама, I-III век н.е.* Балканолошки институт САНУ. Посебна издања 79. Београд

Ферјанчић, Снежана, Јеремић, Гордана, Гојгић, Александра. 2008. *Римски епиграфски споменици Чачка и околине.* Народни музеј Чачка. Чачак

Филиповић, С. Миленко. 1968. Археологија и етнологија. *Лесковачки зборник* 8. Лесковац: 5-8

Gamulin, Miće. 2011. Četiri antičke limitacijske mreže Farskoga polja na otoku Hvaru. *Prostor* 19. Zagreb: 392-403

Гарашанин, Милутин и Драга. 1951. *Археолошка налазишта у Србији*. Београд

Гарашанин, Милутин. 1974. Римска вила у Железнику. *Зборник ФФ XII-1*. Београд: 87-92

Golubović, Snežana, Korać, Miomir. 2008. The Recent Discovery of a Temple Complex at Viminacium. *Bollettino di archeologia on line*. Roma: 33-36

Gračanin, Hrvoje. 2010. Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj Panoniji. *Scrinia Slavonica* 10. Slavonski Brod: 9-69

Грбић, Миодраг. 1956. Централна Србија у римско доба, у: *Археолошки споменици и налазишта у Србији II. Централна Србија*. Ђ. Бошковић (ур.). Београд: 29-36

Група аутора. 1956. *Археолошки споменици и налазишта у Србији. II Централна Србија*. (ур. Ђ. Бошковић). Београд: САН. 39-50

Grull, Tibor. 2014. *Expositio totius mundi et gentium*. A peculiar work on the commerce of Roman Empire from the end of the mid-fourth century – compiled by a Syrian textile dealer.? у: Csabai Zoltán (szerk.): *Studies in Economic and Social History of the Ancient Near East in Memory of Péter Vargyas*. Volume 2. Budapest

Пакovac, Boris. 1997-1998. Limitacija agera rimske Kiše na otoku Pagu, *VAMZ*, 3.s., XXX-XXXI: 69-82

Пакovac, Boris. 2002. Antički geodetski instrument groma, *VAMZ*, 3.S., XXXV: 159-171

Пић, Olivera. 2012. *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V veka*. Докторска дисертација

Јеремић, Гордана, Гојгић, Александра. 2012. *Римске терме у Чачку*. Чачак

Јеж, Жељко. Stručni rad: *Ostaci kasoantičke vile rustike u Babinoj Luci-mogućnosti prezentacije*

Јеж, Жељко. 1992. Резултати ископавања касноантичке грађевине у Бабиној Луци. *Гласник ИАВ 26-27*: 51-71

Јоцић, Мирослава. 1989. Археолошко налазиште у Бојнику. *Лесковачки зборник XXIX*. Лесковац: 289-295

Јовановић, Александар. 1985. Налази из римског периода у ваљевском крају. *Истраживања II*: 58-65

Јовановић, Борислав. 2007. Примери археоастронимије у археологији Централног Балкана. Зборник радова конференције „Развој астрономије код Срба IV, 2006“. Београд: 447-452

Јовановић, Д. Јелена. 2013. Физичке активности становника Ремезијане: Анализе мишићно-скелетних маркера стреса. Зборник Народног музеја у Београду XXI-1. Београд: 237-251

Јовићић, Младен. 2011. *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*. Мастер рад

Јовићић, Младен, Redžić, Saša. 2012. Late Roman Villa on the Site Livade kod Ćuprije - A Contribution to the Study of Villae Rusticae in the Vicinity of Viminacium. *APN* 7/2011. Београд: 369-385

Каламковић, Snežana. 2014. Hrtkovci, lokalitet Vranj, opeka iz kasne antike. *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest Vol. 46*. Zagreb: 147-160

Kanitz, Felix. 1892. *Römische Studien in Serbien*. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-Hist. Klasse XLI. Wien

Катић, Велибор. 1996. Резултати рекогносцирања територије Младеновца. *Гласник САД* 11. Београд: 156-163.

Kent, Roland G. 1920. The Edict of Diocletian Fixing Maximum Prices. *University of Pennsylvania Law Review* 69: 35-47

Костић, Mirjana. 2006. Античка топографија ваљевског краја *Зборник Историјског Архива Ваљево* 40: 5-27

Ковић, Гордана. 2013. Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу. Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама. Београд: 193-200

Лазих, Мирослав. 2006. Римска војничка диплома из Скеле код Обреновца. *Гласник САД* 22. Београд: 321-331

Lewit, Tamara. 2003. "Vanishing villas": what happened to elite rural habitation in the West in the 5th-6th c? *JRA* 16. Portsmouth: 260-274

Ljubinković, M., Popović, Lj. 1964. Ćetenište, Kolubarski Leskovac, antička građevina i groblje iz srednjeg veka. *AP* 6. Београд: 122-124

Марић, Марија. 2015. Веза касноантичких вила рустика са организацијом рударства и металургије на Централном Балкану. Докторска дисертација

Марковић, Јован Ђ. 1970. *Географске области СФРЈ*. Београд

Marković, Nemanja et al. 2014. Palaeopathological study of Cattle and Horse bone remains of the Ancient Roman city of Sirmium (Pannonia / Serbia). *Revue Med. Vet.* 165, 3-4: 77-88

Marzano, Annalisa. 2007. *Roman Villas in Central Italy*. New York

Matijašić, Robert. 2000. Gospodarstvo rimske rustične vile u Istri. *Annales* 10, 2. Koper: 457-470

Medović, Aleksandar. 2008. Gamzigradski ratari – dva koraka napred, jedan korak nazad. *PMB* 50. Нови Сад: 158-160

Medović, Aleksandar. 2010. „Arheoznanje – arheoimanje“ u poseti jednom sremačkom vikusu iz I ili II veka. *PMB* 52. Нови Сад: 101-111

McKay, Alexander. G. 1975. *Houses, Villas, and Palaces in the Roman World*. London

Михаиловић, Татјана. 1997. Нови антички локалитети на Копаонику. *Гласник САД* 13. Београд: 147-158

Миљинковић, Михаило. 2012. Мрежа насеља и њихова структура на северу Илирика у 6. веку. – археолошки подаци. Б. Крсмановић-Љ. Максимовић-Р. Радић (ур.). *Византијски свет на Балкану. Књига II*. Београд: 299-311

Милошевић, Гордана. 2004. Ремезијана: слика једног античког града. *Пешчаник II*. Ниш: 121–133

Milošević, Gordana, Peters, Daniel and Wendling, Holger. 2011. Geophysical Survey at Late Roman Mediana. *Starinar* (n. s.) LXI. Београд: 275–284.

Милошевић, Гордана. 2013. Архитектура резиденцијалног комплекса на Медијани. У: *Константин Велики и Милански едикт 313. Рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Србије*. (ур. Б. Борић-Брешковић). Београд: 118-125

Milošević, Petar. 1963. Ovsište, Šuljam-rimska vila. *AP5*. Београд: 116-118

Милошевић, Петар. 1988. О траси пута *Sirmium-Fossis* и *Sirmium-Bononia*. *Starinar* XXXIX. Београд: 117-123

Mirković, Miroslava. 1960. Rimski put Naissus–Scupi i stanica Ad Fines. *ŽA* 10/1–2. Skopje: 249–257

Mirković, Miroslava. 1968. *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji.* Beograd

Mirković, Miroslava, Dušanić, Slobodan. 1976. Singidunum et le nord-ouest de la province, *Inscriptions de la Mesie Superieure* Vol.I. Beograd

Mirković, Miroslava. 1986. *Inscriptions de la Mesie Superieur, vol. II. Viminacium et Margum,* Beograd

Мирковић, Мирослава. 1994а. Римско освајање и организација римске власти. *Историја Српског народа* I. Београд: 66-76

Мирковић, Мирослава. 1994б. Економско-социјални развој у II-III веку. *Историја српског народа* I. Београд: 77-88

Мирковић, Мирослава. 1994с. Централне балканске области у доба позног Царства. *Историја Српског народа* I. Београд: 89-105

Mirković, Miroslava. 1996. Villas et domaines dans l’Illyricum central. *ЗРВИ XXXV.* Beograd: 57-75

Mirković, Miroslava. 2000. Euphrata et Romano consulibus auf einem neuen Militärdiplom von der unteren Sava, *Zeitschrift für papyrologie und epigraphik*, band 133, Bonn: 286-290

Mirković, Miroslava. 2006. *Sirmium, istorija rimskog grada od I do kraja VI veka,* Sremska Mitrovica

Mócsy, András. 1959. *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen.* Budapest

Mócsy, András. 1974. *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire.* London & Boston: Routledge & Kegan Paul

Mrđić, Nemanja. 2007. Snabdevanje vodom u antici na prostoru Gornje Mezije i jugoistočnog dela Donje Panonije. *Arheologija i prirodne nauke.* Posebna izdanja 4. Beograd

Nikolić Đorđević, Snežana. 2000. Antička keramika Singidunuma. *Singidunum* 2. Beograd: 11-244

Овчаров, Димитур. 1969. Вила рустика до с. Могилец, Търговишко. *Археология* 1: 26-35

Oliva, Pavel. 1962. *Pannonia and the onset of crisis in the Roman Empire*. Praha

Оршић Славетић, Адам. 1936. Прилози за археолошку топографију Моравске бановине, општина Јелашничка, среза Ниша. *Моравски археолошки гласник* 3. Ниш: 39-45

Parazoglu, Fanula. 1969. *Srednjobalkanska plemena u Predrimsko doba*. Sarajevo: Akademija Nauka i Umjetnosti BiH, Djela, knjiga XXX, Centar za Balkanološka ispitivanja, knjiga 1

Percival, John. 1981. *The Roman Villa, An Historical Introduction*. London

Petković, Sofija. 1993. A Jug from Pontes decorated with Solar and Lunar symbols. *Starinar* XLII/1991. Beograd: 97-106

Петковић, Софија. 2010. Римски Гамзиград пре царске палате, у: *Felix Romuliana – Гамзиград*. И. Поповић (ур.). Београд: 33-42

Petković, Sofija. 2011. Prior to the Imperial Palace Felix Romuliana. *Starinar* LXI. Beograd: 171-190

Петровић, Драгослав. 1966. Остаци римске грађевине у Поскурицама. *Старинар* XV-XVI. Београд: 253-256

Петровић, Петар. 1976. *Ниш у античко доба*. Ниш

Петровић, Петар. 1994. *Медијана – резиденција римских царева*. Ниш

Петровић, Петар et al. 1995. *Фрушка Гора у античко доба*, прилози за стару историју и археологију. Нови Сад

Петровић, Петар. 1997. Медијана. Античко насеље са вилама. *Старинар* XLVII/1996. Београд: 295-300

Petrović, Petar, Vasić, Miloje. 1996. The Roman frontier in Upper Moesia: Archaeological investigations in the Iron Gate area – main results, u: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*. P. Petrović (ed.). Belgrade

Петровић, Владимир П. 2007. *Дарданија у римским итинерарима: градови и насеља*. Балканолошки институт САНУ. Београд

Pilipović, Sanja. 2013. Wine and the Vine in Upper Moesia Archaeological and Epigraphic Evidence. *Balkanica* XLIV. Belgrade: 21-34

Поп-Лазих, Стефан, Јовановић, Александар, Мркобрад, Душан. 1992. Нови археолошки налази на јужним обронцима Космаја. *Гласник САД* 8. Београд: 135-143

Pop-Lazić, Stefan. 2009. Late Roman Necropolis Beljnjača in Šid. *Starinar* LVIII/2008. Beograd: 163-173

Popović, Dragan. 1966. Rekognosciranje u Sremu. *AP* 8. Beograd: 186-189

Popović, Dragan. 1967. Rekognosciranje u Sremu. *AP* 9. Beograd: 172-180

Popović, Dragan. 1968. Rekognosciranje u Sremu. *AP* 10. Beograd: 215-224

Popović, Dragan. 1970. Rekognosciranje u Sremu. *AP* 12. Beograd: 194-201

Popović, Dragan. 1980. Glavna antička komunikacija u Sremu u svetlu arheoloških istraživnja, *Materijali* XVII, Beograd: 101-107

Поповић, Драган. 1995. Археолошки споменици у југоисточном Срему. *Зборник Музеја Срема* 1. Сремска Митровица: 9-25

Поповић, Драган. 1997. Археолошко наслеђе на тлу Руме и шире околоне. *Зборник Завичајни музеј Рума* I. Рума: 7-24

Поповић, Ивана. 1988. *Античко оруђе од гвожђа у Србији.* Београд

Поповић, Ивана, Борић-Брешковић, Бојана. 1994. *Остава из Беле Реке.* Београд

Поповић, Марко, Иванишевић, Вујадин. 1988. Град Браничево у средњем веку. *Старинар* XXXIX. Београд: 125-179

Поповић, Павле. 1995. Нумизматички налази из периода римске доминације. *Археолошка истраживања дуж ауто-пута кроз Срем.* Нови Сад: 219-232

Поповић, Владислав. 2003. Дезинтеграција и рурализација града у источном Илирику од 5. до 7. века н.е. *Sirmium, град царева и мученика: сабрани радови о археологији и историји Сирмијума.* Сремска Митровица: 239–258

Радојчић, Ненад. 2011. Археолошки локалитети на подручју општине Аранђеловац. *Шумадијски записи IV-V.* Аранђеловац: 31-40

Рашковић, Душан. 1997. Рекогносцирање античких локалитета и комуникација на подручју Мојсињских и Послонских планина. *Гласник САД* 14. Београд: 171-195

Рашковић, Душан, Ђокић, Небојша. 1997. Резултати рекогносцирања античких налазишта и комуникација на подручју јужног Темнића. *Гласник САД* 13. Београд: 135-146

Рашковић, Душан. 2003. Античко оруђе од гвожђа у збирци Народног музеја Крушевац. *Крушевачки зборник* 9/10. Крушевац: 81-100

Rašković, Dušan. 2003a. Stanje istraženosti antičkih nalazišta Rasinskog okruga – Tragom rekognosciranja Dragoslava Sreјovića i Nikole Tasića 1954. godine. у: Rad Dragoslava Sreјovića na istraživanju antičke arheologije. 31. Oktobar – 2. Novembar 2002, Memorijal Dragoslava Sreјovića - Zbornik radova 2. Kragujevac: 31-55

Рашковић, Душан. 2009. Археолошки споменици и налазишта на подручју општине Варварин. *Крушевачки зборник* 13. Крушевац: 9-52

Reutti, Fridolin. 1994. Typologie der Grundrisse römischer Villen. Balácai Közlemények III. Veszprém: 200-205

Redžić, Saša, Raičković, Angelina, Miletić, Vladimir. 2006. Arheološka istraživanja lokaliteta Stig na osnovu georadarskih ispitivanja, *APN* 1, Beograd: 47-56

Redžić, Saša, Jovičić, Mladen, Danković, Ilija. 2014. Dve novoistražene vile rustike sa Viminacijuma – istraživanja na lokalitetima Nad Klepečkom i Rit u toku 2011/2012. у: Arheologija u Srbiji, projekti Arheološkog instituta u 2012. godini. Beograd: 66-70

Ропкић Ђорђевић, Антонија. 2013. Касноантичка *villa rustica* на локалитету Црквине–Баре у Скобаљу. *Колубара* 6. Београд: 85-95

Ружић, Мира, Брмболић, Марин, Манојловић-Николић, Весна. 2005. Кржинце - Свети Тројица (касноантичка вила). *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*. Београд: 203-225

Ружић, А. Мира, Сладић, Б. Миодраг. 2013. Касноантичка гробница у Бандолу, Бела Паланка (Remesiana). Зборник Народног музеја у Београду XXI-1. Београд: 225-235

Sanader, Mirjana. 1995. Vilicus – prilog poznavanju djelatnosti upravitelja imanja i državnog namještenika. *ОА* 19. Zagreb: 97-109

Симић, Зоран. 1982. Локалитет Катића њиве, село Соколова, Лазаревац – римско насеље, (вила?). *АР23*. Београд: 88-90

Симић, Зоран. 1982. Локалитет Баташина, насеље Степојевац, римска вила. *АР 23*. Београд: 90-93

Smith, John. T. 1997. *Roman villas, a study in social structure*. London

Спасић, Драгана. 1995. Археолошка истраживања локалитета Црквине. *Колубара 2*. Београд: 53-65

Спасић-Ђурић, Драгана. 2002. *Виминацијум главни град римске провинције Горње Мезије*, Пожаревац

Спасић-Ђурић, Драгана, Јацановић, Драган. 2007. Траса пута Виминацијум-Ледерата, резултати микрорекогносцирања у 2003-2004 години. *Viminacium 15*. Пожаревац: 123-165

Срејовић, Драгослав. 1983. Царски дворцац, у: *Гамзиград, касноантички царски дворцац*, каталог изложбе. Галерија САНУ 45. Београд, 24-95

Срејовић, Драгослав, Цермановић-Кузмановић, Александрина. 1987. *Речник грчке и римске митологије*. Београд

Стаменковић, Соња. 2009. Трагови античке привреде на простору Лесковачке котлине. *Лесковачки зборник XLIX*. Лесковац: 219-238

Stamenković, Sonja. 2013. *Rimsko nasleđe u Leskovačkoj kotlini*. Београд

Шабац у прошлости I. Васа Чубриловић и други аутори, (ур.) С. Филиповић, Шабац 1970

Шпехар, Олга. 2012. Настанак хришћанске сакралне топографије урбаних простора централног Балкана: од Миланског Едикта до 7 века. Докторска дисертација

Шпехар, Перица. 2007. *Оруђе од метала са Београдске тврђаве*. Београд

Špehar, Perica. 2010. *Materijalna kultura iz ranovizantijskih utvrđenja u Đerdapu*. Београд

Terrenato, Nicola. 2001. The Auditorium site in Rome and the origins of the villa. *JRA 14*, 5-32

Thomas, Edith. 1964. *Römische Villen in Pannonien, Beiträge zur Pannonischen Siedlungsgeschichte.* Budapest

Thomas, Edith. 1980. Villa Settlements, in: A. Lengyel, G.T. B. Radan (eds.), *The Archaeology of Roman Pannonia.* Budapest: 275-321

Tilburg, Cornelis. 2007. *Traffic and Congestion in the Roman Empire.* London - New York

Томовић, Миодраг, Фидановски, Слободан. 2005. Локалитети угрожени изградњом аутопута Е 75 на деоници Ниш - БЈР Македонија. *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004).* Београд: 11-48

Фидановски, Слободан, Цвјетићанин, Татјана. 2005. Римска вила и некропола на локалитету Каменигица-Моравиште у Малој Копашници. *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004).* Београд: 49-121

Томовић, Миодраг, Брмболић, Марин. 2005. Самољица - Црквиште (средњовековно и касноантичко налазиште. *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004),* Београд: 228-233

Томовић, Миодраг, Александар Булатовић, Александар Капуран. 2005. Самољица - Црквиште (сектор II). *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004).* Београд: 255-280

Томовић, Миодраг, Александар Булатовић, Александар Капуран. 2005а. Жујинце - Аутопут. *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004).* Београд: 293-307

Томовић, Миодраг, Александар Булатовић, Александар Капуран. 2005б. Жујинце - Црквиште (терме). *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004).* Београд: 317-353

Томовић, Миодраг, Ружић, Мира. 2005. Жујинце - Црквиште. *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004).* Београд: 311-314

Трбуховић, Војислав, Васиљевић, Миливоје. 1977. Археолошка налазишта и споменици у сливу реке Добраве, *Старинар XXVII,* Београд: 153-166

Трбуховић, В. 1998. Колубара у улози споредног пута кроз праисторију, антички период и средњи век. *Колубара 3.* Београд: 19-26

Trumm Jurgен. 2002. Die römerzeitliche Besiedlung am östlichen Hochrhein. *Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg 63.* Stuttgart

Turković, Tin, Zeman, Maja. 2011. Prilog poznavanju kasnoantičkih vila s područja provincije Dalmacije - slučaj vile u Strupniću kraj Livna. *Ars adriatica* 1/2011. Zadar: 9-26

Vasić, Miloje. 1967. *Rimska vila rustika na teritoriji Jugoslavije.* (magistarski rad). Nепубликовано

Vasić, Miloje. 1970. Römische Villen von Typus der Villa rustica aus Jugoslawischen Boden. *Arch. Jug.* XI. Beograd: 45-81

Васић, Милоје. 1985. Мачва и Подриње у римско доба. *Гласник САД* 2: 124-141

Васић, Милоје. 1993. Касноантичка налазишта у Чачку и околини. у: *Богородица градачка у историји српског народа*, научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, (новембар 1992). Чачак: 9-17

Vasić, Miloje, Milošević, Gordana. 2000. *Mansion Idimum, rimska poštanska putna stanica kod Medveđe.* Beograd

Vasić, Miloje. 2005. *Ostava Denara i Antoninijana iz Donjeg Crniljeva.* Posebna izdanja 2. Narodni Muzej Šabac

Васић, Милоје. 2013. Градови и царске виле у римским провинцијама на територији данашње Србије. У: *Константин Велики и Милански едикт 313. Рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Србије.* (ур. Б. Борић-Брешковић). Београд: 76-101

Васиљевић, Миливоје. 1967. Топографија археолошких налазишта и споменика Подриња. *Годишњак Историјског архива V.* Шабац: 131-156

Vasiljević, Milivoje. 1972. Rekognosciranje Podrinje. *AP* 14. Beograd: 168-189

Vasiljević, Milivoje. 1973. Rekognosciranje u Podrinju – Područje opštine Sremska Mitrovica. *AP* 15. Beograd: 133-160

Vasiljević, Milivoje. 1980. Arheološka rekognosciranja u Podrinju. *AP* 21. Beograd: 205-228

Величковић, Миливоје. 1959. Врела у Лисовићу, римско насеље. *Старинар IX-X/1958-1959.* Београд: 377-378

Војвода, Мирјана, Петровић, Славољуб. 2011. Новац битинијске ковнице Никеје из Бановог Поља у Мачви. *Нумизматичар* 29. Београд: 283-307

Vujović, Miroslav. 1997. Prilog proučavanju antičkog zidnog slikarstva i štuko dekoracije na tlu Singidunuma. *Singidunum* 1. Beograd: 169-179

Vujović, Miroslav. 2012. New Contributions on the Late Roman Helmets from Irone Gate. *BBM* 39. Beograd: 29-43.

Vuković, Sonja. 2010. Ostaci životinja sa jugozapadnog dela lokacije Pirivoj (Viminacijum). *APN* 5/2009. Beograd: 57-82

Вуковић, Соња. 2013. Скелет камиле из амфитеатра у Виминацијуму. *Старинар* LXIII. Beograd: 251-267

Вулић, Никола. 1909. Антички споменици наше наше земље, *Споменик САН* XLVII. Beograd: n°62

Вулић, Никола. 1941-48. Антички споменици наше наше земље, *Споменик САН* ХСVIII. Beograd: n° 335.

Wightman, M. Elaine. 1975. The pattern of rural settlement in Roman Gaul. *Aufstieg und Niedergang der romischen Welt*, vol. II. 4. Berlin: 584-657

Wilkes, J. J. 1969. *Dalmatia*. London

Zotović, Ljubica. 1980. Nekropola seobe naroda sa uže gradske teritorije Viminacija. *Starinar* XXXI. Beograd: 95-128

Živanović, Jelena. 2013. *Proizvodnja, uvoz i distribucija žitarica u rimskom periodu na tlu provincije Gornje Mezije*. Докторска дисертација

Живановић, Зоран. 2009. Публиковани археолошки локалитети општине Коцељева. *Museum* 10. Шабац: 33-54

Живановић, Зоран. 2010. *Трагови прошлости* I. Коцељева

Живановић, Зоран. 2011. *Систематизација археолошких локалитета општине Коцељева*. Хабилитациони рад. Beograd

СПИСАК ИЛУСТРАТИВНИХ ПРИЛОГА:

КАРТЕ:

Карта 1. Геоморфолошка карта Србије

Преузето са: <http://www.priboj.rs/sr/servis-gradjana-lat/urbanizam>, приступљено 02.03.2016.

Карта 2. Педолошка карта Србије

Према: J. Živanović, Jelena, *Proizvodnja, uvoz i distribucija žitarica u rimskom periodu na tlu provincije Gornje Mezije*, 2013, Karta 8

Карта 3. Хидролошка карта Србије

Преузето са:

https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%B0_%D1%83_%D0%A1%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B8#/media/File:Serbia_drainage_basins_detailed.png, приступљено 02.03.2016.

Карта 4. Римске провинције на територији Србије у периоду касне антике.

Према: М. Мирковић, *Историја српског народа I*, 1994, 93

Карта 5. Рељеф Србије

Преузето са: [https://encrypted-](https://encrypted-tbn2.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSdjBquuszWpywDCXWqh_yEwI5MegagWyTHfEszMYI5GRhsHC2qVQ)

[tbn2.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSdjBquuszWpywDCXWqh_yEwI5MegagWyTHfEszMYI5GRhsHC2qVQ](https://encrypted-tbn2.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSdjBquuszWpywDCXWqh_yEwI5MegagWyTHfEszMYI5GRhsHC2qVQ), приступљено 02.03.2016.

Карта 6. Распрострањеност пољопривредног земљишта у Републици Србији

Преузето са: http://www.urbanizam.co.rs/slike/prostplan/01%20polj_zemlj.jpg, приступљено 02.03.2016.

Карта 7. Покривеност шумама Републике Србије

Преузето са:

http://www.urbanizam.co.rs/slike/prostplan/02%20razmestaj_suma.jpg, приступљено 02.03.2016.

Карта 8. Топографија вила рустика

ПЛАНОВИ:

План 1. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица. Основа базиликалне грађевине у комплексу виле рустике, Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе

План 2. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица, Основа грађевине на локалитету 24, Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе (АСАД обрада А. Ропкић)

План 3. Локалитет Кудош, Шашинци, Основа житнице и куле, Према: О. Илић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V veka*, Beograd 2012, 239, сл.6, Докторска дисертација

План 4. Локалитет Врањ, Хртковци, Основа грађевина у оквиру комплекса виле рустике, Документација Музеја Војводине

План 5. Марин До, Беочин. Ситуациони план - викус и вила рустика, Према: О. Брукнер, *Vicus и villa rustica у пограничној зони панонског лимеса између Cusum-а и Bononia-е*, ГЗПСКВ VI-VII, Нови Сад, 1976,

План 6. Марин До, Беочин. Основа грађевине 1, Према: О. Илић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V veka*, Beograd 2012, 237, сл.4, Докторска дисертација

План 7. Марин До, Беочин. Основа грађевине 2, Према: О. О. Брукнер, *Vicus и villa rustica у пограничној зони панонског лимеса између Cusum-а и Bononia-е*, ГЗПСКВ VI-VII, Нови Сад, 1976, 26, план 8

План 8. Локалитет Авлије, Клењ, Основа грађевине и реконструкција, Документација Народног музеја у Шапцу

План 9. Локалитет Црквине, Бабина Лука, Основа виле рустике, Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево

План 10. Локалитет Црквине, Бабина Лука, Основа виле рустике, Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево

План 11. Локалитет Анине, Ћелије, Ситуациони план II - вила рустика, Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево

План 12. Локалитет Анине, Ћелије, Комплекс 1, Основа грађевине 1 и реконструкција, Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево

План 13. Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ, Основа виле рустике, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе

План 14. Вишесава код Бајине Баште, Основа грађевине у комплексу виле рустике, Према: О. Илић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V века*, Београд 2012, 237, сл.4, Докторска дисертација

План 15. Нумере у Поскурицама, Основа грађевине у комплексу виле рустике, Према: О. Илић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V века*, Београд 2012, 241, сл.10, Докторска дисертација

План 16. Дубље. Горња Горевница, Основа грађевине у комплексу виле рустике, Према: М. Васић, *Касноантичка налазишта у Чачку и околини. у: Богородица градачка у историји српског народа*, научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, 1993, план 4

План 17. Питомине у Пројевору, Основа житнице у оквиру виле рустике, Према: О. Илић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V века*, Београд 2012, 247, сл.21, Докторска дисертација

План 18. Добренац, Рвати, Део истражене основе грађевине у оквиру виле рустике, Према: М. Марић, *Веза касноантичких вила рустика са организацијом рударства и металургије на Централном Балкану*, 2015, 102, сл. 4, Докторска дисертација

План. 19. Врела, Лисовић, Основа терми у оквиру комплекса виле рустике, Према: М. Величковић, *Врела у Лисовићу, римско насеље*, *Старинар IX-X/1958-1959*, Београд, 1959, 377, сл. 1

План 20. Бурдељ, Виминацијум, Костолац, Ситуациони план локалитета, Основа грађевине 1, Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 31, sl.11, мастер рад

План 21. Ливаде код Ћуприје, Виминацијум, Костолац, Ситуациони план локалитета, Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 33, sl.13, мастер рад

План 22. Ливаде код Ћуприје, Виминацијум, Костолац, Основа грађевине у оквиру комплекса виле рустике, Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 35, sl.14, мастер рад

План 23. На Камењу, Виминацијум, Костолац, Ситуациони план локалитета, Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 40, sl.16, мастер рад

План 24. На Камењу, Виминацијум, Костолац, Основа грађевине, Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 42, sl.18, мастер рад

План 25. Рудине, Виминацијум, Костолац, Ситуациони план локалитета I, Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 60, sl.26, мастер рад

План 26. Рудине, Виминацијум, Костолац, Ситуациони план локалитета II, средњи век и касноантички период, Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 62, sl.27, мастер рад

План 27. Стиг, Виминацијум, Костолац, Основа грађевине, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд

План 28. Кривељ код Бора, Основа грађевине у комплексу виле рустике, Према: О. Плић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V veka*, Београд 2012, 244, сл.14, Докторска дисертација

План 29. Медијана, Ситуациони план насеља, Према: С. Дрча, Медијана, 2006, прилог

План 30. . Медијана, Вила Е, Основа виле рустике, Према: П.Петровић, Медијана, Античко насеље са вилама, *Старинар XLVII/1996*, Београд, 1997, 296, сл.1

План 31. Медијана, Вила Г, Основа виле рустике, Према: П.Петровић, Медијана, Античко насеље са вилама, *Старинар XLVII/1996*, Београд, 1997, 297, сл.3

План 32. . Каменигица-Моравиште, Мала Копашница, Ситуациони план , Према: С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, Римска вила и некропола на локалитету Каменигица-Моравиште у Малој Копашници, *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*, Београд, 2005, 56, Ситуациони план

План 33. Света Тројица, Кржинце, Основа грађевине 1 у оквиру комплекса виле рустике, Према: М. Ружић, М Брмболић, В. Манојловић-Николић, Кржинце, Света Тројица (касноантичка вила), *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*, Београд, 2005, 207, Скица 1

План 34. Баре, Јелашница, Ситуациони план, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд

План 35. Директорово, Бојник, Истражени зидови, Према: М. Јоцић, Археолошко налазиште у Бојнику. *Лесковачки зборник XXIX*, Лесковац, 1989, 290

План 36. Црквиште, Самољица, Ситуациони план сектора I и II, Према: Томовић, Брмболић, Самољица – Црквиште (средњовековно и касноантичко налазиште), *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*, Београд, 2005, 231, план 1

План 37. Црквиште, Жујинце, Основа касноантичке грађевине, Према: Брмболић, Ружић, Митровић, Жујинце – Црквиште (касноантичка грађевина), *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*, Београд, 2005, 358, скица 1

СЛИКЕ:

Слика 1. Грома из Помпеја (реконструкција F. Rakob/M. Della Corte)
Према: В. Паковас, *Antički geodetski instrument groma, VAMZ, 3.S., 2002, 161, Slika 2*

Слика 2. Римска војничка диплома из Скеле код Обреновца (фото В. Поповић)
Према: Л. Мирослав. Римска војничка диплома из Скеле код Обреновца, *Гласник САД 22, 2006, Табла I*

Слика 3. Представа виле рустике на мозаику из Табарке, Тунис
Према: J. Percival, *The Roman Villa, An Historical Introduction, 1981, 22, Sl.2*
Color photo преузет са: <https://www.pinterest.com/pin/176414510375673864/>,
приступљено 02.03.2016.

Слика 4. Приказ виле рустике у долини реке Мозел, Трир, Немачка
Према: J. Percival, *The Roman Villa, An Historical Introduction, 1981, 23, Sl.3*
Color photo преузет са: <http://www.historyguru.com.au/Blog/January-2014/Roman-Villas-in-Southern-Germany>,
приступљено 02.03.12016.

Слика 5. Античка Србија на Појтингеровој карти
Преузето са: <http://www.tabula-peutingeriana.de/>,
приступљено 02.03.12016.

Слика 6. Вотивна ара из Сингидунума
Према: М. Mirković, S. Dušanić, *Singidunum et le nord-ouest de la province, Inscriptions de la Mesie Superieure Vol.I, 1976, no 16, p. 52-53*

Слика 7. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица. Део апсиде и просторија 3 и 4 у западном делу базиликалне грађевине, Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе

Слика 8. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица. Источни зид и доградња уз источни зид апсиде базиликалне грађевине, Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе

Слика 9. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица, Просторија 3, улаз у грађевину на локалитету 24, Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе

Слика 10. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица, Остаци пода просторија 1 и 2 грађевине на локалитету 24, Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе

Слика 11. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица, Остаци подног мозаика *in situ*, просторија 1 грађевине на локалитету 24, Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе

Слика 12. Локалитет Митровачке Ливаде, Сремска Митровица, Остаци *speculae*, Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе

Слика 13. Локалитет Врањ, Хртковци, Просторије 12-15 у западном делу грађевине 1, Документација Музеја Војводине

Слика 14. Локалитет Авлије, Клењ, Просторија са апсидом, Документација Народног музеја у Шапцу

Слика 15. Локалитет Авлије, Клењ, Канал у средишњем делу грађевине, Документација Народног музеја у Шапцу

Слика 16. Локалитет Црквине, Бабина Лука, Просторија 1, Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево

Слика 17. Локалитет Анине, Ћелије, Положај виле гледано из долине реке Љиг, Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево

Слика 18. Локалитет Анине, Ћелије, Комплекс 1, Грађевина 1, Просторија 1, Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево

Слика 19. Локалитет Анине, Ћелије, Комплекс 1, Грађевина 1, Просторије 2, 3, Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево

Слика 20. Локалитет Анине, Ћелије, Комплекс 1, Грађевина 1, Просторија 2, Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево

Слика 21. Локалитет Анине, Ћелије, Комплекс 1, Грађевина 1, Просторије 5, 6, Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево

Слика 22. Локалитет Анине, Телије, Комплекс 1, Грађевина 1, Просторија 1, Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево

Слика 23. Локалитет Анине, Телије, Комплекс 1, Грађевина 2, Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево

Слика 24. Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ, Просторија 1, Према: А.Ропкић Ђорђевић, Касноантичка *villa rustica* на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу, *Колубара* 6, 2013, 88, сл. 2

Слика 25. Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ, Просторија 6, Према: А.Ропкић Ђорђевић, Касноантичка *villa rustica* на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу, *Колубара* 6, 2013, 89, сл. 3

Слика 26. Према: А.Ропкић Ђорђевић, Касноантичка *villa rustica* на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу, *Колубара* 6, 2013, 89, сл. 4

Слика 27. Добринац, Рвати, Просторије 1, 2, 3, Према: В. Богосављевић-Петровић, Г. Тошић, Истраживање локалитета *Добринац* у Рватима. *Новопазарски зборник* 25, Нови Пазар, 2003, 385, сл. 1

Слика 28. Добринац, Рвати, Просторија 4, Према: В. Богосављевић-Петровић, Г. Тошић, Истраживање локалитета *Добринац* у Рватима. *Новопазарски зборник* 25, Нови Пазар, 2003, 385, сл. 2

Слика 29. На Камењу, Виминацијум, Костолац, Основа грађевине, Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 41, sl.17, мастер рад

Слика 30. Стиг, Виминацијум, Костолац, Основа грађевине, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд

Слика 31. Стиг, Виминацијум, Костолац, Укоп у просторији 2, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд

Слика 32. Стиг, Виминацијум, Костолац, Слој кровног шута, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд

Слика 33. . Каменигица-Моравиште, Мала Копашница, Основа грађевина 1 и 2 у оквиру комплекса виле рустике , Према: С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, Римска вила и некропола на локалитету Каменигица-Моравиште у Малој Копашници, *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*, Београд, 2005, 64, Слика 5

Слика 34. Каменигица-Моравиште, Мала Копашница, Изглед излазног канала од тегула, Према: С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, Римска вила и некропола на локалитету Каменигица-Моравиште у Малој Копашници, *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*, Београд, 2005, 69, Слика 7

Слика 35. Гладно Поље, Моклиште, основа дела грађевине у оквиру комплекса виле рустике, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе

Слика 36. Гладно Поље, Моклиште, основа дела грађевине у оквиру комплекса виле рустике, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе

Слика 37. Баре, Јелашница, Остаци зида, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд

Слика 38. Баре, Јелашница, Основа грађевине, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд

Слика 39. Код Хумке, Виминацијум, Костолац, Остаци зидова, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе

Слика 40. Код Хумке, Виминацијум, Костолац, Остаци зидова, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе

Слика 41. Код Хумке, Виминацијум, Костолац, остаци површине са црвенком, Документација Републичког завода за заштиту споменика културе

ГРАФИКОНИ:

Графикон 1 – Виле рустике са елементима луксуза

Графикон 2 – Технике градње вила рустика

Графикон 3 – Хронологија касноантичких вила рустика

ТАБЕЛЕ:

Табела 1 – Типолошка подела вила рустика

Табела 2 – Типолошка подела вила рустика на основу архитектонског решења

ТАБЛЕ:

Т. I.

1. Секира-чекић, Ливаде код Туприје, Виминацијум
Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, Т. I.2.
2. Секира-чекић, Просторија 3, На Камењу, Виминацијум
Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, Т. II.3
3. Секира, Златара, Рума
Према: О. Брукнер, Римска насеља и виле рустике, у: *Археолошка истраживања дуж ауто пута кор Срем*, 1995, Т. VI.6
4. Мотика, Ливаде, вила са маузолејом, Сремска Митровица
Техничка документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе Нови Сад
5. Брадва, остава, Бровић
Према: Д. Бојовић, Остава римског пољопривредног алата из села Бровић код Обреновца, *Годишњак града Београда XXV*, 1978, сл.2, 23
6. Будак, Марин До, Беочин (*villa rustica* између *Cusum-a* и *Вононија-е*)
Према: О. Брукнер, *Vicus* и *villa rustica* у пограничној зони панонског лимеса између *Cusum-a* и *Вононија-е*. *ГЗПСКВ VI-VII*, 1976, 42, Т. XVI.21
7. Алатка, Ливаде, вила са маузолејом, Сремска Митровица
Према: О. Брукнер, Римска насеља и виле рустике, у: *Археолошка истраживања дуж ауто-пута кор Срем*, 1995, 150, Т. XIV.154
8. Длето, Ливаде, вила са маузолејом, Сремска Митровица
Према: О. Брукнер, Римска насеља и виле рустике, у: *Археолошка истраживања дуж ауто-пута кор Срем*, 1995, 150, Т. XIV.155
9. Длето, Нумере, Поскурице, Према: Д. Петровић, Остаци римске грађевине у Поскурицама, *Старинар XV-XVI*, 1966, 255, сл.8
10. Сврдло, Марин До, Беочин (*villa rustica* између *Cusum-a* и *Вононија-е*)
Према: И. Поповић, *Античко оруђе од гвожђа у Србији*, Београд 1988, 297, Т. XXIII.4

Т. II

1. Ашов, Нумере, Поскурице
Према: Д. Петровић, Остаци римске грађевине у Поскурицама, *Старинар XV-XVI*, 1966, 253, сл. 1
2. Мотика, Нумере, Поскурице
Према: Д. Петровић, Остаци римске грађевине у Поскурицама, *Старинар XV-XVI*, 1966, 254, сл. 3
3. Крамп, Нумере, Поскурице
Према: Д. Петровић, Остаци римске грађевине у Поскурицама, *Старинар XV-XVI*, 1966, 254, сл. 4
4. Грделница, остава, Бровић
Према: И. Поповић, *Античко оруђе од гвожђа у Србији*, Београд 1988, 297, Т. XIX.6

5. Цртало, остава, Бровић
Према: О. Пић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V века*, 2012, Т.ІІІ.7
6. Раоник, Инђија
Према: И. Поповић, *Античко оруђе од гвожђа у Србији*, Београд 1988, 299, Т.ХLVІІІ.1
7. Косир са проширењем изнад сечива, остава Бровић
Према: Д. Бојовић, *Остава римског пољопривредног алата из села Бровић код Обреновца, Годишњак града Београда ХХV*, 1978, сл.4. 61
8. Срп, Каменигица-Моравиште, Мала Копашница
Према: С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, *Римска вила и некропола на локалитету Каменигица-Моравиште у Малој Копашници, Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*, 2005, 120, Т.ХІІІ.9
9. Коса, остава Бровић
Према: Д. Бојовић, *Остава римског пољопривредног алата из села Бровић код Обреновца, Годишњак града Београда ХХV*, 1978, сл.4. 62

Т.ІІІ

1. Рало
Према: О. Пић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V века*, 2012, Т.ІІ.2а
2. Плуг са точковима
Према: О. Пић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V века*, 2012, Т.ІІ.2б

Т.ІV

1. Ковачка клешта, Нумере, Поскурице
Према: Д. Петровић, *Остаци римске грађевине у Поскурицама, Старинар ХV-ХVІ*, 1966, 254, сл.2
2. Чекић, Марин До, Беочин (*villa rustica* између *Cusum-a* и *Voноnіa-e*)
Према: О. Брукнер, *Vicus и villa rustica у пограничној зони панонског лимеса између Cusum-a и Voноnіa-e. ГЗПСКВ VI-VII*, 1976, 41,Т.ХVІ.20
3. Турпија, Марин До, Беочин (*villa rustica* између *Cusum-a* и *Voноnіa-e*)
Према: О. Брукнер, *Vicus и villa rustica у пограничној зони панонског лимеса између Cusum-a и Voноnіa-e. ГЗПСКВ VI-VII*, 1976, 42,Т.ХVІ.18
4. Маказе, Авлије, Клењ
Према: Г. Ковић, *Резултати археолошког истраживања виле рустике у Клењу, Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним територијама*, 2013, 194, сл. 2
5. Нож за сечење коже, Света Тројица, Кржинце
Према: М. Ружић, М. Брмболић, Марин, В. Манојловић-Николић, *Кржинце - Свети Тројица (касноантичка вила), Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*. 2005, 224, Т.ІІ.9

6. Чешагија, Власеница

Према: И. Поповић, *Античко оруђе од гвожђа у Србији*, 1988, 299, Т.ХЛIII.6

Т.V

1. Двозуба мотика, мозаик, царска палата Константинопољ

Према: О. Пић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V века*, 2012, Т.I.1

2. Подножје пресе за муљање грожђа, Медијана

Према: П. Петровић, *Ниш у античко доба*, 1976, 126, сл.50

3. Подножје пресе за муљање грожђа, Врбовац

Према: П. Петровић, *Ниш у античко доба*, 1976, 126, сл.51

4. Камени жрвањ, секундарна употреба, На Камењу, Виминацијум

Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, Т.III.3

5. Камени брус, Ливаде код Ђуприје, Виминацијум,

Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, Т.I.6

Т.VI

1. Техника зидања *Opus spicatum*

2. Техника зидања *Opus isidomum*

3. Техника зидања *Opus mixtum*

4. Техника зидања *Opus spicatum*

5. Техника зидања *Opus lateritium*

6. Техника зидања у сухозиду

7. Бондрук

8. Тегула мамата, Марин До, Беочин (*villa rustica* између *Cusum-a* и *Bononia-e*)

Према: О. Брукнер, *Vicus* и *villa rustica* у пограничној зони панонског лимеса између *Cusum-a* и *Bononia-e*. *ГЗПСКВ VI-VII*, 1976, 42, Т.ХVIII.1

9. Кровна тегула са ојачаним ребрима по дужини, Марин До, Беочин (*villa rustica* између *Cusum-a* и *Bononia-e*)

Према: О. Брукнер, *Vicus* и *villa rustica* у пограничној зони панонског лимеса између *Cusum-a* и *Bononia-e*. *ГЗПСКВ VI-VII*, 1976, 42, Т. ХVIII.9

10. Керамичка цев *Tubulus*

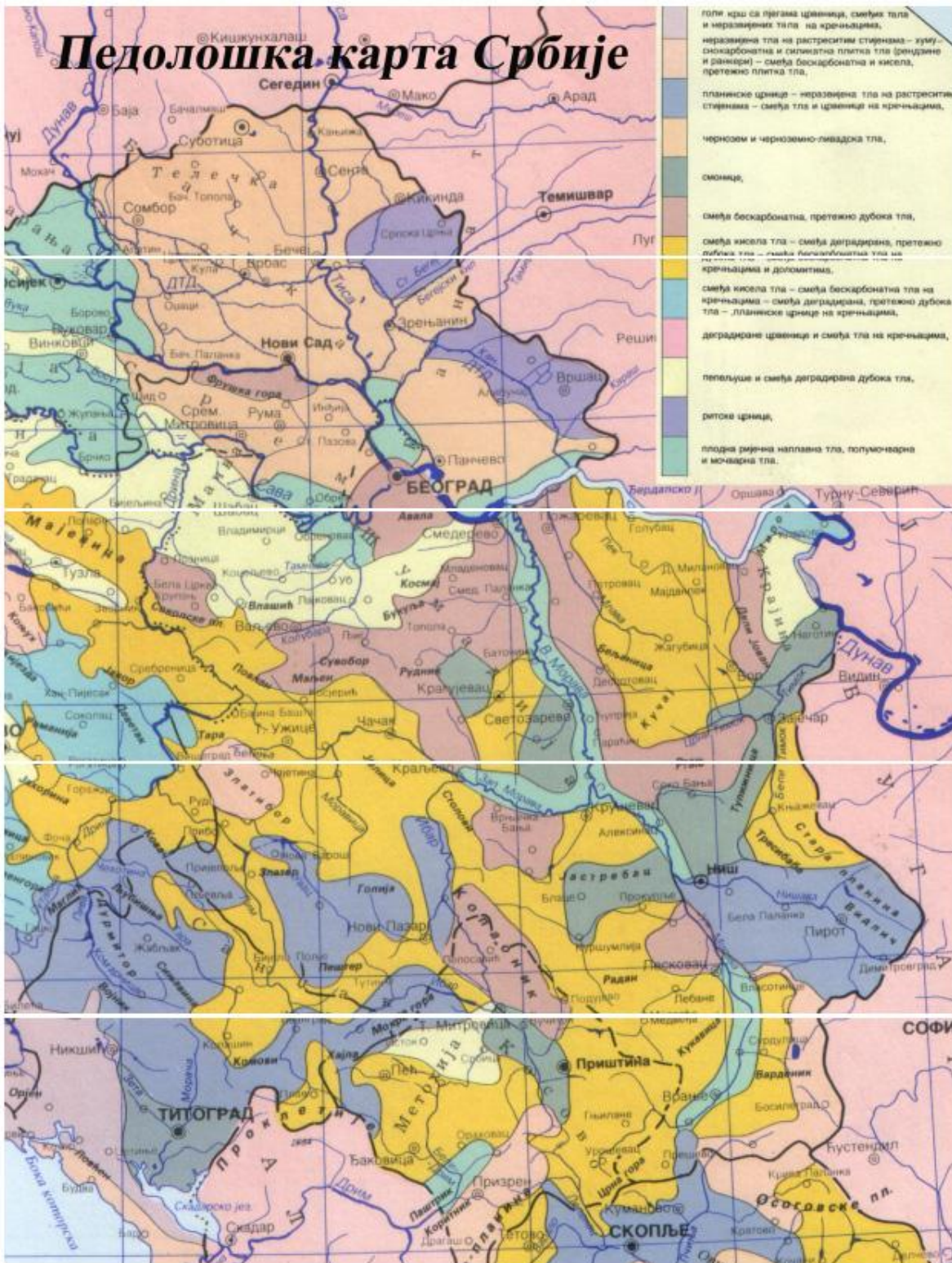
11. Имбрицес, Марин До, Беочин (*villa rustica* између *Cusum-a* и *Bononia-e*)

Према: О. Брукнер, *Vicus* и *villa rustica* у пограничној зони панонског лимеса између *Cusum-a* и *Bononia-e*. *ГЗПСКВ VI-VII*, 1976, 42, Т. ХVIII.4

ИЛУСТРАТИВНИ ПРИЛОЗИ

Карта 2. Педолошка карта Србије

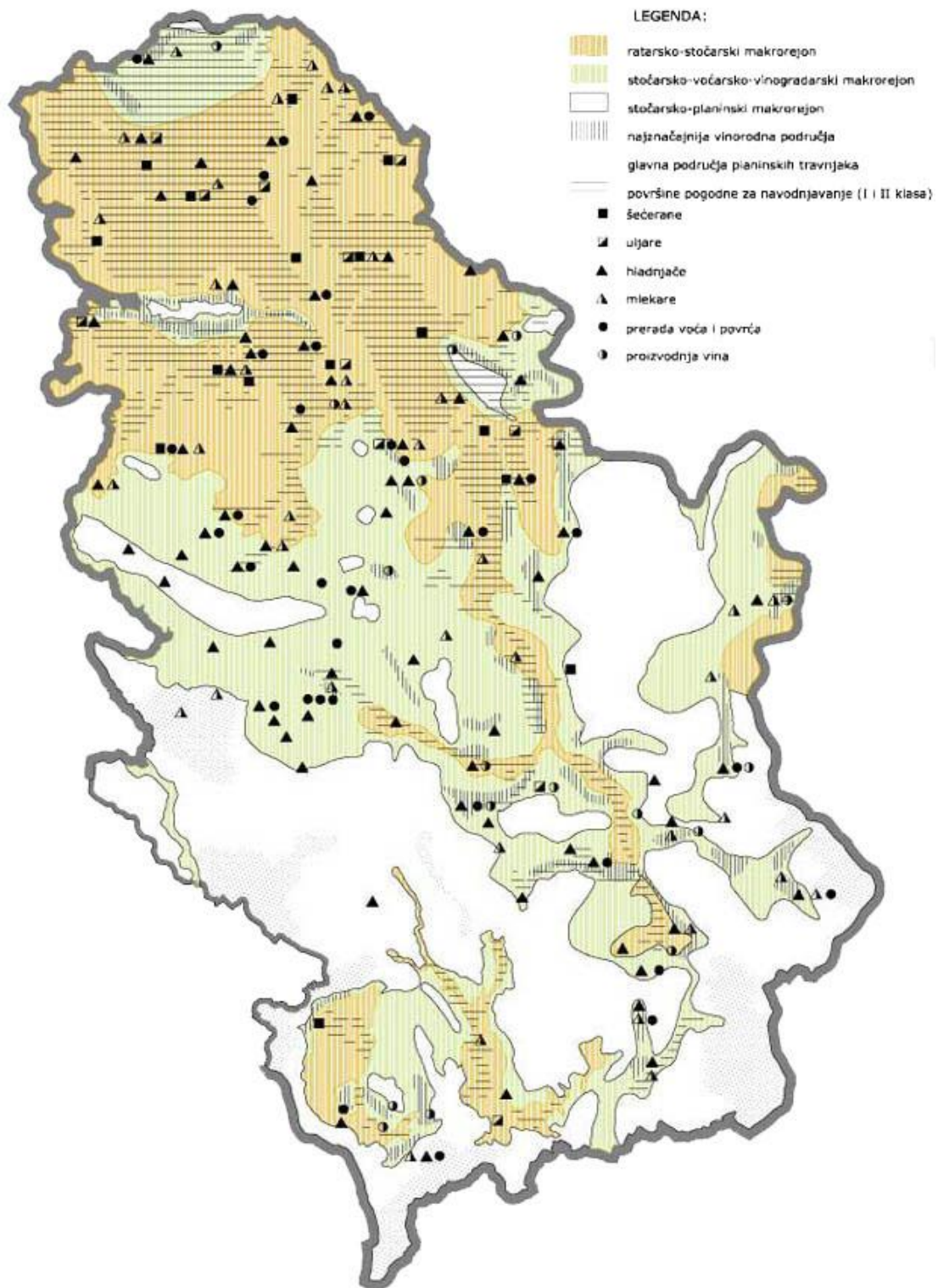
Карта 3. Хидролошка карта Србије

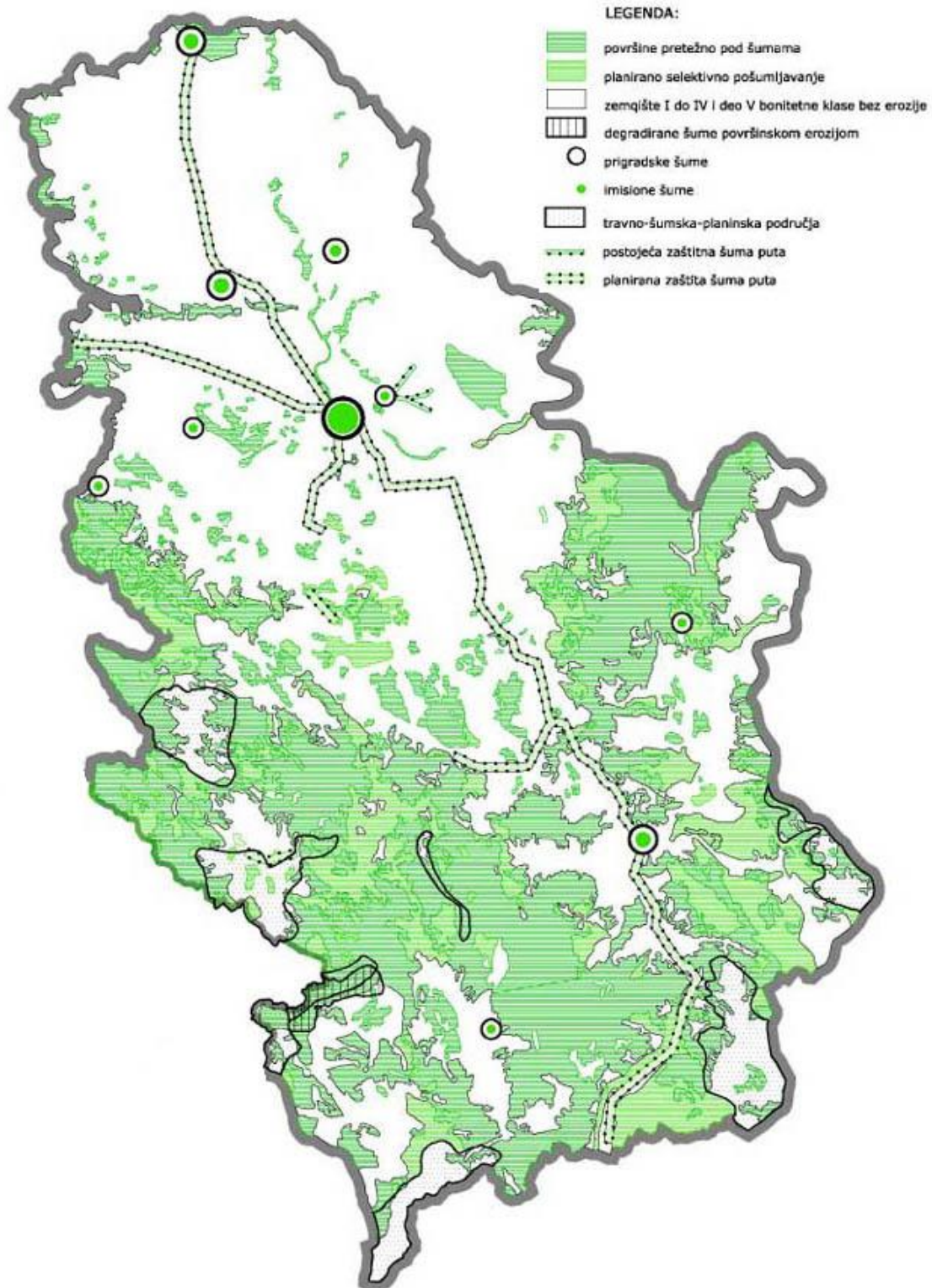
Карта 4. Римске провинције на територији Србије у периоду касне антике

Карта 5. Рељеф Србије

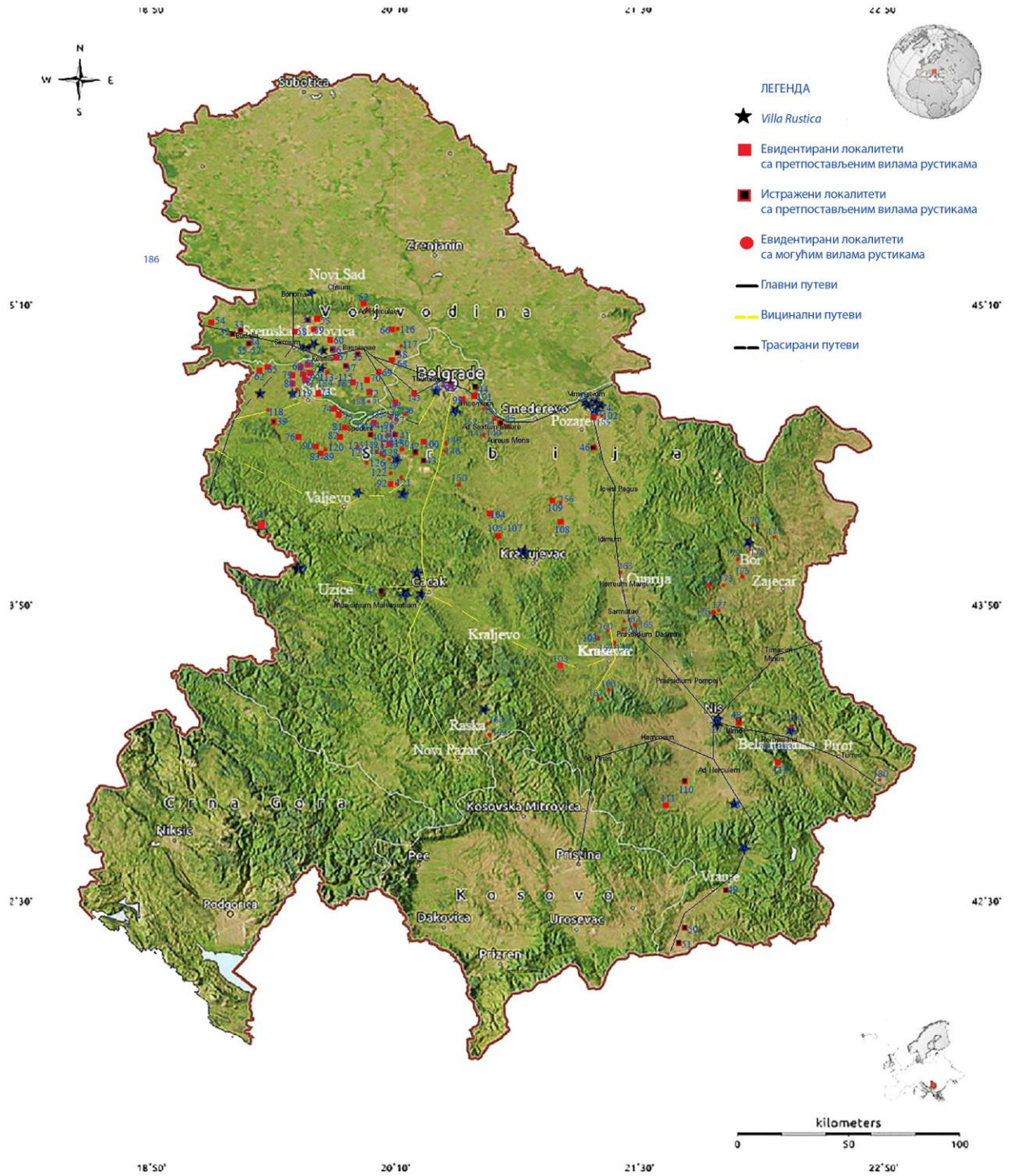

Карта 6. Распрострањеност пољопривредног земљишта у Републици Србији

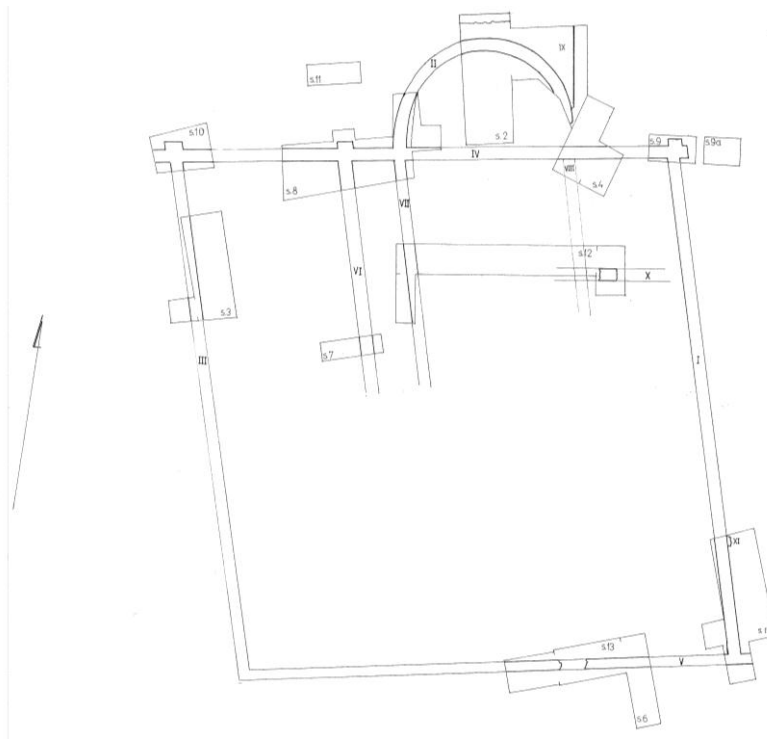

Карта 7. Покривеност шумама Републике Србије

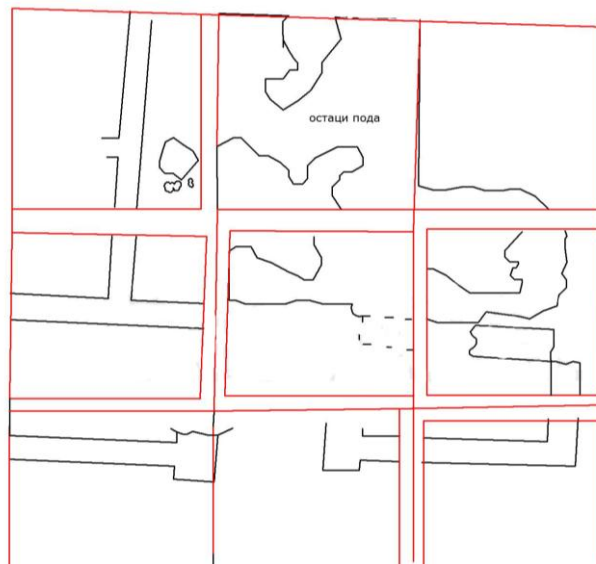

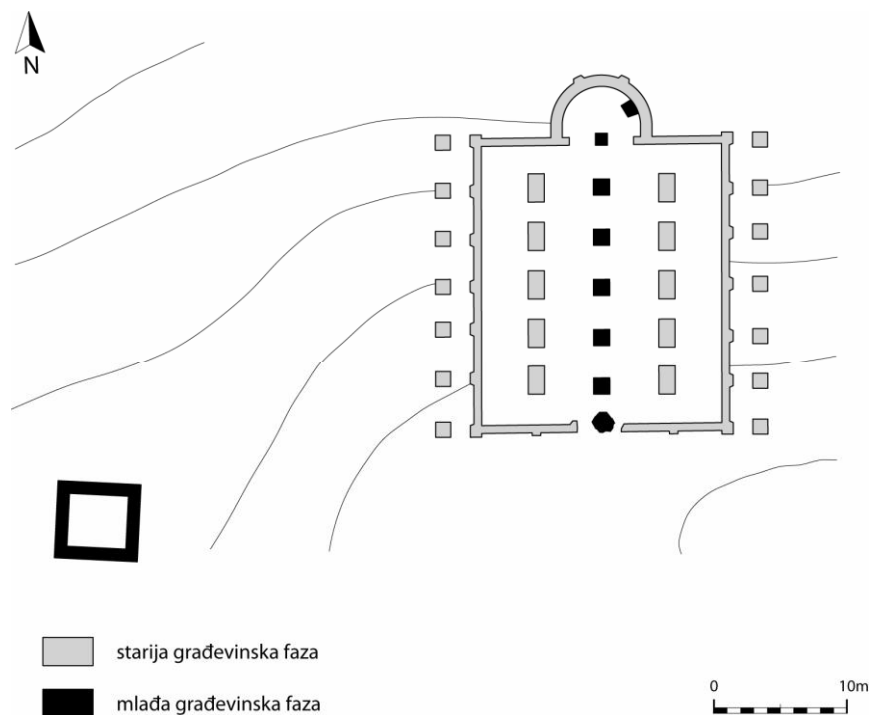
Карта 8. Топографија касноантичких вила рустика

Пл. 1. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица. Основа базиликалне грађевине у комплексу виле рустике
(Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе)

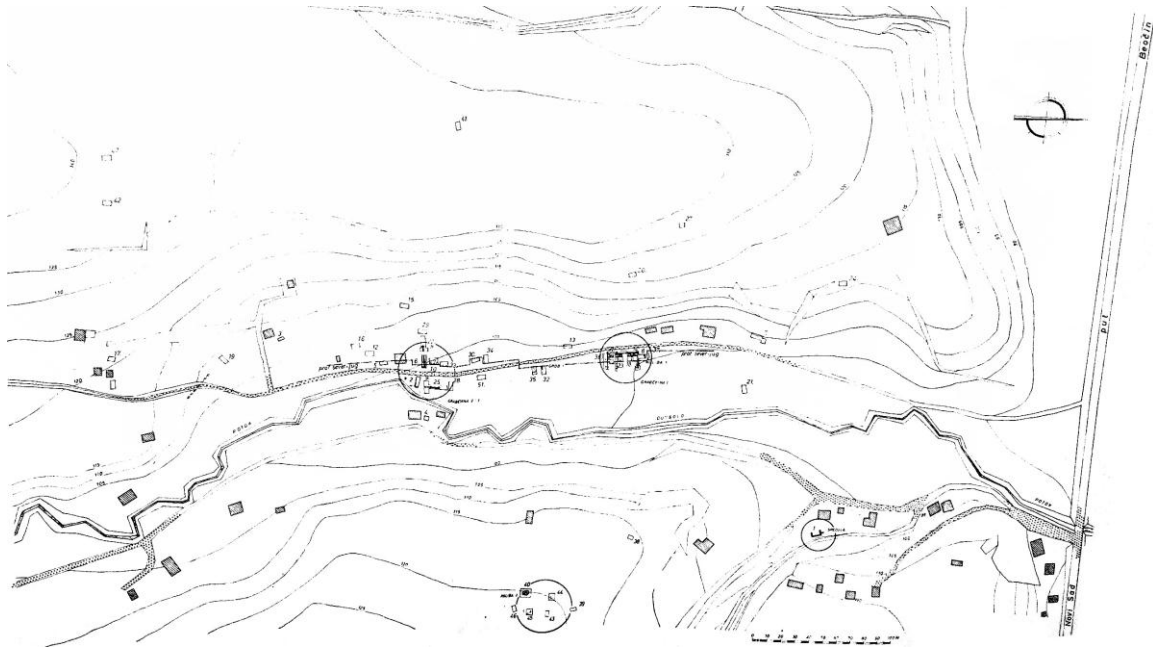
Пл.2. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица, Основа грађевине на локалитету 24
(Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе; АСАД обрада А. Ропкић)

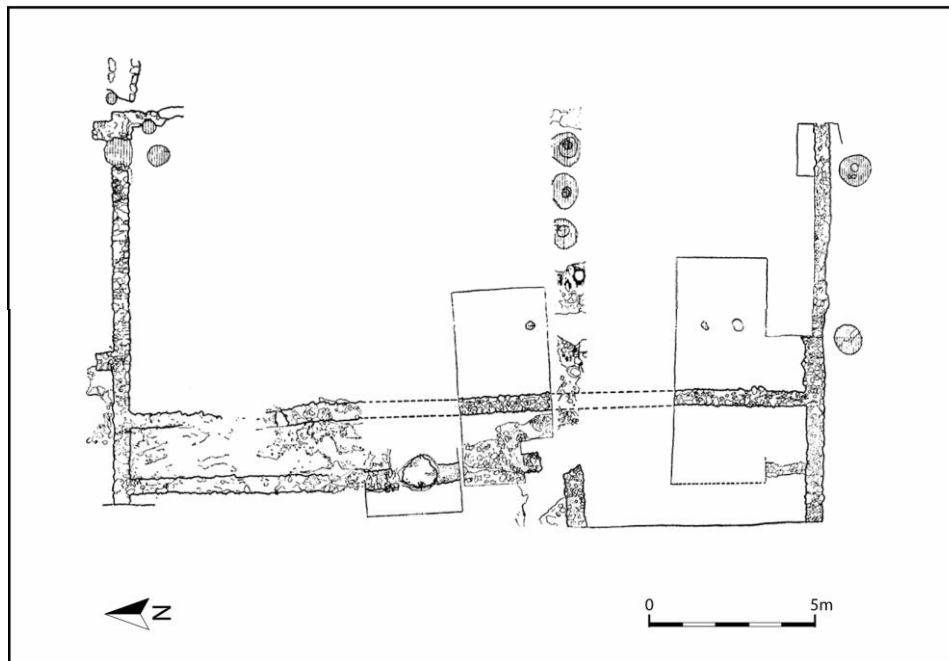
Пл.3. Локалитет Кудош, Шашинци, Основа житнице и куле
 (према: О. Пић, Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do
 V века, Beograd 2012, 239, сл.6, Докторска дисертација)

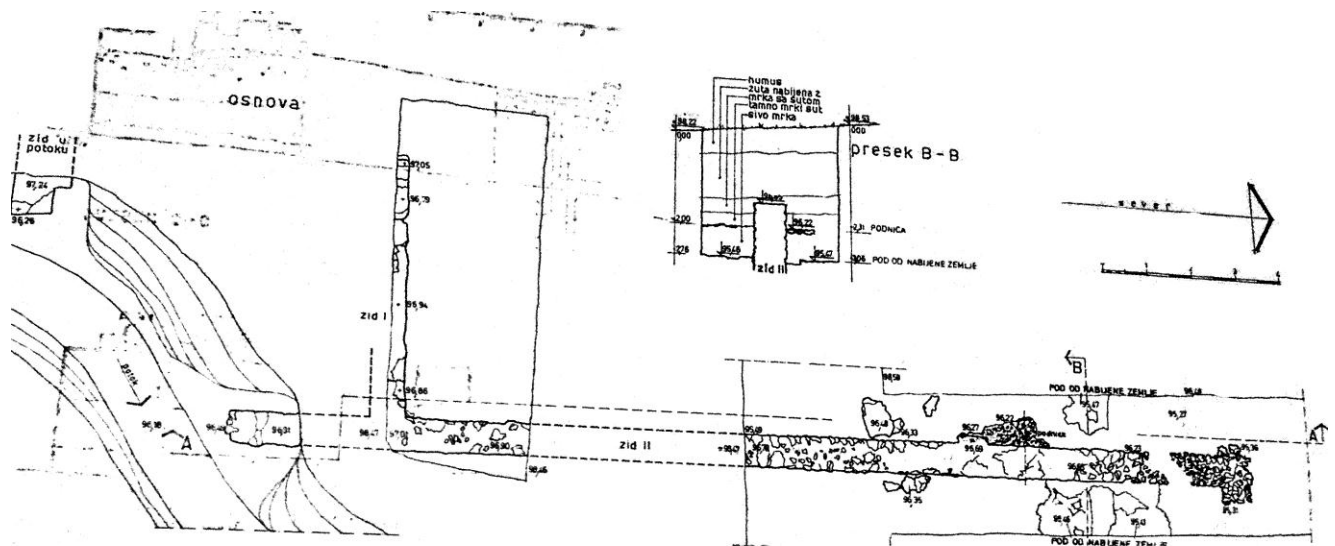
Пл.4. Локалитет Врањ, Хртковци, Основа грађевина у оквиру комплекса
 виле рустике
 (Документација Музеја Војводине)

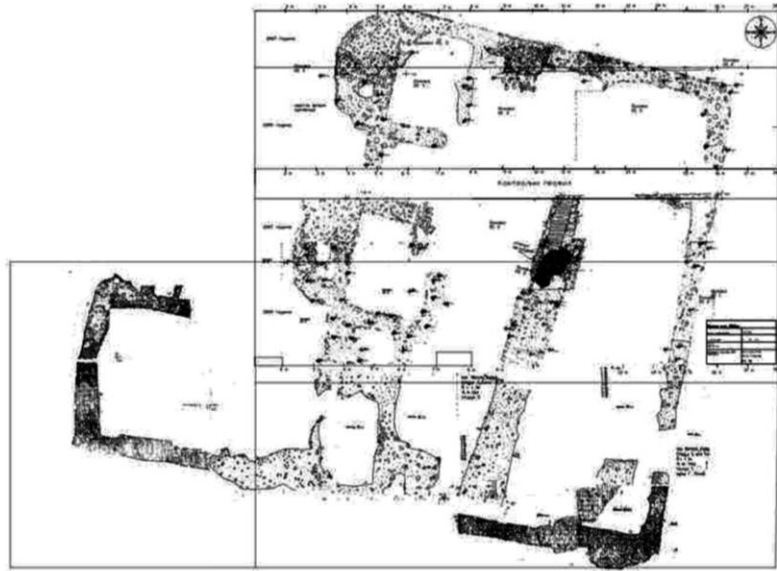
Пл.5. Марин До, Беочин. Ситуациони план – викус и вила рустика
 (према: О. Брукнер, *Vicus* и *villa rustica* у пограничној зони панонског лимеса
 између *Cusum*-а и *Voionia*-е. ГЗПСКВ VI-VII, Нови Сад, 1976, план 2

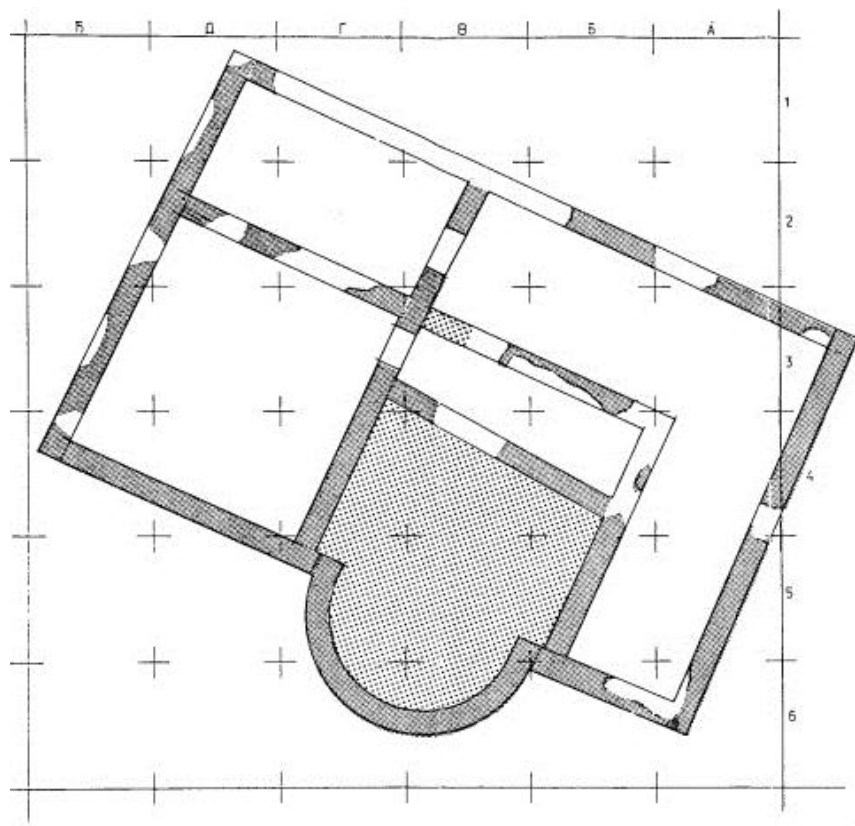
Пл.6. Марин До, Беочин. Основа грађевине 1
 (Према: О. Илић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V veka*, Београд 2012, 237, сл.4, докторска дисертација)

Пл.7. Марин До, Беочин. Основа грађевине 2
 (Према: О. Брукнер, *Vicus i villa rustica* у пограничној зони панонског лимеса
 између *Cusum*-а и *Voconia*-е, *ГЗПСКВ VI-VII*, Нови Сад, 1976, 26, план 8

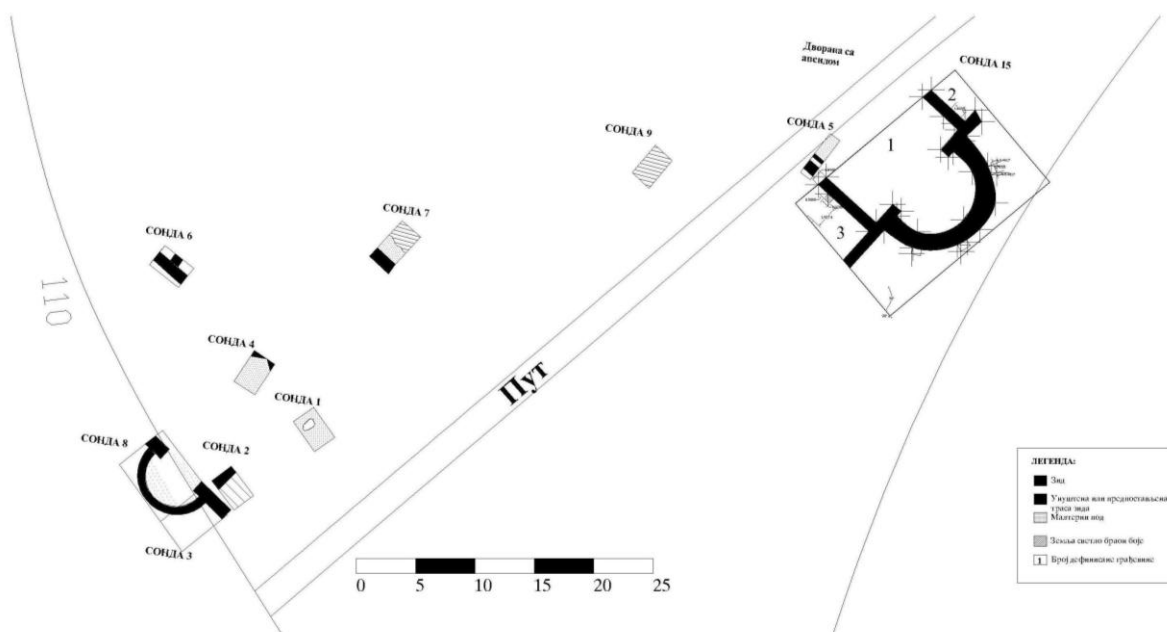

Пл.8. Локалитет Авлије, Клењ, Основа грађевине и реконструкција
(Документација Народног музеја у Шапцу)

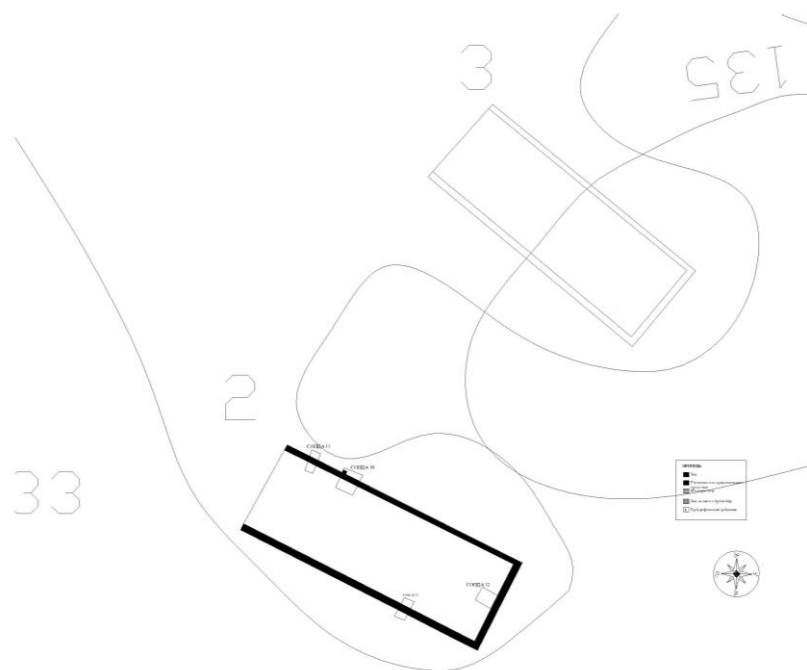

ОСНОВА ВИЛЕ РУСТИКЕ Р.1:1

Пл.9. Локалитет Црквине, Бабина Лука, Основа виле рустике
(Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево)

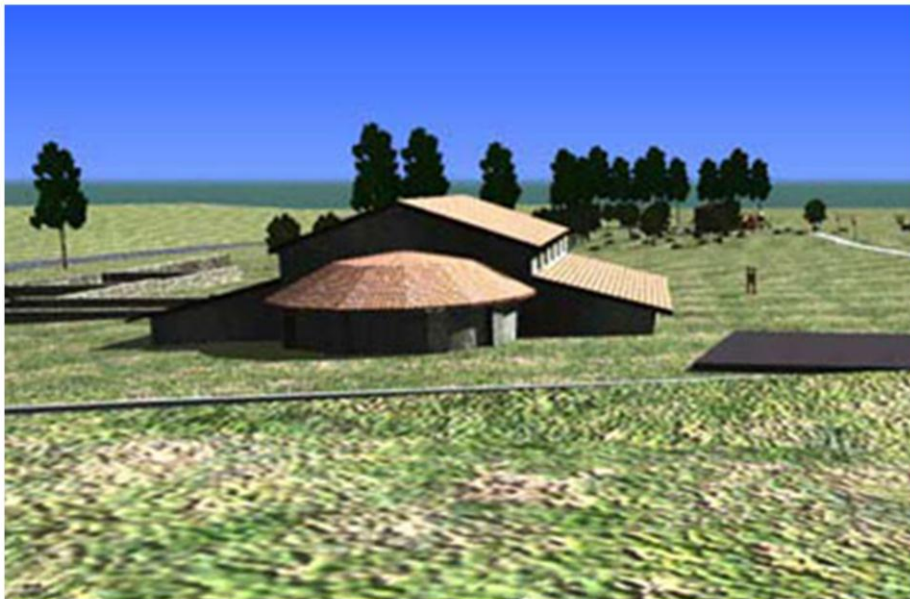
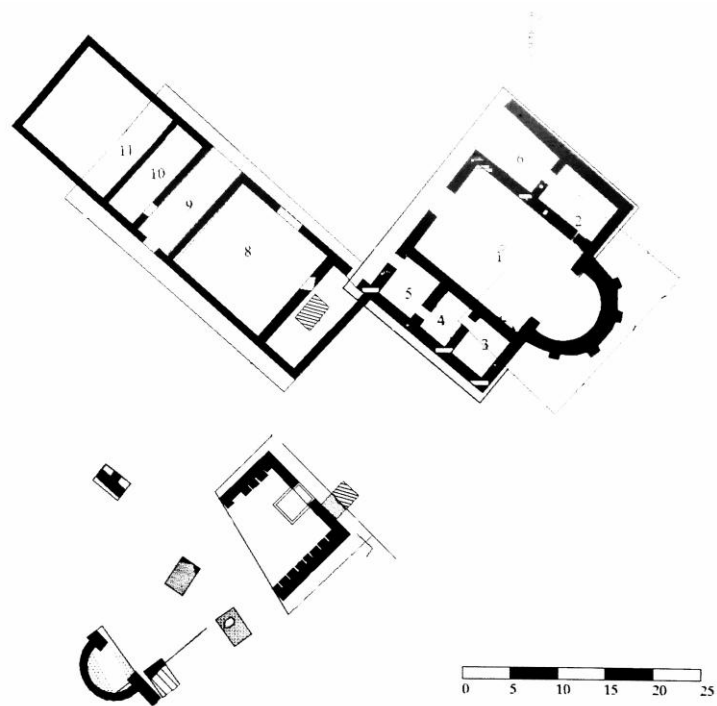

Пл.10. Локалитет Црквине, Бабина Лука, Основа виле рустике (Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево)

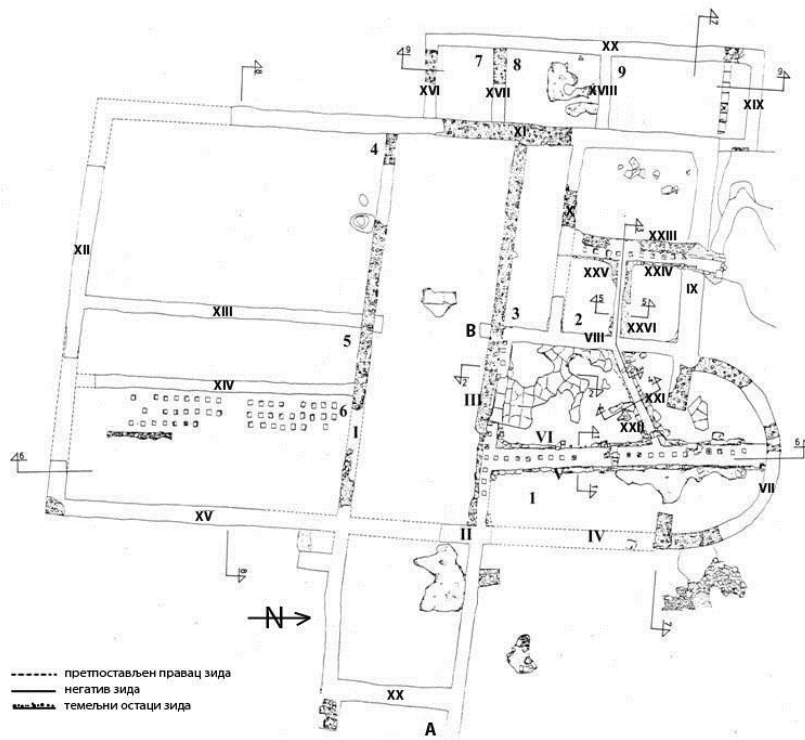

Пл.11. Локалитет Анине, Ћелије, Ситуациони план II – вила рустика (Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево)

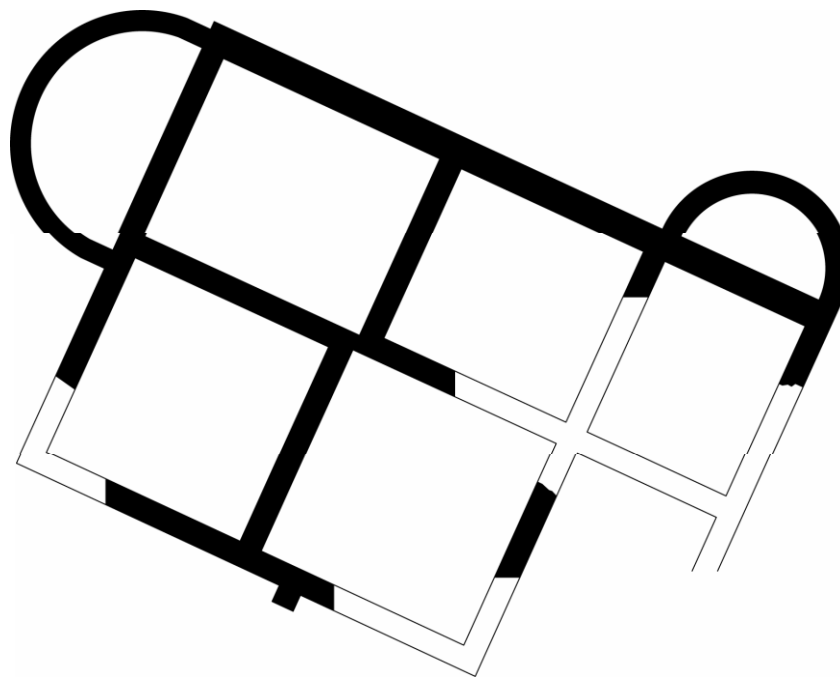

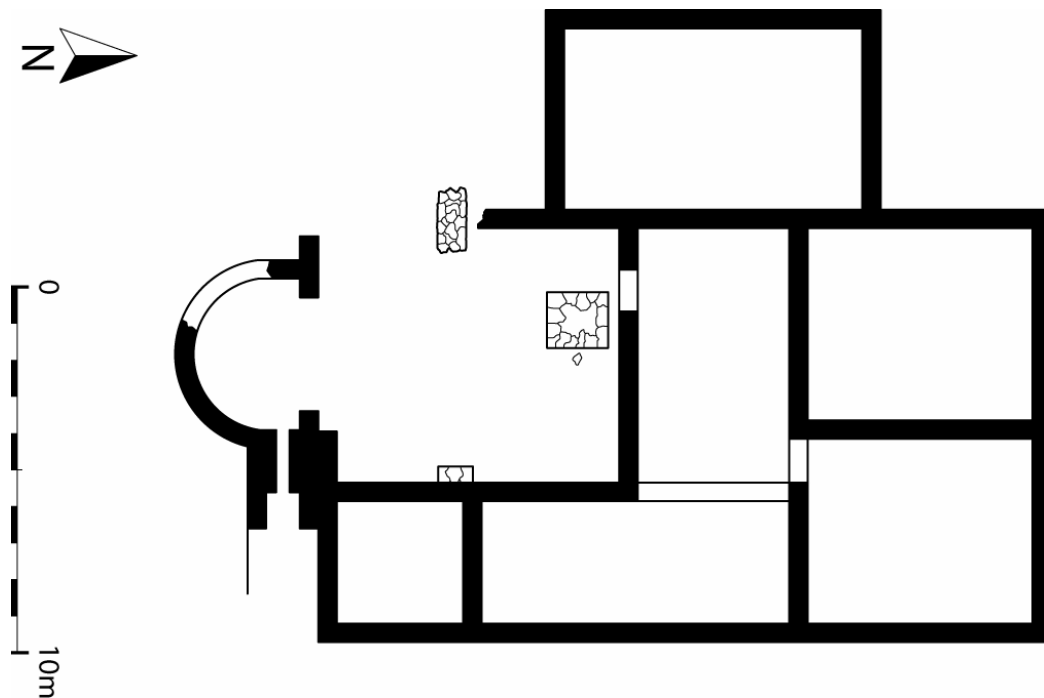
Пл.12. Локалитет Анине, Телије, Комплекс 1, Основа грађевине 1 и реконструкција
(Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево)

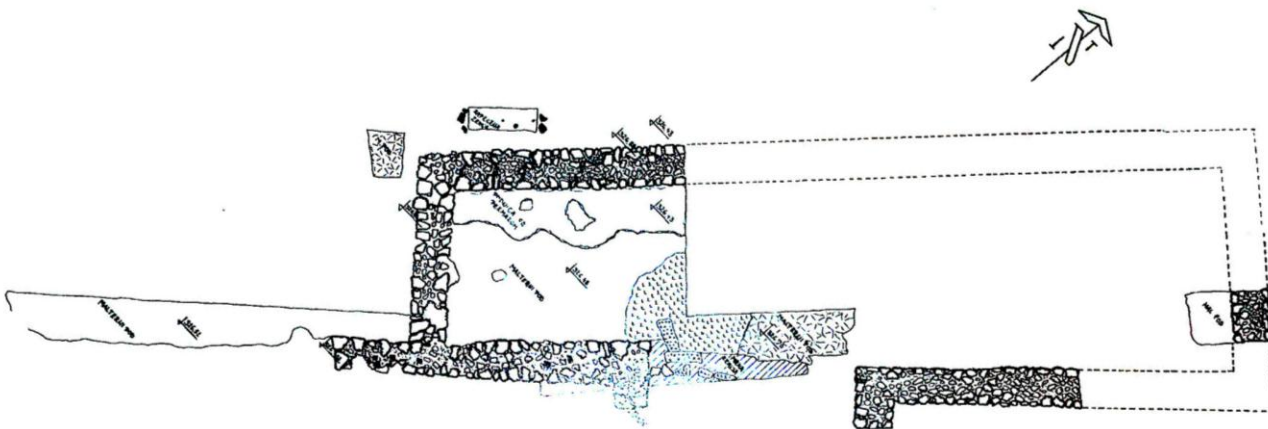
Пл.13. Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ, Основа виле рустике
(Документација Републичког завода за заштиту споменика културе)

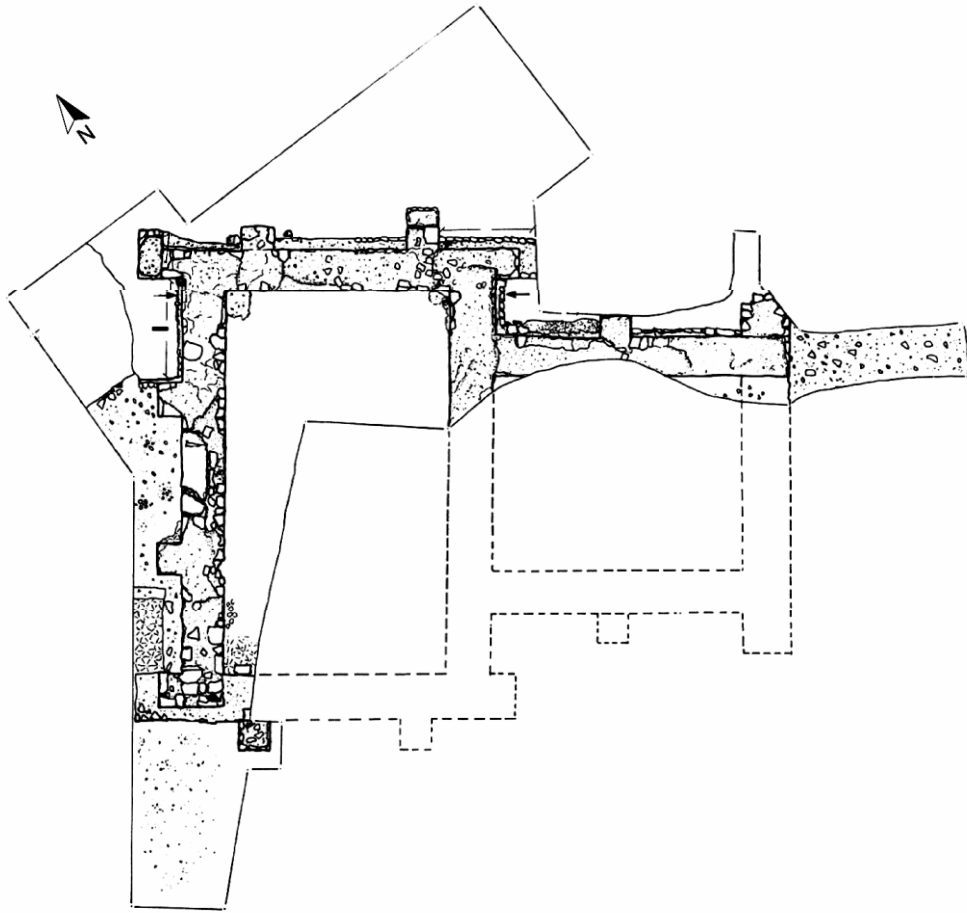
Пл.14. Вишесава код Бајине Баште, Основа грађевине у комплексу виле рустике
(према: О. Илић, Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije)

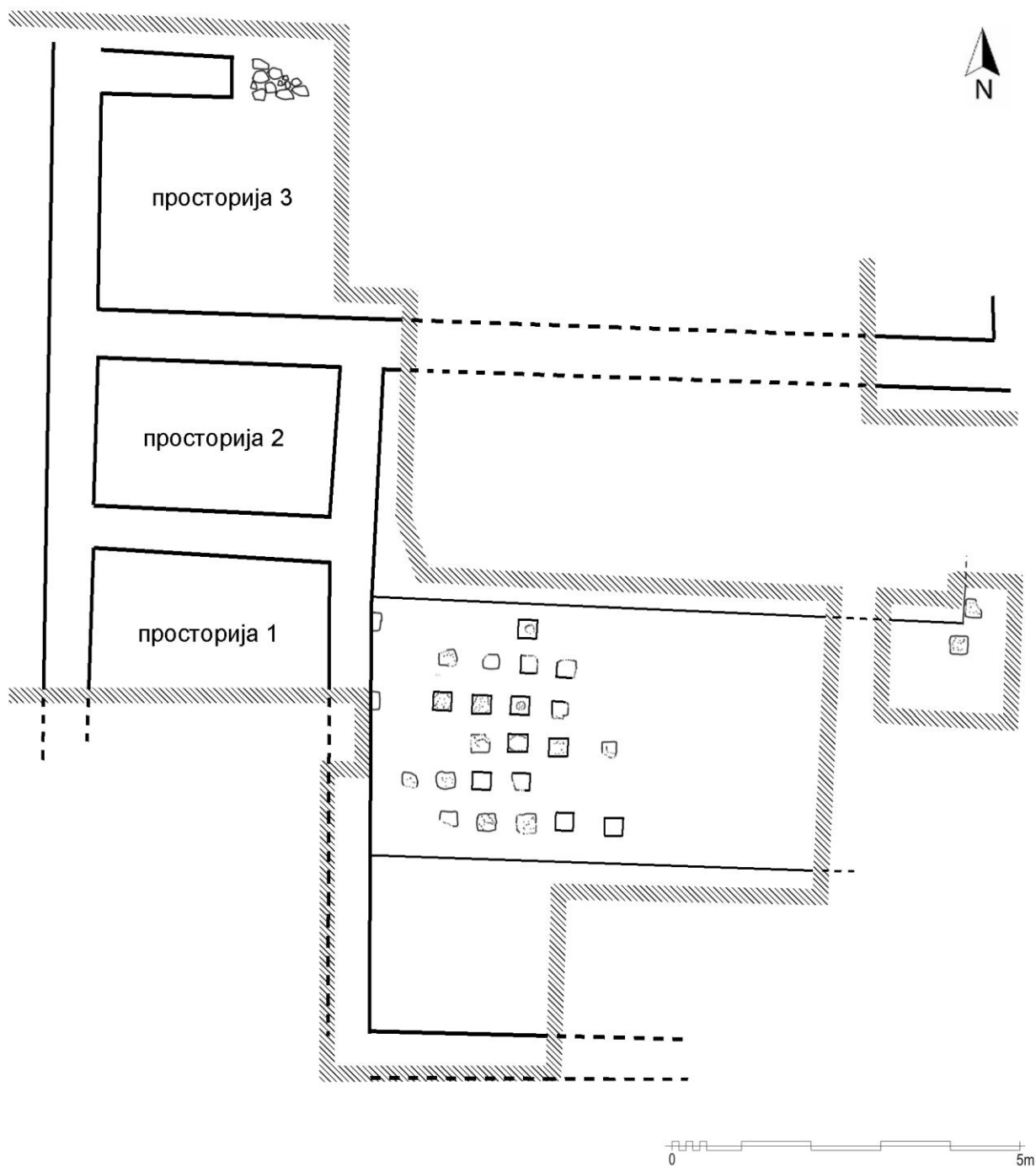
Пл.15. Нумере у Поскурицама, Основа грађевине у комплексу виле рустике (Према: О. Илић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V века*, Beograd 2012, 241, сл.10, докторска дисертација)

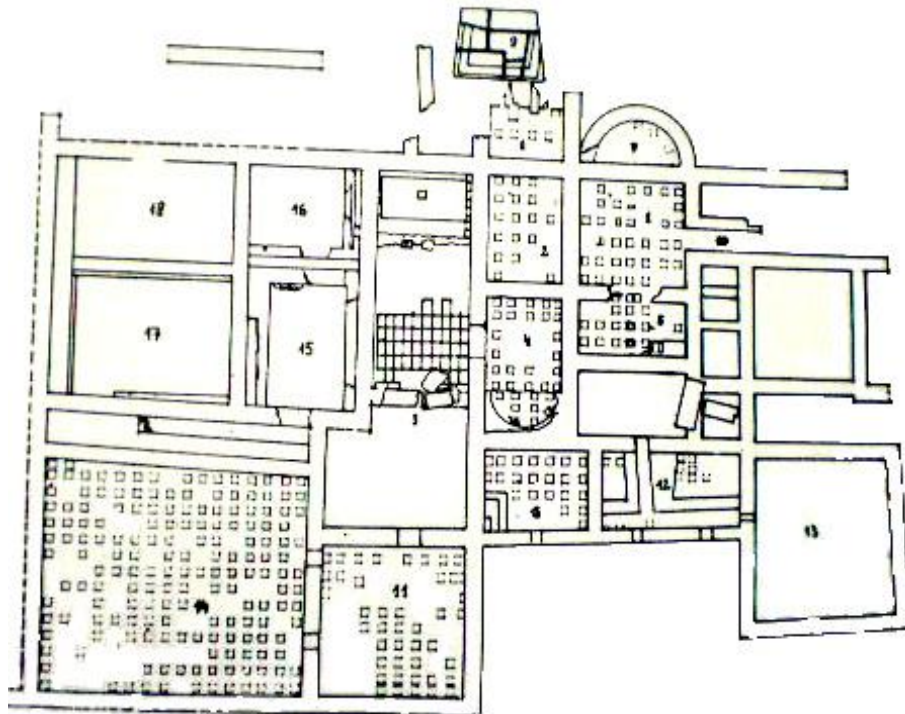
Пл.16. Дубље. Горња Горевница, Основа грађевине у комплексу виле рустике (Према: М. Васић, *Касноантичка налазишта у Чачку и околини. у: Богородица градачка у историји српског народа*, научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, 1993, план 4

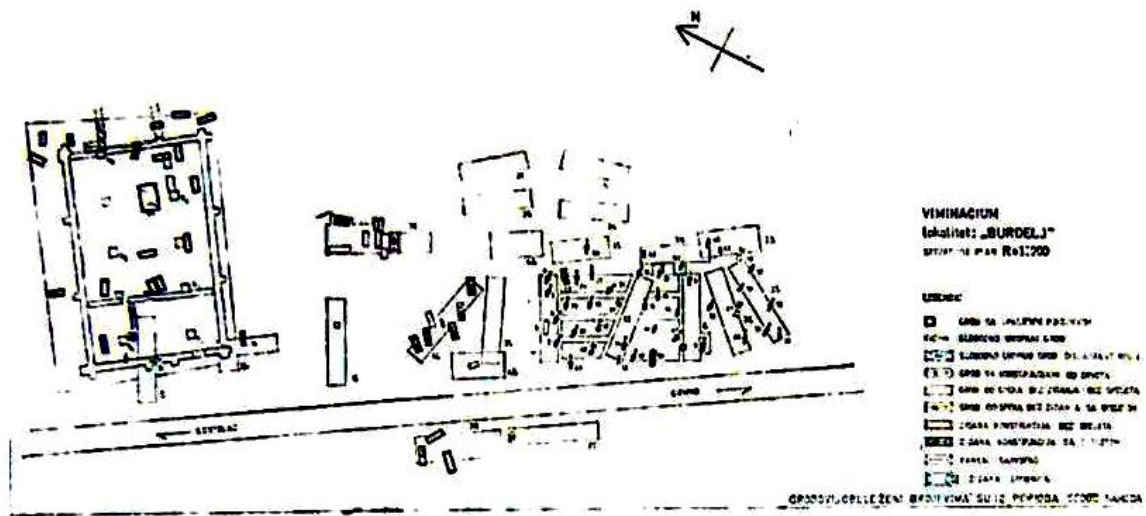
Пл.17. Питомине у Пројевору, Основа житнице у оквиру виле рустике
(Према: О. Илић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V veka*, Beograd 2012, 247, сл.21, докторска дисертација)

Пл.18. Добринач, Рвати, Део истражене основе грађевине у оквиру виле рустика (Према: М. Марић, Веза касноантичких виле рустика са организацијом рударства и металургије на Централном Балкану, 2015, 102, сл. 4, докторска дисертација)

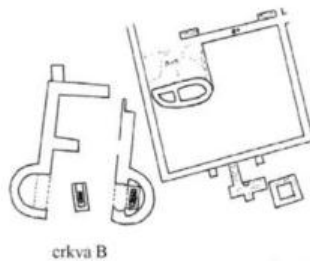
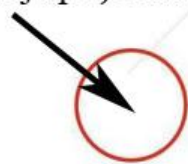

Пл.19. Врела, Лисовић, Основа терми у оквиру комплекса виле рустике (Према: М. Величковић, Врела у Лисовићу, римско насеље, *Старинар* IX-X/1958-1959, Београд, 1959, 377, сл. 1)

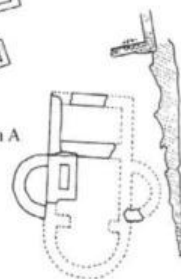

Пл.20. Бурдељ, Виминацијум, Костолац, Ситуациони план локалитета, Основа грађевине 1 (Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 31, сл.11, мастер рад)

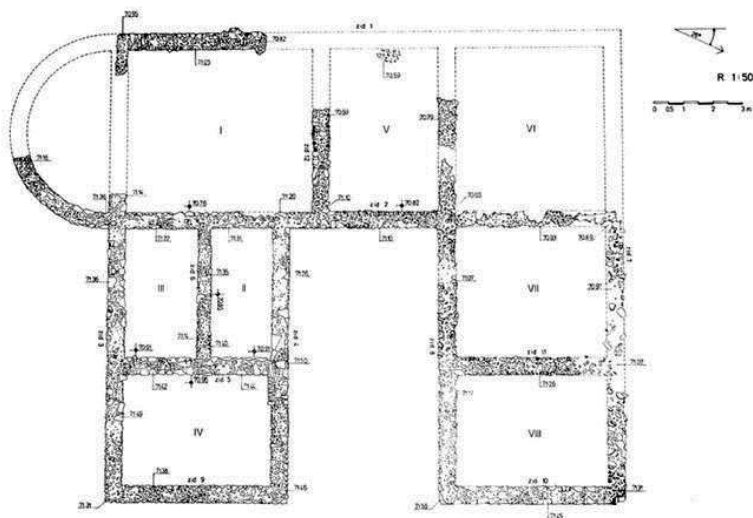
положај грађевине

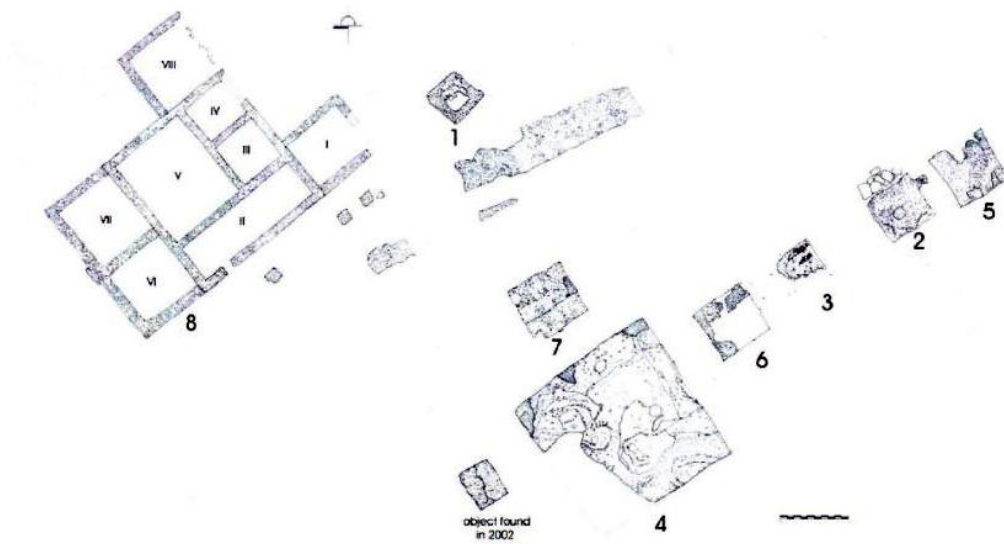
crkva A

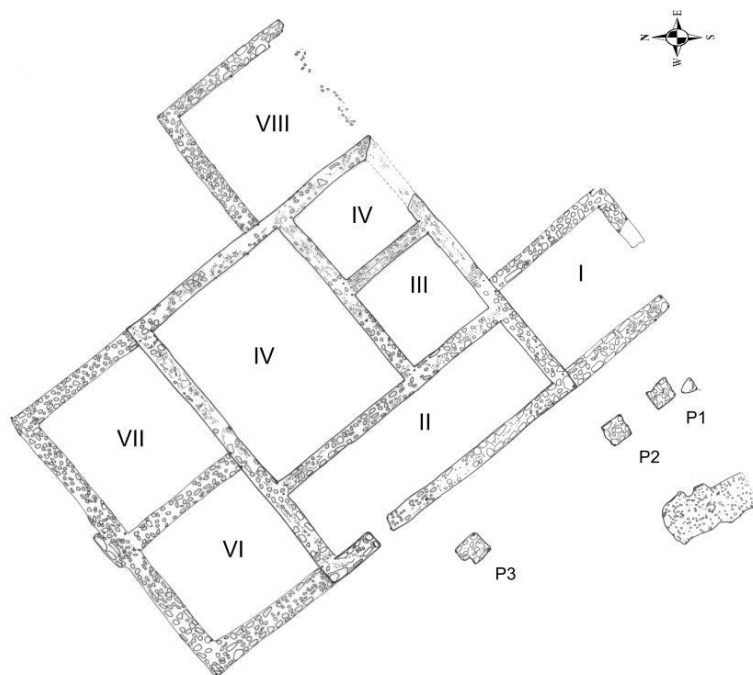
Пл.21. Ливаде код Ћуприје, Виминацијум, Костолац, Ситуациони план локалитета (Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 33, sl.13, мастер рад)

Пл.22. Ливаде код Ћуприје, Виминацијум, Костолац, Основа грађевине у оквиру комплекса виле рустике (Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 35, sl.14, мастер рад)

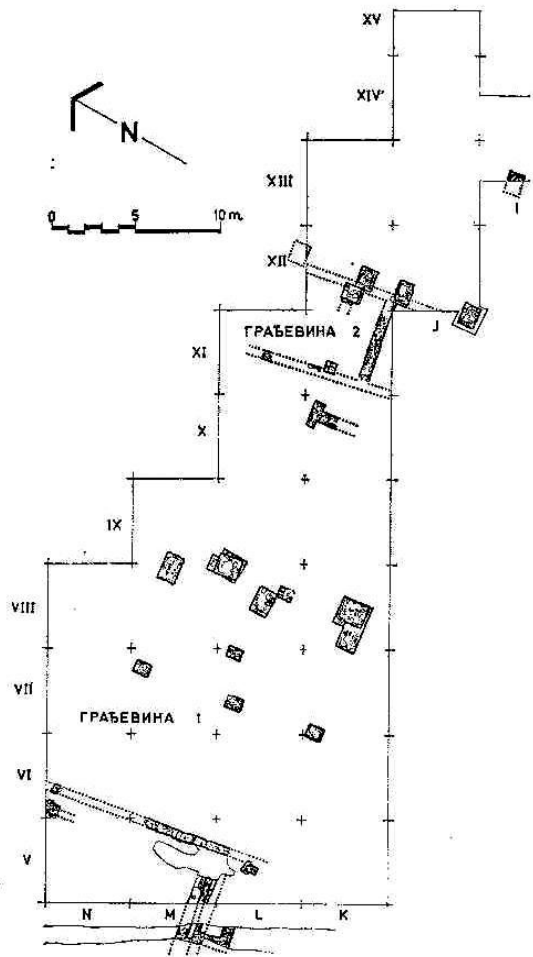

Пл.23. На Камењу, Виминацијум, Костолац, Ситуациони план локалитета
 (Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 40, sl.16, мастер рад)

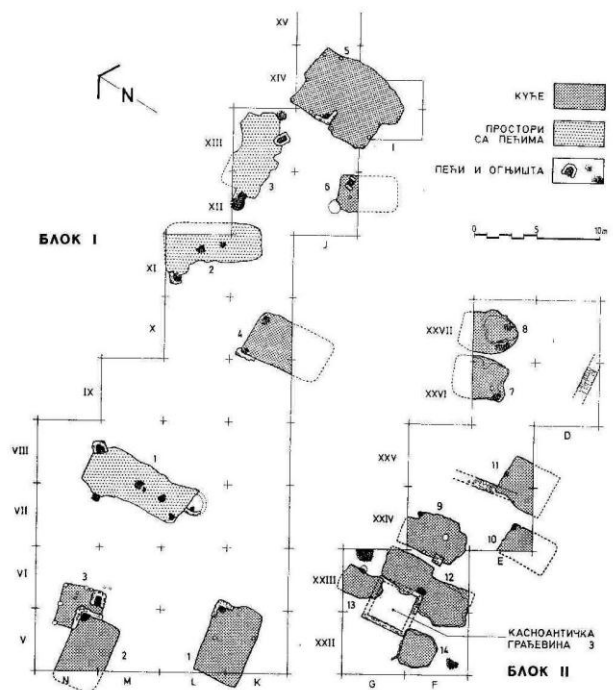
Пл.24. На Камењу, Виминацијум, Костолац, Основа грађевине
 (Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 42, sl.18, мастер рад)

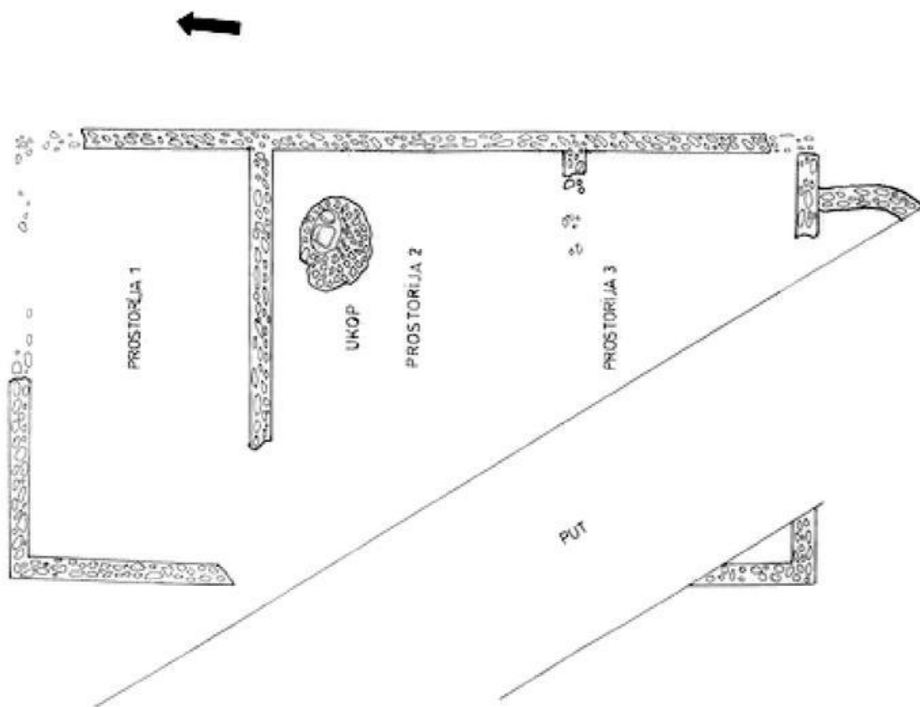

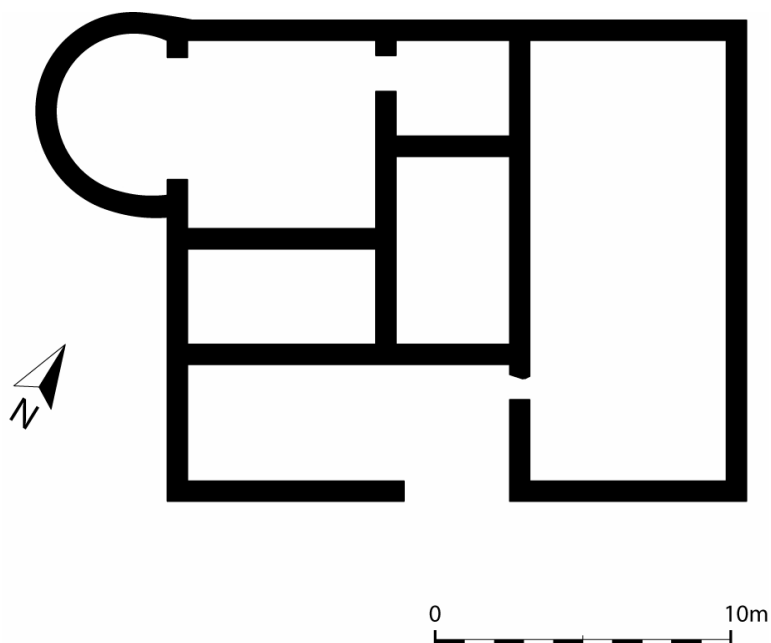
Пл.25. Рудине, Виминацијум, Костолац,
Ситуациони план локалитета I
(Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji
Viminacijuma*, 2011, 60, sl.26, мастер рад)

Пл.26. Рудине, Виминацијум, Костолац,
Ситуациони план локалитета II, средњи
век и касноантички период
(Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji
Viminacijuma*, 2011, 62, sl.27, мастер рад)

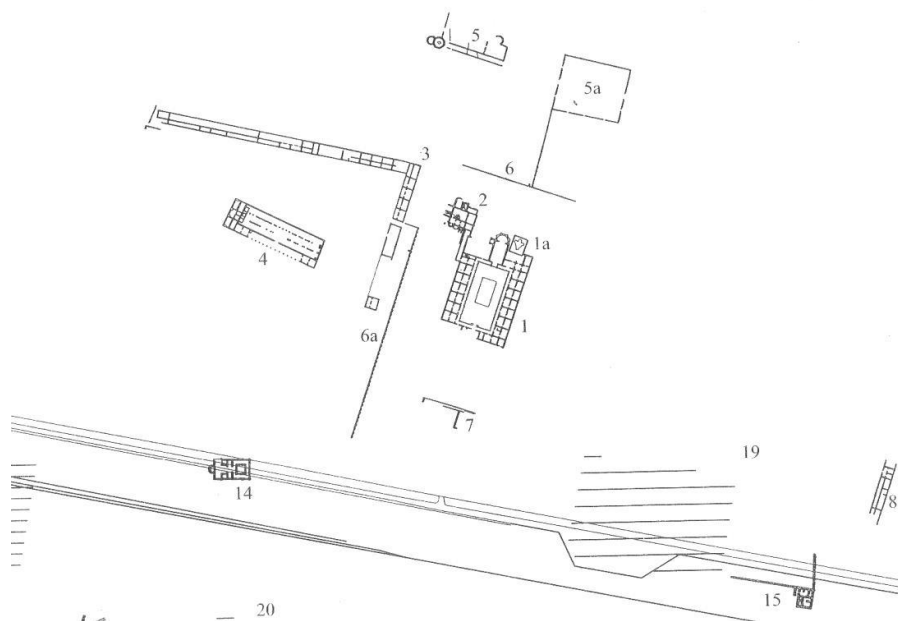

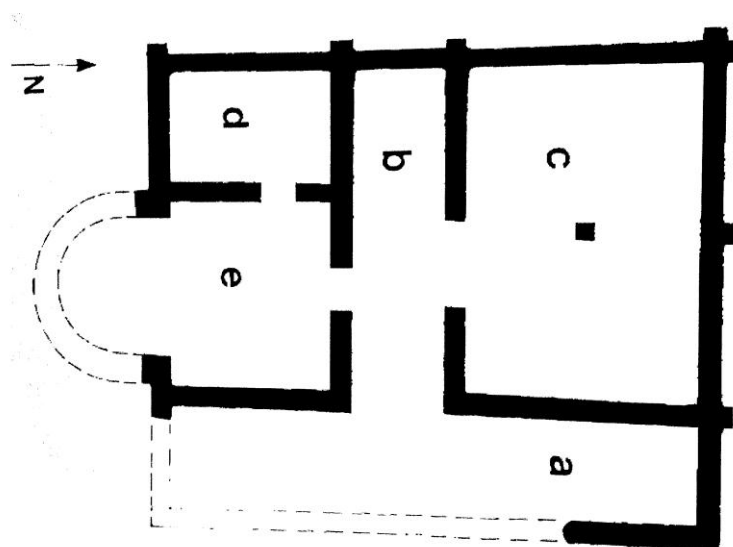
Пл.27. Стиг, Виминацијум, Костолац, Основа грађевине
(Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд)

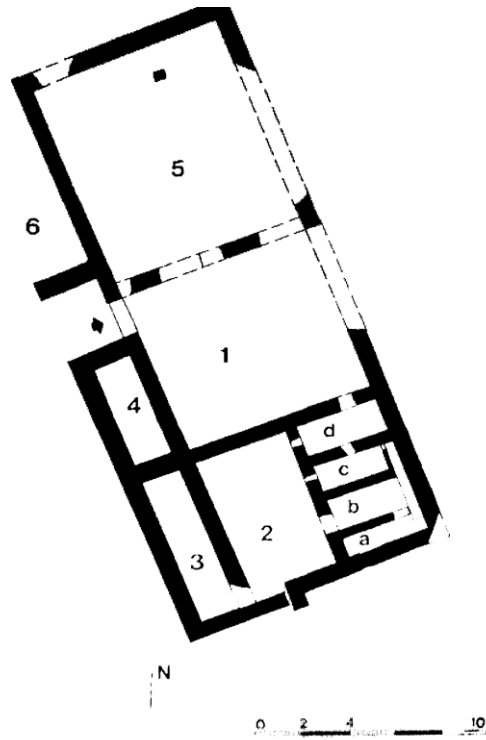
Пл.28. Кривељ код Бора, Основа грађевине у комплексу виле рустике
(Према: О. Илић, *Poljoprivredna proizvodnja u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do V века*, Београд 2012, 244, сл.14, докторска дисертација)

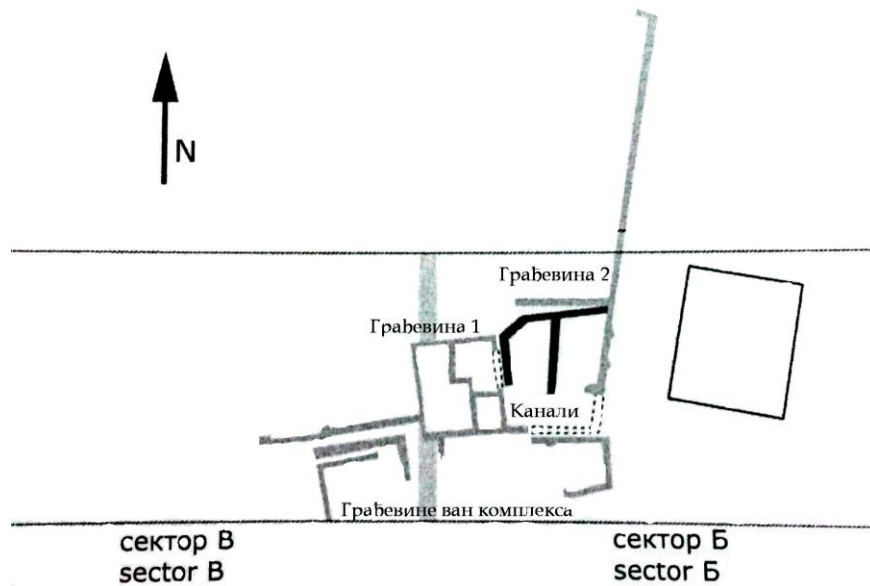
Пл.29. Медијана, Ситуациони план насеља
(Према: С. Дрча, Медијана, 2006, прилог)

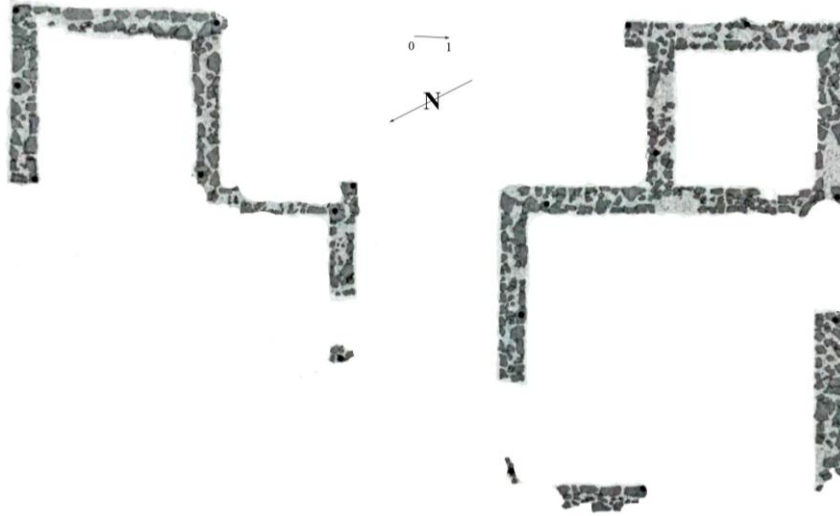
Пл.30. Медијана, Вила Е, Основа виле рустике
(Према: П.Петровић, Медијана, Античко насеље са вилама,
Старинар XLVII/1996, Београд, 1997, 296, сл.1)

Пл.31. Медијана, Вила G, Основа виле рустике
(Према: П.Петровић, Медијана, Античко насеље са вилама,
Старинар XLVII/1996, Београд, 1997, 297, сл.3)

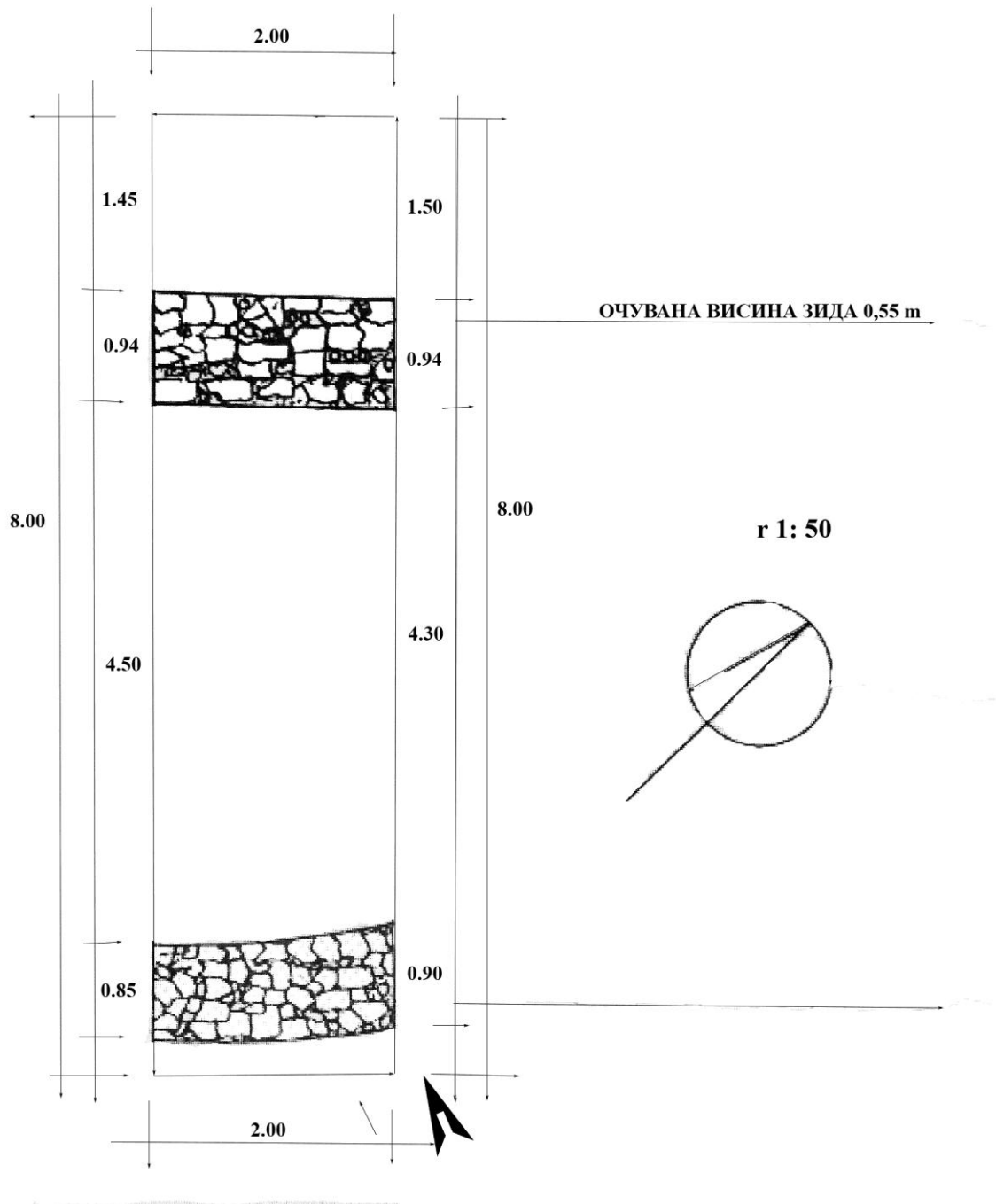
Пл.32. Каменигица-Моравиште, Мала Копашница, Ситуациони план
(Према: С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, Римска вила и некропола на локалитету
Каменигица-Моравиште у Малој Копашници, *Археолошка истраживања Е 75 (свеска
1/2004)*, Београд, 2005, 56, Ситуациони план)

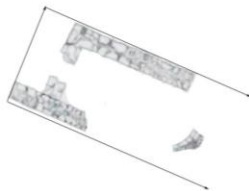
Пл.33. Света Тројица, Кржинце, Основа грађевине 1 у оквиру комплекса виле
рустикe
(Према: М. Ружић, М Брмболић, В. Манојловић-Николић, Кржинце, Света Тројица
(касноантичка вила), *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*, Београд, 2005,
207, Скица 1

Пл.34. Баре, Јелашница, Ситуациони план
(Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд)

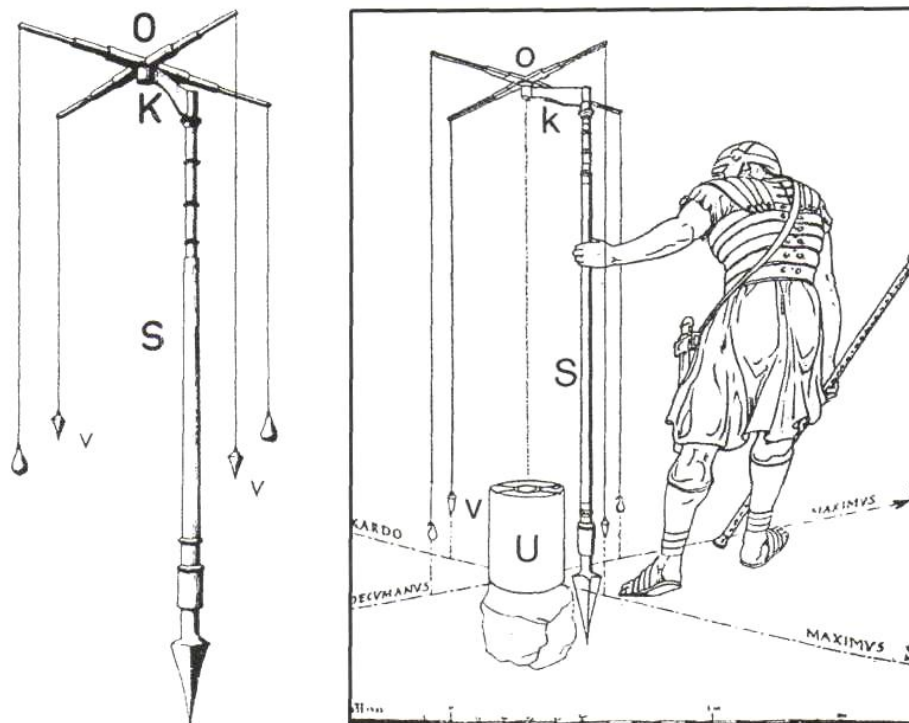
Пл.35. Директорово, Бојник, Истражени зидови
 (Према: М. Јоцић, Археолошко налазиште у Бојнику. *Лесковачки зборник XXIX*,
 Лесковац, 1989, 290)

Пл.36. Црквиште, Самољица, Ситуациони план сектора I и II
(Према: Томовић, Брмболић, Самољица – Црквиште (средњовековно и касноантичко налазиште), *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*, Београд, 2005, 231, план 1)

Пл.37. Црквиште, Жујинце, Основа касноантичке грађевине (касноантичка грађевина),
(Према: Брмболић, Ружић, Митровић, Жујинце – Црквиште (касноантичко налазиште), *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*, Београд, 2005, 358, скица 1)

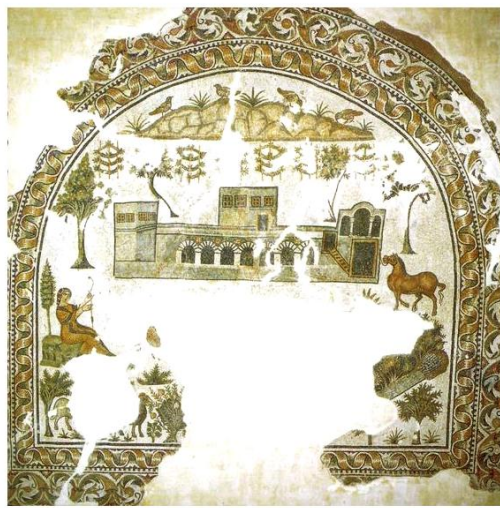
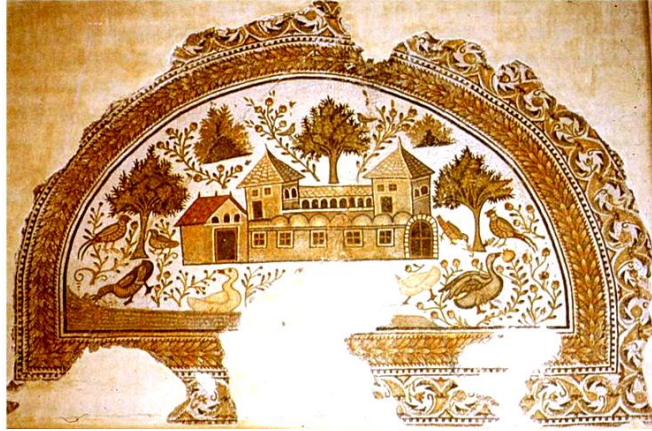

Слика 1. Грома из Помпеја (реконструкција F. Rakob/M. Della Corte)

Слика 2. Римска војничка диплома из Скеле код Обреновца (фото В. Поповић)

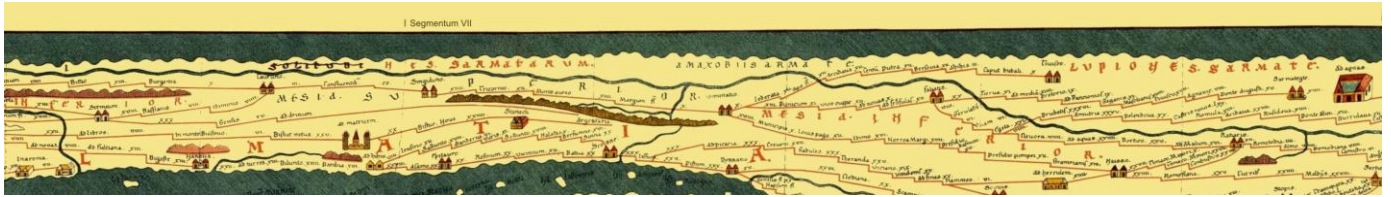

Слика 3. Представа виле рустике на мозаику из Табарке, Тунис

Слика 4. Приказ виле рустике у долини реке Мозел, Трир, Немачка

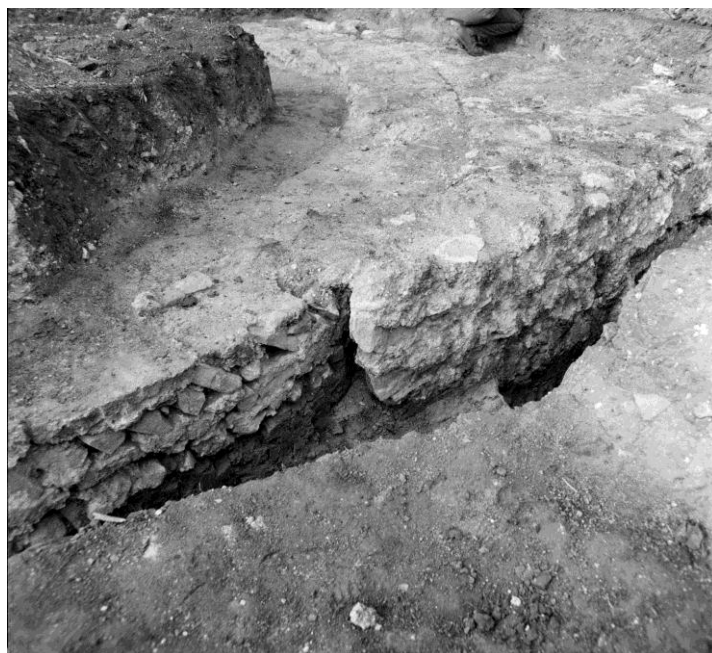
Слика 5. Античка Србија на Појтингеровој карти

Слика 6. Вотивна ара из Сингидунума

Сл.7. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица. Део апсиде и просторија 3 и 4 у западном делу базиликалне грађевине
(Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе)

Сл.8. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица. Источни зид и доградња уз источни зид апсиде базиликалне грађевине
(Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе)

Сл.9. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица, Просторија 3, улаз у грађевину
на локалитету 24
(Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе)

Сл.10. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица, Остаци пода просторија 1 и 2
грађевине на локалитету 24
(Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе)

Сл.11. Локалитет Ливаде, Сремска Митровица, Остаци подног мозаика *in situ*, просторија 1 грађевине на локалитету 24 (Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе)

Сл.12. Локалитет Митровачке Ливаде, Сремска Митровица, Остаци *speculae* (Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе)

Сл.13. Локалитет Врањ, Хртковци, Просторије 12-15 у западном делу грађевине 1
(Документација Музеја Војводине)

Сл.14. Локалитет Авлије, Клењ, Просторија са апсидом
(Документација Народног музеја у Шапцу)

Сл.15. Локалитет Авлије, Клењ, Канал у средишњем делу грађевине
(Документација Народног музеја у Шапцу)

Сл.16. Локалитет Црквине, Бабина Лука, Просторија 1
(Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево)

Сл.17. Локалитет Анине, Ћелије, Положај виле гледано из долине реке Љиг
(Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево)

Сл.18. Локалитет Анине, Ћелије, Комплекс 1, Грађевина 1, Просторија 1
(Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево)

Сл.19. Локалитет Анине, Ђелије, Комплекс 1, Грађевина 1, Просторије 2, 3
(Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево)

Сл.20. Локалитет Анине, Ђелије, Комплекс 1, Грађевина 1, Просторија 2
(Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево)

Сл.21. Локалитет Анине, Ћелије, Комплекс 1, Грађевина 1, Просторије 5, 6
(Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево)

Сл.22. Локалитет Анине, Ћелије, Комплекс 1, Грађевина 1, Просторија 1
(Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево)

Сл.23. Локалитет Анине, Телије, Комплекс 1, Грађевина 2
(Документација Завода за заштиту споменика културе Ваљево)

Сл.24. Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ, Просторија 1
(Према: А.Ропкић Ђорђевић, Касноантичка *villa rustica* на локалитету Црквине-
Баре у Скобаљу, *Колубара* 6, 2013, 88, сл.2)

Сл.25. Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ, Просторија 6
(Према: А.Ропкић Ђорђевић, Касноантичка *villa rustica* на локалитету Црквине-
Баре у Скобаљу, *Колубара 6*, 2013, 89, сл.3)

Сл.26. Локалитет Црквине-Баре, Скобаљ, Просторије 7-9
(Према: А.Ропкић Ђорђевић, Касноантичка *villa rustica* на локалитету Црквине-
Баре у Скобаљу, *Колубара 6*, 2013, 89, сл.4)

Сл.27. Добринац, Рвати, Просторије 1, 2, 3
(Према: В.Богосављевић-Петровић, Г. Тошић, Истраживање локалитета *Добринца* у Рватима. *Новопазарски зборник* 25, Нови Пазар, 2003, 385, сл. 1)

Сл.28. Добринац, Рвати, Просторија 4
(Према: В.Богосављевић-Петровић, Г. Тошић, Истраживање локалитета *Добринца* у Рватима. *Новопазарски зборник* 25, Нови Пазар, 2003, 385, сл. 2)

Сл.29. На Камењу, Виминацијум, Костолац, Основа грађевине
(Према: М. Јовић, *Vile rustike na teritoriji Viminacijuma*, 2011, 41, sl.17, мастер рад)

Сл.30. Стиг, Виминацијум, Костолац, Основа грађевине
(Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд)

Сл.31. Стиг, Виминацијум, Костолац, Укоп у просторији 2
(Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд)

Сл.32. Стиг, Виминацијум, Костолац, Слој кровног шута
(Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд)

Сл.33. Каменигица-Моравиште, Мала Копашница, Основа грађевина 1 и 2 у оквиру комплекса виле рустике
(Према: С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, Римска вила и некропола на локалитету Каменигица-Моравиште у Малој Копашници, *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*, Београд, 2005, 64, Слика 5)

Сл.34. Каменигица-Моравиште, Мала Копашница, Изглед излазног канала од тегула
(Према: С. Фидановски, Т. Цвјетићанин, Римска вила и некропола на локалитету Каменигица-Моравиште у Малој Копашници, *Археолошка истраживања Е 75 (свеска 1/2004)*, Београд, 2005, 69, Слика 7)

Сл.35. Гладно Поље, Моклиште, основа дела грађевине у оквиру комплекса виле
рустике
(Документација Републичког завода за заштиту споменика културе)

Сл.36. Гладно Поље, Моклиште, основа дела грађевине у оквиру комплекса виле
рустике
(Документација Републичког завода за заштиту споменика културе)

Сл.37. Баре, Јелашница, Остаци зида
(Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд)

Сл.38. Баре, Јелашница, Основа грађевине
(Документација Републичког завода за заштиту споменика културе Београд)

Сл.39. Код Хумке, Виминацијум, Костолац, Остаци зидова
(Документација Републичког завода за заштиту споменика културе)

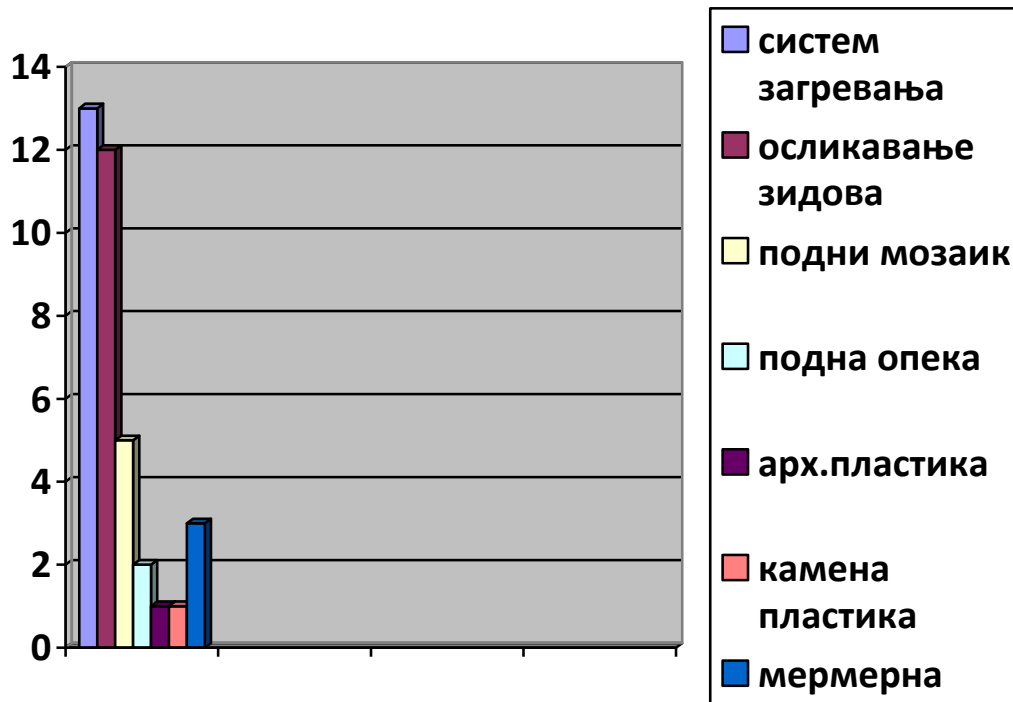

Сл.40. Код Хумке, Виминацијум, Костолац, Остаци зидова
(Документација Републичког завода за заштиту споменика културе)

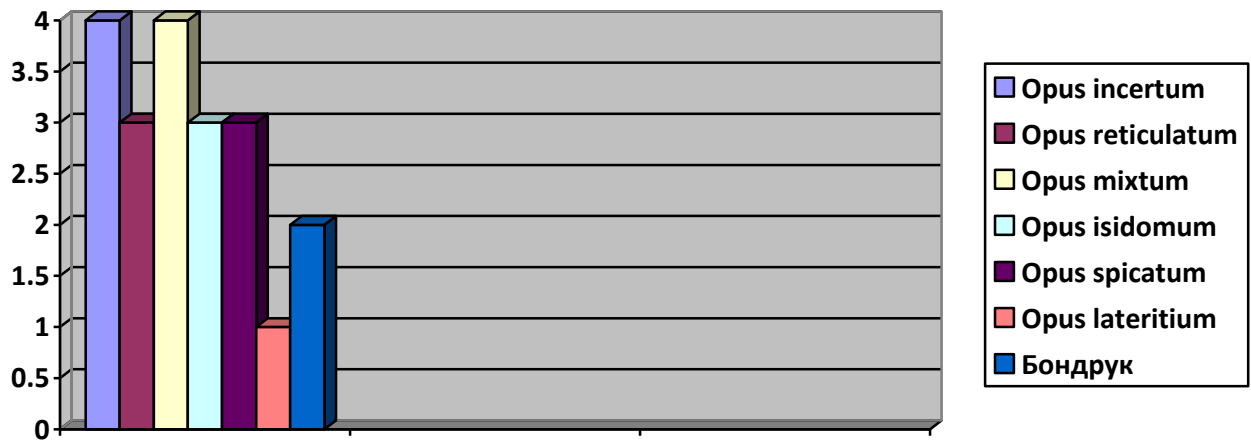

Сл.41. Код Хумке, Виминацијум, Костолац, остаци површине са црвенком
(Документација Републичког завода за заштиту споменика култур)

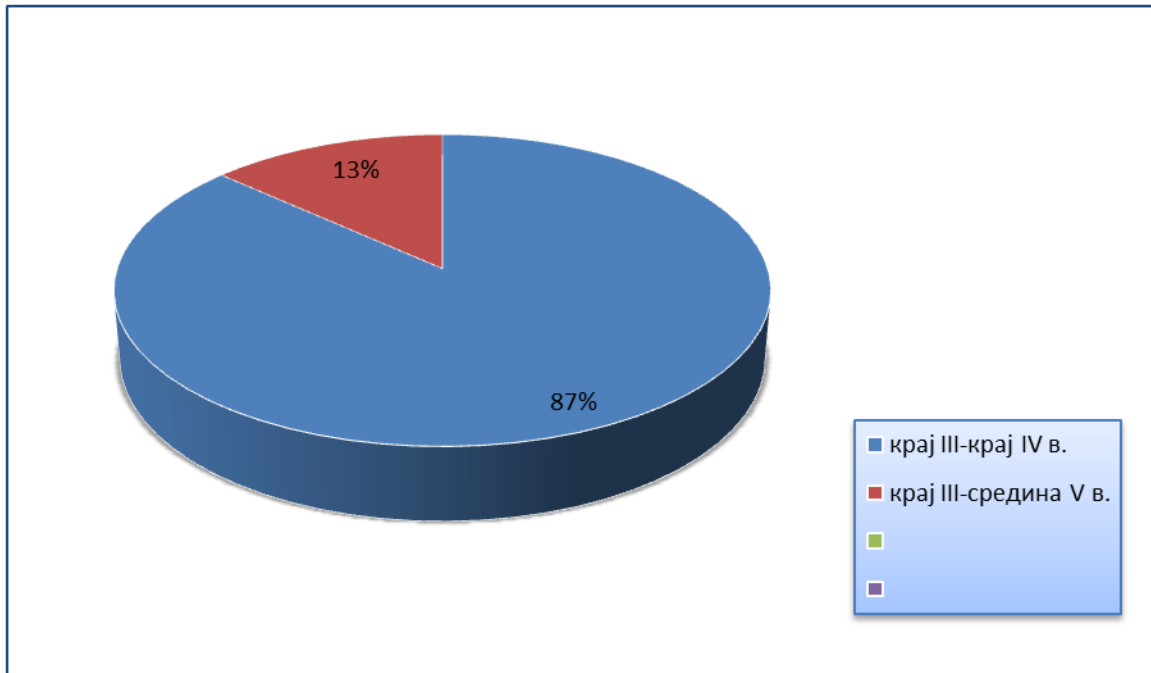
Графикон 1. Виле рустике са елементима луксуза

Графикон 2. Технике градње вила рустика

Графикон 3. Хронологија касноантичких вила рустика

Табела 1. Типолошка подела вила рустика

Вила рустика		Величина поседа			Величина резиденцијалне грађевине			Елементи фортификације		Организација простора	
		Мал и	Средњи	Велики	Мање	Средње	Комплекс	Утврбене	Неутврбене	Аксијал	<i>Streuhoft</i>
1	Вила са маузолејом, Ливаде, Сремска Митровица		1			1		1			
2	Вила лок.24, Ливаде, Сремска Митровица		1			1			1		
3	Митровачке Ливаде, Сремска Митровица		1			1		1			
4	Кудош, Шашинци			1				1			
5	Врањ, Хртковци			1		1			1	1	
6	Марин До, Беочин			1		1		1			1
7	Авлије, Клењ		1			1			1		
8	Јасеновица, Штитар		1					1			
9	Црквине, Бабина Лука	1			1				1		
10	Анине, Ђелије			1		1			1	1	
11	Црквине-Баре, Скобаљ		1			1			1		
12	Јевтића луке, Вишесава		1			1			1		
13	Нумере, Поскурице		1			1			1		
14	Дубље, Горња Горевница	1				1			1		
15	Питомине, Пријевор		1				1		1		

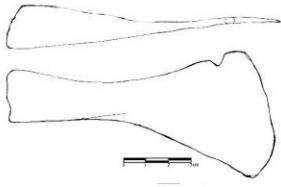
16	Јанковина, Бељина		1			1		1		
17	Добриница- Луг, Рвати		1			1		1		
18	Калеми, Железник, Београд			1			1	1		
19	Врела, Лисовић			1			1		1	
20	Бурдељ, Виминацијум Костолац		1				1		1	
21	Ливаде код ћуприје, Виминацијум Костолац		1			1			1	
22	На Камењу, Виминацијум Костолац		1			1			1	
23	Рудине, Виминацијум Костолац		1				1		1	
24	Стиг, Виминацијум Костолац	1			1				1	
25	Кривељ, Бор		1			1			1	
26	Објект Е, Медијана	1				1			1	
27	Објект Г, Медијана	1				1			1	
28	Каменигица- Моравиште Мала Копашница		1				1		1	1
29	Света Тројица Кржинце		1				1		1	1
30	Гладно Поље, Моклиште		1			1			1	

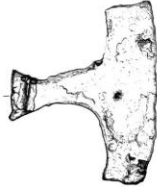
Табела 2. Типолошка подела вила рустика на основу архитектонског решења

Вила рустика	Централни коридор	Коридор са стране	Унутрашње двориште	Портик	Базиликална	Апсидална	Екризалити
1	Вила са маузолејом, Ливаде, Сремска Митровица				1		
2	Вила лок.24, Ливаде, Сремска Митровица		1				
3	Митровачке Ливаде, Сремска Митровица						
4	Кудош, Шашинци						
5	Врањ, Хртковци		1	1		1	
6	Марин До, Беочин	1					
7	Авлије, Клењ	1			1		
8	Јасеновица, Штитар						1
9	Црквине, Бабина Лука					1	
10	Анине, Ђелије				1		
11	Црквине-Баре, Скобаљ	1				1	
12	Јевтића луке, Вишесава		1			1	
13	Нумере, Поскурице				1		
14	Дубље, Горња Горевница						
15	Питомине, Пријевор					1	
16	Јанковина, Бељина						
17	Добринац-Луг, Рвати						
18	Калеми, Железник,						1

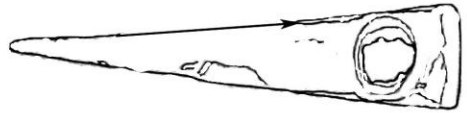
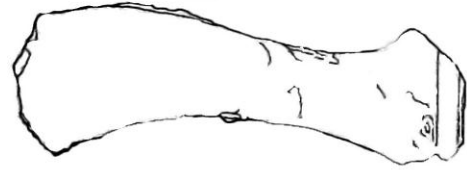
	Београд							
19	Врањ, Лисовић							
20	Бурдељ, Виминацијум Костолац							
21	Ливаде код Ћуприје, Виминацијум Костолац			1			1	
22	На Камењу, Виминацијум Костолац				1			
23	Рудине, Виминацијум Костолац							
24	Стиг, Виминацијум Костолац					1		
25	Кривељ, Бор			1			1	
26	Објект Е, Медијана	1			1	1		
27	Објект Г, Медијана				1			
28	Каменигица- Моравиште Мала Копашница							
29	Света Тројица Кржинце			1	1			
30	Гладно Поље, Моклиште							

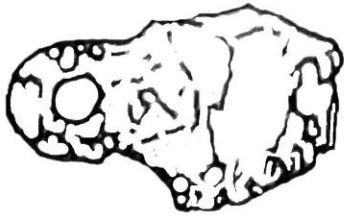
1.

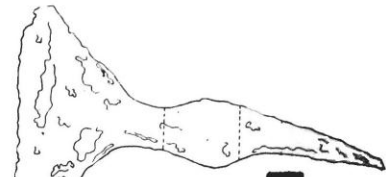
2.

3.

4.

6.

5.

7.

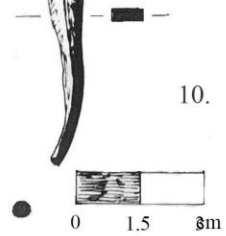
8.

9.

10.

T.II

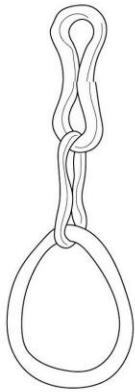
0 10 1.

2.

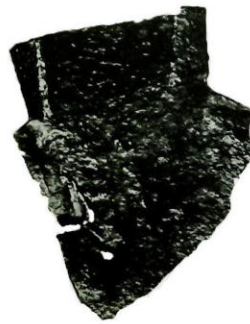
3.

0 20cm

5.

6.

7.

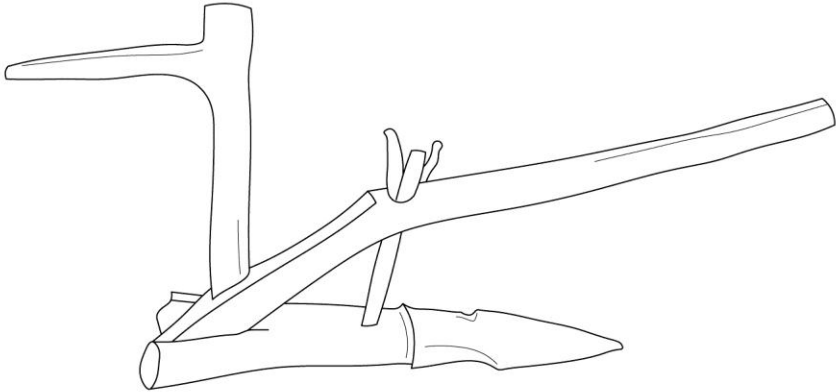

8.

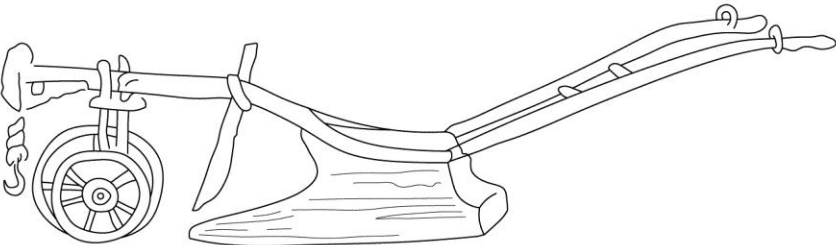

9.

T.III

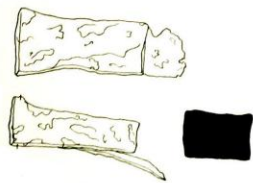
1.

2.

1.

2.

3.

4.

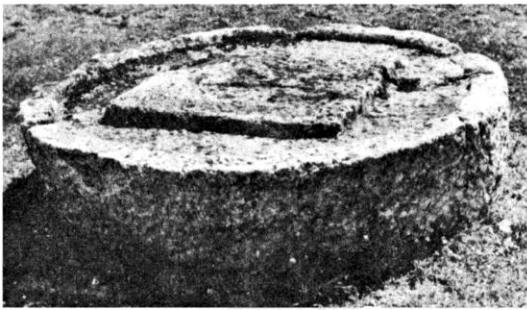
5.

6.

1.

2.

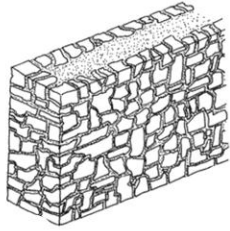
3.

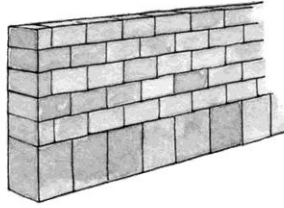
4.

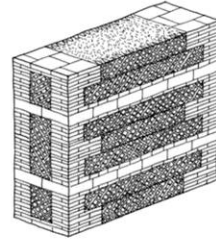
5.

1.

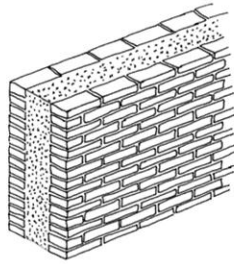
2.

3.

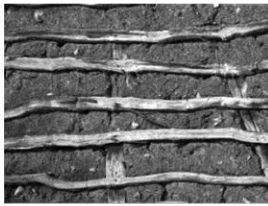
4.

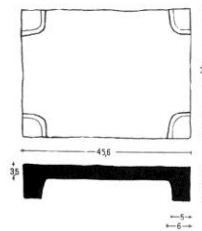
5.

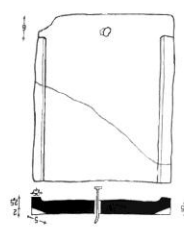
6.

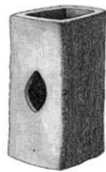
7.

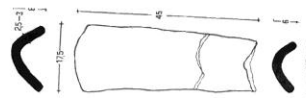
8.

9.

10.

11.

Биографија

Антонија Ропкић Ђорђевић рођена је 16.08.1978. године у Пожаревцу. Основну школу завршила је у Костолцу, гимназију у Пожаревцу. Дипломирала је на Одељењу за археологију Филозофског факултета 2004. године са темом: *Типологија римских стаклених посуда са некроле Пећине-Виминацијум*. Докторске студије уписала је на Одељењу за археологију Филозофског факултета у Београду 2010. године. Од 2002. године сарадник је Републичког завода за заштиту споменика културе на бројним пројектима: Заштитна археолошка истраживања археолошког налазишта Виминацијум, Систематска археолошка истраживања манастира Манасија, Заштитна археолошка истраживања на ауто-путу Е-80 Коридор 10, Заштитна археолошка истраживања на простору РБ Колубара. Године 2007. положила је стручни испит и стекла звање археолог- конзерватор. Члан је Српског археолошког друштва и Друштва конзерватора Србије.

Библиографија аутора:

А. Ропкић, *Стаклени инструменти-мешалице из Виминацијума*, *Гласник САД* 22, Београд 2006, 275-380

А. Ропкић, *Средњовековна некропола на локалитету Црквине-Мали Борак код Лајковца*, *Гласник САД* 24, Београд 2008, 329-337

А. Ропкић, *Средњовековна некропола на локалитету Црквине*, *Колубара* 5, Београд 2011, 275-281

Ропкић, А. *Стаклени гутуси са римске некрополе Пећине-Виминацијум*, *Гласник САД* 28, Београд 2012, 259-278

А. Ропкић Ђорђевић, *Заштитна археолошка истраживања локалитета Црквине-Баре у Скобаљу (извештај)*, *Истраживања III*, Београд/Ваљево 2013, 171-177

А. Ропкић Ђорђевић, *Касноантичка вила рустика на локалитету Црквине-Баре у Скобаљу*, *Колубара* 5, Београд 2013, 85-95

У припреми:

А. Ропкић Ђорђевић, *Заштитна археолошка ископавања локалитета Селиште у селу Сињац – Старо село Сињац*, *Археолошка истраживања Е80*

Учешће на стручним и научним скуповима:

Заштитна археолошка ископавања на локалитету Црквине-Баре. 35. годишњи скуп Српског археолошког друштва, Ваљево 2012

Romanisation in Kolubara Region. Imperialism and Identities at the Edges of the Roman World, Petnica Science Center, Valjevo, 2012

Предавања:

Слика једног руралног пејзажа – виле рустика античког Сингидунума, Трибина љубитеља историје Београда, Музеј града Београда, Београд 2015

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Антонија Ропкић Ђорђевић

Број индекса 7A10-19

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

КАСНОАНТИЧКЕ ВИЛЕ РУСТИКЕ У СРБИЈИ

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 28.12.2016.

Антонија Ропкић Ђорђевић

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора Антонија Ропкић Ђорђевић

Број индекса 7A10-19

Студијски програм Археологија

Наслов рада КАСНОАНТИЧКЕ ВИЛЕ РУСТИКЕ У СРБИЈИ

Ментор доц.др Мирослав Вујовић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 28.12.2016.

Антонија Ропкић Ђорђевић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

КАСНОАНТИЧКЕ ВИЛЕ РУСТИКЕ У СРБИЈИ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство - некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство - некомерцијално - без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство - без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство - делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 28.12.2016

Анастасија Појкић
Ђођевић

